

**КАСПИЙ УНИВЕРСИТЕТИ
ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖОҒАРЫ МЕКТЕБИ
«ТҮЛҒАЛЫҚ-КӘСІБИ ӨСУ» ОРТАЛЫҒЫ**

**КАСПИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ВЫСШАЯ ШКОЛА ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ЦЕНТР «ЛИЧНОСТНО –ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ РОСТ»**

**CASPIAN UNIVERSITY
HIGHER SCHOOL OF HUMANITIES
PERSONAL AND PROFESSIONAL GROWTH CENTER**

**XXI ғасырдағы тұлға психологиясының өзекті мәселелері
Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның
МАҚАЛАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
Актуальные проблемы психологии личности в
XXI веке**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF the international scientific and practical conference
Actual problems of personality psychology in
XXI century**

27 Апрель 2022, Алматы, Казахстан

**КАСПИЙ УНИВЕРСИТЕТИ
ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖОҒАРЫ МЕКТЕБИ
«ТҮЛҒАЛЫҚ-КӘСІБИ ӨСУ» ОРТАЛЫҒЫ**

**КАСПИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ВЫСШАЯ ШКОЛА ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ЦЕНТР «ЛИЧНОСТНО –ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ РОСТ»**

**CASPIAN UNIVERSITY
HIGHER SCHOOL OF HUMANITIES
PERSONAL AND PROFESSIONAL GROWTH CENTER**

**XXI ғасырдағы тұлға психологиясының өзекті мәселелері
Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның
МАҚАЛАЛАР ЖИНАҒЫ
27 сәуір 2022, Алматы, Қазақстан**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
Актуальные проблемы психологии личности в XXI веке
27 апрель 2022, Алматы, Казахстан**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF the international scientific and practical conference
Actual problems of personality psychology in
XXI century
27 April 2022, Almaty, Kazakhstan**

Алматы - 2022

УДК 378.01
ББК 74.58я73
А 49

Председатель Оргкомитета конференции:
Киричок Оксана Валентиновна
доктор PhD, ассоциированный профессор,
проректор по академическим вопросам Каспийского университета.

Ответственный редактор:
Ногайбаева Жибек Абдыбековна
кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор
Каспийского университета, Высшая школа гуманитарных наук

Рекомендовано Ученым Советом Каспийского Университета
(протокол № 9, от 28.04.2022 г.)

А 49 **Актуальные вопросы науки и образования: сборник статей международной научной видеоконференции.** 28-30 апреля 2021 г. - Алматы, 2021. – 248 с.

ISBN 978-601-04-0281-9

Сборник включает статьи участников международной научной-практической конференции «», прошедшей 27 апреля 2022 года в городе Алматы на базе Каспийского университета.

Сборник содержит статьи по научным направлениям: психологические науки; переводческие науки; филологические науки; философские науки; исторические науки; педагогические науки; политические науки; технические науки.

В материалах международной научной-практической конференции обсуждаются проблемы различных областей актуальные проблемы психологии личности в XXI веке. Статьи представлены учеными и специалистами Казахстана и зарубежья. Сборник представляет интерес для учёных различных исследовательских направлений, преподавателей, докторантов, магистрантов, студентов – для всех, кто интересуется развитием современной науки.

Издательство не несёт ответственности за материалы, опубликованные в сборнике. Все материалы поданы в авторской редакции и отображают персональную позицию участника международной научной видеоконференции.

УДК 378.01
ББК 74.58я73 А 49

ISBN 978-601-04-0281-9

©Каспийский Университет, 2022

Киричок О.В.
PhD, пропректор Caspian University

**О ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация. Открыто освещен вопрос совершенствования механизма распределения государственных образовательных грантов в сфере высшего образования. Министерством образования и науки Республики Казахстан применяются новые подходы к финансированию системы высшего образования. В системе образования будет не финансирование самого учебного заведения, а покрытие расходов студента на обучение. В современных рыночных условиях рассматривается вопрос повышения производительности бюджетных средств, выделяемых на финансирование высшего образования. Необходимость учета международного опыта и национальных особенностей системы образования должна быть направлена на эффективное развитие казахстанской системы образования.

Ключевые слова: образование, система, нация, совершенствование, государство, финансирование, специфика, обучение, распределение, необходимо, разделение, участие.

Аннотация. Жоғары білім беру саласындағы мемлекеттік білім беру гранттарын бөлу тетігін жетілдіру мәселесі ашық жарияланды. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Жоғары білім беру жүйесін қаржыландырудың жаңа тәсілдері қолданылуда. Білім беру жүйесінде оқу орнының өзін қаржыландыру емес, студенттің оқуға жұмсаған шығындарын жабу болады. Қазіргі таңдағы нарықтық жағдайда жоғары білім беруді қаржыландыруға бөлінетін бюджет қаражатының өнімділігін арттыру мәселесі қарастырылады. Білім жүйесін халықаралық тәжірибе мен ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажеттілігі қазақстандық білім беру жүйесін тиімді дамытуға бағытталуы қажет.

Түйін сөздер: Білім, жүйе, ұлт, жетілдіру, мемлекеттік, қаржыландыру, ерекшелік, оқу, бөлу, қажет, бөлу, қатысу.

Abstract. The issue of improving the mechanism of distribution of state educational grants in the field of higher education is openly highlighted. The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan applies new approaches to financing the higher education system. The education system will not finance the educational institution itself, but cover the student's expenses for training. In modern market conditions, the issue of increasing the productivity of budget funds allocated for financing higher education is considered. The need to take into account international experience and national characteristics of the education system should be aimed at the effective development of the Kazakh education system.

Key words: education, system, nation, improvement, state, funding, specifics, training, distribution, necessary, division, participation.

В настоящее время вопрос совершенствования механизма распределения государственных образовательных грантов в сфере высшего образования остаётся актуальным. В последние годы Министерство образования и науки Республики Казахстан использует новые подходы к финансированию системы высшего образования. Попытка внедрить новые механизмы финансирования основана на переходе Казахстана от принципа «финансирование для всех» к принципу «финансирование для каждого», т.е. частью общей практики становится покрытие расходов студента на обучение, а не финансирование самого учебного заведения. В современных рыночных условиях возникла объективная потребность в повышении продуктивности бюджетных средств, выделяемых на финансирование высшего образования. Модели финансирования должны отличаться гибкостью, быстрым реагированием на рыночные инициативы, использованием возможностей обучения на протяжении всей жизни. В этой связи ресурсы должны быть направлены не на поддержку, а на эффективное развитие казахстанской системы образования с учетом международного опыта и национальных особенностей [12].

Магистратура

В 2020 году на магистратуру выделено 13 625 грантов [3]. Согласно данным Национального Центра Тестирования, в 2020 году в Комплексном Тестировании приняло участие 34 781 абитуриента Магистратуры [4, таблица 1]. Из них 54% (18 908 человек) преодолели пороговые 50 баллов на платное отделение, и 37% (13 051 человек) преодолели пороговый уровень, установленный для участия в конкурсе на получение образовательного гранта [4, таблица 1]. При сравнении показателей количества абитуриентов магистратуры, преодолевших пороговый уровень для участия в конкурсе на государственный образовательный грант (13 051 человек) [4] и количество образовательных грантов на магистратуру [3] (13 625), может быть отмечено, что количество выделенных государственных грантов на 574 гранта превосходит общее количество абитуриентов, преодолевших пороговый уровень участия в конкурсе.

Соответственно, в разрезе групп образовательных программ по результатам конкурса из 13 625 грантов присвоено абитуриентам 10 182 гранта [6]. Наименьший конкурс выявлен на группе образовательных программ «Социология» - 7 государственных грантов на одного абитуриента, преодолевшего порог конкурса (на 60 грантов по данную ГОП было подано 40 заявлений), «Гидротехническое строительство» - 50 грантов на одного абитуриента (на 50 грантов было подано 10 заявлений), «Досуг» - 10 грантов на 0 абитуриентов, преодолевших пороговый балл конкурса (на 10 грантов было подано 21 заявление). Общее количество неосвоенных грантов составляло 4 991 грант (36,6%) [6]. Следует заметить, что количество выделенных грантов [3], по некоторым группам образовательных программ было повышено по сравнению с Государственным образовательным заказом на подготовку магистров на 2020-2021 учебный год [3], например, «Международные отношения» - при запланированных 40 грантах фактически выделено 105 грантов при поданных 170 заявлениях, «Право» - при 125 грантах, выделенных на конкурс, фактически выделено 135 грантов при 1315 участниках, «Подготовка педагогов иностранного языка» - при 300 запланированных грантах, было выделено 1062 гранта при поданных 2220 участниках [6]. Общее количество грантов, предоставленных сверх показателей на ГОП, где не планировалось составило 1548 грантов.

Согласно результатам Комплексного тестирования абитуриентов магистратуры в среднем 54% абитуриентов смогли поступить в Магистратуру. При этом наиболее высокий показатель у ОП «Космическая инженерия» - 85,45, «Авиационная техника и технологии» - 80,49, «Исламоведение» - 94,34, «Генетика» - 80, «Метрология» - 84,21, «Переводческое дело» - 82,98. Низкие результаты демонстрируют ГОП «Культурология» - 14,63, «Геоботаника» - 23%, «Транспортное строительство» - 27,38%, «Подготовка педагогов музыка» - 22,83.

Прием в магистратуру по РК в 2018 году составил 21 714, в 2019 - 15 018.

Бакалавриат

Выпуск из школ в 2020 году составил 135 503 человека, в 2019 - 117 204, в 2018 году - 143 089 школьников, из них в 2019 году поступили и выехали в зарубежные вузы 7 117, в 2018 поступили и выехали в зарубежные вузы - 5 512 [11].

В 2020 году на бакалавриат выделено 53 864 образовательных гранта [2]. Из выделенных на очную полную форму обучения - 40 985 грантов [1, таблица 1], получили грантов на бакалавриат - 31 274 человека (вычислено по таблице [1, таблица 1]), что приводит к показателю 12 879 (24%) нераспределённых образовательных грантов, а из общего количества 53864 распределено 38 966 грантов [вычислено по источнику 5], что составило 27,6% нераспределённых грантов. Наиболее высокие показатели низкой востребованности государственного гранта демонстрируют такие группы образовательных программ, как «Производство материалов» (9,5 образовательных грантов на одного человека) [1], «Дошкольное обучение и воспитание» (9 грантов на одного человека) [1], «Механика» (6 грантов на одного человека) [1], в то время, как на

образовательную программу «Право» конкурс составил 9,6 человека на один грант, «Менеджмент и управление» - 7 человек на один грант, «Стоматология» - 20 человек на один грант.

Ент школьники сдавали три раза: в январе, июне и августе.

В январе участвовало 87 189 школьников (из них 76% на казахском языке) [7]. Не преодолели порог в 50 баллов 32 353 школьника (37%) [7]. Средний балл январского ЕНТ составил 60,53 из 140 баллов [7].

В июне всего участвовало 122 717 человек, из них не преодолели порог в 50 баллов 38 957 человек (31,7%) [9]. Средний балл составил, по неофициальным данным, 64,06 балла [10].

Согласно неофициальным данным, на ЕНТ в июне зарегистрировалось 111 113 заявлений от выпускников текущего года, что составляет 82% от общего количества абитуриентов. В 2019 году заявлений было подано на 12% меньше [12].

На бакалавриат в 2020 году выделено 53 864 образовательных гранта [2], их них на общий конкурс – 41 578 грантов (77%)б высчитано методом калькуляции по источнику [2}. Данные 41 578 гранта общего конкурса распределяются по направлениям подготовки следующим образом: 8 243 (19,8%) на Педагогические науки, 1615 (3,8%) – Искусство и Гуманитарные науки, 867 (2%) – Социальные науки, 979 (2,3%)– Бизнес, управление, право, 4088 (9,8%) – Естественный науки, 3815 (9%) – ИТ, 14 681 (35%)– Инженерия, 1565 (3,7%)– Сельское хозяйство, 825 (2%) – Ветеринария, 2 700 (6,5%) – Здравоохранение, 2 200 (5,2%) – Услуги.

«Мәңгілік Ел» - 5 116 грантов, КБТУ – 700 грантов, МУИТ – 1 100 грантов, Astana IT University – 1100 грантов, Филиал Московского авиационного института -45, Назарбаев Университет – 1185 и 700 на подготовительное отделение, МКТУ им. Яссави – 200 для граждан Турции и пр.

Согласно опубликованному списку обладателей государственных образовательных грантов государственный грант получили по общему конкурсу 38 966 человек (72,3%) грантов, далее 278 сирот, 181 инвалид, 17 военных, 909 – по квоте для лиц казахской национальности, не являющихся гражданами Республики Казахстан, итого 40 351 человек.

Распределение данных грантов общего конкурса претерпело ряд изменений: например, согласно документу [2] на «Дошкольное обучение и воспитание на полную форму обучения выделено 589 грантов, из них распределены 183 гранта (при мин балле ЕНТ 70), на сокращённую, при выделенных 200, распределены 109. «Специальная педагогика» - при выделенных 300 грантах на полную форму распределено 238 грантов, а на сокращённую форму из 100 выделенных грантов распределён 1 грант (мин балл ЕНТ - 70). С другой стороны, некоторыми направлениями подготовки, недобор компенсировался: Подготовка учителей физкультуры: выделено 150 грантов, распределено 229 на полную форму и на сокращённую при выделенных 50, распределено 152 [5]. «Подготовка учителей математики»: при выделенных 460 грантах фактически распределено 703 (проходной балл ЕНТ 70). «Досуг» при запланированных 200 грантах, выделено 268 (при проходном ЕНТ 103 балла).

В целом, следует отметить, что система распределения государственных образовательных грантов в Республике Казахстан в 2020 году сработала эффективно, однако, требуется дальнейшее совершенствование системы для обеспечения более высокого освоения государственных грантов по отдельным направлениям подготовки.

Литература

1. Данные о приеме заявлений на конкурс по Республике Казахстан в разрезе групп образовательных программ (очная полная форма обучения) на 2020 год. <http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye->

konkursa/index.php?arrFilter2_pf%5BYEAR%5D=180&set_filter=%D0%9A%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%83&set_filter=Y

2. Приложение 1 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 мая 2020 года № 210 Государственный образовательный заказ на подготовку кадров с высшим образованием на 2020-2021 учебный год <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661>

3. Приложение 2 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 мая 2020 года № 210 Государственный образовательный заказ на подготовку магистров на 2020-2021 учебный год <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661>

4. Статистические данные по итогам комплексного тестирования в магистратуру 2020 г.

http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-pvo/index.php?arrFilter2_pf%5BYEAR%5D=179&set_filter=%D0%9A%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%83&set_filter=Y

5. Список обладателей государственных образовательных грантов, Казахстанская Правда, 15 Августа 2020. <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/opublikovan-spisok-grantov---2020>

6. Список обладателей грантов в магистратуру. Казахстанская Правда, 7 Сентября 2020, <https://kazpravda.kz/news/obshchestvo/poyavilsya-spisok-obladatelei-grantov-v-magistraturu>

7. Средний балл выпускников школ текущего года в разрезе ППЕНТ по результатам ЕНТ (по 2 предметам).

http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/index.php?arrFilter_pf%5BYEAR%5D=187&set_filter=%D0%9A%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%83&set_filter=Y

8. Итоги ЕНТ (июнь-июль) выпускников школ текущего года по предметам в разрезе областей http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/index.php?arrFilter_pf%5BYEAR%5D=184&set_filter=%D0%9A%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%83&set_filter=Y

9. Сведения по контингенту и набранным баллам ЕНТ. http://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/index.php?arrFilter_pf%5BYEAR%5D=184&set_filter=%D0%9A%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%83&set_filter=Y

10. Итоги ЕНТ-2020: проходные баллы набрали более 82 тысяч абитуриентов, средний балл по РК составил 64,06. <https://informburo.kz/novosti/itogi-ent-2020-prohodnyebally-nabrali-bolee-82-tysyach-abiturientov-sredniy-ball-po-rk-sostavil-6406.html>

11. Численность выпускников 11 класса. <https://stat.gov.kz/official/industry/62/statistic/7>

12. <https://ru.sputnik.kz/education/20200702/14380869/Itogi-ent-kazakhstan-prokhdnoyball.html#:~:text=%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE%20%D0%B2%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D1%81%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%95%D0%9D%D0%A2%20%D0%B2,%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%2012%25%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D1%88%D0%B5>

12. Али Айт Си Мхамед, Рита Каса, Аида Сагинтаева, Ганс Воссенштейн. (2018) Устойчивость университетов в отношении модели финансирования системы высшего образования Республики Казахстан. Научная монография / Али Айт Си Мхамед, Р. Каса, А.К. Сагинтаева, Г. Воссенштейн – НурСултан: Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. - 68 с. -ISBN 978-601-328-572-6

Aliya Bastaubayeva

*Ph.D. and M.S. in International Relationship, Chonnam National University,
Department of Global Diaspora Studies Research Interest: migration,
refugees, asylum seekers, digitalization*

THE EDUCATION SYSTEM OF THE KOREAN EMIGRANT OF SECONDARY AND HIGHER EDUCATION

Introduction

The COVID-19 pandemic has had serious implications in almost every sphere of people, including “social, cultural, political, educational, psychological, and interpersonal” aspects (Primdahl et. al. 2021). Many scientists, academics and experts have been conducting studies of the pandemic’s influence on various fields, including migration (Emilsson & Katarina 2019), education (Ministry of Education 2020; OECD 2020; UNESCO 2020), and families (WHO 2020). Current studies on new realities caused by pandemic including 1.6 billion children and adolescents, the impact on the learning/teaching process, school students well-being, and massive changes in families daily lives, including school closures, home confinement, and social distancing rules (Ulrike Ravens-Sieberer and et. al. 2021).¹

On 9 March 2020, the Korean government introduced restrictions aimed at massive preventive measures of COVID-19, a temporary shut-down of educational and cultural institutions (Ministry of Education, 2020). There were further limitations on the movement of minors and changes in the workplace. Entertainment places were closed, shopping was limited, and employees of public and private institutions had to work remotely. All these changes were put into effect in April, 2020 by the Central Disaster and Safety Countermeasures Headquarters.

Therefore, it required modification in how institutions functioned in common and long-established social practices, since traditional ways of living and habits, patterns that worked up to this moment are failing to function in the new situation. Social practices are repetitive actions that emphasize the reproduction of traditional meanings, previously established skills, and certain instruments and technologies² and thus these practices make history.³

Welch (2016) classifies practices in different types, as well as, specialist practices (going to work or school), cultural practices (socializing outside the home; visiting cultural sites; attending church or community meetings), everyday practices (daily routines, driving or walking), and domestic practices (running a household to raising a family).⁴ These types of social practices reflect children’s practices in the following way: specialist (learning), cultural (maintaining interpersonal skills and social contacts), everyday (daily routines), and domestic (relationships with parents and siblings).

This paper is based on the theory of social practices on the framework of Schatzki’s (1996, 2005) ontological theory of practices as spatio-temporal entities. Besides, it employs the structure of social practices proposed by Shove et. al. (2012), which consists of three integrated elements (material, competence and meaning) to study the change in daily routines during the COVID-19 outbreak. As a case study was shown how the newly acquired practices affect multicultural families children’s values and attitudes toward school as an educational and social institution. I argue that a change in one of the elements of the structure of social practices, namely the material, induces a transformation in the other two elements, competence and meaning, as discussed in the below sections.

This conference paper contributes to the studies on the impact of COVID-19 on multicultural families children’s values’ transformation. I focus on how educational, cultural and everyday social practices change during the schools’ shutdown. Additionally, I demonstrate how distance learning shapes children’s attitudes toward the role of the school as a learning and socializing space.

¹ Anzhela Popyk (2021) The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland, *European Societies*, 23:sup1, S530-S544, DOI: 10.1080/14616696.2020.1831038

² Spurling et. al. 2013.

³ Kemmis et. al. 2014.

⁴ Welch D. 2016.

Migrant children in South Korea

An unprecedented number of 137,225⁵ foreign-born children attended South Korean schools in the 2018/2019 academic year. Although it is not a novel phenomenon in the country, scholars worldwide have drawn attention to the issue of migrant children for the last decades due to the rising number of the migrants globally and increasing migrant children linked to global mobility. (Miller and Castles 2009).

In recent years, South Korea has experienced an influx of immigrants, with the number of migrant workers, international marriages, and North Korean defectors continuing to grow (Moon 2010). Reflecting the changes in the South Korean population, the Multicultural Family Support Act was enacted in 2008 and defined multicultural families as “a family composed of an immigrant by marriage or a person who has acquired the nationality of the Republic of Korea according to the Nationality Act” (Park et. al. 2018). The number of immigrants living in South Korea reached 2,524,656, and about 137,225 were between 7-19 years of age.

Previous studies investigated how schools cope with the changing situation (Lee 2021). However, limited data are available on online study of migrant children. Previous studies states that lack of language support services decrease effective communication between teachers and students (Lee 2021), usually teachers play a critical role in providing social and emotional support for newly arrived migrant learners, but care for students ordinarily takes place in the classroom, however, due to online study many students were challenged with new barriers (Primdahl et. al. 2021).

Migration experience greatly influences the specialist (educational) and cultural (interpersonal) practices of migrant children in a host country. The post migration adaptation depends on numerous aspects, among which school and family contexts. The school is the key, and often the only, space for migrant children’s language and culture adaptation, as well as for maintaining peer relations, which influence children’s well-being and motivation to go to school (Vandell 2000). As a result of COVID-19 shutdowns and lockdowns on South Korea brought another transition to migrant children’s lives and formation of practices, as presented below.

Methods and materials

The study of the transformation of children’s social practices is based on the literature review method by collecting latest articles published in scientific journals, news and reports published in government portals.

Findings

Korea is effectively responding to the outbreak of COVID - 19 by adopting a whole-of-government approach, under the leadership of the Central Disaster and Safety Countermeasures Headquarters to prevent and contain the pandemic with the principle of “openness, transparency and democratic process”⁶ reports the government public statements. The government prepared full-scale online classes by further expanding its IT infrastructure (Ministry of Education 2021) says Ministry of Science and ICT.⁷ Accumulated number of Middle and High School Students is 4 million people. Among them 98.7% had access to the online classes.

“Resuming school⁸ online is a new road we have never walked, we are in fact opening a new road. Extending the school closure would be the way to evade responsibility and numerous difficulties, but the option for online classes is the second best plan,” - stated Prime Minister Chung Sye Kyun.

⁵ 김성식 2020.

⁶ Ministry of Education, Republic of Korea. “Responding to Covid-19: Online Classes in Korea”, A Challenge Toward the Future of Education. June 2020.

⁷ 99.7% of Korean households have access to the Internet; 99.9% of Korean teenagers use the Internet (Ministry of Science and ICT, 2019).

⁸ *Academic year in Korea: Two - semester system (1st: March - June / 2nd: September - December). Three graded system: Elementary school: 1st -6th, Middle School: 1st -3rd, High School: 1st -3 rd).

However, after the sudden school closure, which happened with only a few day notice in South Korea, all participating teachers experienced difficulty staying in touch with their learners. The online school portals (such as KERIS⁹ e-Learning Site and EBS Online Class), which the government expects that 3 million users would simultaneously access, in fact did not work for this group of school students.

Logistically, even in technologically savvy South Korea, enrolling an entire country of children in virtual school has proved a challenge. Luckily, the government already helps out low income families with their internet bills, but there was still the issue of whether pupils had enough smart devices to connect with their [teachers](#) [10].

Around 223,000 pupils said they did not have the tech they needed to start online school, prompting the Ministry of Education to start a lending service.

Significance of school learning was highlighted during the COVID-19 lockdown and learning online. Among the issues of distance learning experienced by immigrant children, following predominante:

- (1) Learning issues
 - (a) Specialist practices (going to school, mode of learning)
 - (b) Everyday practices (daily routine, schedule)
- (2) Social life issues
 - (a) Cultural practices (social contact, visiting cultural places)

The school students emphasized that online education had been fairly unsuccessful because of the learning issues related to the disturbance caused to their specialist practices. Students stated that they found it difficult to understand the school material while sitting in front of screens. Thus, as the method of learning changed, children had to master new learning practices. Acquiring new skills involved another challenge for the migrant children, who were in the process of getting acquainted with the new norms and rules of educational practices in a host country.

A sixth-grader in Seoul's Gangdong District said, "It's a school lesson, and the teacher tells us we need to build our study habits by attending at the same time, but some of my classmates get up late and watch their classes all at once."

[Hankyoreh News]

"The teacher only sees that they saw the lesson and doesn't realize they just turned it on and did other stuff. It's just like attending internet lectures during our school break," the student complained.

[Hankyoreh News]

Moreover, after the schools' shut down, children were overwhelmed with work, because teachers used the strategy of sending most of the information as homework to save time familiarizing themselves with online tools. For the foreign students, homework took lots of time and effort, as they had to translate the material to their native language, learn it and do the task with the help of parents or siblings, and translate it back to Korean. Thus, migrant children had to develop their learning skills, as their educational practices relied on individual work and parent's support - this effect was compounded the shutdown:

After watching their daughter's remote class, a 44-year-old telecommuting parent surnamed Hong said, "They could have just watched an EBS [Educational Broadcasting System] lecture. The lessons per period are only 10 to 20 minutes, so they can watch four periods' worth of classes in an hour."

[Hankyoreh News]

Overloaded with lectures and information, children appeared to have gaps in knowledge, as some parents could not provide any support. As a result, the new specialist practices led to frustration and demotivation for some migrant children.

"It was also unfortunate to see them having students self-studying without really communicating with the teachers," Hong added.

⁹ KERIS - Korea Education and Research Information Service, EBS - the Korea Educational Broadcasting System.

[Hankyoreh News]

“It seems like the remote classes can only be done when you’ve got a digital-literate guardian right by [students] all the time,” said the parent of a sixth-grader in Seoul.

In a new learning mode, students intertwined their educational and everyday practices with cultural practices, and communication with family members or friends, during ‘school time’. Young people stated that distance learning negatively altered their everyday practices as daily routines and schedules were transformed. Thus, the home became a united spatio-temporal entity for performing children’s school and home duties:

Long hours in front of a computer worried parents, access to the internet and smart devices created a concern for parents.

Another challenge of the shutdown concerned the reduced personal meetings, which, consequently, influenced children’s social lives, transferring them to the virtual world or making them feel lonely at home. The lack of personal contact with peers led to a change in children’s communication practices with both positive and negative consequences. For example, increase of cyberbullying, social exclusion, non stable contracts. Virtual communication disturbs the social lives of those who have poor access to information and communication technologies, as well for those whose only source of interaction with peers was the school.

Conclusion

During the COVID-19 outbreak and school closure social practices of foreign migrant students in South Korea have had changes. Especially among three social practices specialists one had been modified by the new methods of learning mode and the performance of everyday practices. Since one of the social practices had impact it simultaneously creates changes in other two practices, so cultural practices after starting online classes, had been showing negative and positive effects.

In terms of the structure of social practices, two elements - material and competence were reshaped in a new process, as well as changing learning mode and learning new skills to study online. By following the impact on two elements, the third element, meaning had to adjust with the new requirements. Students started to understand the school and learning skills in a new angle, as a place of socialization and meeting place.

For example, Shove (2012) shows the change in the practice modification through the example of automobiles replacing horse-drawn carriages: changes to the material element rendered old practices redundant, both drivers and mechanics had to acquire new competencies.

Through this example it is clear the exchanges of the social practice structural elements will affect all three elements. So basic school practices students used to implement in daily life temporally become ex-practices because the links between the elements were broken. After online classes started students adjusted to the new learning methods, everyday routine and communication practices with peers.

Hence, I argue that foreign migrant children who learn new skills and competences in learning, communicating, managing social relations, and performing everyday practices during the school closure gave a new understanding to educational practices and interpersonal skills. Moreover, during the social distancing migrant children stressed the importance of the daily school routine and social life in real life.

Many migrant children started to watch a school with new eyes, how much personal contact between teachers and mates were important to successful adaptation and learning. Their local friends played a crucial role in connecting them with a teacher and explaining social and cultural moments. For many of them school was almost only a place to socialize and break down cultural barriers, to establish friendship and maintain social contacts.

Moreover, the school children’s collective practices (Kemmis et al. 2014) have been modified to separate practices of the individually managed and to learn new processes and skills. Hence, collective educational practices have temporarily become ex-practices (Shove et al. 2012). Thus, children’s new individual specialist (learning on distance) and cultural (maintaining

social relationships on distance) practices are in the second scenario of the social practice structure (Shove et al. 2012).

Furthermore, the spatio-temporal entities (Schatzki 2005) have changed because of the social practices of schoolchildren and the new arrangements and shift in the three dimensions (semantic space, physical space–time, and social space of shared doing and relations) (Kemmis et al. 2014).

To summarize, this study analyzed the changes to the social practices resulted from COVID- 19, particularly the shutdown of public and private institutions. I demonstrated how the links between elements of these practices were established and maintained. Additionally, I disclosed how distance learning shaped students’ values and attitudes toward school and social life. Further research is needed to gain more insights into how different social practices acquired by children, parents, and teachers will develop and be shaped in the future, especially after schools are open and in session again.

Reference:

1. Intra-EU youth mobility, human capital and career outcomes: the case of young high-skilled Latvians and Romanians in Sweden. Henrik Emilsson & Katarina Mozetič. Pages 1811-1828 | Published online: 23 Nov 2019
2. 김성식, 오성배, 김서희, 윤소현, 최슬기. *다문화교육 정책학교 프로그램 효과성 측정도구 개선 연구*. 02. 2020. 교육부, 국가평생교육진흥원, 중앙다문화교육센터
3. Moon S. (2010). Multicultural and global citizenship in a transnational age: The case of South Korea. *International Journal of Multicultural Education*, 12 (1), 1-15.
4. Park, S., Lee M., Park, S.J., Lee, M.G. (2018). Health risk behaviors and psychological problems among South Korean, North Korean, and other multicultural family adolescents (2011-2016). *Psychiatry Research*. 268, 373-380.
5. Lee Jieun (2021). A survey of Korean elementary school teachers on their communication with students and parents from migrant backgrounds and the need for the quality language services. *The International Journal for Translation and Interpreting Research*. Vol. 13, No. 1. 118-135.
6. Nina Langer Primdahl, Anne Sofie Borsch, An Verelst, et. al. (2021). “It’s difficult to help when I am not sitting next to them”: How COVID-19 school closures interrupted teachers’ care for newly arrived migrant and refugee learners in Denmark. *Vulnerable Children and Youth Studies*. Vol. 16, No. 1, 75-85.
7. Remote learning platforms continue to malfunction. By Bo Jun-tae. *The Korea Herald*. March 9 2021. <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20210309000759>
8. Coronavirus: How South Korea is teaching empty classrooms. By Laura Bicker. *BBC News*. April 10 2020. <https://www.bbc.com/news/world-asia-52230371>
9. 한국교원단체총연합회. 원격수업 플랫폼 여전히 “불안” ... 1년 동안 뭐 했나!. 3월 8일 2021. http://www.kfta.or.kr/page/pressView.do?menuSeq=1700000000_15&currPageIndex=3&seq=21_0308000001
10. Anzhela Popyk (2021) The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland, *European Societies*, 23:sup1, S530-S544, DOI: 10.1080/14616696.2020.1831038
11. Ministry of Education, Republic of Korea. “Responding to Covid-19: Online Classes in Korea”, A Challenge Toward the Future of Education. June 2020.
12. Kemmis, S., Wilkinson, J., Edwards-Groves, C., Hardy, I., Grootenboer, P., and Bristol, L. (2014). *Changing Practices, Changing Education*, Singapore: Springer.
13. Spurling, N., McMeekin, A., Shove, E., Southerton, D. and Welch, D. (2013). *Interventions in Practice: Re-framing Policy Approaches to Consumer Behaviour*, Sustainable Practices Research Group Report, <https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/85608/>

14. Schatzki T. R. (2005). 'Peripheral vision: The sites of organizations,' *Organization Studies*, 26(3). 465-84.
15. Shove, E., Pantzar, M., and Watson, M. (2012). *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and How It Changes*, Los Angeles: Sage.
16. Issues arise with remote learning as online classes continue. By Lee Yu-jin, Choi Won-hyung. Hankyoreh. April 17 2020.

Morgane Jourdain

PhD Doctor University of Leiden, Netherlands

THE EFFECTIVENESS OF USING VIDEO LECTURES IN THE DISTANCE EDUCATION SYSTEM

Аннотация. Видеолекции являются важным инструментом доставки контента в дистанционном обучении. Эффективное использование видеолекций в качестве обучающего инструмента улучшается, если инструкторы рассматривают три элемента: как управлять когнитивной нагрузкой видео; как максимально увеличить вовлеченность студентов в видео; и как продвигать активное обучение с помощью видео.

Ключевые слова: видеолекции, дистанционное обучение, активное обучение

Summary. Video lectures are an important content delivery tool in distance learning. The effective use of video lectures as a teaching tool is improved when instructors consider three elements: how to manage the cognitive load of video; how to maximize student engagement in videos; and how to promote active learning through video.

Keywords: video lectures, distance learning, active learning

Video lectures are a convenient and comfortable way of presenting educational material to students. The use of video lectures in distance learning offers many benefits for the student and contributes to an effective learning. In addition, video is a trend and will continue for years to come, along with other resources such as the micro learning, storytelling and games [1].

General requirements for video lectures:

- the video lecture should contain the main goals of studying the discipline or topic, suitable educational material, examples, conclusions on the material presented, recommended literature;
- in the introductory part of the video lecture, the goal and objectives of studying the discipline (section or topic) are presented, interdisciplinary connections are indicated, an algorithm of actions for studying the discipline, section or topic is presented after watching the video lecture;
- in the video lecture, separate semantic elements are highlighted, parts that supplement the existing printed textbooks (within one topic, 3-5 questions can be distinguished);
- a video lecture can include various illustrative materials (images, diagrams, tables, graphs, etc.) [2].

To start recording a video lecture, you need to prepare a lecture material: develop a script for a lecture, i.e. determine its content and structure of the narrative; prepare a presentation for the lecture or prepared supporting materials (images, pictures, diagrams, tables, etc.).

After that, you need to prepare a workplace for recording: turn on a personal computer or laptop, connect a web camera and a microphone to it, check their performance, ensure the maximum possible silence in the room where the recording will be made, and also provide good lighting of the subject.

After recording video lectures, they must be published - made available to students. This can be done via email, by posting videos on an online board, on a YouTube channel, etc. However, here it is important to control the actions of students by watching video lectures and their independent study. Not all students watch the video lectures completely from start to finish, some just skip ahead and thus may skip an important part or key point. Subsequently, students

only partially assimilate the educational material or do not assimilate it at all. The solution to this problem seems to be to make the video interactive, i.e. add tutorials to videos, organize a poll or discussion while watching, give an opportunity to leave a comment, etc.

Interactive video solves three problems at once:

1) facilitates the assimilation of educational material, gives hints, comments during viewing, allows you to learn more (using additional links to web resources);

2) makes it possible to activate the assimilation of the material and control it through surveys, assignments, discussions, tests;

3) introduces an element of the game into the training, allowing the viewer to choose the plot himself when watching the video [3].

One of the tools suitable for this purpose is the Edpuzzle platform. Edpuzzle is a free online service that lets you create interactive tutorials using video snippets. You can use your own video (no more than 1 GB) or use existing videos from YouTube, Vimeo, TEDEd, KHANACADEMY and other databases. You can cut out unnecessary fragments from the video, add voice comments, links, explanations, study assignments, polls, and discussion questions to the video. Another distinctive feature of this service is that it is integrated with Google classroom.

The use of this service in education contributes to the involvement of students in the educational process, as well as to increase their motivation for learning. Students find Edpuzzle a useful tool because they can work with videos before class starts: they usually watch videos in advance; if necessary, they can review the video several times, take notes, highlight key points, answer questions or complete tasks during or after watching the video, etc. In other words, students are transformed from passive spectators to active ones.

Teachers create Edpuzzle classes and send students an access code or link to join. It should be noted that there is no limit on the number of members who can join the Edpuzzle class. Teachers can monitor students by tracking how many students watched the video, what percentage of the video they watched, when they watched, how much time each student spent watching the video, and what questions in the video the students answered correctly or incorrectly. These statistics are available in the Gradebook . You can view the overall report for the class as well as the individual report for each student. Any information from the Gradebook can be easily uploaded to Google Sheets.

References

1 Cynthia J. Brame. Effective Educational Videos: Principles and Guidelines for Maximizing Student Learning from Video Content // CBE-Life Sciences Education Vol. 15, No. 4

2 Kruk B.I., Zhuravleva O.B. Video in distance learning // International Journal of Experimental Education. – 2013. – № 8 – P. 28-33 (in Russian).

3 Serov V.N. Basic concepts for creating video lectures for an electronic textbook // Collection of scientific papers «Distance educational technologies» – M.: TSU, 2004. – P. 240-242 (in Russian).

Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы

псих.ғыл.кандидаты

Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

Исаева Макпал Таукенқызы

(Алматы, «Аяла» балабақшасы)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ КӘСІБИ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

Аннотация. Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің алдында тұрған жаңа міндеттерді шешу мамандарды психологиялық жағынан даярлау деңгейін арттырумен

байланысты, өйткені мектепке дейінгі мекеме қызметкерлерінің дайындығын жүзеге асырудың маңызды шарты кәсіби психологиялық білім беру болып табылады.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі білім беру мекемесі, кәсіби психологиялық білім беру, кәсіби даярлық мәселесі.

Аннотация. Решение новых задач, стоящих перед дошкольными образовательными учреждениями, связано с повышением уровня психологической подготовки, так как важным условием подготовки дошкольных кадров является профессиональная психологическая подготовка.

Ключевые слова: дошкольное образование, профессиональное психологическое образование, профессиональная подготовка.

Summary. The solution of new tasks facing preschool educational institutions is associated with an increase in the level of psychological training, since an important condition for the training of preschool personnel is professional psychological training.

Keywords: preschool education, professional psychological education, vocational training.

Педагог қызметкерінің іс-әрекетінің ерекшелігі оның кәсіби өсуінің маңыздылығын арттырады. Біліктілікті арттыру мұғалімдердің үздіксіз кәсіби білім алуының маңызды буыны болып табылады. Ол жеке тұлғаның кәсіби-психологиялық әлеуетін өзектендіруге жағдай жасайды, маманды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етеді, оның еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады[1].

Сондай-ақ мектеп жасына дейінгі тәрбиешінің кәсіби іс-әрекетінің өзіндік спецификалық ерекшеліктері бар. Көптеген зерттеулерде мектеп жасына дейінгі баланың табысты дамуы, оның жеке белсенділігі мен әлеуметтік өміршеңдігі ересек адамның сауатты, мақсатты нұсқауына байланысты екендігі атап көрсетілді. Демек, мектеп жасына дейінгі педагогтың кәсіби-педагогикалық қызметінің ерекшелігі инварианттық талаптар мен сипаттамалар кәсіби іс-әрекеттің спецификалық ерекшеліктерімен: мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерімен, іс-әрекетті ұйымдастыру ерекшеліктерімен, балалар мен қызметкерлердің өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен байытылатынында. мектепке дейінгі білім беру мекемесінің. Мектепке дейінгі тәрбиеші қызметінің құрылымы оның мектепке дейінгі ортада баланы табысты тәрбиелеу және әлеуметтендіру үшін ұйымдастырушылық және басқарушылық жағдайларды қамтамасыз етуге байланысты миссиясымен анықталады.

Сондықтан бүгінгі таңда мектепке дейінгі тәрбиешілерді кәсіби даярлау мәселесі өзекті болып табылады, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагогикалық қызметкерлерін психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету мәселесі де өзекті болып табылады.

Қазіргі ғылымда «кәсіптік даярлық» түсінігі кәсіптік оқытумен байланысты және өз бетінше кәсіби іс-әрекетке қажетті білім, білік және дағдыны меңгеру процесін көрсетеді:

- студенттердің белгілі бір жұмысты, жұмыс тобын орындауға қажетті дағдыларды меңгеруін жеделдетуді көздейтін кәсіптік оқыту [2].

- белгілі бір қызмет саласында жұмысты орындауға мүмкіндік беретін білім, білік және дағдыларды меңгеру процесі.

Кәсіптік оқыту студенттердің белгілі бір жұмысты немесе жұмыс тобын орындауға қажетті дағдыларды меңгеруін жеделдету мақсатын көздейді және тыңдаушының білім деңгейінің жоғарылауын білдірмейді [6].

Алайда кәсіптік оқытуды тек мамандардың кәсіптік қызметтің тек процессуалдық жағын меңгеруімен ғана шектелуге болмайды. Таңдалған қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін кәсіби және тұлғалық маңызды қасиеттерді қалыптастыру және дамыту үшін де мақсатты қызмет қажет. Осыны ескере отырып, кәсіптік оқытуды «тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық-педагогикалық шаралар жүйесі – кәсіптік бағдар, білім, білік, дағды және кәсіптік дайындық» [3] деп түсіну орындырақ.

Осы көзқарасқа сүйене отырып, біз мұғалімнің кәсіби дайындығын біртұтас педагогикалық жүйе ретінде қарастырамыз, оның жұмыс істеуі педагогикалық іс-әрекетке қажетті білім, білік және дағдыны меңгеру негізінде мұғалімнің жеке тұлғасын дамытуға жағдай жасауды көздейді. педагогикалық қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін кәсіби және тұлғалық маңызды қасиеттерді дамытатын белсенділік.

Күрделі педагогикалық жүйе ретінде мұғалімнің кәсіби дайындығы мынадай қасиеттерге ие: ортақ мақсат пен біртұтас қызметпен біріктірілген әртүрлі құрылымдық элементтердің бірлігі мен өзара байланысы; жүйенің құрамдас бөліктері арасындағы байланыстар мен тәуелділіктерге, қоршаған ортамен әрекеттесуге негізделген біртұтас ішкі ұйым. Педагогикалық жүйенің құрылымын объектінің ішкі және сыртқы байланыстарының реттілігін көрсететін, оның тұрақтылығын, тұрақтылығын және сапалық сенімділігін қамтамасыз ететін күрделі тұтастық элементтерін байланыстырудың салыстырмалы түрде тұрақты тәсілі ретінде анықтау қазіргі заманғы түрлі жолдармен ғылыми зерттеулер [4].

Ғалымдардың көпшілігі мектепке дейінгі мекеменің де, мектептің де кәсіптік оқыту жүйесін құрайтын элементтердің өзара байланысы олардың жай ғана жинақталуын емес, олардың бірігуі негізінде ортақ мақсатқа – құзіретті педагогты дайындауға қол жеткізуді білдіреді деп есептейді. Бұл мақсат педагогикалық кадрлардың кәсіби даярлығының құрылымын анықтайды.

Заманауи білім беру жүйесін дамытудың негізі ретінде әрекет ететін құзіреттілік тәсілін ескере отырып, педагогикалық кадрларды кәсіби даярлаудың мақсатын анықтау оқытуды мұғалімдердің тиімді педагогикалық білімге дайындығын қалыптастыруға бағыттауды ұсынады. белсенділік.

Тәрбиешінің кәсіби дайындығының құрылымын психологиялық-педагогикалық зерттеулерді зерттеу авторлардың көпшілігі өз құрамына білім, білік және дағдыларды, сонымен қатар маманның жеке қасиеттерін құрамдас құрамдас бөліктер ретінде кіргізетінін көрсетеді. Бұл біртұтас білім ретінде педагогикалық ұжымның кәсіби педагогикалық іс-әрекетке дайындығының құрамында өзара байланысты үш аспектіні ажыратуды заңды етеді: тұлғалық, танымдық және психологиялық, сәйкесінше кәсіби педагогикалық қызметке моральдық-психологиялық, теориялық және практикалық дайындықты сипаттайтын.

Бірінші аспект педагогикалық ұжымның қызметтің осы түріне ішкі дайындығының дәрежесін көрсетеді. Екінші және үшінші - тиісті белгілердің біріктірілген және бөлек көрінуінің сыртқы процессуалдық-әрекеттік формасының өлшемі [5]. Тұлғалық аспект педагогикалық ұжымның кәсіби педагогикалық қызметке моральдық-психологиялық дайындығының дәрежесін сипаттайды. Ол құндылық бағдарларының қалыптасу дәрежесін, таңдалған кәсіптік қызмет түріне қызығушылықты, оның нәтижелеріне қанағаттанушылықты, педагогикалық қызметке және өзін-өзі жетілдіру іс-әрекетіне қатысуға мотивацияның даму деңгейін көрсетеді.

Танымдық компонент мұғалімнің жүргізіліп жатқан педагогикалық іс-әрекеттің мәні мен мазмұнын, мұғалімнің де, тәрбиешінің де тұлғасына қойылатын талаптарды, сондай-ақ тиімді кәсіптік-педагогикалық іс-әрекетке қажетті білім деңгейін (жалпы педагогикалық, әдістемелік, арнайы тақырып).

Заманауи мұғалім педагогика ғылымының әртүрлі салаларын жетік білуі, өзі оқытатын пәнді терең де берік білуі, оның педагогикалық және мәдени мәселелерді шешудегі мүмкіндіктерін білуі керек. Ол үнемі жаңа ізденістерден, жаңалықтардан хабардар болып, оқытылатын ғылымның алыс-жақын болашағын көруді қажет етеді. Сонымен, бұл компонент мұғалім мен тәрбиешінің педагогикалық қызметтің таңдалған түрін жүзеге асыруға теориялық дайындығының деңгейін сипаттайды [6].

Қазіргі білім беру үрдісіндегі мұғалімнің рөлі, Е.М. Дорожкин, белсенді өз бетінше танымдық іс-әрекетті ұйымдастыруға, оқушылардың мүмкіндіктерін ашуға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға қолайлы жағдай жасауға қысқартылған және жалпы педагогикалық дайындыққа негізделген [7].

Мұғалімдердің білім беру саласындағы зерттеушілердің көпшілігі (О.А.Абдуллина, Н.В. Кузьмина, Н.Д. Никандров, В.А. Слостенин, Л.В. Спирин) жалпы педагогикалық білімдер жүйесіне келесі блоктарды жатқызады:

- іргелі әдістемелік білім (педагогика ғылымының әдістемесін, оқыту, тәрбиелеу теориясын, педагогикалық менеджмент мәселелерін білу);
- білім беру мен тәрбиелеудің жекелеген аспектілері туралы, білім беру, тәрбиелеу, мектепті басқарудағы озық педагогикалық тәжірибе туралы теориялық және практикалық білім;
- оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыру формалары, әдістері мен тәсілдері туралы әдістемелік білім [8].

Біздің ойымызша, қазіргі балабақша тәрбиешісі келесі қасиеттерге ие болуы керек: ынтымақтастыққа қабілеттілік, бірлескен шығармашылық, танымдық әрекетті басқара білу, қарым-қатынастың демократиялық стилі. Педагогтардың педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру процесіндегі іс-әрекетін ұйымдастыру мұғалімдерді кәсіби маңызды білімді дайын түрде ғана алып қоймай, оны өз бетінше меңгеруге, практикада қолдана білуге үйретуі керек; байланысты дамыту және зерттеу дағдылары.

Сонымен қатар, мұғалімді дайындау кезінде кәсіби құндылық бағдарларды қалыптастыру маңызды, өйткені бұл маманның кәсіби құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол оның гуманистік бағыттылығын да, қазіргі экономикалық жағдайларда бәсекеге қабілеттілігін де анықтайды.

Жалпы, мектепке дейінгі білім беру ұйымы педагогының кәсіби даярлығының мазмұны мектеп жасына дейінгі балалар педагог-тәрбиешісінің кәсіби функцияларын жүзеге асыру үшін қажетті педагогикалық білімдер, практикалық дағдылар мен дағдылар жүйесін білдіреді. Оқыту құрылымында педагогикалық кадрлардың одан әрі үздіксіз білім алуының негізін қалайтын жалпы педагогикалық дайындық ерекше орын алады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сафонова О. А. Управление качеством образования в дошкольном образовательном учреждении. М, 2011.
2. Шипицына Л. М., Казакова В. И., Жданова М. А. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка. — М.: Владос, 2003.

3.«Мектепке дейінгі педагогика», No1, 2010 ж., 49 б., «Педагогтармен психологиялық жұмыс».

4.«Хоп», № 2, 2008 ж., 14-16 бет, «Кәсіби шаршау туралы» (кәсіби жағдайды өзін-өзі бағалау).

5.Михеева С.М. Психологическая совместимость и характер взаимодействия членов группы.- В сб.: Вопросы психологии познания людьми друг друга и общения. Краснодар,1978.кн.2, с. 135-143.

6. Степанова М.А. Психология в образовании; психолого-педагогическое взаимодействие. М., Вопросы психологий. 2003, № 4, с. 76-83.

7.Науменко Т.В. Психологические методы воздействия на массовую аудиторию. М., Вопросы психологий. 2003, № 6, с. 63-71.

8. Шаева Е.И., Пазухина С.В. Формирование ценностно-смыслового отношения к психологии у будущих педагогов. 2004, № 5, с. 3-11.

Жарияланым мекенжайы: <https://www.prodenka.org/metodicheskie-razrabotki/360918-psiologicheskoe-soprovozhdenie-pedagogov-doo>

**Каракулова-Федяева З.Ш., к.псих.н.,
ассоциированный профессор
Каспийский Университет**

ИНОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ

Аннотация. В статье рассматривается использование преподавателями инновационных методов в образовательном процессе. Рекомендации по практическому применению содержания инновационных методов обучения, технологического процесса и методов в структуре урока.

Ключевые слова: развития, инновационные методы, образование, применения, структура, занятие.

Abstract. The article discusses the use of innovative methods by teachers in the educational process. Recommendations on the practical application of the content of innovative teaching methods, technological process and methods in the structure of the lesson.

Key words: development, innovative methods, education, applications, structure, occupation.

В современных условиях развития общества возрастает потребность в креативных, нестандартно мыслящей творческой личности, согласно посланию президента РК, в конкурентоспособной личности. На данный момент, традиционная подготовка специалистов, что ориентируется на формирование знаний, навыков и умений в предметной области, всё больше отстаёт от современных требований. Основой современного образования должны быть не столько учебные дисциплины, сколько способы мышления обучающихся. Задачей любого высшего учреждения является не только выпуск специалистов, получающих подготовку высокого уровня, но и включение студентов уже в процессе обучения в разработку принципиально новых технологий, их адаптация к реальным условиям профессиональной среды. При этом, в процессе обучения, важно развивать у студентов такие способности, как: творческая активность, креативное мышление, умение оценивать, рационализировать, быстро адаптироваться к изменчивым потребностям рынка [1].

Приобретение таких навыков во многом зависит от содержания и методики обучения будущих специалистов. Компетентностный подход при организации образовательного процесса требует от преподавателя изменения процесса обучения: его структуры, форм организации деятельности, принципов взаимодействия субъектов, что

означает, приоритет в работе педагога отдается диалогическим методам общения, совместным поискам истины, разнообразной творческой деятельности. Все это реализуется при применении инновационных методов обучения [2].

На сегодняшний день, трудностями применения инновационных методов в образовательном процессе преподавателями являются [3]:

- незнание содержания метода;
- неумение применять его на практике;
- непонимание места метода в структуре занятия;
- неверие в эффективность применения методов в процессе обучения.

Предлагаемая статья содержит указания, раскрывающие содержание инновационных методов обучения, технологический процесс и рекомендации практического применения методов в структуре занятия.

Организация и процедура инновационных методов в обучении. Как известно, основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов [1]. Поэтому при обучении в вузе использование инновационных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в преподавании различных дисциплин, выработке новых подходов к проблемным ситуациям обучения, развитию творческих, креативных способностей студентов [4].

В современной научной литературе, посвященной проблемам инновационных методов в сфере образовательной деятельности, отмечается сложность и многоаспектность их применения. Особое внимание сосредоточено на том, что инновационный подход к обучению студентов должен быть системным и, охватывающим все аспекты учебной и воспитательной работ при обучении, при этом должны быть пересмотрены теоретические и практические подходы к содержанию образования, профессионально-педагогической подготовки преподавателей, разработке новых технологий и методов обучения. Обозначенную проблематику активно изучают многие исследователи, такие как Дж. Мартин, Л. Свенсон, И. Лернер, М. Скаткин, В. Беспалько, В. Слостенин, О. Пехота, С. Сысоева и др. [5]

Большинство исследований по данной проблематике в нашей стране разрабатываются и воплощаются в Центре педагогического мастерства РК, совместно со специалистами Кэмбридж Университета (Англия) [6], которые проводятся в нескольких направлениях, отраженных в семи модулях программы ЦПМ.

Цель инновационных методов в преподавании состоит в создании условий для эффективного обучения, при которых ученик чувствует свою интеллектуальную состоятельность и успешность, и процесс обучения представляется взаимосвязанным между преподавателем и студентом.

Итак, новая программа обучения включает в себя 7 модулей:

- Новые подходы в преподавании и обучении
- Диалогическое преподавание и обучении
- Обучение критическому мышлению
- Оценивание для обучения
- Использование ИКТ в преподавании и обучении
- Обучение талантливых и одаренных детей
- Преподавание и обучение с учетом возрастных особенностей студентов
- Управление и лидерство в преподавании и обучении

Интерактивное обучение – это, в первую очередь, диалоговое обучение, в процессе которого происходит, как взаимодействие между студентом и преподавателем, так и студентами между собой, последнее является важным в современном образовании [7].

Задачи, которые ставят перед собой инновационные методы обучения [8]:

- пробуждение интереса у студентов к самообразованию изучаемых дисциплин;
- установление активного взаимодействия между студентами, обучение в команде;
- формирование у студентов собственного мнения и умения отстаивать свои позиции;
- формирование и развитие критического мышления;
- формирование профессиональных и социальных навыков;
- эффективное усвоение изучаемого материала;
- формирование уровня осознанной компетентности студента.

Панина Т.С. и Вавилова Л.Н. [9] выделяют следующие общие результаты и эффекты интерактивного обучения:

1. Интерактивные методы обучения позволяют интенсифицировать процесс понимания, усвоения и творческого применения знаний при решении практических задач.

Эффективность обеспечивается за счет более активного включения обучающихся в процесс не только получения, но и непосредственного («здесь и теперь») использования знаний. Если формы и методы интерактивного обучения применяются регулярно, то у обучающихся формируются продуктивные подходы к овладению информацией, исчезает страх высказать неправильное предположение (поскольку ошибка не влечет за собой негативной оценки) и устанавливаются доверительные отношения с преподавателем.

2. Интерактивное обучение повышает мотивацию и вовлеченность участников в решение обсуждаемых проблем, что дает эмоциональный толчок к последующей поисковой активности участников, побуждает их к конкретным действиям, процесс обучения становится более осмысленным.

3. Интерактивное обучение формирует способность мыслить неординарно, по-своему видеть проблемную ситуацию, выходы из нее; обосновывать свои позиции, свои жизненные ценности; развивает такие черты, как умение выслушивать иную точку зрения, умение сотрудничать, вступать в партнерское общение, проявляя при этом толерантность и доброжелательность по отношению к своим оппонентам.

4. Интерактивные методы обучения позволяют осуществить перенос способов организации деятельности, получить новый опыт деятельности, ее организации, общения, переживаний. Интерактивная деятельность обеспечивает не только прирост знаний, умений, навыков, способов деятельности и коммуникации, но и раскрытие новых возможностей обучающихся, является необходимым условием для становления и совершенствования компетентностей через включение участников образовательного процесса в осмысленное переживание индивидуальной и коллективной деятельности для накопления опыта, осознания и принятия ценностей.

5. Использование интерактивных технологий обучения позволяет сделать контроль за усвоением знаний и умением применять полученные знания, умения и навыки в различных ситуациях более гибким и гуманным.

6. Результат для конкретного обучающегося:

- опыт активного освоения учебного содержания во взаимодействии с учебным окружением;
- развитие личностной рефлексии;
- освоение нового опыта учебного взаимодействия, переживаний;
- развитие толерантности.

7. Результат для учебной микрогруппы:

- ✓ развитие навыков общения и взаимодействия в малой группе;
- ✓ формирование ценностно-ориентационного единства группы;
- ✓ поощрение к гибкой смене социальных ролей в зависимости от ситуации;
- ✓ принятие нравственных норм и правил совместной деятельности;
- ✓ развитие навыков анализа и самоанализа в процессе групповой рефлексии;
- ✓ развитие способности разрешать конфликты, способности к

компромиссам.

8. Результат для системы «преподаватель-группа»:

- ✓ нестандартное отношение к организации образовательного процесса;
- ✓ многомерное освоение учебного материала;
- ✓ формирование мотивационной готовности к межличностному взаимодействию не только в учебных, но и во внеучебных ситуациях.

Инновационные методы подразделяются по следующим критериям [10]:

По характеру учебно-познавательной деятельности:

- Неимитационные (*Наличие модели изучаемого процесса*)

- Игровые

Учебные игры

Игровые ситуации

Игровые приемы и процедуры

Деловые игры

Тренинги в активном режиме

- Неигровые

Case-study (решение и обсуждение ситуаций, как смоделированных, так и реальных)

Разбор деловой почты

ТРИЗ – работа (теория решения изобретательских задач)

- Имитационные (*Отсутствие модели изучаемого процесса*)

- Эвристическая беседа

- Проблемная лекция, лекция вдвоем, лекция пресс-конференция, лекция с заранее запланированными ошибками

- Семинары, дискуссии СРС с литературой

- Поисковая лабораторная работа

Также, в *игровом неимитационном моделировании* широко представлены различные игры: деловые, аттестационные, организационно-деятельностные, инновационные, рефлексивные игры по снятию стрессов и формированию инновационного мышления, поисково-апробационные и т. д. При использовании деловых игр преобладает продуктивно-преобразовательная деятельность студентов. В частности, для обучающих игр характерны многовариантность и альтернативность решений, из которых нужно сделать выбор наиболее рационального [10]. Деловые игры в учебных целях получили в настоящее время достаточно широкое распространение в вузах и применяются, в основном, на старших курсах при изучении специальных дисциплин.

По численности участвующих:

- Индивидуальные
- Групповые
- Коллективные
- Работа в диадах и триадах

По месту проведения:

- Аудиторные
- Выездные
- Внеаудиторные
- Экскурсионные

По принципу использования ПК:

- Информация из интернета
- Игры на ПК
- Игры с компьютерным обеспечением

По типу решения задач [11]:

- Ранжирование по различным признакам феноменов, предметов и действий
- Оптимизация процессов и структур явлений

- Проектирование и конструирование объектов
- Решение инженерно-конструкторской, исследовательской, управленческой или социально-психологической задачи
- Выбор тактики действий в управлении, общении и конфликтных ситуациях
- Демонстрация и тренинг навыков, внимания, выдумки, оригинальности, быстроты мышления и пр.

Отсюда можно вывести основные *виды инновационных образовательных технологий*:

1. Работа в малых группах (команде) - совместная деятельность студентов в группе под руководством лидера, направленная на решение общей задачи путем творческого сложения результатов индивидуальной работы членов команды с делением полномочий и ответственности [12].

2. Проектная технология - индивидуальная или коллективная деятельность по отбору, распределению и систематизации материала по определенной теме, в результате которой составляется проект.

3. Анализ конкретных ситуаций (case study) - анализ реальных проблемных ситуаций, имевших место в соответствующей области профессиональной деятельности, и поиск вариантов лучших решений.

4. Ролевые и деловые игры - ролевая имитация студентами реальной профессиональной деятельности с выполнением функций специалистов на различных рабочих местах.

5. Модульное обучение - использование знаний в виде:

а) отдельных модулей, автономных частей курса, интегрируемых с другими частями курса;

б) блоков взаимосвязанных курсов, которые можно изучать независимо от другого блока дисциплин.

6. Контекстное обучение - мотивация студентов к усвоению знаний путем выявления связей между конкретным знанием и его применением.

7. Развитие критического мышления - образовательная деятельность, направленная на развитие у студентов разумного, рефлексивного мышления, способного выдвинуть новые идеи и увидеть новые возможности.

8. Проблемное обучение - стимулирование студентов к самостоятельному приобретению знаний, необходимых для решения конкретной проблемы.

9. Индивидуальное обучение - выстраивание студентом собственной образовательной траектории на основе формирования индивидуальной образовательной программы с учетом интереса студента [13].

10. Опережающая самостоятельная работа - изучение студентами нового материала до его изучения в ходе аудиторных занятий.

11. Междисциплинарное обучение - использование знаний из разных областей, их группировка и концентрация в контексте решаемой задачи.

12. Обучение на основе опыта - активизация познавательной деятельности студента за счет ассоциации их собственного опыта с предметом обучения.

13. Информационно-коммуникационные технологии - обучение в электронной образовательной среде с целью расширения доступа к образовательным ресурсам (теоретически к неограниченному объему и скорости доступа), увеличения контактного взаимодействия с преподавателем, построения индивидуальных траекторий подготовки и объективного контроля и мониторинга знаний студентов [14].

Развитие критического мышления является основным приемом в процессе применения инновационных методов. **Критическое мышление** (*critical thinking*) имеет следующие основные положения:

- Дисциплинированное, самонаправляемое мышление, которое воплощает высшие умения мышления, соответствующего специфическому методу или области мышления.
- Мышление, которое демонстрирует совершенное владение интеллектуальными умениями и способностями.
- Искусство мыслить о своём мышлении в процессе этого мышления, чтобы улучшить его: сделать более ясным, более правильным или более аргументированным.

Критическое мышление можно разделить на две формы: «эгоистичное» или «софистическое», с одной стороны, и «беспристрастное», с другой. Мысля критически, мы используем наше владение элементами мышления таким образом, чтобы результативно приспособлять наше мышление к логическим требованиям типа или способа мышления.

Активность преподавателя уступает место активности студентов, его задачей становится создание условий для их инициативы. Преподаватель отказывается от роли своеобразного фильтра, пропускающего через себя учебную информацию, и выполняет функцию помощника в работе, одного из источников информации. Поэтому интерактивное обучение призвано изначально использоваться в интенсивном обучении достаточно взрослых обучающихся.

Инновационные методы могут применяться при организации куратором следующей работы со студентами [15]:

- организация тематических занятий,
- организация временных творческих коллективов при работе над учебным проектом,
- формирование портфолио студента,
- организация дискуссий и обсуждений спорных вопросов, возникших в коллективе,
- для создания образовательных ресурсов.

Для решения воспитательных и учебных задач куратором могут быть использованы следующие интерактивные формы [16]:

1. Интерактивная экскурсия.
2. Использование кейс-технологий.
3. Проведение видеоконференций.
4. Круглый стол.
5. Мозговой штурм.
6. Дебаты.
7. Фокус-группа.
8. Деловые и ролевые игры.
9. Case-study (анализ конкретных, практических ситуаций).
10. Учебные групповые дискуссии.
11. Тренинги.

Было бы ошибкой придерживаться какой-либо одной модели, разумно сочетать эти две модели обучения для достижения эффективности и качества учебного процесса. Современная система профессионального образования в условиях рыночных отношений одним из приоритетов для успешного решения задач подготовки квалифицированных кадров выделяет принцип учета интересов обучаемого [17,18]. В этой связи перед преподавателями стоит задача выработки и внедрения таких приемов и методов обучения, которые бы были нацелены на активацию творческого потенциала студента, его желания обучаться (например, Философия для обучающихся, Снежный ком, Парные разговоры, Слушающая тройка, Представители, Стоп-кадр и др.).

При этом должна решаться педагогическая задача формирования личности гражданина РК, и его ценностных ориентаций, поскольку процесс обучения - основная составляющая образовательного процесса в жизни каждого человека. И поэтому, от того, насколько каждый индивид - студент, будет вовлечен в процесс обучения, в конечном

итоге будет зависеть уровень его образованности и интеллигентности во всех смыслах этого слова. Кроме этого, глобальная информатизация современного общества также оказала существенное влияние на образовательный процесс, на систему профессионального образования, потребовав радикального пересмотра используемых методик обучения.

Литература:

1. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика //Народное образование. - 2010. - № 6. - С. 182-188.
2. Зельдович Б.З. Роль активных методов в интенсификации учебного процесса.[Инновационные методы в образовании. Сборник материалов международной научно-практической конференции 3-10 мая 2008 г., – Москва: Изд. ИГУМО, 2008.
3. Субочева А.Д., Субочева О.Н. Инновационные методы обучения студентов. - Научные труды (Вестник МАТИ). Вып. 21 (93) – М.: МАТИ, 2013,с.388-393
4. Лазарев В.С., Мартироян Б.П. Педагогическая инноватика. – Москва: Изд. Багира-2, 2006.
5. www.mai.ru/events/sfiro/articles - Сакович С.М. Инновационные технологии и методы обучения в профессиональном образовании.
6. cpm.kz, [900igr.net/prezentacija/...](http://900igr.net/prezentacija/)
7. Черкасов М.Н. Инновационные методы обучения студентов.[Сборник «Инновации в науке»: материалы XIV международной заочной научно-практической конференции (19 ноября 2012 г.). Новосибир.: Изд. «СибАК», 2012.
8. <http://repository.enu.kz/>. - Шаяхметова А.А. Инновационные методы обучения преподавателя высшей школы.
9. Панина,Т.С. Современные способы активизации обучения : учебное пособие [Т.С.Панина, Л.Н.Вавилова ; под ред. Т.С.Паниной.—4-е изд., стер.—М.: Издательский центр «Академия», 2008.—176с.
10. Базилевич С.В., Брылова Т.Б., Глухих В.Р., Левкин Г.Г. Использование инновационных и интерактивных методов обучения при проведении лекционных и семинарских занятий [[Наука Красноярья. — 2012. — № 4. — С. 103—113.
11. <http://old.mon.gov.ru/dok/prav/obr/8311/> - Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы?
12. Черкасов М.Н. Инновационные методы обучения студентов [[Инновации в науке: сб. ст. по матер. XIV междунар. науч.-практ. конф. Часть II. – Новосибирск: СибАК, 2012.
13. Григальчик Е. К., Губаревич Д. И. Обучаем иначе. Стратегия активного обучения. – Минск: Современное слово, 2003.
14. Бережнова Е.В. Основы учебно-исследовательской деятельности студентов: Учебник. – М.: Просвещение, 2006.
15. Джурицкий А.Н. Развитие образования в современном мире: Учебное пособие. – М.: Дрофа, 2008.
16. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Ростов нД: Феникс, 2007.
17. Кузнецов И.Н. Настольная книга преподавателя. – Минск: Современное слово, 2005.
18. Поляков С.Д. В поисках педагогической инновации. – М.: Дрофа, 2003.

PhD докторант, Алматы, КазНУ им. аль-Фараби
Омарова Асем Турдыбековна
PhD, Алматы, КазНУ им. аль-Фараби

СЕМЕЙНАЯ МЕДИАЦИЯ - КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ОПЫТ И РЕСУРСЫ

Аннотация: в данной статье авторы рассматривают семейную медиацию в Республике Казахстан в качестве социального института. Авторы излагают о проблемах опыта и ресурсов семейной медиации. Также, делается вывод о пропаганде новых методов медиации в целях снижения фактов развода как одной из главных причин семейного конфликта.

Ключевые слова: семейная медиация, семейный конфликт, брак, развод, опыт «Mindfulness».

Аннотация: авторлар Қазақстан Республикасындағы отбасылық медиацияны әлеуметтік институт ретінде қарастырады. Олар отбасылық медиация тәжірибесі мен ресурстары жайлы сөз етеді. Сондай ақ, отбасы дауының басты себебтерінің бірі ажырасуды азайту мақсатында медиацияның жаңа әдістерін насихаттау туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: отбасылық медиация, отбасы дауы, неке, ажырасу, «Mindfulness» тәжірибесі.

Summary: in this article, the authors consider family mediation in the Republic of Kazakhstan as a social institution. The authors outline the problematic experiences and resources of family mediation. Also, it is concluded that the promotion of new methods of mediation in order to reduce the facts of divorce as one of the main causes of family conflict.

Keywords: family mediation, family conflict, marriage, divorce, experience of "Mindfulness".

Ни одно общество в современном мире не может негативно влиять на семейные конфликты и споры. Семья является важнейшей частью социальной структуры общества. Следовательно, каждое общество развивает этические пути предотвращения возникновения конфликтов и споров.

Как и во всех видах человеческих отношений, семейные споры часто возникают в браке. Спор в браке может привести к потенциальному разводу. По мнению исследователя Океке, «спор – это столкновение, соперничество или взаимодействие противоположных или несовместимых сил интересов» [1]. Однако, англо-немецкий социолог Dahrendorf Ralf определяет спор как «соревнование, соперничество, конфликт – это являются показателями являющихся конфликтов между социальными силами» [2]. В свою очередь, Lewis Coser предпринимает попытку найти разграничения между реалистическими и нереалистическими спорами.

В современном западном обществе часто наблюдается свобода спора. Это приводит к появлению совершенно новых моделей поведения целостных групп индивидов, стремящихся к «оптимизации удовлетворенности». Все эти явления приводят к социальным изменениям, эти изменения могут происходить посредством двух способов: если социальная система достаточно гибка, чтобы адаптироваться к спорным ситуациям, тогда внутри системы происходят изменения. С другой стороны, социальная система не может быть перестроена и допускает создания в споре «новых агрессивных» групп [3].

Если обратиться к судебной практике, то основными причинами развода являются отсутствие взаимопонимания между супругами в быту, злоупотребление алкогольных напитков или измена одного из них, проявление насилия, материальные трудности в семье [4]. Как мы видим, с каждым годом увеличивается количество заключенных браков и соответственно к сожалению, не снижается темп разводов.

Медиация помогает урегулировать семейные споры, возникающие в процессе развода. В целом можно смело утверждать, что медиация является еще не очень популярной в нашей стране и является одним из новых социальных институтов в решении спорных ситуаций.

В процедуре медиации обе стороны тратят меньше, чем в судебном процессе. Медиация может происходить параллельно с бракоразводным процессом. Семейный медиатор в любом случае обязан соблюдать нейтралитет и не оказывать поддержку ни одному из сторон. Семейная медиация способствует урегулированию следующих проблем:

1. Разделение имущества;
2. Материальное и духовное обеспечение детей;
3. Встреча с детьми;
4. Обеспечение супруга (супруги).

Помощь семейной медиации при урегулировании семейных споров: повысится возможность сохранения отношений и конфиденциальности между супругами, появится возможность найти взаимовыгодное решение. В 2011 году в стране был принят закон «О медиации». Президент Республики Казахстан К.К.Токаев отмечает необходимость привлечения внимания к пропаганде медиации среди граждан, в настоящее время по инициативе Верховного Суда РК в каждой области республики действует пилотный проект «Семейный суд».

Основатель Европейского форума по тренингам и исследованиям в области британской семейной медиации Лиза Паркинсон говорит об этом таким образом: «Семейная медиация часто используется во время развода или расторжения брака супругов, чтобы оказать помощь супругам в сохранении своего родительского статуса и раздела ими совместного выполнения родительских обязанностей, возникшей в связи с прекращением их отношений в качестве партнеров» [5]. Действительно, сегодня в США широко распространена «медиация развода» (divorce mediation).

Например, в западных школах психологии программа под названием «Mindfulness Based Relationship Enhancement» (MBRE) направлена на улучшение отношений на основе практики *осознанности*. Программа прошла научно-практическую апробацию и показала положительные результаты в исследовании эксперимента, проведенного группой ученых во главе с James Carson, Kimberly Carson, Karen Gil, Donald Vaucom в 2004 году на базе Университета Северной Каролины в Чапел-Хилле. В частности, программа улучшения отношений «Mindfulness Based Relationship Enhancement» использует следующие четыре метода:

1. *Внимательность*. Научитесь не оценивать опыт и переживания в качестве хорошего и плохого, которые вы испытываете в данный момент. Важнее быть в это время, но не важно отвечать.

2. *Восприятие*. Научиться воспринимать опыт так, каким он есть, это приводит к усилению доброжелательности и сострадания к себе и партнеру.

3. *Расслабление или бодрость.* Изучение форм и методов расслабления помогает справиться со стрессом и улучшить чувство благополучия, сохранить ясность и спокойствие.

4. *Саморасширение.* Развитие чувство уверенности в правильном отношении и любви, направленное на всех. [6]. Предупреждение или профилактика семейных споров помогает не только избежать конфликтов.

В этой связи, выпускник Центра Снежаны Замалиевой, занимающейся подготовкой специалистов в области «Mindfulness» в России, профессиональный медиатор Д.А.Романов через социальную сеть рассказывает о современных практиках и ресурсах семейного медиации, делится своим опытом. Профессиональный медиатор Д.А.Романов в совершенстве владеющий тонкостями западной практики Mindfulness (сознательности), занимается разработкой программы «Mindfulness practice» для медиаторов, правозащитников и адвокатов. Потому что, эта программа является новым взглядом и новым духом для специалистов» [6].

Данная практика в будущем станет полезным инструментом для продуктивного ведения деятельности медиаторов. Таким образом, мы полагаем, что в дальнейшем использование практики «Mindfulness» (сознательности) в семейной медиации, наряду с медиационными технологиями в целях улучшения спорных отношений, станет «ценным» ресурсом для медиаторов Республики Казахстан и соседних государств.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Okeke G. S. Mmaduabuchi (2012). Ecomog and Conflict Resolution in West Africa: A Study of the Linkage between Economic Integration and Regional Security. – University of Lagos.–292p.
2. Dahrendorf, R (1958). Toward a Theory of Social Conflict. //Journal of Conflict Resolution 2:-Pp.170-183.
3. Lewis A. Coser (1957). Social Conflict and the Theory of Social Change. //The British Journal of Sociology, -Vol. 8, No. 3.- Pp.197-207.
4. <https://www.zakon.kz/4873660-azhyrasu-o1187ajj-ma.html>
5. Паркинсон Л. Семейная медиация. – М.:Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010.– 400 с.
6. <https://www.facebook.com/schastyamasterskaya/>;
<https://www.facebook.com/pg/schastyamasterskaya/posts/> Семейный медиатор Дмитрий Романов. Mindfulness в работе медиатора.

Вахитов Данияр
магистр психологии,
практикующий гештальт-терапевт,
сеньор-лектор ВШГН, Каспийский университет

Профессиональное выгорание педагога

Аннотация. Профессиональное выгорание у преподавателей выражается в психической, эмоциональной и физической усталости и может иметь следующие симптомы: чувство хронической усталости, раздражительность, повышенный уровень

тревожности, нарушение аппетита, сна, рост заболеваемости, негативное отношение к окружающему миру, потеря интереса к работе и к жизни.

Необходимо производить профилактику и различать симптомы для своевременного реагирования.

Ключевые слова: *выгорание, преподаватель, педагог, профилактика, здоровье.*

Аннотация. *Мұғалімдер арасындағы кәсіби шаршау психикалық, эмоционалдық және физикалық шаршаумен көрінеді және келесі белгілерге ие болуы мүмкін: созылмалы шаршау сезімі, ашушаңдық, мазасыздық деңгейінің жоғарылауы, тәбеттің бұзылуы, ұйқының бұзылуы, ауру-сырқаулық өсуі, әлемге жағымсыз көзқарас, жұмысқа және өмірге қызығушылық жоғалту. Уақтылы әрекет ету үшін алдын-алу және белгілерді ажырату қажет.*

Түйін сөздер: *күйіп қалу, мұғалім, мұғалім, алдын алу, денсаулық.*

Annotation: *Professional burnout among teachers is expressed in mental, emotional and physical fatigue and may have the following symptoms: a feeling of chronic fatigue, irritability, increased anxiety, impaired appetite, sleep, increased morbidity, negative attitude to the outside world, loss of interest in work and life. It is necessary to prevent and distinguish between symptoms for a timely response.*

Keywords: *burnout, teacher, teacher, prevention, health.*

Как известно, Всемирная организация здравоохранения включила в МКБ 11 синдром профессионального выгорания в раздел «Проблемы, связанные с занятостью или безработицей». Данная проблема присуща практически для всех сфер жизни в современном обществе, так как присуща для развитых и развивающихся индустриальных стран, в ряды которых можно отнести и Казахстан.

Синдром выгорания (англ. burnout) — термин, введённый в психологию американским психиатром Гербертом Фрейденбергером в 1974 году, характеризуется общим истощением организма.

Он описал особое расстройство личности у здоровых людей вследствие сверхчастого эмоционального общения в работе с учениками, клиентами, пациентами.

Было собрано достаточно сведений, подтвердивших, что этот синдром чаще всего встречался среди учителей, психологов, врачей, полицейских и социальных работников. Люди этих профессий чаще других проявляли вспыльчивое и неадекватное поведение. Исследования показали, что представители этих профессий также чаще других подвергались психосоматическим расстройствам.

Таким образом, выгорание стало болезнью социальных профессий, представителям которых приходится много общаться с разными людьми, к числу которых относится и педагогика.

Согласно статистике выгоранию подвержены преподаватели примерно в сорок лет или старше. Попробуем разобраться почему выгорание наступает в этом возрасте. К этому возрасту педагог накапливает существенный профессиональный опыт, собственные дети, при наличии, встали на ноги, на них требуется меньше времени, чем раньше. Вполне ожидаемо, что ожидается рост в профессии, так как времени на работу можно выделить больше. Такое действительно происходит, но в некоторых случаях можно наблюдать противоположное явление. Преподаватель быстро устает, теряет интерес к темам и урокам, может наблюдаться предвзятое отношение к студентам и окружающим, проблемы

эмоционального или психологического характера могут проявляться и в других сферах жизни.

Бывают ситуации, когда талантливый педагог становится профнепригодным по этой причине. Иногда такие люди уходят из образовательных организаций, меняют профессию и могут всю оставшуюся жизнь скучать по общению с детьми.

Профессиональному выгоранию особенно подвержены педагоги, которым свойственно чрезмерное стремление быть замеченным или наоборот незаметным, желание делать всё очень хорошо или не стараться вовсе. Риск профессионального выгорания подвергаются и те, у кого часто возникают мысли о том, как несправедливы к ним окружающие, недооценивают их трудовые заслуги. Развитию эмоционального выгорания педагогов способствует постоянное чувство усталости, подавленности, незащищённости, отсутствие желаний, боязнь ошибок, страх перед неопределёнными ситуациями, страх показаться недостаточно совершенным, неуверенность в собственных силах. В современных реалиях педагогическая деятельность наполнена факторами, способствующими активизации негативных психологических состояний:

- гиперответственность;
- потребность сохранять лицо, невозмутимость;
- необходимость работать с большой аудиторией каждый день.

От постоянного переутомления педагог не в силах принимать новое, повышать профессиональный уровень. Не всякий человек сможет выявить у себя признаки профессионального выгорания, так как проявляются они совсем незаметно.

Выделяются три этапа развития синдрома профессионального выгорания.

Этап 1. Совершение ошибок и сбой привычных каждодневных действий: забывание простейших слов, рабочих моментов, постоянное психологическое напряжение в следствии боязни совершить ошибку, повышенный самоконтроль, маниакальная проверка рабочих процессов и действий, нервно-психическое напряжение.

Этап 2. Потеря интереса к профессиональной деятельности, необходимости в общении (избегание даже близких контактов), увеличивающееся безразличие в завершении недели, простудные заболевания, постоянное раздражение.

Этап 3. Интерес к работе, семье, жизни полностью потерян, возникает только безразличие, неприязнь к людям, общение вызывает отвращение, постоянный упадок сил. Перейдем к вопросам профилактики выгорания.

Профилактика включает в себя три направления работы.

1. Организация деятельности.

Руководство может смягчить развитие «сгорания» при обеспечении преподавателям возможности профессионального роста, обеспечит социальные и другие положительные моменты, повышающие мотивацию. Руководство также может четко закрепить обязанности, в должностных инструкциях, что уменьшает уровень неопределенности. Еще одно направление - организация здоровых взаимоотношений в коллективе (например, путем проведения совместных мероприятий). В учебные программы можно включить техники контроля собственного времени и выработки уверенности в себе, информацию о стрессе, техники релаксации. В плане профилактики синдрома выгорания следует большое внимание уделить эргономике рабочего места и планированию времени. Здесь можно говорить о создании благоприятных условий во время рабочего дня: доступ к источникам информации, техническая оснащенность. Помещение должно соответствовать нормам санитарно-гигиенических требований

(освещенность, температура, удобная мебель). Кроме того, важна возможность технического перерыва для принятия пищи, отдыха (восстановления сил).

2. Психологический климат в коллективе.

Данное направление профилактики синдрома «выгорания» является важным. Сюда можно отнести мероприятия по созданию психологического комфорта, формированию коллектива существующего как единое целое, как группы людей поддерживающих друг друга. Одним из факторов, нарушающим психологический климат в коллективе, является уровень материальной обеспеченности преподавателей, из-за чего люди не имеют возможности снять груз переживаний и расслабиться в среде близких людей. Различного рода увеселительные и культурные походы также требуют времени и материальных возможностей. Необходимо учесть, что работа педагога в основном основана на энтузиазме, поэтому для работников социальной сферы большое значение имеет самостоятельность в принятии решений и акцент в системе взаимоотношений должен быть смещен с контроля на собственную совесть каждого челове.

3. Работа с индивидуальными особенностями.

Следует учитывать индивидуальные особенности преподавателя при организации работы. Индивидуальная работа с преподавателями должна включать мероприятия по трем основным направлениям (психологическая, эмоциональная, физическая).

Заключение.

Профессиональное выгорание не является чем-то неизбежным. Следует предпринимать меры по профилактике выгорания, которые помогут снизить уровень или в общем предотвратить выгорание на работе.

Рекомендуется развивать навыки по самостоятельному регулированию внутренних ресурсов, применять практики, помогающие преодолевать жизненные и рабочие стрессы. Если степень риска выгорания велика, наряду с приёмами самопомощи целесообразно обращаться за поддержкой к психологу.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бабич О. И. Профилактика синдрома профессионального выгорания педагогов: диагностика, тренинги, упражнения. – Волгоград: Учитель, 2021.
2. Бойко В. В. Синдром эмоционального «выгорания» в профессиональном общении. – СПб.: Питер, 2003. – 474 с.
3. Рычкова В. В. Формирование эмоциональной устойчивости педагога: методические рекомендации. – Чита: ЧИПКРО, 2005. – 75 с.
4. Семёнова Е. М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2005. – 224 с.
5. Эмоциональное выгорание у педагогов: причины и способы борьбы, газета “Новый вестник”, 21.12.2019 г.

***Усенова Малика Эрмухамматовна
Каспий Қоғамдық университеті
ГҒЖМ сеньор-лекторы, педагогика ғылымдарының магистрі***

Оқушы тұлғасының элеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары

Түйіндеме. Бұл мақалада оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық- педагогикалық шарттары қарастырылған. Сондай – ақ әлеуметтік белсенділік тақырыбы бойынша зерттеулер жүргізген ғалымдардың зерттеулеріне сипаттама жасалынған. Сонымен қатар оқушылардың әлеуметтік белсенділігін зерттеу барысында қолданылған әдіс тәсілдер бойынша сипаттама жасалынған. Автор оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық – педагогикалық шарттарын зерттеу барысында оқушылар үшін ересектер мен құрдастарының алатын орны ерекше екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік белсенділік, оқушы, педагог, психологиялық- педагогикалық шарттар, бақылау.

Summary. In this article, psychological and pedagogical conditions for the development of social activity of the student's personality are considered. A description of the research of scientists who conducted research on the topic of social activity is also compiled. A description of the methodological approaches used in the study of students' social activity is also developed. The author points out that adults and peers occupy a special place for students in the study of psychological and pedagogical conditions for the development of social activity of the student's personality.

Keywords: social activity, student, teacher, psychological and pedagogical conditions, control.

Қазіргі таңда елімізде мектеп оқушыларының тұлғалық дамуы өте маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Сол себепті оқушы тұлғасын дамыту жолындағы әлеуметтік белсенділігін көтеру мақсатында көптеген зерттеу жұмыстарын жасадық. Оқушы тұлғасын дамыту бағыт бойынша жұмыстарға барынша күш салынып, балаларға қолайлы жағдай жасау бағытында тиісті қадамдар жасалынып жатқандығы белгілі. Қоғамымыздағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жаңа өмірлік мәселелерді тиімді шеше алатын белсенді тұлғаны қалыптастыру қажеттілігін талап етеді. Ең алдымен әлеуметтік белсенділік анықтамасына тоқталатын болсақ: «әлеуметтік белсенділік» термині ғылымның әртүрлі салаларында дербес және әртүрлі комбинацияларда қосымша ретінде кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда бұл термин кеңінен таныс болды. Осылайша өзіндік ұғымын қалыптастырды. Мысалы, белсенді адам, белсенді өмірлік ұстаным, белсенді оқыту, белсенділік, жүйенің белсенді элементі сияқты ұғымдар. Белсенділік ұғымы кең мағынаға ие болғандықтан, оны мұқият пайдалану нақтылауды қажет етеді. «Белсенді» сөзіне орыс тілі сөздігінде іскер, жігерлі, дамыушы деген жалпылама анықтама берілген [1, 12 б.]. Оқушылардаң әлеуметтік белсенділігін дамыту ересектер мен құрдастарының алатын орны ерекше екендігін көрсетеді. Адам мен қоғам арасындағы әрекеттесудің бір түрі – әлеуметтену процесі. Қоғам жеке стандарттарды белгілейді, оған шешімі жеке тұлғаның дамуын қамтамасыз ететін міндеттер қояды, білім берудің формалары мен әдістерін анықтайды. Ал адам санасында көрінетін норма, талап пен ережелерді игере отырып, әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысады. Сол уақытта мұндай игеру адамның белсенділігі арқылы делдал болады. Сондықтан біз адамның белсенділігі байқалатын әлеуметтенудің анықтамаларын қолдаймыз. Осыған байланысты Г.М.Андрееваның әлеуметтенуге берген анықтамасы сәтті тұжырымдалған: әлеуметтену – бұл бір жағынан, әлеуметтік ортаға, әлеуметтік байланыстар жүйесіне кіру арқылы жеке адамның әлеуметтік тәжірибені игеруін; екінші жағынан, жеке адамның белсенділігі, әлеуметтік ортаға белсенді қатысуы арқылы әлеуметтік байланыстар жүйесін белсенді түрде көбейтуін қамтитын екі жақты процесс [2, 338 б.]. Оқушылардың әлеуметтік белсенділігін дамытудың әсерінен балалар қоршаған ортадағы өзінің орны мен мақсаттарына жету жолдарына қадам басады.

Психологиялық шындық ретінде белсенділікті талдауға толығырақ тоқталайық. Бұл жерде белсенділік әдіснамалық принцип ретінде әрекет ете алатындығын көрсету керек, оның негізінде адамның тіршілік иесі ретінде жұмыс істеуі туралы жалпылама қорытынды жасалады. Белсенділік ұғымы бихевиоризмде принцип дәрежесіне көтерілген реактивтілік

ұғымымен алмастырылды. Бихевиоризм өкілдері [3, 10 б.], психикалық рефлексияның негізгі элементі ретінде реакцияларды қарастырады. Мінез-құлықты зерттеудің «объективті» әдісін ұсына отырып, олар психиканың рөліне делдал болатын сананы жоққа шығарды. Осылайша реакция құрылымға байланысты өзіндік ерекшелікке ие болады, сөйтіп оған теңеледі. Бұл адамның мінез-құлқын, оның әлемдегі белсенді трансформациялық рөлін түсіндіруге мүмкіндік бермейді. Ал кеңестік психологиялық ғылым үшін белсенділік принципін растайтын тәсіл дәстүрлі болып табылады. Бұл жерде Л.С.Выготскийдің, Ф.Ф.Добрыниннің, С.Л.Рубинштейннің, А.Н.Леонтьевтің, С.Д.Смирновтың және т.б. еңбектері үлкен рөл атқарды. Соңғы жылдары белсенділік принципін қалыптастыру әрекетін психолог С.Д.Смирнов жасады. Ол былай деп жазады: «белсенділік субъектінің мақсатты шығармашылық іс-әрекеттер арқылы өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жылжыту қабілетін білдіретін адам қызметінің конституциялық сипаттамаларының бірі ретінде әрекет етеді. Бұл ретте іс-әрекеттің мақсаты мен құралдары өмірлік контекстен туындайтын оқиғаның қайнар көзіне ие. Оның негізгі мазмұнын басқа адамдармен қарым-қатынас, сондай-ақ табиғатқа әлеуметтік-мәдени жанама қатынас құрайды» [4, 103 б.]. Адамның іс-әрекетінің мәнін түсіну үшін осы принциптің маңыздылығын асыра бағалау қиын. Оны қолдану адам іс-әрекетінің шығармашылық, трансформациялық табиғатын ашуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік белсенділік тақырыбын талдай келе, әлеуметтік міндеттерді екі бағытта анықтауға болады: біріншіден, қоғамның өзін әлеуметтік жүйе ретінде дамыту үшін олардың құндылығы тұрғысынан қарастыру; екіншіден, оны адамның оларды шешуге қатысуы, оны жалпы пайдаға немесе жеке қажеттіліктерді қанағаттандыруға итермелейтін мотивтерді түсінуі тұрғысынан талдауға болады. Әлеуметтік міндеттің маңызды ерекшелігі оны тұжырымдау мен ұсынудың сипаты болып табылады. Әлеуметтік міндет реттелетін орындауды қажет ететіндей тұжырымдалуы, бірақ адамнан бастаманы қажет ететіндей ұсынылуы мүмкін.

Белгіленген мәселелерді талқылауға кіріспей тұрып, мектептегі психологиялық қызметтің ерекшеліктеріне және оның міндеттеріне назар аударған жөн. Ерте жастан бастап балалардың белсенділігін қалыптастыруына байланысты практикалық міндеттерді жемісті шешу мұғалімдерге, әкімшілікке, ата-аналарға балалардың психикалық даму динамикасын анықтауға, әр баланың жеке басын ескере отырып, түзету жұмыстарын жүргізуге көмектесетін психологиялық қызметтер жүйесін құрмай мүмкін болмайды. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «шарт» сөзіне мынандай анықтама беріледі [5]:

- «Шарт»-өзара міндеттер алу жөніндегі келісім.
- «Шарт»-міндет, борыш.
- «Шарт»-керектілік, қажеттілік.

«Педагогикалық шарттар» және «дидактикалық шарттар» деген ұғымдар педагогика ғылымындағы негізгі ұғымдар болып саналады.

Педагогикалық шарттар дегеніміз- қойылған міндетке жеткізуді қамтамасыз ететін оқыту мазмұны және ұйымдастыру түрлерінің объективті мүмкіндіктері мен оларды жүзеге асырудың материалдық мүмкіндігінің жиынтығы.

Педагогикалық шарттар ұғымы оқыту мен тәрбиелеудің мақсат-міндеттерін, мазмұнын, әдістері мен ұйымдастыру түрлерін қарастырады. Сондықтан да «педагогикалық шарт» ұғымын дидактикалық мақсатқа жеткізуге арналған мазмұн мен әдіс-тәсілдердің элементтерін мақсатты түрде таңдау, құрастыру және пайдалану деп түсінілген. Оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың педагогикалық – психологиялық шарттарын қалыптастыра келе біз оқушылардың адамгершілік қабілетін сонымен қатар қарым – қатынас деңгейін дамытуға мүмкүндік аламыз. Оқушылардың әлеуметтік белсенділігінің деңгейін анықтау үшін көптеген зерттеу жұмыстары жасалынды, соның ішінде сауалнама әдісі ең тиімді әдістердің бірі болып табылады. Себебі сауалнама әдісін

пайдалану нәтижесінде біз оқушылардың бойындағы әлеуметтік белсенділігінің деңгейін анықтап алуымызға мүмкіндік берді. Әлеуметтік белсенділікті дамыту жолдарын зерттеу жолында оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттарын қарастырдық.

Шарттары	Мазмұны	Нысаны мен әдістері	Қалыптастыру критерийлері
Қоғамдық міндеттерді шешуде әлеуметтік қосылу	әлеуметтік шындық туралы білімді, мектеп, қала, ел, планета мәселелеріне қызығушылықты қалыптастыру.	Диалогтар, проблемалық жағдайларды қарау	өз ұстанымын дәлелдей отырып, жеке қажеттіліктер мен басқалардың, қоғамның қажеттіліктері арасындағы тепе-теңдікті табу мүмкіндігі
Эмоционалды тәжірибені өзектендіру	әлеуметтік мәселелер мен міндеттерді шешу қабілетін дамыту. Әлеуметтік мәселелерді болашақ тұрғысынан түсіну, әлеуметтік позицияны қалыптастыру.	жағдайларды ұжымдық модельдеу, жобаларды құру, сауалнама жүргізу, тестілеу	дайын шешімдерді қолдану, үлгі бойынша орындау, шығармашылық элементтері, көшіру дәлелдеу, бағалау, мүмкіндіктерді болжайды, перспективаларды анықтайды, мәселелерді шешу жолдарын анықтайды
Өзіндік сананы дамыту	әлеуметтік маңызы бар іс-әрекетте білім мен шығармашылық қабілеттерін қолдану	әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған шығармашылық мәселелерді шешу, рөлдік және іскерлік ойындар	әлеуметтік құндылық қосылады = әлеуметтік маңызды қызмет
Балалармен адамгершілік қарым-қатынас орнату			

Кесте 1 – оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары

Бастауыш сынып оқушыларының негізгі іс-әрекет түрлері: оқу іс-әрекеті, қарым-қатынас және ойын әрекеті болып табылады. Әр түрлі іс-әрекет түрлері белсенділікті қолдану нысаны сынды өзіндік мәні бар дегенді айта кету керек.

Әлеуметтік-психологиялық оқытуды ұйымдастырудың жетекші принципі өзара әрекеттесуді диалогтау принципі, яғни толыққанды тұлғааралық қарым-қатынас болып

табылады. Ол басқа адамдардың ойларын құрметтеуге, сенімге, қатысушыларды өзара күдіктен, сенімсіздіктен, қорқыныштан арылтуға негізделген.

Мектеп оқушыларының жеке тұлғасының белсенділігін қалыптастырудың педагогикалық жағдайларының, кем дегенде, екі тобын ажыратуға болады.

1. Оқушының әлеуметтік тапсырманы қабылдауын қамтамасыз ететін шарт.

2. Оны шешу процесін ынталандыратын шарт.

Балалардың қарым-қатынас деңгейін жоғарылату үшін олардың психикалық дамуының жеткілікті жоғары деңгейін қамтамасыз ету, ересектермен және құрдастарымен өзара әрекеттесу жүйесін оңтайландыру қажет.

Осы мақсатта тиісті психологиялық жағдайлар жасау керек, атап айтқанда, оқу іс-әрекетін тиісті бағдармен қамтамасыз ету, эмоционалды тәжірибені мотивацияны күшейту құралы ретінде өзектендіру және өзін-өзі танудың дамуына ықпал ету. Жалпы қорытындылай келе оқушылардың әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтай келе әлеуметтік маңызы бар іс-әрекетте білім мен шығармашылық қабілеттерін қолдану қажеттіліктерін ескеру қажет екендігін алға тартамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / под ред. Скворцова Л.И. - Издательство Оникс, 2011.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 375 с.
3. Скиннер Б.Ф. Теория оперантного научения / Хьюэлл Л., Зиглер Д. Теории личности. – Питер, 2000. – С. 331-361.
4. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. – М, 1985. – 278с.
5. Балтабаев М. Х. Основы музыкально-эстетического воспитания учащихся молодежи средствами казахской традиционной художественной культуры : автореф. дис. ... докт. пед. наук / М. Х. Балтабаев . – Алматы, 1994 – 447 с.].

Марунова И.П.

к.п.н., ассоциированный профессор

Хавронская М.А.

магистр переводческого дела, сеньор – лектор

Каспийский Общественный Университет

Пандемия и «неологический бум» в английском языке

Аннотация: Пандемия COVID-19 затронула практически все аспекты жизни, включая социальные и языковые. В данной статье рассматривается лингвистический аспект появления новых слов в английском языке, созданных во время COVID-19. Метод основан на анализе дискурса, а именно английских слов и выражений, взятых из социальных сетей, статей, инструкций и новостей. Новые слова глубоко повлияли на социальную жизнь, а также на процесс преподавания и изучения английского языка.

Ключевые слова: неологизмы, развитие языка, языковые изменения.

Abstract: The COVID-19 pandemic has affected almost all aspects of life, including social and linguistic. This article examines the linguistic aspect of the appearance of new words in the English language created during COVID-19. The method is based on the analysis of discourse, namely English words and expressions taken from social networks, articles, instructions and news. New words have profoundly influenced social life, as well as the process of teaching and learning English.

Keywords: neologisms, language development, language changes

В лексикографии говорится о том, что великие социальные перемены приводят к большим языковым изменениям, и это никогда не было так верно, как в нынешнем глобальном кризисе. Болезнь, вызванная вирусом короны, сегодня затронула практически всех в мире, внося различные изменения, ведущие к тому, что стало известно как новая норма, а заболевание Covid-19 стало доминирующим в глобальном дискурсе.

Как отмечается на сайте Института немецкого языка в онлайн-неологическом словаре “Neuer Wortschatz” представлено 473 неологизма, актуализированных лексем и значений, появившихся в немецком языке с февраля по июнь 2020 года. [1] За этот же период английский словарь “Merriam-Webster Dictionary” в электронной базе зафиксировал 535 новых слов и значений. [2]

Традиционно существуют тематические словари, такие как, например, медицинский, для тех слов, которые могут знать и использовать только профессионалы в данной области. Однако внезапно обычные люди узнают и используют такие слова, как «*asymptomatic*» (бессимптомный) или «*artificial respirator*» (аппарат искусственной вентиляции лёгких), которые сигнализируют об отсутствии болезни или способах ее лечения. В условиях пандемии мы все заговорили как эпидемиологи. Из всей выборки, в которую вошли 145 слов и выражений, взятых из социальных сетей, статей, инструкций и новостей и вошедших в наш повседневный обиход, около 45% связаны с медициной. Кроме этого, теперь мы знакомы с такими сокращениями, как «*QR*» код (quick response) и «*PPE*» (personal protective equipment (СИЗ - средства индивидуальной защиты)), «*social distancing*» (социальное дистанцирование) или «*lockdown*» (карантин), или «*stimulus payments*» (программа стимулирования экономики) и многие другие, которые мы могли знать, в основном, из других контекстов и которые теперь имеют новые важные значения. Данные этих разделов составляют почти 55% от всех собранных в нашей базе слов и выражений. В то время как неологизмы коронавируса COVID-19 возникают быстрее, чем когда-либо, важно для преподавателей и студентов переводческого факультета переосмыслить существующие слова и разобраться в новых, чтобы понимать мир, в котором мы живем.

Исследователи утверждают, что в настоящее время в английском языке отмечается «неологический бум» [3: 2]. Однако мнения по поводу того, какие именно лексические единицы можно причислять к неологизмам, расходятся. Так, Л.В. Шалина понимает под термином «неологизм» «новое слово по форме и/или по содержанию, которое возникает в определенный период развития языка, получает распространение, признается языковой нормой и воспринимается в данный период как новое большинством носителей языка» [4:76].

И.В. Арнольд определяет неологизмы как новые слова или фразеологические обороты, воспринимаемые говорящими как новые, и образующиеся с использованием словообразовательных моделей, свойственных данному языку. Кроме того, неологизмами могут быть уже существующие в языке слова, у которых появились новые значения [5:323, 324]. В то же время Л.В. Шалина указывает на нецелесообразность причисления фразеологических сочетаний к категории неологизмов [4:76].

Кроме того, под неологизмом может подразумеваться недавно появившаяся лексическая единица, синонимичная уже существующей в языке. При этом, такие синонимы могут обладать различными коннотациями, которые иногда могут придавать словам абсолютно новое значение [6:116].

Н.М. Шанский определяет неологизм как слово, которое не входит в активный словарный запас и представляется новым, и отмечает, что даже недавно возникшее слово, которое стало общеупотребительным и потеряло особые стилистические свойства, уже не является неологизмом [7: 60].

Некоторые исследователи причисляют к неологизмам и окказионализмы – лексические единицы, встречающиеся в единичных ситуациях в отдельном тексте и использующиеся для создания образности. Однако И.Ю. Грацкова разделяет неологизмы и окказионализмы и уточняет, что неологизмы имеют статус фактов языка, в то время как

окказионализмы являются фактами речи, при этом, в своей работе И.Ю. Грацкова называет понятия «неологизм» и «окказионализм» синонимами, поскольку процесс перехода от окказионализма к неологизму зафиксировать достаточно трудно [8:115, 118].

Отмечается, что зачастую отнесение слова к категории неологизмов является достаточно субъективным. Один из способов решения этой проблемы – использование корпусов текстов для отбора неологизмов [9:78, 79].

В некоторых случаях к неологизмам относят также новые слова, не зафиксированные в словарях, и слова, переходящие из одной сферы употребления в другую [4: 75].

Несмотря на то, что определение термина «неологизм» затруднено, отмечается историческая составляющая этого понятия: новыми лексическими единицами считаются те единицы, которые появляются в языке позднее определенного момента времени, принимаемого за исходный [10:124].

Лексическая единица может быть новой по форме, по содержанию, а также и по форме, и по содержанию. В связи с этим обычно различают собственно неологизмы, которые являются новыми как по форме, так и по содержанию; переименования, являющиеся новыми только по форме; переосмысления, представляющие собой слова, привычные для данного языка, но обладающие новым содержанием [11: 44].

Исходя из вышеприведенных определений понятия «неологизм», его основным признаком можно назвать новизну. Таким образом, неологизм – это слово, новое для поколения, использующего его [4:75], для большинства носителей языка [3:3] и в широком смысле – для конкретной эпохи в развитии языка [12:117]. Однако, несмотря на основополагающее значение новизны, это понятие не обладает какими-либо количественными и формализованными характеристиками. При этом, чем актуальнее неологизм, чем интенсивнее его используют в речи, тем быстрее он утрачивает свою новизну и, соответственно, перестает быть неологизмом [12:117, 118].

После того, как неологизм создается говорящим, исходя из его интенций, слово проходит сначала стадию принятия в обществе (социализации), а затем и укоренения в языке (лексикализации) – данные этапы осуществляются посредниками (учителями, журналистами, актерами). После этого носители языка приобретают навыки адекватного употребления данного неологизма [10:127]. В связи с этим возникает вопрос, какие факторы определяют, как быстро новая лексическая единица становится общеупотребительной и перестает быть неологизмом: главными факторами при вхождении неологизма в язык являются соответствие поставленным перед неологизмом целям номинации, а также социальные факторы, поскольку лексика реагирует на все изменения во всех сферах жизни общества [10:125].

Американский ученый А.Меткалф приводит пять факторов, способствующих вхождению лексической единицы в словарный состав языка, а именно: частотность употребления (frequency of use); «ненавязчивость» (unobtrusiveness); разнообразие ситуаций и людей, использующих неологизм (diversity of users and situations); способность образовывать новые слова и значения (generation of other forms and meanings); стойкость концепта (endurance of the concept). В качестве дополнительных критериев укоренения неологизма в языке рассматривают употребление неологизма в словарной дефиниции и использование неологизма в составе фразеологизма [13:379].

Кроме того, на закрепление неологизма в языке влияют такие факторы, как сложность структуры, трудность написания или произношения; если неологизм появился благодаря определенным тенденциям или субкультуре, то это уменьшает вероятность вхождения неологизма в язык. При этом, рифма, необычное или забавное звучание увеличивают вероятность частого использования. Частое использование в СМИ и сети Интернет также приводят к тому, что неологизмы входят в словарный состав языка [6:116].

В этой статье мы исследуем некоторые из способов образования новых слов, возникших в английском языке во время пандемии. Данное исследование проведено студентами и преподавателями кафедры языковых дисциплин Каспийского Общественного Университета. Материалы были собраны путем поиска новых английских слов и терминов, появившихся во время COVID-19 в социальных сетях, например, в электронном поисковике Twitter, а также нескольких веб-сайтов организаций и газет, в том числе The New York Times, The Guardian, Globalnews.ca, Washington Post, Ourcommunitynow.com, Healthline, The Independent, STV Edinburgh, Greenwich Free Press, <https://www.bbc.com>, <https://www.who.int>.

Исследование проводилось с марта по октябрь 2021 года в рамках изучения дисциплин «Теория перевода» и «Разговорный иностранный язык».

Для целей данной статьи мы отобрали несколько новых слов, появившихся во время пандемии, которые включают: COVID-19, Covidiot, Covidient, Rona/The Rona, InstaClass, WFH, New Normal, Self-Quarantine, Coronials, Zooming, Zoom-Bombing, Covideo Party, Coronacation, Doom-Scrolling, Blursday, Infodemic, Coronacation, Iso, BC/AC, Lockdown с тем, чтобы исследовать способы образования новых слов и выражений, как инструмента для изучения вариаций или изменений в языке.

- *COVID-19* - коронавирусное заболевание 2019 года. Это термин, обозначающий инфекционное заболевание, вызванное недавно обнаруженным типом коронавируса, который в настоящее время является пандемией, происходящей во всем мире.

- *Covidiot* - комбинация слов «Covid» и слова «idiot». Слово используется для обозначения людей, которые игнорировали предупреждения или рекомендации по поводу здоровья и безопасности в отношении коронавируса.

- *Covidient* - сочетание «Covid» и «obedient». Это противоположность «Covidiot». Слово используется для обозначения человека, который следует правительственным мерам безопасности против коронавируса и следует законам и постановлениям.

- *The Rona* - неофициальное сокращение от «Corona». Слово «Rona» используется вместо «Coronavirus», чтобы сделать его проще, а иногда просто для шуток.

- *Self-Quarantine* - практика общественного здравоохранения, используемая для защиты населения путем предотвращения контактов с людьми, которые имеют или могут иметь инфекционные заболевания. Это один из способов замедлить распространение короны, оставаясь дома и вдали от других людей.

- *WFH* – аббревиатура от «working from home» (работа из дома). Во время пандемии для некоторых работ, которые можно выполнять из дома, была введена политика работы из дома с тем, чтобы ограничить контакты и передвижение людей.

- *Blursday* – «очередной серый день». Во время пандемии работа и занятия в учебных заведениях ведутся из дому. Если сидеть дома слишком долго, люди понятия не имеют, какой сегодня день, потому что они сливаются воедино; поэтому они называют этот день «Blursday».

- *Quaranteam* - комбинация слов «quarantine» и «team», которая означает людей, с которыми вы решите жить во время карантина по коронавирусу.

- *Covexit* - комбинация слов «COVID-19» и «Exit», которая означает стратегию выхода из карантина.

- *New normal* – (новые правила/порядок) — это сценарий для ускорения борьбы с COVID-19 в медицинских и социально-экономических аспектах или новый порядок адаптации к пандемии COVID-19.

- *Infodemic* - сочетание слов «information» и «epidemic». Термин относится к быстрому и широкому распространению информации о чем-то, например о болезни. Это также связано с быстрым распространением дезинформации, лишённой фактов, полной слухов, что приводит к ситуациям, когда становится трудно получить важную информацию о такой проблеме, как COVID-19

-- *Coronacation* - комбинация слова «Coronavirus» и «Vacation». Поскольку занятия в учебных заведениях были переведены в онлайн, то ученики, находясь дома, начали называть период самоизоляции «Coronacation» или «каникулами из-за коронавируса».

- *Instaclass* - комбинация «Instagram» и «Class». Имеется в виду занятия в Instagram. Во время кризиса, связанного с COVID-19, некоторые преподаватели использовали несколько методов для обучения своих учеников онлайн. Некоторые из них используют Instagram в процессе обучения.

- *Coronials* - комбинация слова «Coronavirus» и «Millennials». Этот термин используется для младенцев, зачатых во время пандемии COVID-19. Люди предполагают, что эта пандемия может привести к увеличению рождаемости, потому что супружеские пары проводят больше времени дома. Таким образом, новое поколение, которое родится, будет называться как Coronials.

- *Zooming* - относится к видеозвонкам на платформе Zoom. Zoom - это наиболее широко используемая платформа для видео- и аудио-конференций, видеозвонков, онлайн-собраний и занятий во время пандемии COVID-19.

- *Zoom-Bombing* означает перехват видеозвонка Zoom. При проведении онлайн-встреч или занятий на платформе Zoom иногда к встрече присоединяются незваные гости, которые мешают или прерывают встречу.

- *Covideo Party* — онлайн-вечеринка через видеозвонок. Чтобы снять стресс во время мрачной пандемии, люди устраивают вечеринку с помощью видеозвонка со своими друзьями и семьей.

- *Doom-Scrolling* – поиск и чтение мрачных новостей, связанных с пандемией.

- *Iso* - сокращение от «isolation». Это тот же термин, что и «self-isolation», который означает практику общественного здравоохранения, используемую для защиты населения путем предотвращения контактов с людьми, которые имеют или могут иметь инфекционные заболевания.

- *BC/AC* – (before Corona и AC after Corona) – эти два акронима используются для обозначения того, что было до пандемии коронавируса (старое нормальное состояние) и того, что будет после (новое нормальное состояние).

- *Lockdown* - составное слово. Это тюремный протокол, используемый для блокировки людей, информации или грузов от выхода из зоны. Когда люди находятся под полной изоляцией, им не разрешается двигаться, и они не могут входить или выходить из здания или помещений в пределах указанного здания или территории

Ниже приведены способы словообразования новых слов, созданных во время COVID-19.

Таблица 1. Неологизмы и способы их образования

Неологизмы	Способ словообразования	Описание
COVID-19	акроним	Coronavirus Disease 2019
Covidiot	контаминация	Covid + Idiot
Covident	контаминация	Covid + Obedient
Rona/ The Rona	усечение	Corona
Self-quarantine	словосложение	Self + Quarantine
Iso	усечение	Self-Isolation
WFH	аббревиация	Work From Home
Blursday	словосложение	Blur + S + Day
Quaranteam	контаминация	Quarantine + Team
Covexit	контаминация	Covid + Exit
New normal	составное слово	New + Normal
Infodemic	контаминация	information + epidemica
Coronacation	контаминация	Corona + Vacation

Instaclass	контаминация	Instagram + Class
Coronials	контаминация + аффиксация	Corona + Millennial + s
Zooming	аффиксация	Zoom + Ing
Zoom-bombing	словосложение + аффиксация	Zoom + Bomb + Ing
Covideo party	контаминация+ словосложение	Covid + Video + Party
Doom-scrolling	словосложение + аффиксация	Doom + Scroll + Ing
BC/AC	акроним	before corona/ after corona
Lockdown	Составное слово /семантический сдвиг	Lock+ down

Как отражено в таблице 1 здесь представлены новые слова, созданные при помощи способов, характерных для образования неологизмов в английском языке, а именно – акронимия и аббревиация, лексическая контаминация, усечение, словосложение, аффиксация, смешанные способы, а также слов, включающих семантический сдвиг. Цель нашего исследования не предусматривала выявление более или менее продуктивных способов образования неологизмов, а заключалась в привлечении внимания студентов к творческой и захватывающей работе по исследованию изменений в языке, которые происходят у них на глазах. Лексикография, блестяще развитая в англоязычных странах, скрупулезно просеивающая и оценивающая новые факты словотворчества, ежегодно обрабатывает несколько тысяч слов, возникающих в английском языке в различных его вариантах, а также занимается лингвистическим прогнозированием, т.е. условиями выживания нового слова/словосочетания и его вхождения в лексическую систему языка. Войдут ли данные слова и выражения в словари, покажет время.

Все естественные языки могут изменяться, и эти изменения обычно отражаются в областях использования языка. Изменения языка могут быть систематическими или спорадическими. Распространение коронавирусной болезни изменило не только жизни миллиардов людей во всем мире, но и положило начало новому набору лексики, охватывающей специальные термины из областей эпидемиологии и медицины до населения в целом. Были созданы новые аббревиатуры и придуманы слова, чтобы выразить общественное значение вынужденной изоляции и социального дистанцирования. Таким образом, проведенное небольшое исследование указывает на то, что язык меняется, чтобы приспособиться к новым событиям в обществе. Хорошо видно, что эти слова очень популярны в социальных сетях и используются в общем разговоре. Все это говорит о том, что эти слова были приняты сообществом, поскольку люди понимают и используют новые слова во время пандемии COVID-19.

Поскольку это исследование сосредоточено на лингвистических изменениях, особенно на процессе словообразования при создании новых слов, возникших во время пандемии COVID-19, на наш взгляд его результаты способствуют не только углублению теоретических знаний студентов-переводчиков, но и влияют на развитие их лингвистической компетенции. В данной статье приведены только некоторые результаты проводимой исследовательской работы, и мы считаем, что необходимы дальнейшие исследования, которые помогут студентам получить больше новых сведений о ситуациях с COVID-19 уже с другими данными и с другими методами исследования.

Список литературы

1. **Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie.** -URL: <https://www.owid.de/docs/neo/listen/corona.jsp> (дата обращения 10.08.2021)

2. Words at play. We Added New Words to the Dictionary for April 2020. -URL: <https://www.meeriam-webster.com/words-at-play/new-words-in-the-dictionary> (дата обращения 10.07.2021)
3. Соловьева Э.Б. Способы образования неологизмов в английском языке (на материале английской прессы) [Электронный ресурс] / Э.Б. Соловьева, А.Г. Асылбаева // Apriori. Серия: гуманитарные науки. – 2015. – №2. – 10 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apriori-journal.ru/seria1/2–2015/Solovieva-Asylbaeva.pdf> (дата обращения 01.07.2021)
4. Шалина Л.В. К вопросу о сущности неологизма в современной лингвистике [Текст] / Л.В. Шалина // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2007. – №4 (8). – С. 73–77.
5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка [Текст]: Учеб. пособие / И.В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 376 с.
6. Корниенко В.В. Особенности формирования неологизмов в английском языке и способы их перевода [Текст] / В.В. Корниенко // Наука и современность. – 2010. – №4–2. – С. 115–120.
7. Шанский Н.М. Современный русский язык [Текст]: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. №2101 «Рус. яз. и лит.»: В 3 ч. Ч. 1.: Введение. Лексика. Фразеология. Фонетика. Графика и орфография. / Н.М. Шанский, В.В. Иванов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение. – 1987. – 192 с.
8. Грацкова И.Ю. Неологизмы в современном английском языке [Текст] / И.Ю. Грацкова // Science Time. – 2015. – №5. – С. 114–118
9. Басинская М.В. Корпусный подход в изучении неологизмов [Текст] / М.В. Басинская // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2013. – Вып. 20 (680). – С. 74–86.
10. Чибисова Е.Ю. Словообразовательные модели неологизмов в современном английском языке [Текст] / Е.Ю. Чибисова // Наука и современность. – 2010. – Вып. 7–2. – С. 123–132.
11. Елисеева В.В. Лексикология английского языка [Текст]: Учебник / В.В. Елисеева. – СПб.: СПбГУ, 2003. – 44 с.
12. Грацкова И.Ю. Неологизмы в современном английском языке [Текст] / И.Ю. Грацкова // Science Time. – 2015. – №5. – С. 114–118.
13. Metcalf A. Predicting New Words. The Secrets of Their Success. Houghton Mifflin Company. New York, 2002. 206 p.

Iskakbayeva Ainur
Humanitarian Sciences Master, Senior-Lector
Lyutkova Natalya
Master of Pedagogical Sciences, Senior-Lector
Caspian University, Almaty, Kazakhstan

TRAITS OF GOOD WRITING

Annotation. Writing skill is an important part of education, even if people start to know language through listening, then through speaking, the last and the most important part of achieving language knowledge comes through writing skills. That is why this theme is very important to observe. We need to open a door to possibilities in writing, giving students topic choices, teaching them skills, showing them how to work through problems, and allowing them time to arrive at solutions. We need to show them the steps that successful writers follow so they can follow those steps in their own work. The method which is described on the paper has scientific value as it is innovative for students with A1 and A2 level knowledge and the methodology of supervisory response can impact on the writing skills positively. The developing

of writing skills is divided into six steps which help planning the work, as well as being used by teachers and students.

Key words: *writing skills, traits, prewriting, drafting, sharing, revising, edition, publishing*

Writing is an important aspect of our life. Since the very beginning of educational industry, human being had improved greatly in different areas of a writing process. The history of developing writing skills started from the runes and improved to Latin and Cyrillic alphabet.

The writing process can be broken down into teaching and manageable steps, which, as we mentioned earlier, need not to be followed in lockstep fashion, especially by primary writers.

Prewriting: The writer comes up with ideas for the work. Predominant trait: ideas

Drafting: The writer gets the ideas down in rough form. Predominant traits: ideas, organization

Sharing: The writer gets the feedback on the draft from the reader or listener. Predominant traits: ideas, organization, voice, word choice, sentence fluency

Revising: The writer makes reflective choices based on the first five traits – ideas, organization, voice, word choice, and sentence fluency

Editing: The writer “cleans up” the piece, checking for correct capitalization, punctuation, spelling, paragraphing, grammar, and usage. Predominant trait: conventions

Publishing: The writer goes public. Predominant trait: presentation

All writing begins with having something to say, so helping a person to figure out what they want to say is time well spent. No trait will be more in play here than ideas, Drawing upon experiences, observing what’s going on around them, and asking questions are essential to prewriting at this level. And writers will usually not approach prewriting systematically.

Before they begin to draft, encourage primary students to ask themselves:

- What do I want to write about?
- Do I have enough information to start?
- Where could I go to get more information?
- What does my reader need to know?
- What could I say that only I can write about?
- What do I want readers to learn?
- What is the purpose of my writing? To tell a story? To inform? To explain? To persuade?

Primary it is necessary to create lists, letters, captions on pictures, stories, explanations, notes of appreciations, and descriptions – all very authentic forms of writing for real audience.

We can help students find ideas for writing by:

- Talking about the topics that are interesting to them.
- Asking questions to help them clarify what they want to say.
- Reading aloud fictions and nonfictions on a variety of topics.
- Asking questions to help them discover details about topics.
- Wondering aloud as you consider new ideas.
- Creating lists of possible ideas for writing.
- Sharing your own writing so they can see how a more experienced writer chooses topics.
- Showing them how other writers draw on personal experience as a source of details.
- Having they keep writer’s notebooks to capture possible topics, favorite word, interesting details, and observations about life.
- Asking them to share what they are thinking with you and/or classmates.
- Teaching them to look closely at picture books for clue about where their writing is heading.

In prewriting, we help students to figure out possibilities for writing. Students who routinely complain, “I don’t know what to say”, don’t yet understand that seemingly

insignificant things lead to significant writing. They are waiting for that one important topic to materialize magically.

Inside some students heads there are some thoughts, like, “I’m not sure. The pictures are still in my head. I am waiting for them to poop out.” We all know that students like this would sit there for years, waiting. So, we have to talk, write, draw with them to show them that good writing ideas come from out of experience, and that little observations about everyday life can make interesting topics.

If you believe that each person has a story to tell, you should help this student’s thought to share. It’s just a matter of coaxing them out. You can teach students where ideas come from through modeling.

There is given an approach which can promote writing skills by four different ways. Firstly, overhead projector or chart paper and pens, then ask students about some interesting or emotional things which happened with them for the last week. List all them, make sure you get down what they observed and learned. You may start with an observation about yourself.

Once you’ve picked a topic to develop, have students draw and caption it on their own. Encourage them to re-create a topic visually: “Let’s draw a picture of what that looked like and see if we can do it so clearly it makes us lough all over again. I’ll come around to help you caption your pictures with the words you want to add”.

Once students have completed their drawing, bring the class back together and create a new list of new topics inspired by the original topic: “Let’s make a list of all the other times you can remember laughing hard in and out of these walls.” Post the list so students can refer to it for future writing topics. Encourage them to add to the list as they think of new ideas. We want writers to know that good topics don’t just happen, they evolve over time.

Using a list for inspiration, come up with a story idea by walking students through a series of questions: “Could we write a story that had someone laughing in it? Who would be in this story? What would he or she be doing? What would happen?” Display the story elements or key detail that surface from this discussion so students have materials to draw from in case they choose to develop the story later.

If students decide to develop the story, be sure they have all the information they need to address the topic accurately and completely. Exploring possible topics, considering what they already know, figuring out what they need to know, narrowing the ideas, reflecting on personal experience, drawing what they see in their minds – young writers can do all of these things. And in the process, they discover what they have to say about what matters to them.

If we’ve done our work well in prewriting, then, like racehorses at the starting gate, students will be champing at the bit to get started. They see the idea in their mind and want to get it down on paper quickly, before it fades. This is drafting – getting the idea down. The result could be:

- A simple drawing or squiggle stands for an idea.
- Imitative text running across the page only the writer can “read”.
- A drawing with captions.
- A short word or phrase that suggests the topic.
- Pictures from magazines, newspapers, and Web sites.
- An oral explanation told you or to the entire class.
- Conventional text.

No attempt to write here should be discourage. Whether capturing the idea with sentences, or even pictures, students are writing. And they are often euphoric when they start – “Look at me! I’m doing it!” It’s empowering.

To get the ideas flowing, let students work at their own pace and in their own way. As you circulate though the room, nudge students by asking them to tell you about what they are doing and if they need help. Encourage students to share their ideas with their peers as they draft, to bring the ideas to life. They can think aloud.

If you hear interesting bits of conversation though students seem perplexed about how to add the ideas to their drawing or writing, stop and show them how. You can even jot a word or phrase down on a sticky note and leave it for the student to consider using later.

Many students don't enjoy sharing their writing, especially if they think it isn't very good. However, it's important for students to get feedback on their drafts from you and their peer so they know if their ideas are clear. And, if they are lucky, they will get substantive suggestions for making their writing better.

Focusing on one trait makes it easier for students to see what's working and what isn't. It helps them make specific observations and questions, which in turn help the writer, make revision decisions. If you throw too many traits out there at once, it's like cramming too many people in a canoe – you are bound to sink. As a rule of thumb, ask students to read their work to you and then pose a trait – specific question:

- What a great idea. How ever did you think of that? (ideas)
- It looks like you are starting with what you know about turtles. Which fact should come first? (organization)
- Will you read this to me? Oh, yes, when I close my eyes, I can hear your voice in your words. (voice)
- Show me your favorite word or phrase. Want to know mine? (word choice)
- I can feel the words pouring out of you. What part do you think sounds the smoothest? (sentence fluency)

Sharing doesn't need to take a lot of time. You can simply ask, "Tell me what you have done here." Then listen. Nod and smile to validate that the response forks for you. Or if you don't understand the student's respond, say so, and ask clarifying questions. If the writer is ready to revise, leave her with one trait – based idea to consider. Just one. When we honor what students have done, rather than asking for too much or cajoling them into doing things that they are not equipped to do, we propel kids forward.

Primary writers don't always revise because they are focusing on the basic things: mastering left – to – right directionality, letter formation, spacing between words, and so on.

We know that correcting is editing, but we didn't go back then. We need to work on ideas until it is clear, organizing with a sense of order, selecting words that are accurate and specific to the topics, making sure our voice is appropriate for the audience, listening for the flow of the words and sentences, and changing them when the melody breaks down. But fixing spelling, using punctuations, writing upper – and lover cases letters properly, using grammar corrections, and intending in all the right places – that's editing.

Don't ask students to revise if they are not ready. Creating basic text can be taxing enough when you are just learning. Asking students to make changes that are too sophisticated for them is the fastest way to get them to throw in their writing tower. Remember, it is about process, not the product.

There are effective ways to ease primary writers into revising. For instance, if they have generated text, encourage them to add favorite words from the word wall or illustrate the piece. Students will revise when getting something written down gives way to wanting to get something really good written down. And when that happens, the power of modeling cannot be overstated. Show students what revision looks like using your own work and talking through your writing decisions.

On the board or overhead, revise your short paragraph, thinking aloud as you go. Explain which words and descriptions you're going to use and which you will save for later. Show students that you consider their ideas, but reserve right to decide what's best for your next draft. Explain to students why you are following their advice sometimes but want to make your own decisions at others. That way, you link sharing and revisions in students' minds and reinforce process over product.

Sometimes revision means letting the piece sit for a day or two so you can come back to it with a fresh eye and ear.

When students are ready for specific feedback, confer with them. Always begin with something you notice student can do, something that is working well, and then move on to what is yet to be learned. For instance, you might notice that the picture and the text support each other well. Complement the writer, this is the huge deal. After that, you can point out something that needs attention, such as sentences that begin the same way, but don't start the criticism. In this all – important battle to help students to see themselves as writers, we must take time to recognize the knowledge and skills they bring to the writing table. It's always easier to make on problems if you have already establish that there are strengths.

Below are some simple questions students can ask themselves as they revise their work for ideas, organization, voice, word choice, and sentence fluency. You can give students individual questions or cluster of questions, depending on their levels and needs. You can, of course, also revise the questions to be developmentally appropriate.

IDEAS

- ❖ Does my writing make sense?
- ❖ Do I know my topic?
- ❖ Is my writing interesting?

WORD CHOICE

- ❖ Do these words sound and feel right?
- ❖ Have I tried new words?
- ❖ Have I painted a picture?

ORGANIZATION

- ❖ Do I start off strong?
- ❖ Is everything in the right order?
- ❖ Are similar things together?

SENTENCE FLUENCY

- ❖ Can I read my writing aloud?
- ❖ Do my words and phrases go together?
- ❖ Have I tried to use sentences?

VOICE

- ❖ Can you hear me in the writing?
- ❖ Can you tell I care about this idea?
- ❖ Have I added some sparkle?

Unlike revision, editing is about cleaning up the text to make it readable. When we assess for it, we look for skill with spelling, punctuation, capitalization, grammar and usage, and paragraphing. In other words, we look at whether the piece meets the conversations of writing.

Conventions must be learned one at the time, and students must apply them to their own work. When we teach conventions, it's important to avoid red pencil. Instead, demonstrate the kinds of things students should be looking for in their text; show them how to use conventions well, and let them make those changes themselves. It may be tempting to turn to worksheets, but just as it is true that students learn to write their ideas more clearly by writing, they learn to edit by editing both their own work and the work of others. Until we insist students do their own editing, and learn to do it well, the only person in the classroom getting better at editing is the teacher.

When a piece is ready to be published, we turn our attention to the presentation trait. Neatness and readability matter most here. What we are looking for is writing that is finished.

Publishing primary work means letting go of perfection. They think about what the reader see on the page and work for the positive response. As a result, they take great pride when the work goes public, whether it's perfect or not.

Students learn what we show them. If we take the time to model the writing process and share writer's secrets, they will get an insider's view of what they are expected to do and have a better chance of doing it for themselves.

As tools for assessment and instruction in the writing process, the traits give us a much – needed vocabulary for showing students, even with poor knowledge, what they are doing well and what comes next. Students and their teachers can work with the traits in A1, A2 levels to move writing ahead by leaps and bounds. It's measurable, it's teachable, and it's doable.

References

1. <https://prezi.com/igdm51hvvqif/teacher-information-literate/>
2. <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/writing-skills>
3. <https://www.themuse.com/advice/writing-skills-examples-how-to-improve>
4. <https://www.readandspell.com/how-to-improve-writing-skills-in-English>
5. <https://englishgrammarsoft.com/writing-skills-steps-of-writing-process/>

*Аксёнова-Гяурова О.В.,
бакалавр лингвистики, магистр переводческого дела,
педагог-эксперт, сеньор-лектор Caspian University*

УСЛОВИЯ СОВРЕМЕННОГО УРОКА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. ЕСТЬ ЛИ ЕДИНАЯ НОРМА?

Аннотация. В данной статье рассматривается проблематика современного обучения иностранному языку, связь с образовательным опытом прошлых лет, которая приобретает особую актуальность в связи с возрастающей ролью иноязычного общения, а соответственно и обучения обучающихся разных поколений и с различными запросами и требованиями.

Ключевые слова: изучение иностранного языка, современные компетенции, эффективность, опыт прошлых лет, профессиональная деятельность, коммуникации, взаимосвязь поколений.

Summary. The article deals with the problems of modern foreign language teaching and its connection with the educational experience of the past years which is becoming more and more important because of the increasing role of foreign language communication and, consequently, the teaching of different generations of learners with different demands and requirements.

Key words: foreign language learning, modern competences, efficiency, past experience, professional activity, communication, intergenerational interaction.

Введение. Сегодня знание иностранных языков и умение их использовать на практике становится значимой составляющей не только будущей успешной профессиональной деятельности любого специалиста, но и любого желающего путешествовать и свободно общаться с представителями иных стран. Соответственно возрастает роль дисциплины «Иностранный язык», как в специальных языковых, так и в неязыковых учебных учреждениях. Все государственные образовательные стандарты и программы требует разработку и реализацию профессиональной специфики при изучении иностранного языка, реализацию целей и задач при изучении иностранного языка. Программа, учебники, стиль преподавания и даже педагоги должны быть едины в реализации предмета согласно какому-то одному заранее определенному прототипу, указанному «свыше». В связи с этим хотелось бы совершить попытку рассмотрения не жесткого следования нынешней «грубой системе», а допустить смешение опыта преподавания различных школ и поколений, в чем и заключается актуальность данной работы. Новизна работы заключается в попытке к обновлению образования добавить опыт старых школ и при этом учитывать возрастной ценз обучающихся и другие различные условия пре и пост обучения. Тенденции перманентно изменяющегося общества ставят перед его участниками необходимость по-новому взглянуть на процесс обучения в целом и на обучение иностранным языкам в частности, поскольку необходимость в иноязычном общении становится чуть ли не базовым компонентом в любой профессиональной деятельности специалистов разных областей.

Реализовать эти требования предстоит в рамках урочной и внеурочной деятельности. Поэтому появилась необходимость рассмотреть урок с позиции требований стандарта нового поколения. Тогда будет понятнее, что следует изменить в деятельности учителя и ученика при подготовке урока иностранного языка в современных условиях.

Любой урок – имеет огромный потенциал для решения новых задач. Но решаются эти задачи зачастую теми средствами, которые не могут привести к ожидаемому положительному результату.

Моделируя урок, современному учителю следует придерживаться следующих правил: конкретно определить тему, цели, тип урока и его место в развороте учебной программы. Рождение любого урока нужно начинать с осознания и правильного, четкого определения его конечной цели - чего учитель хочет добиться; затем установления средства - что поможет учителю в достижении цели, а уж затем определения способа - как учитель будет действовать, чтобы цель была достигнута, отобрать учебный материал (определить его содержание, объем, установить связь с ранее изученным, дополнительный материал для дифференцированной работы и домашнее задание). При планировании практической деятельности учащихся на уроке следует учитывать дифференциацию учащихся по уровню подготовки и по темпу работы. Необходимо подобрать такие задания, чтобы для любого ученика была создана положительная тенденция к успеху. Также необходимо продумать формы организации работы обучающихся на уроке. Если в традиционном уроке чаще использовалась фронтальная работа, то на уроке современного типа преобладает индивидуальная, парная и групповая работа. Работа в парах и группах необходима для того, чтобы обучить учащихся учебному сотрудничеству, взаимодействию, умению распределять роли, то есть у учащихся формируются коммуникативные умения. Групповую работу хорошо использовать при создании разного рода проектов, выбрать наиболее эффективные методы и приемы обучения в данном классе, разнообразные виды деятельности учащихся и учителя на всех этапах урока. Современный урок сегодня также невозможно построить без использования технических средств с применением как традиционных, так и инновационных педагогических технологий. При использовании современных технологий у обучающихся формируется умение самостоятельно добывать новые знания, собирать необходимую информацию, делать выводы, умозаключения, т.е. развиваются умения и навыки самостоятельности и саморазвития. - определить формы контроля за учебной деятельностью учащихся.

Как для учеников, так и для учителя, урок интересен тогда, когда он современен в самом широком понимании этого слова. Современный, – это и совершенно новый, и тем самым не теряющий связи с прошлым, одним словом – актуальный урок. Что означает - важный, существенный для настоящего времени. А еще – действенный, современный, имеющий непосредственное отношение к интересам сегодня живущего человека, насущный, проявляющийся в действительности, но не теряющий основополагающей связи с фундаментальными знаниями. Помимо этого, если урок – актуально-интересный, то он обязательно закладывает основу для будущего столпа знаний.

Сегодня образовательное учреждение становится не только источником знаний, а учит учиться осознанно, самостоятельно; учитель - уже не тиран-проводник знаний, а личность, обучающая способам креативной деятельности, направленной на самостоятельное приобретение и усвоение необходимых новых знаний. Само взаимодействие учителя и ученика в процессе осовременивания - изменяются. Ученик перестает быть пассивным участником образовательного процесса, а наравне с учителем участвует в постановке целей и задач каждого урока, определяет план своей работы, выбирает средства и способы достижения поставленных целей, активно участвует в оценивании своей деятельности и деятельности одноклассников. Однако, как показывает опыт, не все эти этапы образовательного процесса стоит использовать в таком русле, поскольку не все обучающиеся могут поставить себе цели урока и определить план по их

достижению – им нужен наставник. В данном случае я бы предположила, конечно старый метод дифференцированной выдачи заданий для определенных студентов в группе.

Естетственно, хорошо, если обучающиеся, помимо всего прочего, будут иметь тенденцию и стремление к обучению. Поскольку в современной системе образования необходимо формирование совокупности универсальных учебных действий обучающихся. Педагог должен “научить учиться”, а не только помогать осваивать обучающимися конкретных предметных знаний и навыков в рамках отдельных дисциплин. И все эти новомодные тенденции всегда были и остаются в практическом багаже старой школы и старых опытных учителей.

Для саморазвития и самообразования обучающимся нужно четко понять какие универсальные учебные действия являются основой к его/ее личной способности к дальнейшему обучению. Для формирования универсальных учебных действий в контексте обучения английскому языку следует учитывать, что ученику следует для себя четко, осознанно ответить на такие вопросы как: “Зачем я учу иностранный язык?”, “Зачем мне то или иное упражнение на уроке (читать, писать, слушать и многое другое)?”, “Зачем мне повторять дома пройденный материал на уроке?”, “Что нового я узнал на уроке?”. Язык должен осваиваться осознанно. Важно создавать такие адекватные условия, когда обучающиеся учатся слушать друг друга и педагога, умеют адекватно оценивать задания и свой ответ, и, однозначно, желают узнавать новое.

В итоге, основная педагогическая задача современного учителя английского языка - организовать благоприятные условия для успешных учебных действий на уроке. Но для этого учитель должен осознавать: чему учить и как учить.

Требования к современному уроку в условиях стандарта второго поколения. Если сравнивать цели и задачи с требованиями прошлых лет, их формулировка изменилась мало. Произошло лишь смещение акцентов на результаты освоения основной образовательной программы общего образования, которые представлены в виде личностных, метапредметных и предметных результатов.

Вся учебная деятельность должна строиться на основе системно-деятельностного подхода, цель которого заключается в развитии личности обучающегося на основе освоения универсальных способов деятельности. Уроки должны строиться по совершенно иной схеме. Ведь обучающийся не может развиваться при пассивном восприятии учебного материала. Обучающийся должен стать живым участником образовательного процесса. Именно собственное действие может стать основой формирования в будущем его самостоятельности. Значит, образовательная задача на уроке состоит, все таки, в организации условий, провоцирующих учеников на активные действия, независимо от того современные тенденции или старой школы.

В связи с этим, можно определить следующие требования к современному уроку, с учетом старых фундаментальных знаний:

Конкретно определить тему, цели, тип урока и его место в развороте учебной программы. Отобрать учебный материал (определить его содержание, объем, установить связь с ранее изученным, дополнительный материал для дифференцированной работы и домашнее задание).

Выбрать наиболее эффективные методы и приемы обучения в данном классе, разнообразные виды деятельности учащихся и учителя на всех этапах урока.

Определить формы контроля за учебной деятельностью школьников.

Продумать оптимальный темп урока, то есть рассчитать время на каждый его этап.

Продумать форму подведения итогов урока.

Таким образом, современный урок будет результативным, если

На этапе целеполагания активную позицию занимает ученик.

Используются разнообразные формы, методы и приемы обучения, повышающие степень активности учащихся и их мотивацию к учебной деятельности.

Учитель эффективно сочетает репродуктивную и проблемную формы обучения, учит детей работать по правилу и творчески.

Учитель добивается осмысления учебного материала всеми учащимися.

Учитель применяет дифференцированный подход в обучении.

Учитель обучает детей осуществлять рефлексию своей деятельности.

Учитель стремится оценивать результаты каждого ученика, поощряет и поддерживает даже маленькие успехи.

На уроке преобладает атмосфера сотрудничества между учителем и учениками. “Высшим пилотажем” в проведении урока и идеальным воплощением новых стандартов на практике будет урок, на котором учитель, лишь направляя обучающихся, дает рекомендации в течение урока.

Каждый учитель имеет на этот счет свое, совершенно твердое мнение. Для одних успех обеспечивается эффектным началом, буквально захватывающим учеников сразу с появлением учителя. Для других, наоборот, гораздо важнее подведение итогов, обсуждение достигнутого. Для третьих – объяснение, для четвертых – опрос и т.д. Времена, когда учителя заставляли придерживаться жестких и однозначных требований по организации урока миновали. Время “готовых” уроков постепенно отходит.

Новизна современного образования требует личностного начала учителя, которое позволяет ему либо давать традиционный урок, наполняя учеников знаниями, умениями и навыками, либо давать современный урок, развивая понимание этих знаний, умений, навыков, создавая условия для порождения их ценностей и смыслов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя. М: АРКТИ-Глосса, 2000. 165 с.
2. Образцов П.И., Ахулкова А.И., Черниченко О.Ф. Проектирование и конструирование профессионально-ориентированной технологии обучения. Орел, 2005. 61 с.
3. Гревцова, И. Системно-деятельностный подход в технологии школьного обучения /И. Гревцова // Школьные технологии. - 2003. - № 6.
4. Гринченко И.С. Современные средства оценивания результатов обучения. Учебно-методическое пособие. М.:УЦ Перспектива, 2008.
5. Петерсон Л.Г., Кубышева М.А., Кудряшова Т.Г. Требование к составлению плана урока по дидактической системе деятельностного метода. Москва, 2010 г.
6. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка// ИЯШ № 2,3, 2021 г.
7. Полат Е.С. Обучение в сотрудничестве// ИЯШ №1 2010г.
8. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст]: учеб. пособие / Г.К. Селевко. - М.: Народ.образование, 2018.

Тулинова Виктория Сергеевна

Каспийский общественный Университет, ВШГН

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТРАДИЦИОННЫХ РУССКИХ НАПИТКОВ КОНЦЕПТА “DRINKING” НА АНГЛИЙСКИЙ И ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация. Каждый национальный язык имеет собственные, оригинальные способы отражения и концептуализации мировоззрения и мироощущений. Каждый язык в процессе своего формирования приобрел собственные, отличные от других языков способы передачи тех или иных явлений окружающей действительности. В этом проявляется особенность человеческого восприятия мира, зафиксированное в языке. В

мышлении каждой нации концептуализируется национальный образ мира, причем эта концептуализация происходит на фоне формирования общей картины мира. На примере концепта "DRINKING" в статье проводится анализ языковых единиц русской лингвокультуры и возможные способы ее передачи при переводе на английский и французский язык.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, национальная картина мира, перевод, трансформации, лингвокультурные аспекты, национально-специфическое видение действительности.

Summary: Each national language has its own, original ways of reflecting and conceptualizing worldviews and attitudes. Each language in the process of its formation acquired its own, different from other languages, ways of transmitting certain phenomena of the surrounding reality. This shows the peculiarity of the human perception of the world, fixed in the language. In the thinking of each nation, a national image of the world is conceptualized, and this conceptualization takes place against the background of the formation of a general picture of the world. The article analyzes the language units of Russian linguistic culture and possible ways of its translation into English and French On the example of the concept "DRINKING".

Key words: concept, language picture of the world, national picture of the world, translation, transformations, linguocultural aspects, national-specific vision of reality.

Концепт «Питие» занимает особое место в концептосфере. Концепт можно отнести к одному из универсальных концептов общечеловеческой культуры в связи с тем, что изготовление безалкогольных и алкогольных напитков началось с древних времен на всей планете и является частью культуры. Свидетельства этому представлены в литературе, архитектуре, истории и искусстве разных культур [1, p.273].

Выращивание сырья началось на планете, согласно мнению ученых, еще тридцать тысяч лет назад, когда были найдены свидетельства как изготовления в виде продуктов брожения, так и активного употребления их для улучшения настроения и снятия усталости в целом. Некоторые ученые придерживаются мнения, что потребление алкоголя началось еще в более ранний период, примерно пятьдесят тысяч лет назад, о чем свидетельствуют находки, например в Китае археологами были найдены бутылки с затвердевшим вином, изготовленным примерно 7000 лет назад. Следы потребления алкоголя разной крепости были обнаружены и в европейских государствах. Итак, вино, изготовленное в 102-м г. до нашей эры было обнаружено в Италии, вино было в жидком состоянии. На Ближнем Востоке были найдены и виноградные косточки, и иные указания на производства вина в среднем в 4000 г. до нашей эры. Культивация виноградной лозы и других дикорастущих растений началась много тысячелетий назад и могла послужить началом оседлого образа жизни [2].

Как показывают источники, употребление алкоголя в целом весьма специфично для разных регионов, и различается по своим особенностям. Не все области на планете обладают подходящим климатом для возделывания необходимого сырья, а также зачастую это связано с ограничениями религиозного характера. В каждом регионе постепенно определился набор специфических спиртных напитков, свойственных данной местности, ее климатическим условиям и конфессиональным убеждений. Некоторые напитки, как алкогольные, так и безалкогольные появились не на основе винограда, а иных фруктов и трав и напрямую связаны с национальной кухней [3, с. 14].

Исследование концепта «Питие» дает возможность изучить основные стереотипы рассматриваемых нами лингвокультур, что, в свою очередь позволяет исследовать

особенности питания каждой нации, понять вкусы и предпочтения и отследить их отображение в языке и культуре.

Рассмотрим традиционные русские напитки в разрезе перевода на английский и французский языки.

Распитие различных напитков на Руси – частое явление. Зачастую стереотип русского человека связан с алкоголем, что часто приравнивается к национальной особенности носителей русского языка. По мнению авторитетных ученых, употребление различных напитков на Руси было распространено еще в довольно отдаленные времена, при этом речь идет не только об алкогольных напитках, но и безалкогольных.

Традиционные русские напитки можно представить в виде следующей схемы:

Как видно из представленной схемы, в русском языке можно увидеть как общеизвестные интернациональные напитки, значение и перевод которых будет понятен носителями других языков (алкогольных: вино, пиво, водка, коньяк, безалкогольных: вода, сок, чай, кофе, лимонад), так и исконно русские, которые не встречаются в иных культурах, а зачастую являются непонятными и современному поколению (гусянка, скир, березовица и другие).

Особый интерес и трудность данные лексические единицы представляют для перевода. В большинстве случаев побуквенная или звуковая передача не будет понятна носителям других культур, поэтому переводчику следует применять способы описательного перевода или адаптации. Например: коньяк – brandy.

Данная схема не отражает в полной мере весь ассортимент традиционных русских напитков, в старинных кулинарных книгах и кулинарных записках, а также в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля нами были обнаружены и забытые напитки: распоясная, кизлярка, крякун, горемычная и другие. Для носителей других лингвокультур данные напитки не могут быть понятны в силу различия в культуре, традициях и обычаях, поэтому перевод этих культурно-маркированных единиц должен быть осуществлен иными способами. Например, название крепкого алкогольного напитка «плясовая», говорит о том, что это напиток, который заставляет танцевать, «заунывная», то, от чем лечат больную душу. Некоторые напитки русской кухни содержат в себе название продукта, из которого они изготовлены. Например, вишнёвка, малиновка, клюковка и т.д. [4].

Перевод данных лексических единиц можно осуществить путем подбора эквивалента с описанием, что речь идет о напитке: cherry, robin, cranberry с добавлением слова drink или hard drink.

Рассмотрим некоторые безалкогольные напитки русского народа: сбитень, взвар, сыта, березовица.

Сбитень, традиционный напиток, появившийся в летописи приблизительно больше тысячи лет назад. Другое его название это перевар. До конца девятнадцатого века сбитень пили вместо чая и кофе. В русском фольклоре имеется немало пословиц, поговорок и упоминаний об этом напитке. Даже на старинных гравюрах можно было увидеть изображение сбитенщика, человека, который варит сбитень.

Приведем отрывок рассказа И.С. Шмелева «Рождество»:

«Сбитенщики ходят, аукаются в елках: "Эй, сладкий сбитень! калачики горячи!.." В самоварах, на долгих дужках, - сбитень. Сбитень? А такой горячий, лучше чая [5]. Представим собственный перевод данного отрывка на английский и французский язык.

"The man who brews wine walk around, halloo in the fir-trees: " Hey, sweet Russian mulled wine! Russian mulled wine? And so hot, better than tea. With honey, with ginger - fragrant, sweet. A glass is a penny. "

В данном переводе мы выполнили несколько переводческих операций. Существительное «сбитенщик» мы посчитали правильным перевести путем описательного перевода, то есть, человек, который варит вино. В отношении традиционного напитка «сбитень» мы выполнили прием адаптации, заменив на Russian mulled wine (русский глинтвейн). Носители европейской культуры прекрасно знакомы с данным напитком и смогут получить общее представление о русском напитке.

« *L'homme qui brasse le vin se promène, criant dans les sapins : « Hé, bon vin chaud chaud à la russe ! Vin chaud chaud ? Et si chaud, mieux que le thé. Au miel, au gingembre - parfumé, sucré. Un verre est un sou.* »

Во французском переводе мы использовали вариант *vin chaud chaud à la russe* (горячее вино на русский манер), что является приемом описательного перевода, слово сбитень переведено путем адаптации, с использованием слова «вино».

Приведем еще один пример из русской литературы. «Сбитенщики разливали, по копейке за стакан, горячий сбитень - любимый тогда медовый напиток Летом сбитенщиков сменяли торговцы квасами». Отрывок взят из произведения В.А. Гиляровского « Москва и москвичи. Охотный ряд - Чрево Москвы»[6] .

"The hot wine brewers poured out, at a penny per glass, hot Russian wine - the then favorite honey drink, which warmed the cabbies and employees who were frozen in cold shops. In summer, the hot wine merchants were replaced by traders kvass merchants, and the most favorite of them was pear, made from boiled pears, which were soaked for sale in pyramids on trays, and kvass was taken from the bucket in mugs. "

В данном случае традиционный напиток «сбитень» был переведен как *hot Russian wine*, что является описательным переводом. Кроме того, в данном отрывке имеется указание на другой традиционный русский напиток квас, который был передан путем транслитерации. Интересно, что в словарях имеется два варианта написания слова квас на английский язык: *kvass* и *kvas*, мы использовали более распространенный, с удвоенной *ss*.

« *Ceux qui brassaient du vin chaud en versaient un centime le verre. Le vin chaud était une boisson au miel préférée à cette époque, réchauffant les chauffeurs de taxi et les employés qui étaient congelés dans les magasins froids. En été, les vendeurs de vin étaient remplacés par ceux qui vendaient du kvas, et le plus apprécié d'entre eux était celui des poires, des poires bouillies, qui étaient trempées pour être vendues dans des pyramides sur des plateaux, et le kvas était extrait d'un seau dans des tasses* ».

На французский язык слово сбитень также было решено передать как горячее вино, а квас путем транслитерации – kvas.

Рассмотрим еще один безалкогольный напиток русского народа, взвар. Взвар представляет собой традиционный напиток, который готовят из трав и различных сезонных фруктов. Задолго до появления чая на Руси, в деревнях варили и потребляли горячий лечебный напиток. Само слово происходит от глагола «варить» или «уваривать».

«...кутью варили из пшеницы с медом, взвар из чернослива, груши, ...» [5]:

"... kutia was cooked from wheat with honey, decoction from prunes, pears ..."

"... le kutia était cuit à base de blé avec du miel, décoction de pruneaux, poires..."

Проанализируем данный собственный перевод. Итак, существительное кутья было изначально переделано транскрипцией, но в оригинальном тексте дается описание этого продукта, поэтому способ перевода можно определить как смешанный: транскрибирование и описательный перевод. Что касается слова **взвар**, то в словаре был найден эквивалент **decoction**, который наиболее близок к смыслу напитка: отвар, компот.

Следующий традиционный безалкогольный напиток это сыта или сыть. Само слово произошло от русских слов сытно, сытный, досыта. На Руси его использовали вместо чая и готовили на основе меда. Долгое время сыть оставалась ритуальным напитком, его также подавали на свадьбах. Данный напиток употребляли вместе с киселем [7].

Слово сыта не очень часто встречается в произведениях литературы, но мы нашли пример в «Хождении за три моря» Афанасия Никитина (1466–1472 гг.; Троицкий список XVI в.): «А вина есми не пиваль, ни сыты» [8. С. 877].

Считаем возможным передать на английский язык данный напиток описательным переводом - honey water (медовая вода)».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Вердиева Э.М. КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАКТОВКИ ПОНЯТИЯ «КОНЦЕПТ» Современные исследования социальных проблем 2018, Том 10, № 4 • <http://soc-journal.ru>
2. <https://winestyle.ru/articles/encyclopedia/kak-poyavilsya-alcokol.html>
3. «Краткая история пьянства. От каменного века до наших дней» *Марк Форсайт*, Альпина нон-фикшн, 2021, 278 с.
4. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / [соч.] Владимира Даля. - 3-е изд., испр. и знач. доп., изд. под ред. [и с предисл.] проф. И.А. Бодуэна-де-Куртенэ. Т. 1-4. - Санкт-Петербург ; Москва : т-во М. О. Вольф, 2017
5. Шмелев И.С. *Рождество в Москве* Том 3, Собрание сочинений в пяти томах #3, М.: Русская книга, 1998, с. 16 с.
6. Гиляровский В.А. «Москва и москвичи», Собрание в четырех томах. — М.: Правда, 1989. — Т. 4
7. Лазаренко А.И. РУССКОЕ СЫТА И ЕГО ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ СВЯЗИ, <https://www.lib.tsu.ru/mminfo/000349304/15/image/15-051.pdf>
8. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. СПб., 1912. Т. 3. 910 с.

Искакбаева Айнур Алибаевна
сеньор-лектор ВШГН, Каспийский общественный университет
Люткова Наталья Геннадьевна

КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПТАХ

Аннотация. Данная работа посвящена проблеме развития межкультурной коммуникации в контексте обучения английскому языку как специальности в условиях вуза на основе лингвокультурологического концепта.

Ключевые слова. Межкультурная коммуникация, лингвокультурологический концепт, иностранный язык, высшее образование.

Summary. This article considers the problem of development of intercultural communication in the context of teaching English as a specialty in universities on the basis of linguacultural concept.

Keywords. Intercultural communication, linguacultural concept, foreign language, higher education

Как известно, чтобы понять своеобразие той или иной культуры, нужно установить соотношение в ней интернациональных и национальных элементов, а также иерархию общечеловеческих ценностей на национальной шкале.

Изучая иностранный язык или обучая ему, мы стремимся познать культуру, как страны изучаемого языка, так и свою собственную. А культура - это не только праздники и традиции, произведения искусства и литературы, но и, прежде всего, культурно-специфические явления, которые порой очень сложно проследить, продукты общественного сознания, которые, закрепляясь в языке, делают народ нацией: религия, политическое мировоззрение, отношения, привычки, суеверия, представления о морали, правила общественного поведения и т.д.

Решение задачи взаимопонимания между людьми разных культур осуществимо путем исследования взаимодействия личности, культуры и языка.

Язык можно определить как «систему коммуникации, осуществляемую с помощью звуков и символов, значения которых условны, но имеют определенную структуру»[1]. Наиболее яркое выражение культурно-национальная семантика языка находит в строевых единицах языка - словах и фразеологизмах.

Фразеология каждого языка отображает образную картину мира в призме мировосприятия того или иного народа. В ней проявляются особенности национального мышления, мировоззрения, ментальности, восходящие к культурно-нравственному, духовному опыту человечества. Фразеологический компонент языка не только воспроизводит элементы и черты культурно-национального миропонимания, но и формирует их.

У каждого народа с давних времен в речевом обиходе наряду со словами используются и устойчивые фразы которые, как лингвокультурные тексты, вызывают в сознании носителей языка определенную совокупность сведений, которая, с одной стороны, определяет логическую конструкцию выражения, а с другой - обуславливает границы употребления данного выражения, его стилистику, связь с определенными жизненными ситуациями, явлениями истории и культуры народа.

В любом языке мира специальными обозначениями выделены главные для носителей языка концепты и категории. Общее количество концептов, которые отражают взгляд на мир, составляет несколько десятков. Совокупность концептов языка обуславливает единую систему взглядов.

Концепт - основная ячейка культуры в ментальном мире человека. Он имеет огромную воздействующую силу на человека и представляется предметом эмоций, симпатий и антипатий. Ключевыми концептами любой культуры они считают такие, как совесть, судьба, любовь, человек, грех, добро, закон и др.

«Лингвокультурологический концепт - условная ментальная единица, направленная на комплексное изучение языка, сознания и культуры. Центром концепта всегда является ценность, поскольку концепт служит исследованию культуры, а в основе культуры лежит именно ценностный принцип»[5]. Лингвокультурологический концепт имеет структуру в виде ядра из наиболее значимых ассоциаций и периферии. Например концепт «семья» имеет высокое уважительное коннотативное значение и включает в себя такие ценности как экономическая обеспеченность, здоровье, безопасность повседневной жизнедеятельности, возможность продолжения рода, а также искренность в отношениях, возможность переживать состояние привязанности, понимания со стороны окружающих и ответственность за них.

Концепт состоит из компонентов (концептуальных признаков) объективного или субъективного мира, поэтому рассматривается как элемент национальной концептосферы.

Фундаментом всего этого являются ценности, которых придерживается та или иная группа людей. Ценности являются одной из основ общественной жизни. Они передаются от поколения к поколению в процессе культурного развития общества, социализации и контактов с другими видами культур.

Культурные ценности подразделяются на витальные, экзистенциальные, утилитарные, прецедентные, социальные и этические.

- К витальным ценностям относятся здоровье, молодость, стройность, природная естественность, безопасность.
- Среди экзистенциальных ценностей находятся эффективность, качество, экономия времени и денег, ориентация на мировые стандарты, современность.
- Утилитарными ценностями являются деньги, безопасность, успех в бизнесе, удача, престиж, мода, развлечение.
- Прецедентные ценности - это имена известных людей, отрывки из художественных произведений, названия художественных фильмов, названия и тексты песен.
- К социальным ценностям были отнесены женская эмансипация, индивидуальность, семья, друзья, родственники.
- Среди этических ценностей находятся уважение и любовь, забота и доброжелательность.

В эпоху глобализации сложность при определении ценностных ориентиров состоит и в осознании личностью своего положения в мире, и в том, что разные группы используют одинаковые наименования ценностей, вкладывая в них различное семантическое наполнение.

Вопросы ценностей постоянно являются предметом внимания специалистов: философы разрабатывают теорию ценностей, социологи выясняют у респондентов их ценностные пристрастия, психологи изучают выраженность ценностных ориентиров в поведении человека, культурологов интересуют ценностные модели культуры.

В современном мире на смену ценностям креативной культуры (рациональность, личность, творчество) приходит: ценность потребления; кризис ценности творчества,

утвердивший тиражирование в масскультуре; разрушение социальных связей, приводящее к «одинокости в сети» и «нарциссизму»; кризис социально-культурной идентичности.

В ситуации взаимодействия или взаимоотталкивания различных культур определение системы ценностей чрезвычайно важно для сохранения самой культуры и позиционирования ее в обществе.

Подводя итог, отметим, что различные социальные слои общества могут по-разному представлять себе соотношение общечеловеческих ценностей, даже если их объединяет единый язык общения. Кроме того, свой отпечаток на мировоззрение человека накладывает его профессиональная квалификация.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996.с.94-97,216-135
2. Докучаев И.И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры. СПб.: Наука, 2009. с.89
3. Докучаев И.И. Указ. соч.; Баева Л.В. Ценности изменяющегося мира: Экзистенциальная аксиология истории. Астрахань: АГУ, 2004.
4. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Харьков: Выща школа, 1988. с.182.
5. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Волгоград-Архангельск. 1996. с.3-16
6. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Шод ред. И.А.Стернина. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. - с.75-80
7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Рус. яз., 1990.- с.246

***Таутай Газиза Таутаевна
магистр педагогических наук
Каспийский университет***

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. Во всем мире цифровизация охватила все отрасли экономики и, в первую очередь, образование. Цифровизация образования коснулась и иноязычного образования, которое в последние годы переживает кардинальные изменения, связанные с более высокими требованиями рынка труда к системе профессионального иноязычного образования.

В основе обучения любому учебному предмету лежит методика. С развитием информационных технологий и появлением персональных компьютеров пришло осознание того, что компьютерные технологии могут использоваться в обучении. Следовательно, появилась потребность в специальной методике обучения с помощью компьютерных технологий.

Ключевые слова. *Цифровизация, методика, цифровые образовательные ресурсы (ЦОРы), цифровой контент.*

Abstract. *All over the world, digitalization has covered all sectors of the economy and, first of all, education. The digitalization of education has also affected foreign language education, which in recent years has been experiencing dramatic changes associated with higher labor market requirements for the system of professional foreign language education.*

The basis of teaching any academic subject is the methodology. With the development of information technology and the emergence of personal computers, the realization came that computer technologies can be used in teaching. Consequently, there is a need for a special teaching methodology using computer technology.

Keywords. *Digitalization, methodology, digital educational resources (DER), digital content.*

Аңдатпа. *Бүкіл әлемде цифрландыру экономиканың барлық салаларын, бірінші кезекте білім беруді қамтыды. Білім беруді цифрландыру соңғы жылдары еңбек нарығының кәсіби шет тілінде білім беру жүйесіне қойылатын неғұрлым жоғары талаптарына байланысты түбегейлі өзгерістерді бастан кешіріп отырған шет тілінде білім беруге де қатысты болды.*

Кез-келген оқу пәнін оқытудың негізі-әдістеме. Ақпараттық технологиялардың дамуымен және дербес компьютерлердің пайда болуымен компьютерлік технологияларды оқытуда қолдануға болатындығы туралы түсінік пайда болды. Демек, компьютерлік технологияларды қолдана отырып арнайы оқыту әдістемесі қажет болды.

Кілт сөздер. *Цифрландыру, әдістеме, цифрлық білім беру ресурстары, цифрлық контент.*

In the modern world of innovative technologies, it is impossible to imagine modern educational institutions without the use of digital technologies. The ability to work with a computer, software, and the Internet is a mandatory requirement not only for a teacher, but also for a student. Therefore, it is very important for a teacher to select the correct and effective methods of using digital content in the educational process, in order to form certain competencies among students – future teachers of the school. In order to choose the necessary methods and technologies for the formation of trilingual competencies, it is necessary to know all their diversity well and be able to use them effectively in educational activities. In the age of information technology, it is very important to use the most modern methods in the learning process that contribute to better assimilation of the material and in this regard, the role of digital technologies is incommensurably great.

Among the large number of works on pedagogy covering the development of concepts and provisions on the organization of the educational process using digital content, one can single out the works of: G.K. Nurgalieva, D.M. Dzhusubalieva, F.K. Atabayeva, E.S. Polat, V.P. Bepalko, T.V. Grigorieva, etc.

The use of information technologies or so-called digital content can be of great help in mastering a foreign language. According to Professor G.K. Nurgalieva, "digital educational content" means: electronic textbooks, multimedia training programs, digital educational resources (TSORS), i.e. educational information presented in digital format [1, p. 310].

Today, the attention of our state is focused on the development of digital technologies as one of the ways to diversify the national economy, its reorientation from a raw material to an industrial-service model and the use of new opportunities for the labor market. In this regard, in

December 2017, a new state program for the development of Kazakhstan was developed - "Digital Kazakhstan". The objectives of the state program "Digital Kazakhstan" (hereinafter referred to as the Program) are to accelerate the pace of development of the economy of the Republic of Kazakhstan and improve the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term, as well as to create conditions for the transition of the economy of Kazakhstan to a fundamentally new trajectory of development, ensuring the creation of the digital economy of the future in the long term. The program, which will be implemented in 2018-2022, will provide an additional impetus for technological modernization of the country's flagship industries and create conditions for large-scale and long-term labor productivity growth.

Five main directions of the Program implementation:

1. "Digitalization of economic sectors" is the direction of transformation of traditional sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan using breakthrough technologies and opportunities that will increase labor productivity and lead to an increase in capitalization.

2. "Transition to a digital state" is the direction of transforming the functions of the state as an infrastructure for providing services to the population and business, anticipating its needs.

3. "Implementation of the Digital Silk Road" is the direction of development of high—speed and secure infrastructure for data transmission, storage and processing.

4. "Human capital development" is a direction of transformation, covering the creation of a so—called creative society to ensure the transition to new realities — the knowledge economy.

5. "Creation of an innovation ecosystem" is the direction of creating conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable horizontal links between business, the scientific sphere and the state [2].

Digital educational content includes not only electronic textbooks, but also digital educational resources (DCS). D.M. Dzhusubalieva defines digital educational resources as didactic information materials presented in digital form, interactive exercises, photographs, video clips, static and dynamic models, virtual reality and interactive modeling objects, cartographic materials, sound recordings, symbolic objects and business graphics, text documents and other educational materials necessary for a more detailed explanation of the educational material for each individual topic [3, p. 130].

In the "Regulations on Digital Educational Resources of the Kazakh University of International Relations and World Languages. Abylai Khan", developed by Professor D.M. Dzhusubalieva, the definition of the concept of a Central educational institution is presented as an educational resource presented in an electronic and digital format, including a set of data used for educational purposes to organize the educational process, both in the conditions of traditional and distance learning" [4].

As practice shows, the use of digital educational content in the classroom enhances the visibility of lessons, makes it possible to revive the lesson, arouse students' interest in the subject being studied, while simultaneously connecting several channels of information presentation. So, thanks to the multimedia accompaniment of classes, when working with students, up to 30% of the study time is saved, rather than when working at the blackboard.

Advantages of using digital content:

- creates the need for independent work of students because it facilitates the understanding of the studied material due to clarity, rather than in printed educational literature, ways of presenting the material: impact on auditory and emotional memory, etc.;

- allows adaptation in accordance with the needs of the student, his level of training, intellectual capabilities and ambitions;

- frees you from cumbersome calculations and transformations, allowing you to focus on the essence of the subject, consider more examples and solve more problems;

- provides the widest opportunities for self-examination at all stages of work; - makes it possible to arrange the work beautifully and accurately and hand it over to the teacher in the form of a file or printout;

- performs the role of an infinitely patient mentor, providing an almost unlimited number of explanations, repetitions, hints and others [5, p.144].

At the beginning of the digital revolution, computers and the Internet contributed to the discovery, search and creation of new information in all areas of human knowledge. Digital technologies began to occupy a special place in education, where they began to be used as educational content. Despite the evolution of digital technologies that occurred sometime between the late 1950s and 1970s, the spread of digital content did not begin until the late 1990s with the growing popularity of the Internet [6].

Previously, digital content was mainly distributed via computers and the Internet, but distribution methods are changing rapidly as the digital revolution offers new channels such as mobile apps and e-books that offer their consumers a better channel for delivering content.

Digital content is also known as digital media, including text, audio and video materials, graphics, animations and images. As a rule, digital content refers to information available for download or distribution on electronic media, such as an e-book or iTunes, but many authors in the content industry claim that digital content is everything that can be published electronically. So, on his website, marketing and communications consultant Adam Vincenzini includes social networks, photos, videos, blog posts, audio files, games and books. He has more than 50 examples of digital content on his blog[6].

As a digital content, we have selected digital textbooks and electronic textbooks for training. These methods enable school students to learn the subject better and, importantly, motivate them to study. TSOR-s can be prepared by teachers using computer programs such as Hot Potatoes, Audacity.

HotPotatoes is an instrumental wrapper program that provides teachers with the opportunity to independently create interactive tasks and tests for the control and self-control of students without knowledge of programming languages and involvement of specialists in the field of programming. This program makes it possible to create 10 types of exercises and tests in various disciplines using text, graphic, audio and video information. What makes this program special is that the created tasks are saved in a standard web page format: students only need a web browser to use them. Thus, the created data center can be used online. HotPotatoes consists of 5 blocks of programs for composing tasks and tests of various types. Each block can be used as an independent program.

- JQuiz - Quiz - multiple choice questions (4 types of tasks);

- JCloze - Filling in the gaps.

- JMatch - Matching (3 types of tasks).

- JCross - Crossword puzzle.

- JMix - Sequence recovery. [7, p.15].

The Audacity program (audio file editor) makes it possible to cut out individual pieces of the original audio file, record and add your comments, for example to unfamiliar vocabulary, or record a task and paste it in front of the main file. The already edited file is placed on the educational website, where students subsequently get access to it and complete tasks on this podcast. This product can also be used by subject teachers in the process of preparing the audio

basis of educational presentations, audio tutorials, etc. In foreign language lessons, the program can be used for practicing listening and phonetics [8].

Thus, the step-by-step use of the method of using the COR and the method of using electronic textbooks allows:

- Distribute the topics for creating a PSC to each student separately;
- Give them the opportunity to use any computer programs or Internet resources;
- Connect students with similar material in several groups;
- Give them a task to assemble the created by each of the TSOR together, which will turn into an electronic textbook;
- Check the prepared electronic textbook.

In the process of teaching future teachers of foreign language education, tasks should be used based on the theory of S.S. Kunanbayeva, according to which tasks should be of the following types:

- Preparing communication;
- Modeling communication;
- Communicative-oriented.

That is, using the method of using the CPR, using programs like Hot Potatoes, Audacity refers to tasks that prepare communication.

Using the method of using electronic textbooks, the method of digital storytelling, using programs like Hot Potatoes refers to tasks that simulate communication.

References:

1. *Нурғалиева Г.К.* Преемственность в развитии научной школы, АО «Национальный центр информатизации». - Алматы. - 2015. – 310 с.
2. Госпрограмма «Цифровой Казахстан» утверждена постановлением Правительства РК №827 от 12.12.2017, https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan(дата обращения: 24.04.2018)
3. *Джусубалиева Д.М.* Новые цифровые технологии – необходимое условие формирования конкурентоспособного специалиста. // Материалы международной научно-практической конференции «Многообразие социально-экономических и культурно-лингвистических проявлений в Республике Казахстан». День первого президента Республики Казахстан. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. - КазУМОиМЯ им. Аблай хана, Алматы. - 2017. - С. 129-135
4. *Джусубалиева Д.М.* Положение о цифровых образовательных ресурсах Казахского университета Международных отношений и мировых языков им. Абылай хана», КазУМОиМЯ им. Абылай хана. - Алматы. - 2013. - С.57-65.
5. *Тоискин В.С., Красильников В.В., Ефимцева И.В.* Разработка электронных учебных пособий: Практикум. - Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010 -144 с.
6. *Эйлин Мулан*, “Что такое Цифровой Контент?” [Электрон.ресурс]. - URL: <http://www.econtentmag.com/Articles/Resources/Defining-EContent/What-is-Digital-Content-79501.htm> (дата обращения 12.12.2017).
7. *Гусаров, А.А.* Создание электронных тестов в среде Hot Potatoes / *А.А. Гусаров, В.К. Иванов, Г.С. Прокофьева.* Тверь: ТвГТУ, 2012. 48 с.

8. Audacity, [Электрон.ресурс].
http://uneex.ru/static/LinuxMusicWiki_Audacity/audacity.html , (дата обращения 14.12.2018).

Қайырбекова Әйгерім
(Алматы, Қазақстан)

LINGUAPRAGMATIC FEATURES OF TOURISM DISCOURSE

Abstract. Currently, the tourism industry is an intensively developing sector of the world economy. According to statistics given in a number of studies, about 190 million people are involved in the tourism business, which is more than ten percent of the total number of employees worldwide. This scope of the tourism industry has become an impetus for the emergence of linguistic research aimed at studying the tourist discourse as a special kind of speech activity.

Key words: *tourism, tourism discourse, inbound tourism, spheres of communication, strategies of tourism discourse.*

An important task in the study of tourism discourse is to determine its typological status. There are different points of view on this issue. In particular, the idea is expressed that this type of discourse is a subspecies of institutional advertising discourse [1, p. 45]. According to another point of view, this is an independent type of discourse that has the ability to interact with other types of discourse (everyday, scientific, advertising, etc.).

The first of the above positions is highly controversial, since it narrows the very concept of tourism discourse. In our opinion, advertising is only one of the genre varieties of tourist discourse, therefore, it cannot represent all the diversity of its characteristics.

More balanced is the point of view, according to which tourist discourse is an independent type of discourse, characterized by a special thematic focus, focus on a strictly defined addressee, uniqueness of purpose, specificity of a set of language tools, and its own genre paradigm [2, p. 80]. However, some clarifications are required here as well. In order to clearly present the typological status of tourism discourse, it is necessary to consider (a) the sphere of communication in which it functions, (b) the goals of communication, (b) the type of communicants (addressee and addressee).

The sphere of communication of this type of discourse is the tourism business as one of the sectors of the world economy. The situations in which the tourism discourse functions are quite numerous and varied. In the most general form, they can be differentiated as follows: (a) managing various departments of the tourism business and organizing its diversification; (b) product marketing and promotion; (c) finance; (d) informational provision and advertising; (e) insurance and legal support.

In accordance with the specifics of the situations in which the tourism discourse functions, the purpose of communication is to ensure the effectiveness of the activities of organizations representing the tourism industry: establishing contacts between organizations offering a tourism product, on the one hand, and target audiences, on the other, interaction with the media, creation of the image of the organization, development of public relations, promotion of the tourist product and tourism in general.

An important point that must be taken into account when identifying the characteristics of tourism discourse is the type of communicants involved in situations representing the tourism

business. On the one hand, the general population, considered as real and potential tourists, and, on the other hand, various organizations of the tourism industry (travel companies and agencies, air and railway ticket offices, agencies of guides and guide-interpreters, employees services, etc.).

T. M. Zavgorodnyaya identifies three types of addressee in the areas of functioning of the tourist discourse: mass, collective and individual addressee. Under the individual is meant a tourist, under the collective - all kinds of organizations involved in the tourism business, under the mass - representatives of various societies [3]. However, it should be noted here that if tourists act primarily as an addressee, then organizations and individuals representing the tourism business can act both as an addressee and as an addresser. It seems that when identifying the characteristic features of the tourist discourse and its varieties, it is necessary to take into account, firstly, the specifics of communication with tourists (both potential and actually tourists) and, secondly, the specifics of professional communication of organizations and individual employees employed in the tourism industry.

The specific features of the sphere of functioning of tourism discourse discussed above give grounds to define its typological status as follows: (a) tourism discourse is undoubtedly an institutional category, since it is used primarily in communication situations in which at least one of the parties represents /or an economic institution operating within the tourism business (management, marketing, financial flows, personnel policy, public relations, media resources, cultural and art institutions of different countries, government, legal, social, environmental organizations); (b) entering the space of institutional discourse, tourist discourse can be classified as a variety of business discourse, since officiality is clearly manifested as its attributive features (the participants in communication are in official relations with each other when both or one of the parties perform specific professional functions), status (relationships provide for social distance), the presence of a business problem, certainty in time and place, normativity of communicative behavior, etiquette, tone, varying depending on the type of addressee: in the case of communication between representatives of organizations - formality, neutrality, etiquette; when communicating with tourists - emotionality, appraisal, trust, deliberate transition to friendly relations, psychological impact, etc.

Being a kind of institutional business discourse, at the same time, tourism discourse is not homogeneous in its linguo-pragmatic characteristics - it is a multifaceted phenomenon. Taking the point of view of V. A. Kolchevskaya about the three areas of functioning of business discourse (professional, academic and public) [4], we single out at least three subspecies of tourist discourse, each of which is characterized by the specifics of the lexical composition, genre and stylistic features, specific communicative strategies and tactics: professional (serves the business process in the tourism industry), academic (functions in the field of training tourism industry specialists, and also carries out a scientific analysis of existing practical activities in this area of the economy) and public (aimed mainly at disseminating information about the tourism industry and customer acquisition). Each of these subspecies has both its own specifics and common characteristics.

Communicative strategies can be identified as common features inherent in professional, academic and public tourism discourse . In a generalized form, communicative strategies of business discourse can be reduced to two main groups: argumentative and manipulative[5].

Argumentative strategies are based on logical and rhetorical characteristics that implement the impact of the addresser on the opinions and rational assessments of the recipient, as well as

indirect regulation of his rational behavior [6, p. 171]. Manipulative strategies are a type of linguistic influence used to introduce goals, desires, intentions, attitudes or attitudes into the psyche of the addressee that do not match those that the addressee currently has [7, p. 48]. It should be taken into account that manipulative strategies involve the use of hidden language capabilities in order to impose on the addressee a certain idea of reality, to form the necessary attitude towards it, to evoke the necessary emotional reaction [8, p. 99].

It is important to note here that in each of the subtypes of tourist discourse we have identified (professional, academic and public), the ratio of the above communicative strategies will vary depending on the situation, the goals of communication and the type of communicants. If in professional and academic tourism discourse the goals of communication dictate mainly the use of argumentative strategies, then in public tourism discourse, manipulative strategies come to the fore. As the most frequent variety of communicative strategies in business discourse, researchers also identify a persuasive strategy, which is understood as a speech impact, which aims to “stimulate either the addressee’s determination to perform certain, including non-verbal, actions, or to determine (undoubtedly, from the position of the addresser) the nature of these actions” [9, p. 123]. It is noted that the persuasive component of the speech act is designed for the emotional sphere of the addressee, therefore, it can act as a powerful means of speech manipulation [10, p. 25]. At the same time, the fact is emphasized that the persuasive influence is aimed “at changing the mental state of the recipient in order to encourage him to perform certain post-communicative actions, predetermined by the pragmatic intention of the addresser” [11, p. 117]. In this interpretation, the persuasive strategy is opposed to the argumentative strategy and refers to the varieties of manipulative influence.

However, there is a point of view according to which the persuasive strategy can act as a subcategory of argumentativeness, involving the use of additional rhetorical and sophistical techniques and means that promote persuasion, i.e., it can be used in any communicative situation that involves persuasion [6, p. 172–173].

In support of this position, one can cite the point of view of T. V. Anisimova about two types of rhetorical arguments: rational and psychological. Rational (logical) arguments are used in all types of business rhetoric, they include facts, statistics, definitions, etc. in a rhetorized form. Psychological (emotional) arguments form the basis for constructing a persuasive speech. Rhetorical argumentation is built on *topoi* (thoughts based on the values and preferences of a specific audience), which can be differentiated as follows: pragmatic (indicate the practical value of what is being discussed); emotional (appeal to feelings); ethical (set moral values at the forefront); intellectual (bring views and beliefs to the fore); aesthetic (addressed to artistic values) [12, 20].

In public tourism discourse, the goal is to form a potential tourist’s positive attitude towards the proposed tourism product and further implementation of this product, therefore, in this subtype of tourism discourse, mainly manipulative strategies are used, which involve influencing the addressee in order to encourage him to implement post-communicative actions desired by the other side of communication. Undoubtedly, such goals require the use of psychological factors (emotional, ethical, aesthetic impact on the addressee). As an example of the psychological (emotional) impact on a potential tourist, we will cite several texts of advertisements for travel companies: “You will have something to remember!”; “So the Gods rested!”; “Great journeys - fascinating places!”; “Unforgettable rail journeys!”; “It will be the trip of a lifetime!”.

As you can see, here the persuasive factor comes to the fore, which is based on the desire to stimulate the addressee to perform the actions desired by the tour operator. Thus, the basis of the manipulative strategies of public tourism discourse is persuasiveness, which, however, does not exclude the use of rational (pragmatic and intellectual) arguments, although to a much lesser extent than in professional and academic tourism discourse.

Thus, the duality of the pragmatic attitudes of persuasive rhetoric allows us to conclude that persuasiveness can be characteristic of both manipulative and argumentative strategies, therefore, it does not seem appropriate to single it out in a separate category [5].

The presence of a number of common characteristics in the argumentative and manipulative strategies of tourist discourse leads to the conclusion that it is not appropriate to draw a sharp line between the above communicative strategies of this type of discourse. Nevertheless, we emphasize that in professional and academic tourism discourse predominantly argumentative strategies are used, while public tourism discourse is based mainly on manipulative strategies; at the same time, we note the presence of persuasive rhetoric in both varieties of communicative strategies, although its weight will be different in both cases.

The differences between the subtypes of tourist discourse are clearly demonstrated by their lexical organization. The lexical means marking the professional and academic touristic discourse are, first of all, highly specialized terms. For example, here are some of them: inbound tourism - ішкі туризм; outbound tourism - сыртқы туризм; hard tourism - жаппай туризм; alternative tourism - экологиялық және әлеуметтік ортаға деген достық қарым-қатынас; amenities/facilities - туристерге көрсетілетін негізгі қызметтер; pleasure periphery - дамыған және дамушы елдердегі жылы теңіз жағалауларын қамтитын туристік бағыттар; edutainment - ойын-сауық пен оқу әрекетін біріктіретін шаралар.

In the public tourism discourse, in which emotional, ethical, aesthetic rhetoric prevails, such lexical units as attraction - белгілі бір туристік бағыттың ең тартымды жақтары; entertainment - ойын-сауық; leisure - демалыс; lifestyle - адамның өмір салты, мінез-құлық әдеттері, қалауы, отбасылық қарым-қатынасы және бос уақытын өткізу жолдары; tourism appeal - белгілі бір бағытты туристер үшін тартымды ететін ерекшеліктер; ecotourism/responsible tourism - қоршаған ортаны қорғауды және осы туристік бағыттағы жергілікті халықтың әл-ауқатын арттыруды қамтитын туризм; pro-poor tourism - белгілі бір туристік бағыттағы жергілікті халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған туризм; heritage tourism - мәдени мұра нысандарын аралау; UNESCO heritage sites - ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұра нысандары, etc.

Concluding the consideration of the specifics of tourism discourse, let us emphasize the following: (a) being a kind of institutional business discourse, tourism discourse has such attributive features as officiality, status, normativity, etiquette, and business tone; (b) in its linguo-pragmatic characteristics, tourist discourse is not homogeneous — in accordance with the specifics of communicative situations, the goals of functioning, and the type of addressee, three subspecies can be distinguished in it: professional, academic, and public tourist discourse; (c) in professional and academic tourism discourse argumentative strategies prevail, in public discourse manipulative strategies come to the fore, however, this does not exclude the presence of some common characteristics, which can be noted as intellectual, rational, psychological arguments inherent in each of them to varying degrees. subtypes of tourist discourse; (c) differences in tourist discourse used depending on the specifics of communicative situations are

clearly manifested in the lexical composition of texts functioning in this type of institutional business discourse: in professional and academic and emotive connotations.

References

1. Филатова Н. В. Туристический дискурс в ряду смежных дискурсов: гибридизация или полифония // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». 2012. Вып. 3. С. 41–46.
2. Аликина Е. Ю. Особенности функционирования метафоры в туристическом дискурсе // Вестник Пермского университета. 2010. Вып. 4. С. 80–86.
3. Завгородняя Т. М. Дискурсивное пространство французского туристического бизнеса // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2018. Вып. 4. С. 1–4.
4. Колчевская В. А. Комплексная характеристика туристического дискурса // Дискурс в синтагматике и парадигматике: сб. науч. тр. – Краснодар, 2017. – С. 163–167.
5. Тарнаева Л. П. Обучение будущих переводчиков трансляции культурно-специфических смыслов институционального дискурса: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. СПб.: Российский государственный педагогический университет, 2011. 42 с.
6. Шелестюк Е. В. Текстовые категории аргументативности, суггестивности и императивности как отражение способов речевого воздействия // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология. Искусствоведение». 2008. Вып. 26. № 30 (131). С. 170–175.
7. Заюкова Е. В. Иноязычные вкрапления в туристическом дискурсе // Лингвокультурное пространство туристического дискурса: универсальные, национальные и региональные приоритеты и направления: материалы международной научно-практической конференции, Барнаул, 13–14 октября 2016 г. – Барнаул, 2017. – С. 46–50.
8. Юдина Е. А. Туристический рекламный дискурс: функциональная и речевая специфика // Е. А. Юдина, Н. В. Пирогова // Аграрный вестник Урала. – 2016. – № 1 (143). – С. 97–100.
9. Гончарова Е. А. Персуазивность и способы её языковой реализации в дискурсе рекламы // Проблемы теории европейских языков. *Studia Linguistica* № 10. СПб.: Тригон, 2001. С. 130.
10. Антонова А. В. О роли персуазивного компонента речевой интенции в организации манипулятивных текстотипов (на примере английского политического дискурса) // Альманах современной науки и образования. Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии: межвузовский сборник научных трудов: в 3 ч. Тамбов: Грамота, 2007. – С. 25–27.
11. Sulaiman M.Z. Translating tourism: a cultural journey across conceptual spaces: doctoral dissertation / M.Z. Sulaiman. – Melbourne, 2013. – 333 p.
12. Бабенко М. Г. Типы метафорических моделей в туристическом дискурсе // Лингвокультурное пространство туристического дискурса: универсальные, национальные и региональные приоритеты и направления: материалы международной научно-практической конференции, Барнаул, 13–14 октября 2016 г. – Барнаул, 2017. – С. 19–22.

Мусатаева Р. К.

ГККП «Алматинский государственный гуманитарно-педагогический колледж № 2» (Алматы, Казахстан)

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ОБУЧАЮЩИХСЯ НА
ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЕМБРИДЖСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ**

Аннотация: Статья посвящена важному вопросу по формированию ценностей и профессиональных компетенций будущих специалистов. В статье представлены приемы Кембриджской технологии, в основе которой лежит метод коллаборативного познания, сотрудничества, порождающий формирование компетентной личности. В предлагаемых модулях представлена связь формируемых компетенций и методов, способствующих их успешному использованию.

Ключевые слова: профессиональное образование, личность, компетенции.

Профессиональная сфера любой деятельности современного человека характеризуется как динамично изменяющаяся, что, безусловно, отражается на изменениях требований к современному специалисту, выпускнику, профессионалу.

Подготовка квалифицированных конкурентоспособных специалистов является стратегическим направлением деятельности профессионального образования. Современный уровень развития науки и практики предъявляет повышенные требования к выпускникам по степени освоения практических навыков и умений, способности быстро ориентироваться в сложных ситуациях[1].

Сегодня задачи модернизации высшего и среднего профессионального образования связаны с потребностями общества в конкурентоспособных, компетентных специалистах, обладающих стремлением к профессиональному росту. В связи с этим выдвигаются новые требования к образовательной среде, остро стоит вопрос формирования у обучающихся универсальных учебных действий, порождающих образ мира и определяющих способность личности к обучению, познанию, сотрудничеству, освоению и преобразованию окружающего мира, то есть воспитание компетентной личности, способной эффективно действовать в нестандартной ситуации на основе целостного восприятия мира.

Безусловно, будущее поколение должно уметь самостоятельно добывать знания, при этом приобретать навыки, необходимые для жизни в современном обществе, для способствования дальнейшему развитию этого же общества.

В настоящее время, выдвигаются новые требования к образовательной среде в целом. Чтобы стать успешными в современном информационном обществе, молодые люди должны быть вовлечены в более эффективные формы активного, конструктивного обучения, обеспечивающего понимание и обретение независимости.

Профессиональное образование – это важная составляющая жизненного самоопределения обучающихся. Компетентностный подход – очередной шаг в естественном процессе следования профессионального образования за требованиями меняющегося мира. Компетенции – ведущие критерии подготовленности современного выпускника организаций профессионального образования[2].

Конкуренция различных систем образования стала ключевым элементом глобальной конкуренции, требующей постоянного обновления технологий, ускоренного освоения инноваций, быстрой адаптации к запросам и требованиям динамично меняющегося мира. Одновременно возможность получения качественного образования продолжает оставаться одной из наиболее важных жизненных ценностей граждан, решающим фактором социальной справедливости и политической стабильности [3]. Из числа современных научных подходов, используемых различными системами среднеспециального

образования, наиболее популярными и получившими высокое мировое признание, являются подходы, основанные на конструктивистских теориях.

Кембриджская технология обучения является комбинированной по своей структуре, ее основной рассматриваемой идеей является конструктивистская теория и коллаборативное познание.

Конструктивистская теория – развитие мышления обучающихся происходит в условиях взаимодействия имеющихся новых или полученных знаний из разных источников. Педагог помогает преодолеть сложности, строит «леса», «подмости» для перехода, обучающегося на другой уровень знания и понимания.

Коллаборативное познание – философия сотрудничества, кооперация преподавателей, обучающихся, родителей – климат, активность, взаимодействие, взаимопомощь, групповая работа.

Содержание обучения согласовано с ключевыми принципами развития у обучающихся функциональной грамотности и содержит ряд общих указаний методического свойства, способствующих успешному их использованию в контексте семи модулей:

1. Новые подходы в преподавании и обучении.
2. Обучение критическому мышлению.
3. Оценивание для обучения и оценивание обучения.
4. Использование ИКТ в преподавании и обучении.
5. Обучение талантливых и одаренных учеников.
6. Преподавание и обучение в соответствии с возрастными особенностями учеников.
7. Управление и лидерство в обучении.

Новые подходы в преподавании и обучении.

Развитие диалогической беседы в группе. Беседа в обучении не является односторонним процессом общения, а, наоборот, – взаимным процессом, в котором идеи проходят в двух направлениях и на этой основе продвигают обучение обучающегося вперед. В диалоге обучающиеся являются равноправными партнерами, прилагающими все усилия для получения согласованного результата и испытывающие и развивающие совместное приобретение знаний или вовлеченность в процесс «обмена мыслями». Обмен мыслями может быть достигнут через диалог с учениками, однако обучающиеся могут вести его между собой в процессе совместного исследования.

Обучение критическому мышлению.

Критическое мышление – дисциплинарный подход к осмыслению, оценке, анализу и синтезу информации, полученной в результате наблюдения, опыта, размышления или рассуждения, что может в дальнейшем послужить основанием к действиям. На базовом уровне процесс критического мышления включает: сбор релевантной информации; оценку и критический анализ доказательств; гарантированные выводы и обобщения; пересмотр предположений и гипотез на основе значительного опыта.

Оценивание для обучения и оценивание обучения.

Формативное и суммативное оценивание для обучения. Характеристики видов оценивания: наблюдение, интерпретация (выявление интереса), заключение. Оценивание для обучения – это процесс поиска и интерпретации данных, используемый обучающимися и их педагогами для определения этапа, на котором находятся

обучающиеся в процессе своего обучения, направления, в котором следует развиваться, и установления, как лучше достигнуть необходимого уровня.

Использование ИКТ в преподавании и обучении.

Техника в учебном заведении может быть представлена в виде: ТВ-вещания, цифрового ТВ, интернета, сотовых телефонов, портативных устройств, компьютеров или ноутбуков, использование цифрового видео, программное обеспечение. Цифровая грамотность – это способность определить местонахождение, организовать, понять, оценить и создать информацию, используя цифровые технологии.

Обучение талантливых и одарённых обучающихся.

Критерии талантливых и одаренных обучающихся:

- память и знания: у них превосходная память; они не только знают, но и умеют использовать информацию;
- самообразование: они лучше других знают, как проходит процесс обучения, и умеют регулировать свое обучение;
- быстрота мышления: они отводят больше времени на планирование, но быстрее приходят к реализации планов;
- решение проблем: они пополняют информацию, выявляют несоответствия, быстрее постигают суть;
- гибкость: несмотря на мышление, более организованное, чем у других, они могут видеть и принимать альтернативные решения в обучении и решать проблемы иным способом;
- любовь к сложности: для стимулирования интереса они стремятся к более сложным играм и заданиям;
- концентрация: они обладают исключительной способностью концентрировать волю на продолжительный период времени, начиная с раннего возраста;
- ранняя символическая деятельность: они могут говорить, читать и писать с раннего возраста.

Преподавание и обучение в соответствии с возрастными особенностями обучающихся. Когнитивное развитие представляет собой способность обучающегося обучаться и решать проблемы, соотносится с развитием способности к обучению, а также с развитием внимания, речевых навыков, размышления, аргументирования и креативности.

Управление и лидерство в обучении.

Работа по развитию лидерства педагога, сущность, которой заключается в том, что педагога, занимающие или не занимающие ответственные позиции, должны: взять инициативу на себя по совершенствованию практики; принимать стратегические решения с коллегами для внесения изменений; собирать и использовать факты в совместной деятельности; вносить вклад в создание и распространение профессиональных знаний [4]. Применяя Кембриджскую технологию обучения, педагог делает процесс более полным, интересным, насыщенным. При пересечении предметных областей естественных наук такая интеграция просто необходима для формирования целостного мировоззрения и мировосприятия будущих специалистов.

Таким образом, целью Кембриджской технологии является качественное изменение личности обучающегося по сравнению с традиционной системой. Это становится возможным благодаря внедрению в

профессиональную деятельность неизвестных практике дидактических и воспитательных программ. Эффективность использования Кембриджской технологии при формировании профессиональных компетенций у обучающихся обеспечивает устойчивое формирование коммуникативных способностей личности. Данные знания дают возможность постоянной интеграции в процесс обучения, усовершенствования и практического применения знаний в профессиональной деятельности.

Источники и литература:

1. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - No2. - С. 55-61.
2. Нагузе С.К., Гайворонская Т. В. Современные технологии для формирования базисных профессиональных компетенций у студентов КубГМУ [Электронный ресурс] <http://movn.ru/formirovaniya/kompetentsij-u-studentov>
3. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года (утверждена распоряжением Правительства РФ от 17 ноября 2008г. No1662-р) [Электронный ресурс] <http://www.consultant.ru>
4. Программа дополнительного профессионального образования для студентов выпускных курсов высших учебных заведений, осуществляющих подготовку педагогических кадров, разработанная на основе уровневых программ повышения квалификации педагогических работников РК. Руководство для тренера // Центр педагогического мастерства. – 2015. Астана

Ниятова Ш.С
фил.гыл.канд., қауымдастырылған профессор.
Нозайбаева Ж.А.
пед.гыл.канд., қауымдастырылған профессор
Тунгушбаева Ф.Ж.
педагогика ғылымдарының магистрі
Каспий қозғамдық университеті

Концепт – тілдік тұлғаның танымдық және көркемдік әлемін танытушы құрылым

Аннотация. Бұл мақалада концепт ұғымын ғалымдардың дәйекті тұжырымдамаларына сүйене отырып, жан-жақты қарастырады.

Түйін сөздер: Концепт, тіл, ұғым, пайымдау, ойлау, сана әрекеті, дыбыстық бейне, сананың менталдық көрінісі, санадағы ұғым, кодталған мәдени таңба, ғаламдық бейне

Аннотация. В этой статье рассматривается концепция всесторонне, основываясь на последовательных выводах ученых.

Ключевые слова: Концепт, язык, понятие, суждение, мышление, действие сознания, звуковой образ, ментальное выражение сознания, понятие в сознании, кодированный культурный символ, глобальный образ

Annotation. This article deals with a comprehensive concept, based on successive conclusions of scientists.

Keywords: *Concept, language, concept, judgment, thinking, action of consciousness, sound image, mental expression, consciousness, consciousness, coded cultural symbol, global image.*

Тілдік тұлға мәселесін қарастырғанда тек тілге қатысты деректерді ғана емес, өзге де пәндер бойынша қол жеткізілген нәтижелерді пайдаланудың тиімділігі зор. Осыған орай, соңғы жылдары зерттеушілер назарына жиі ілініп жүрген аса күрделі концепт ұғымын біз де айналып өтпегеніміз жөн деп санаймыз. Концепт мәселесін қозғамас бұрын оның сабақтас ұғымдары - пайымдау мен ұғым терминдерінің арасалмағын да талдап, түсіндіріп өту қажет.

Тіл білімінде, сондай-ақ, философияда әбден орнығығып қалыптасқан деп есептелетін тіл мен ойлаудың бірінсіз бірі жоқ екендігі туралы пікірлер орыс тіл білімінде А.Г.Спиркин, Р.А.Будагов, К.К.Кошевой, т.б. ғалымдардың еңбектерінен көрінеді. Мысалы, Кошевой: «Язык и мышление находятся в неразрывном единстве: нет языка без мысли и, наоборот, мысли без языка» - десе, А.Г.Спиркин: «... Процесс мышления не предшествует и не может предшествовать во времени процессу словесного выражения мышления. Мышление совершается не до облачения его в форму языка, а на основе языка» - деген пікір айтады. Алайда осы тәрізді жалпылама айтылған пікірлерден тіл мен ойлаудың өзара байланысын, олардың бір-бірімен қатынас сипатын дұрыс түсіне қою қиын.

Айталық, ойлау процесі – мида болатын құбылыс, сана әрекеті, ал тіл санадағы сол ойлау әрекетінің «ұғым» түріндегі нәтижесін дыбыстау аппараты арқылы материалдық формаға енгізеді.

Ұғым айтылмақ болғанда, оған сөз таңдалады. Ең әуелі, ойдың ұғым түрінде бейнеленуінің өзі, яки ұғым пайда болуы тілге, әсіресе, дыбыстық тілге тікелей байланысты емес. Ым тілі дәуірінде ұғым әр түрлі ишарат белгілері арқылы бейнеленген.

Пайымдау, ойлау тәрізді, ұғым пайда болуы да – санадағы құбылыс. Ең ежелгі негіз ұғымдардың пайда болуында көз қызметі ерекше орын алған. Себебі – ең ежелгі ұғымдар кеңістікке, ондағы денелердің әр түрлі бейнесіне байланысты туғанын тілдік деректер айқын көрсетеді. Ұғым пайда болуының негізінде – объект-денотат тұрады. Ол – қозғаушы, сана әрекетін қоздырушы күш. Егер зат (құбылыс) болмаса, оның санадағы сәулесі, яки бейне де жоқ. Яки ұғым – дүниетанымның санадағы бейне суреті. Демек, ең ежелгі адамдар тіл арқылы емес, көз арқылы ойланған. Санадағы ұғымның мағынасын түсіну үшін осы көз арқылы қабылданған бейненің қандай бейне екенін түсіну қажет.

Тіл - табиғат пен адамзат аралығындағы сана арқылы болатын байланысты адамдардың өзара қарым-қатынасында бейнелейтін аралық құрал.

Қорыта келгенде, тіл мен ойлаудың өзара байланысы айқын. Бірақ бұл тікелей байланыс емес, ұғымдар арқылы жүзеге асатын сатылы байланыс. Ал ұғым пайда болуы - санада өтетін пайымдау әрекетінің нәтижесі. Егер біз бұл процесті тұтастай алғанда, ойлау процесі дейтін болсақ, онда тілдің дыбыстық бейнесі – екінші дәрежелі бейне. Ал алғашқы бейне – денотаттың адам санасындағы ұғым түріндегі бейнесі. Ұғымдық бейне – ойлау жемісі. Ал дыбыстық бейне – сол ұғымдық бейненің материалдық көшірмесі. Бұл бейнелердің қай-қайсысы да заттың (денотаттың) өзі емес, оның негізгі образдық бейнесінің суреттері: ұғым санадағы сәуле арқылы салынған сурет болса, сөз – дыбыс арқылы салынған сурет.

80-жылдарда лингвистикада бірыңғай таза тілдік сипаттағы зерттеулерді қанағат тұтпай, басқаша жол іздеген талап-талпыныстар бірқатар ғалымдарды тілдік құбылыстарды дүниетаным процесімен байланыстыра зерттеу бағытына бұрды. В.И.Постовалова бұл туралы: «Обращение к теме человеческого фактора в языке свидетельствует о важнейшем методологическом сдвиге, наметившемся в современной лингвистике – о смене ее базисной парадигматики и переходе от лингвистики «иманентной» с ее установкой рассматривать язык «в самом себе и для себя» к лингвистике антропологической, предполагающей изучать язык тесной связи с человеком, его сознанием, мышлением, духовно - практической деятельностью» - дейді. Өз зерттеу бағыттарын В.Гумбольд

үрдісімен «антропологиялық лингвистика» деп атағанмен, оларда, негізінен, дүниетанымдық факторларға көбірек көңіл аудару байқалатыны айқын көрінеді. Авторлар ұжымы шығарған осы еңбектің кіріспесінде Б.А.Серебрянников: «Авторы книги резко отмежевываются от ученых отождествляющих язык и мышление. Язык и мышление – две самостоятельные области, хотя и тесно между собою связанные» - дей келіп, осыған орай екі түрлі, яки екі басқа «ғаламдық бейне» («картина мира») танылатындығын айтады. Автор пікірінше, оның бірі – концептуалдық бейне, екіншісі – тілдік бейне. Мұның біріншісі – ойлауға, ұғымға қатысты, ал екіншісі – тілге қатысты деп түсіндіріледі. Бұған сенсек, ғалам туралы адамдар санасындағы түсінік екі басқа болып шығатын тәрізді. Яки тіл ғаламдық жаратылыстың бейнесін бере алмайды. Оны тек ұғым «концепт» ғана бейнелей алады.

Егер, ақиқатына келсек, өмір шындығын санадағы ұғым қалай бейнелей алатын болса, тіл де дәл солай бейнелей алады. Ұғым дегеніміздің өзі де – бейне, дыбыс та – бейне. Ұғымдық бейне сана сәулесі арқылы жасалады, тілдік бейне тіл дыбысы арқылы жасалады. Егер тілдік бейнені өмір шындығына сәйкес келмейді, оны бейнелей алмайды десек, онда санадағы ұғым да өмір шындығын дұрыс бейнелей алмайды деуіміз керек болады. Біз «ғаламдық бейне» («картина мира») дегенді өмір шындығының нақты ақиқат өзі деп емес, оның санадағы, адамдар ұғымындағы, оймен жасалған образы деп түсінеміз.

Тіл біліміндегі әр түрлі бағыттағы зерттеушілер концептіні әр алуан мәнде қолданады. Аталмыш термин, әсіресе, тілді логикалық талдау, этнолингвистика, лингвомәдениеттану, психоллингвистика салалары бойынша жазылған еңбектерде жиі кездеседі. Санамаланған ғылым салаларында бұл терминнің түрліше түсіндірілуі, ең алдымен оған негіз болған латын сөзінің (conceptus) көп мағыналылығына байланысты. Оның жалпы мағынасы «көптеген формалардың мазмұнын қамтитын, оның бастауы болатын, жинақтаушы» дегенді білдіреді¹⁰

Кең мағынасында алғанда, концепт ғалам туралы білімдер жүйесінің (ғаламның концептуалды бейнесінің) бір үзіндісі ретінде түсініледі де, индивидтің қоршаған ортадағы, ақиқат болмыстағы бар заттар мен құбылыстар, алуан түрлі объектілер туралы білетінінің, ойларының қиялындағы көріністерінің бәрін қамтиды.

Қазіргі тіл ғылымында аталмыш термин түрліше түсіндірілетінін жоғарыда айттық. Осы мәселеге орай, В.С.Ли сол ұғымға берілген анықтамалардың бәрін жинақтап, мазмұны жағынан бір-біріне қарама-қарсы қойылатын екі топқа бөлуге болады дейді:

- 1) концепт – рухани мәдениеттің кілт сөзі;
- 2) концепт дегеніміз – сөз туындауына түрткі болатын психоменталдық құбылыс ретінде танылатын бастапқы түсінік¹¹.

М.М.Копыленконың анықтамасы бойынша, «концепт» термині «тек ұғымдарды ғана емес, ұғымалды (яғни ұғым болғанға дейінгі) және концептуалдануға дейінгі жасалымдарды да қамтиды. Олар бірігіп біртұтас мәнді құрайды (қалыптастырады). Ал реалийлерді таңбалау (белгілеу) үшін сөздер ғана емес, фразеологиялық тіркестер де қолданылады»¹².

Зерттеуші Е.И.Диброва концептіні «ақиқат болмыстағы құбылыстардың сезімдік, көрнекілік образдары ретіндегі түсініктерге негізделетін айрықша ұғымалды мәнділіктер қатарына» жатқызады (бұл жерде ой түсініктен ұғымға қарай концепт арқылы жылжиды). Сөйтіп осы мәнділіктер біртұтас мәнді (смысл) құрайды¹³. Осы жерде М.В.Никитиннің

¹⁰ Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. –М., 1996. –245 с.

¹¹ Ли В.С. Парадигма знания в современной лингвистике. –Алматы, 2003. –137 с.

¹² Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. –Алматы: Евразия, 1995. –178 с.

¹³ Диброва Е.И. Коммуникативно-когнитивная модель текстопорождения//семантика языковых единиц / Доклады V межд.конф. Т. 2. –М., 1996. -С. 130-137.

«концептілер дегеніміз – ең алдымен, ұғымдар мен түсініктер» деген тұжырымын еске түсірген жөн¹⁴. Б.С.Жұмағұлова: «Концепт ұғымнан анағұрлым кең, ол ұғымның мазмұнын қамтиды, сондай-ақ оның құрылымын «бастапқы формалар» (этимология), мазмұнның негізгі белгілері сығымдалған тарих, қазіргі заманғы ассоциациялық бағалаулар т.б. құрайды

Қазіргі тіл білімінде концептуалды семантиканы зерттеуде «концепт» ұғымын қарастыратын (интерпретациялайтын) екі: семантикалық және логикалық бағыттарды бөліп көрсетуге болады. Бұл бағыттар концепті мен сөзді және концепті мен ұғымды әр түрлі түсіндіруге байланысты қалыптасты.

Семантикалық бағыт өз бастауын С.А.Аскольдов-Алексеевтің «Концепт и слово» деген еңбегіндегі тұжырымдардан алады. Ол бойынша, «концепт біздің ойлау әрекетіміз кезінде бір текті заттардың көпшілігін алмастыратын ойша жасалым (түзілім)»¹⁵. Д.С.Лихачев осы теорияның тұжырымдарын дамыта отырып, әрбір сөздің ғана емес, сөздің әрбір негізгі (сөздік) мағынасының да концепті болатынын айтады. Ғалымның пікірінше, концепт мағынаның біз ауызша және жазбаша сөзжұмсам барысында пайдаланатын жиынтық көрінісін білдіреді. Сөздің көптеген сөздік мағыналарының қайсысын концепт алмастырып отырғаны әдетте контекстен, кейде жалпы ситуациядан түсініледі. Концепт тікелей сөз мағынасынан пайда болмайды, сөздің сөздік мағынасы мен дамуының жеке және халық жинақтаған тәжірибесінің ұштасуы нәтижесінде жасалады¹⁶.

Е.С.Кубрякованың пікірінше, «концепт» және «ұғым» терминдері адам санасы мен ойлау жүйесінің әр түрлі қырларын сипаттайды. Ұғым – ақиқат болмыстың белгілі бір логикалық формада бейнеленуінің аса маңызды түрлерінің бірі. Ал концепт оперативті сананың түсініктер, образдар, ұғымдар сияқты бірліктерін қамтиды. Олар біріге отырып концептуалды жүйені немесе ғаламның концептуалды моделін (ҒКМ) құрайды¹⁷.

Концептілерді зерттеу (концептуалды талдау) нақ тілдік интроспекцияны көрсетуге мүмкіндік береді. Ол бойынша сөз семантикасы қоршаған ортадағы заттар, яғни денотаттар арқылы емес, олардың (объектілердің) адам санасындағы идеалды образдары, яғни прототиптері арқылы интерпретацияланады. Бұл тұрғыдан алғанда, концептілер - әлемді тіл арқылы көру, тану категориялары, идеалды әлемдегі «жасаушы», әрекет етуші және сонымен бір мезгілде сол әрекеттердің нәтижесі де болып табылады.

Концепт – ұжымдық санадағы кодталған мәдени ең таңба. Лингвомәдени ерекшелікті басшылыққа алатын болғандықтан да, ұлттық мәдени концептінің қалыптасуының когнитивтік негізін анықтап алу да аса маңызды. Жалпы адамзатқа ортақ концептілер жүйесі болуы да, жеке бір этносқа (тіпті жеке бір индивидтің өзінің танымы бойынша) ғана тән өзіндік болмыспен «тұйықталған» концептілер болуы әбден ықтимал. Әр социум өкілі, әр ұлт, әр тілдік тұлға дүние бейнесін өзінің ұлттық ерекшелігіне, жеке психикасына, мәдени деңгейіне, дүниетаным өрісіне қарай әрқалай қабылдайды. Дәл осы тұста, яғни дүние бейнесін, әлем «кейіпін» танымдық аспектіде түйсініп, түсінгенде (сосын барып бейнеленгенде) концепт қуаты барынша ашыла түседі. Концепт осы кезде «көмекке» келеді. Концепт өзегіндегі актуальді мазмұн мен қосымша мәндердің объективтенуіне мүмкіндік беру – тіл тұтынушыдан үлкен білімді талап етері сөзсіз.

¹⁴ Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. –Владимир, Влад.гос.институт, 1974, -222 с.

¹⁵ Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // Русская речь. Новая серия. –Л., 1988. Вып.2. –С. 28-44.

¹⁶ Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Филологические науки. Серия лит. и яз. Том 2. №1, 1993. –С. 3-9.

¹⁷ Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. –М.: Наука, 1988. –С. 141-172.

Сондықтан концепт – сананың менталдық немесе психикалық қырын, адамның білімі мен тәжірибесін жеткізетін ақпарат мазмұнын түсіндіруге қызмет ететін категория¹⁸

Зерттеуші А.Б.Жуминова «лингвомәдени мәнге ие сөздерді кілт сөздер деп санауға болады» дейді. Автордың пікірінше, кілт сөздер белгілі бір тіл ұстанушының қоршаған әлемге (ғаламға) деген көзқарасын, қатынасын білдіретін ұлттық менталитетін түсіну үшін үлкен маңызға ие болады. Орыс тілді қазақ ақыны О.Сүлейменовтың тілдік тұлғасын зерттеуге арналған еңбегінде лингвист аталмыш сөз зергерінің шығармасында орыс менталдылығын хоровад, баня, печь, блины, балалайка, кафтан сөздері, ал қазақы менталдылықты киіз үй, бәйге, бауырсақ, домбыра, сексеуіл, дермене немесе жусан, арғымақ т.б. сөздер көрсетеді деген ой түйеді. Яғни О.Сүлейменов шығармашылығындағы кілт сөздер ретінде аталған лексикалық бірліктер танылады.¹⁹

Қолданылған әдебиеттер тізімі.

- 1.Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. –М., 1996. –245 с.
2. Мұратова Г.Ә Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалдық жүйесі. Филол. ғыл. докт. Автореф. Алматы, 2009ж. -50б.
3. Мұратова Г.Ә Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалдық жүйесі. Филол. ғыл. докт. Автореф. Алматы, 2009ж. -50б.
3. Жуминова А.Б. Тезаурус языковой личности поэта О.Сүлейменова. Дисс.канд.фил.наук. 2004, С. 151. Жумагулова Б.С. Способы вербализации концептов «дом», «долг» в русском, казахском и английском языках: дисс. канд. филол. наук: 10.02.02.–Алматы, 2003. –С. 21-
- 4.Диброва Е.И. Коммуникативно-когнитивная модель текстопорождения//семантика языковых единиц / Доклады V межд.конф. Т. 2. –М., 1996. -С. 130-137.
- 5.Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. –Владимир, Влад.гос.институт, 1974, -222 с.
6. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // Русская речь. Новая серия. –Л., 1988. Вып.2. –С. 28-44.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Филологические науки. Серия лит. и яз. Том 2. №1, 1993. –С. 3-9.
8. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. –М.: Наука, 1988. –С. 141-172.
9. Мұратова Г.Ә Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалдық жүйесі. Филол. ғыл. докт. Автореф. Алматы, 2009ж. -50б.

*Таңсықбаева Бақыт Аманбековна
ф.ғ.к., қауымдас. профессор
Логистика және көлік академиясы
(Қазақстан, Алматы қ.)*

tansykbayeva_bakhyt@mail.ru

Тлеуова Сағатгүл

*Ы. Алтынсарин ат.амандандырылған мектеп-интернат
(Қазақстан, Қостанай қ.)*

ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕНГЕРТУДЕГІ ТЕРМИНДЕРДІҢ РОЛІ

Түйін. Мақалада тілді меңгерудің бір тәсілі ретінде терминдерді меңгерудің тиімділігі айтылған. Терминдерге қойылатын талаптар беріліп, техникалық мамандықтарға қатысты терминдердің қазақ тілін баламаларына талдау жасалған. Терминдердің жасалу жолдары талданып, мысалдары берілген.

Тірек сөздер: терминология, техникалық терминдер, ұлт тілі, сүеткізбеушілік, ылғалдылық, баулық, табандық.

Аннотация. В статье рассказывается об эффективности усвоения терминов как одного из способов овладения языком. Даны требования к терминам, проведен анализ эквивалентов казахского языка терминов, относящихся к техническим специальностям. Проанализированы способы создания терминов и даны примеры.

Ключевые слова: терминология, технические термины, национальный язык, водонепроницаемость, влажность, вязкость, оголовок, поддон.

Annotation. The article describes the effectiveness of mastering terms as one of the ways to master the language. Requirements for terms are given, and the Kazakh language equivalents of terms related to technical specialties are analyzed. Methods of creating terms are analyzed and examples are given.

Keywords: terminology, technical terms, national language, water resistance, humidity, viscosity, head, pallet.

Адам мен қоғам қызметінің кез-келген салаларының қайсысын алсақ та әр саланың өзіне тән ұғымдар мен атаулары, кәсіби сөздер жүйесі болады. Сол арнаулы ұғымдардың атаулары мен кәсіби сөздері сол мамандықтың ерекшелігін танытады. Тіл - қоғам дамуының көрсеткіштерінің бірі екені мәлім. Ғылымның қай саласы болса да, мейлі ол техника саласы немесе гуманитарлық ғылымдар саласы болсын, мейлі ол экономикалық бағыт немесе ауылшаруашылығы болсын даму барысында көтеген жаңа ұғымдар пайда болып, оны атау қажеттігі туындайды. Жаңа пайда болған ұғым атауы тілдік тұрғыдан да жүйеге түседі. Кез-келген ғылым саласындағы жаңа атауларды жүйелеп, ғылымға енгізетін тіл білімінің үлкен бір саласы - терминология.

Терминология – ғылым мен техника тілін дамытатын лексиканың бірден-бір күрделі бөлімі.

Ғылыми-техникалық терминологияны ұлт тілі негізінде қалыптастыру үшін термин шығармашылығында іске қосылатын амал-тәсілдер мен термин жасауда пайдаланылатын ішкі көздерді айқындап, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктерін көрсетудің маңызына тоқталуда біз Шерубай Құрманбайұлының «Қазақ терминологиясы» зерттеуіне, А. Байтұрсынов, Р. Сыздықова, Ө. Айтбаев еңбектерімен салыстыра отырып, қазақ тіліндегі терминологияның ерекшеліктерін анықтауға тырыстық.

Тілді меңгерудегі терминдердің алатын орны ерекше, яғни терминдер арқылы тілді қаншалықты меңгеруге болады деген сауал төңірегінде, біз академияда оқытылатын техникалық мамандықтарға қатысты терминдер мәселесі, өзге тілді аудиторияда, яғни орыс тілді ортада тілді меңгерудің бір тәсілі ретінде қарастырмақшымыз.

Терминжасамға қойылатын талаптар:

1. Терминнің бірмағыналылығы (однозначность термина). Терминнің негізінен бір арнаулы сала ішінде ғана бір мағынаны білдіруі, синонимдерінің болмауы.

2. Терминнің ықшамдылығы (краткость термина).

3. Терминнің тілдегі сөзжасам заңдылықтарына сәйкес келуі (соответствие словообразовательным законам языка).

4. Тілдік нормаға сәйкес келуі (соответствие нормам языка) – кәсіби жаргондардың, фонетикалық және грамматикалық нормадан ауытқулардың болмауы.

5. Терминнің туынды сөз жасауға қолайлы болуы (деривационная способность термина) [1].

Терминнің түрлері өте көп. Оның барлығына бірдей өлшеммен қарауға болмайды. Аударуға болатын және аударуға келмейтін терминдер, баламасыз лексика деген бар. Сондықтан, олардың бәріне бір өлшеммен қарап «аударуға келеді немесе келмейді» деген

шешімге келуге асықпаған жөн. Терминжасам процесінде өз тілімізді пайдаланбай өзге тілдерден дайын терминдерді өзгеріссіз қабылдай берсек, онда әрине, тіліміз ғылыми ұғымдарды атауға бейімделіп терминологиямыз ұлт тілінде жасалынбайды. Сондықтан ғылыми терминологияны ұлт тілінде қалыптастыру сол тілді тұтынушылардың, ұлттық кадрлардың қолындағы іс.

Белгілі бір мағынаны білдіретін сөздерден жасалған терминдерді әлем халықтары өз тілдеріне қолайлы етіп түрлі жолдармен аударып алу, фонетикалық тұрғыдан икемдеп қабылдау тәжірибелері өте көп. Мысалы үшін «компьютер» сөзін біз тура қабылдасақ, 70 миллион түрік оны «білгісаяр» деп аударып алды. Біз «тінтуір» деп жүргенді ағылшындар «маус» десе, француздар «суғи», орыстар «мышь» дейді.

Халықаралық терминдер жөнінде соңғы жылдары жазылған еңбектердің ішінде Б.Қалиұлының мақалалары да айрықша көңіл аударуды қажет етеді. Ғалым халықаралық терминдер мәселесіне арнайы тоқталған. Ол турасында ғалым былай дейді: «Егер халықаралық терминдер бүкіл дүниежүзі тілдеріне ортақ екендігі рас болса, ол сөздердің Еуропа тілдеріне ғана емес, басқа да Азия, Африка, араб, қытай, жапон, үнді, индонезия тілдеріне де ортақ болулары керек еді ғой. Жоқ, олай емес. Халықаралық терминдер делініп жүрген *атом, газ, йод, цемент, цех* сияқты сөздерді Шығыс Азия (қытай, жапон, корей, вьетнам), араб, үнді, индонезия халықтарының тілдерінен кездестіре алмайсың. Бұл тұрғыдан алып қарағанда халықаралық терминдер дегеніміз, сайып келгенде, белгілі бір аймаққа тән ортақ сөздер болып шығады» [1] – дейді.

Бұған қарағанда, халықаралық терминдерге жүгіне бермей ұлттық тілде баламасын табу қажет деген пікір қалыптасады.

Шетел тәжірбиесін қадағалауда мынадай фактілерді кездестірдік. Мәселен, Швейцария елдерінің аумағында арнаулы салалардың тілі ретінде неміс тілін сақтау, фонетикалық, орфографиялық, лексикалық сәйкессіздікті жою. Чехословакияда 30-жылдардан бастап неміс және латын-грек терминдерінің орнын алмастыратын терминдер жасап, терминологияны ұлт тілі негізінде қалыптастыру бағыты үстемдік етіп келеді.

Ал француз тілді Канадада ғылым мен техниканың барлық саласындағы ағылшын тілінен алынған терминдерді француз сөздерімен алмастырылғаны мәлім.

Әртүрлі тілдердің термин жасауда ұстанған бағыттары, терминжасам тәжірибелері оларда біздегідей халықаралық терминдер деп аталатын аударуға, ұлт тілінің ерекшелігіне сәйкес өзгертіп жазуға болмайтын айрықша мәртебесі бар «киелі» сөздер тобының қалыптасқанын көрсетпейді. Ал көпұлтты Кеңес Одағында терминдерді халықаралықтандыру (интернационализация) үшін көп күш жұмсалғаны белгілі. Бір тілде сөйлеуге ұмтылған елге орыс тілінің үстемдігін орнату үшін солай ету қажет болған да шығар. Ендігі жерде бұл мәселеге біз де ұлт тілінің мүддесі тұрғысынан қарауға тиіспіз.

Академик Ө. Айтбайұлы былай дейді: «Сөздердің терминге айналуы, тілдің терминологиялық жүйесінің пайда болуы белгілі бір объективті себептермен түсіндіріледі. Лексиканың осы қатарына көңіл бөліп, оны жинақтау, насихаттау әрекеті XVIII ғасырдың аяғы, XIX ғасырлардың басынан бастау алған екен. Сол кездегі тамтұмдап қазақ тілінде шыға бастаған газет, журналдар материалын қарасақ, термин деген айдар тағып, ауыз толтырып айта алмағанмен, терминдік қызметі айқындала бастаған сөздер тізімдерін беру тәжірибесін кездестіреміз» [2; 58].

Терминдердің тіл үйренім процесінде алатын орны зор. Біздің мамандығымызға қатысты терминдерді меңгеру арқылы біз сол терминнің қандай ұғымның атауы болып тұрғанын түсінеміз. Терминдердің қысқа да нұсқа болуы сол атауды меңгеруге жол ашады. Егер термин сол атауды нақты белгілей алса ол халық тіліне еніп, сөздік қорымызды байытады, ал сәтсіз аударылған терминдер тілдік қолданыстан түсіп қалып жатады. «Құрылыс материалдары» еңбегінде *ағаш, тас, құм, балшық, көпір, ірге, діңгек, көше, шатыр, еден* сияқты сөздерге терминдік мағына үстесе, *техникалық қасиет, шөкпелі заттар, табиғи зат, жасама зат, қалау тастары, жабу жұмысы* т.б. жаңа қолданыстар ұсынды. Қазақ тіліне икемдеп енгізген *кірпіш, пеш, жәшік, ізбес секілді*

өзгертіліп алынған және керамика, плита, минерал, бетон, шлак, битум тәрізді қабылданған атаулар да орын алған. араб, парсы сөздері өте көп. Сонымен қатар, біздің тіліміздің заңдылығын, фонетикалық және морфологиялық заңдылықтарын мойындап барып, қабылданған араб, парсы тілдерінен енген «кітап», «қалам», «әлем», «дәптер» деген сияқты жүздеген сөздер өз сөздеріміз сияқты болып кетті. Техника мен ғылымның даму сатысында пайда болған көптеген терминдердің тамырын тереңге жайғаны сонша, бізге бұл сөздер төл сөздеріміз сияқты болып кеткен. Мысалы, ұшпақ, әуежай, жарғы, ресімдеу, тікұшақ, бағдарлама.

Кейбір терминдер жай ғана қалпына келтірілді. Мәселен өткен ғасырдың басында кеңінен қолданылған «сынып» сөзі, тәуелсіздік алғаннан кейін алғаш тілімізге қайта оралған термин сөздердің бірі.

Тілдегі **терминдердің** жасалу жолдарына тоқталайық:

Ғалымдар ұсынған жіктелім бойынша терминдердің жасалу жолдары бірнешеу:

- Семантикалық тәсіл.
- Морфологиялық тәсіл.
- Синтаксистік тәсіл.
- Калькалау тәсілі (халықаралық терминдер) [3]

Семантикалық тәсіл сөздің жалпы қолданыстағы мағынасының терминденуін, кеңеюін, метафоралануын, метонимиялық тұрғыдан ауысуын, лексемалардың жүйелер арасында бір-біріне енуін, шет тілдік лексемелер мен терминдік элементтердің тілге енуін қамтиды. Жаңа терминді жасауда негізгі тәсілдің бірі сөзді семантикалық жағынан дамыту болып табылатыны туралы біраз ғалымдар айтып жүр [3].

Сәулет және құрылыс терминологиясындағы метафоралану тәсілі заттар мен құбылыстардың сыртқы ұқсастықтарға және функциясының ұқсастықтарына негізделеді. Жоғарыда атап өткендей, метафоралау жолымен жасалған терминдердің баламасы адамның айналасынан, оның өзінен және отбасынан, мал-мүлкінен ұқсатып алынады. Мысалы, *пештің мойны, өңеші, белдің құмырасы, бесік пеш, буаз ара, ошақтың езуі, жапсырма құлақ, көріктің көмейі, күйеу қазық* деген атауларда адамның дене мүшелеріне ұқсату әдістері қолданса, *қасқырауыз (әлді қысқаш, үлкен қысқаш), құстұмсық (қайла, жер қазатын құрал)*, деген халық терминдері адамға өте жақсы таныс жан-жануарлардың болмысына, түрлері мен дене мүшелеріне баланып тұр.

Тілге етене еніп төл сөз құрамына кіре алмай, екі ортада қалып қойған терминдерді сол бастапқы қалпында қалдырылғаны дұрыс деп санаймыз, оны тілші ғалымдар да қоштайды. Р.Сыздықованың пікіріне құлақ түрген дұрыс, ғалым «қазақы» терминдерді пайдалану мүмкіндігіне күмән келтіреді: «...ғылыми терминдерді түгелге жуық қазақша жасасақ, тілімізді ғылым тіліне айналдырамыз деген жаңсақ пікірде жүрген сияқтымыз. Ғылым тілі болу үшін ең алдымен ғылымның сан-саласына сол тілде баяндауды іске асыру керек, ал баяндау үстінде кірме терминдерді қолданамыз ба, өз қорымыздан жасалған «қазақшыларын» пайдаланамыз ба – бірақ қайткенде де айтпақ ойымыз, талдауларымыз бен тұжырымдарымыз қазақша болуы шарт. Қазақша ғылым тілі ғылыми стилі қарабайырлықтан аман болуы керек» [4]. Расында да, халықаралық термин ретінде қолданыста жүрген тобын сол күйінде қалдырған да дұрыс, өйткені олардың қазақ тіліне аударғанда кейбір терминдерге аналогтарын табу қиындық туғызса, кейбірі жаңа пайда болған ұғым болғандықтан, тамырын дөп басып, дәл мағынасын беру қиын, бұл әсіресе техникалық терминдерге қатысты.

Семантикалық тәсілмен салыстырғанда өнімді қолданылып жүрген тәсіл – **морфологиялық тәсіл**. Түбірге қосымшалар жалғану арқылы жасалатын бұл тәсіл арқылы жасалған жаңа терминдер сан жағынан өте көп. Олардың ішінде қате қолданылып жүрген бірнешеуіне тоқталып өтсек. Бұрыннан тілімізде бар номинатив зат есімдер арқалық (балка), биіктік (высота) деген сөздердің үлгісінде көптеген неонимдер жасалды: акротерий – шоқтық, аморфность – аморфтық, водонасыщенность – сумен қаныққандық, водонепроницаемость – сүеткізбеушілік, влажность – ылғалдылық, вязкость – тұтқырлық,

блеклость (дефект окраски) – күнгірттік (майлау ақауы), оголовок – баулық, оголовок стальной колонны – болат ұстынның баулығы, поддон – табандық.

Синтаксистік тәсіл бүгінгі терминжасамда өте көп қолданылады. Әсіресе басқа тілден енген терминдерді аударуда кеңінен пайдаланылып жүр. Бұл тәсілде калька әдісі басымдылық танытып отыр. Бүгінгі термин жасаушылардың көпшілігі қазақтың бұрынғы сөз қолданысының үлгісіне жете алмай отыр. Тіркестерді аударған кезде басқа мағыналарымен қатар қарапайым, қарабайыр ұғымын беретін *қара* сөзінің тіркестің сыңары ретіндегі қолданысын келесі мысалдардан көруге болады: *қара алқа* (құлып), *қара болат* (өңделмеген болат), *қара сылақ* (үйдің қабырғасына, төбесіне және сыртына жүргізілетін бірінші сылақ), т.б.

Төл сөздерімізбен жасалған дара терминдер: *күш* (сила), *қуат* (напряжение), *тегеурін* (мощность), *шүмек* (кран), *кескіш* (зубила), *желі* (система, цепь), *екпін* (напор), *оңашалау* (изоляция), *үлгі* (формула), *нұр* (луч), *үйкелу* (трение), *тұтқырлық* (сопротивление), *шошала* (будка), *жанишу* (давление), *сиқы* (модель), *тиек* (движок), *жағу*, *тоғыстыру* (включение).

Орыс тілінен өзгеріссіз алынған дара терминдер — *насос*, *тендір* (тендер), *уат* (ват) *килобат*, *бөлпірем*, *кілемм* (клемм), *мәлекүл*, *електірон*, *тыраныспорматыр*, *кәбіл*, *пөліс*, *әккүмүләтір*, *газ*, *іскіп* (шків), *шунт*, *генератыр*, *барабан*, *потшипнік*, *статыр*, *ротыр*, *кәписент* (коэффициент), *асинқырон* (асинхронно), *електроскоп* т.б. сөздер. Бұл сөздер аударма тіл заңдылығына байланысты дыбыстық өзгеріске ұшыраған.

Қос тілдегі сөздердің тіркесуінен жасалған күрделі терминдер - *електір ағыны* (ток), *електір өткізгіш*, *електір саймандары*, *електір өріс басы* (источник тока), *жіберу* (аттандыру) *станциясы* (отправительная станция), *електір ағын қуаты* (напряжение тока), *алу стансасы* (приемная станция).

Қазақ тіліндегі сөздердің тіркесуі арқылы жасалған күрделі терминдер - *өткізгіш сым* (провод), *қайтып оралу* (циркуляция), *жанишу өлшеуіш* (манометр), *нобай бейнесі* (схема).

1991 жылы Қазақстанда тәуелсіздік алуына байланысты ұлттық терминология қарқынды дами бастады. Алайда, ұлттық тіл терминологиясы әлі де болса басқа одақтас болған елдерден бұл мәселеде артта қалып келеміз. Бұған бір ғана мысал келтіре кетейік, мәселен, Балтық елдерінде 200 000-ға жуық сөз ресми түрде ұлт тіліне аударылып бекітілсе, ал біздің елімізде 1992-2008 жылдар аралығында 189 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі термин ретінде бекітілген екен. Ол терминдердің 155 мыңы салалық терминдер. Тоқсан сайын жиналатын Қазақстан Республикасы Үкіметі жанындағы Терминология комиссиясы жұмысын бүгінгі күні жандандырып отырғаны сөзсіз. Мемлекеттік тіл мәселелеріне, оның ішінде терминология мәселелеріне арналған журналдар мен газеттерді шығару да айтарлықтай жолға қойылды. Атап айтқанда бұл мәселені кеңінен талқылап, ғалымдардың пікірлері талданып халыққа ұсынылып отырған «Терминология хабаршы», «Тіл және қоғам», «Тіл» сияқты шығарылымдардың орны бөлек. Осы мәселені көтерген Мұхтар Құл-Мұхаммед «Егемен Қазақстан» газетіне берген сұхбатында қазақ терминологиясы мәселелеріне қатысты өз көзқарасын былайша білдіреді: «Біріншіден, латын, грек тектес сөздерді, Еуропада кеңінен қолданылатын терминдерді қалдыруды мақсатқа сай деп санаймын. Тілдерді өзгертпей, сол күйінде сақтайды. Мұны Батысқа соқыр еліктеу немесе «ұлы орыс тілінің» ықпалына түсу деп емес, терминдердің бастапқы мағынасын, тарихи болмысын сақтап қалу ниетінен туындаған шара деп қабылдау керек. ... Үшіншіден, кез келген терминді бекіткен кезде оның аналогын орыс, түрік, еуропалық тілдерден алып, салыстырмалы талдау жүргізіп, қазақ тілінің тілдік нормаларына сәйкес келетіндерін ғана қабылдаған абзал. Төртіншіден, қазақ тілінде термин жасауда қиындықтар туындаған жағдайда туыстас тілдердің терминдеріне жүгінуге болады, мысалы, түрік тіліне. Бесіншіден, бұл терминді бірінші рет түсіндірумен шектелмей, мағынасы жағынан ұқсас сөздердің барлық спектрін қамтыңыз» [5].

Бүгінгі күні техника саласындағы, соның ішінде құрылыс, сәулет, көлік салаларындағы терминдерді түсіндіруде, жасауда және қолдануда туындап отырған өзекті мәселелер баршылық. Алайда терминдерді меңгету арқылы тілді үйрену әлдеқалай жеңіл, өйткені затты көріп, ұстап атауын меңгересің, ал әр ұғымның астарында тілдік бірлік, сөздік қор жатыр. Ұлттық кадр үшін мемлекеттік тілді білу – перзенттік парыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Б. Қалиұлы. Қазақ терминтанымның өзекті мәселелері : [Мақалалар жинағы] - Алматы : [Б.ж.], 2008 . - 160 б.
2. Айтбайұлы Ө. Қазақ сөзі (қазақ терминологиясының негіздері). - Алматы: Рауан, 1997. - 240 б.
3. Ш. Құрманбайұлының «Қазақ терминологиясы» Алматы: «Сардар», 2014. – 928 б.
4. Р.Сыздықова «Тілдегі жаңалықтар сыры неде?»// - «Ана тілі» газеті, 1991 жыл.
5. М. Құл-Мұхаммед. «Тілім - тұғырым» //»Егемен Қазақстан» газеті, 2013 жыл, 19 желтоқсан

Шыныбекова А.С.

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің
қауымдастырылған профессоры, фил. ғыл. канд.*

Сөйлеу әрекетінің формалары

***Аннотация.** Мақалада қатынастың нақты жағдаяты мен коммуниканттардың сипатына байланысты сөйлеу формаларын қолданудың ерекшелігі мен мәндерін зерттеуші лингвистиканың бір саласы ретіндегі прагматика қандай да бір синтаксистік конструкцияларды қолданудың жеке үлгілерін ғана анықтап қоймайды, сонымен бірге олардың қызмет етулерінің жалпы заңдылықтарын да белгілеуден тұрады. Мұнда сөйлесім реципиенттің (ақпаратты алушы) санасы мен әдебіне қандай да бір ықпал ету тәсілі ретінде қарастырылатындығы айтылады.*

***Тірек сөздер:** сөйлесімдік ықпал ету, тілдік категориялар, сөйлеу әрекеті, сөйлеу әрекеті, коммуникативтік қатынастар, адресатқа ықпал ету, мәртебелік белгі, коммуникативтік интенция, сөйлеушінің мақсаты.*

***Аннотация.** В статье прагматика как отрасль лингвистики, изучающая специфику и значения употребления речевых форм в зависимости от конкретной ситуации общения и характера коммуникантов, не только выявляет индивидуальные закономерности использования любых синтаксических конструкций, но и также устанавливает общие закономерности их функционирования. В нем говорится, что разговор рассматривается как способ воздействия на сознание и этику получателя (получателя информации).*

***Ключевые слова:** речевое воздействие, языковые категории, речевое действие, речевое действие, коммуникативные отношения, влияние на адресата, статусный знак, коммуникативное намерение, цель говорящего.*

***Annotation.** In the article, pragmatics as a branch of linguistics, which studies the specifics and meanings of the use of speech forms, depending on the specific situation of communication and the nature of communicators, not only identifies individual patterns of use of any syntactic constructions, but also establishes general laws of their functioning. It states that conversation is seen as a way of influencing the consciousness and ethics of the recipient (recipient of information).*

***Key words:** conversational influence, language categories, speech action, speech action, communicative relations, influence on the addressee, status mark, communicative intention, purpose of the speaker.*

Қазіргі кездегі адамдардың әрекетін қоғамнан тыс алып қарау мүмкін емес. Сөйлеу әрекеті жасалатын мақсат коммуникативтік тілек деп аталады. Мақсатқа жету үшін, өзінің

коммуникативтік тілегін жүзеге асыру үшін сөйлеуші сөйлесімді құрады. Сөйлесімді құрауға арналған арнайы тілдік бірлік – сөйлем. Бірақ та, біріншіден, сөйлесім әрдайым сөйлем түрінде ресімделе бермейді (мысалы, мезірет арқылы сөйлеуге де болады), екіншіден, сөйлесімнің мағынасы сөйлемнің мағынасына қарағанда кеңірек, өйткені оған коммуникативтік мақсат кіреді. Сондықтан да бір ғана сөйлемге әртүрлі мақсаттағы сөйлесімдер, әр алуан сөйлеу актілері сәйкес келуі мүмкін. Мысалы, *Сағат тоғыз болды* сөйлемі: «Жұмыс басталды», «Кешіктім», «Асықпа, әлі уақыт бар» сияқты түрлі мағыналарды білдіреді. Жағдаятқа байланысты ол мағыналар қарама-қарсы да болатынын мысалдардан көріп отырмыз. Сонымен қатар, керісінше, бір ғана мақсат әртүрлі сөйлемдермен берілуі де мүмкін. Мысалы, *Көмектесіңізші, өтінемін!* Көмекті сөзбен ғана емес, басқа да түрде сұрауға болады: *Егер, сен маған көмектессең, жақсы болар еді! Сен, маған көмектесесің бе? Сіз, маған көмек бере алмайсыз ба? Маған неге көмектеспеске! Сенен көмек сұрасам, не айтасың? Қол ұшын беруіңізді сұраймын! Жәрдем етіп жіберсеңіз* – және т.б. айтылуы бойынша грамматикада үш: нақтылау сөйлесімі немесе етістіктің ашық райлы етістіктері бар сөйлемдерден болған хабарлар; сұрау – сұраулы сөйлем мен шылаулардан болған сөйлемдер (бұйрықты – бұйрық райлы етістіктері бар) сөйлемдерден болған. Әрине, сөйлесімнің мүмкін болатын айтылу мақсаты байқағанымыздай өте көп, олардың барлығында бекітілген, жеке белгісі жоқ. Сөйлеу актілерінің теориясы қатынас жағдаятының сипаттамасын бөліп алуға мүмкіндік жасайды: ақпараттық / ақпараттық емес, ресми/бейресми қатынас, адресатқа автордың тәуелділігі / тәуелсіздігі, керісінше, сөйлеуші мен адресаттың тұрақты / ауыспалы статусы, констативтік / перформативтік жағдаят, эксплицитті/ имплицитті перформативтілік, адресатқа эмоционалдық / рационалдық ықпал ету және т.б. Бұл сипаттамалар мәртебелік теңсіздік жағдаятына да байланысты болып келеді. Осыдан барып, мынандай тұжырымға келуге болады: кез-келген сөйлеу актісі сөйлеушінің тыңдаушының белгілі бір жауабына күткен белгілі бір әрекеті болып табылады. «Сөйлеу актілері теориясында сөйлеушінің ниеті мен презумпциясы, модальділіктің мазмұндық жүктемесі, тыңдаушының күту түсініктері анықталған. Солайша тілді қолданудың әрекеттік (прагматикалық) қырын ескеретін мағынаның классикалық теориясы кеңеюде» [1,18].

Сөйлеу актілерінің теориясы тілді вербалдық формада өтіп жатқан және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған, мақсаттық бағытталған тұлғааралық әдептер түрі – әрекет ретінде түсінуге негізделеді [2, 61-62]. Коммуникативтік әрекет бірлігі – сөйлеу актісі, оның ең кіші бөлігі – белгілі бір иллюкутивтік күшпен жұмсалған, сөйлеушінің кейбір коммуникативтік мақсатын: өтінішін білдіру, күдіктену, кеңес беру, уәде ету, сөз салу, ақпаратқа тапсырыс беру және т.б. жүзеге асырушы сөйлем болады.

Қатынастың нақты жағдаяты мен коммуниканттардың сипатына байланысты сөйлеу формаларын қолданудың ерекшелігі мен мәндерін зерттеуші лингвистиканың бір саласы ретіндегі *прагматика* қандай да бір синтаксистік конструкцияларды қолданудың жеке үлгілерін ғана анықтап қоймайды, сонымен бірге олардың қызмет етулерінің жалпы заңдылықтарын да белгілеуден тұрады. Мұнда сөйлесім реципиенттің (ақпаратты алушы) санасы мен әдебіне қандай да бір ықпал ету тәсілі ретінде қарастырылады.

Коммуникация үрдісінде сөйлесім мағынасының берілу мен оны қабылдау ерекшеліктері айқын беріледі, өйткені *сөйлеушінің коммуникативтік интенциясын жүзеге асыру* тұтастай тыңдаушының ақпаратты қабылдауына байланысты болып келеді. Және де сөйлеу актісі адресат пен адресанттың өзара әрекеттері ретінде анықталады, ал осы өзара әрекеттің негізгі назарында сөйлесім жатады. Адресант, ақпаратты жіберуші бар күш-жігерін өзінің сөйлеуіндегі жағдайлар, шындықтың құбылыстарын қалай түсінетінін беруге салады. Адресаттың коммуникативтік қызметі одан күрделірек. Ол ақпаратты ғана алып қоймайды, сонымен қатар оны дұрыс қабылдап, өзіне арналған сөйлесімнің мағынасын түсініп, тиісті қорытынды жасауы керек. Ақпаратты қабылдаушының хабарланған мәліметке қатынасы тілдік емес құралдар (мезірет, ишара және т.б.) арқылы да, алынған ақпаратқа жауап ретінде тікелей жауап сөйлесімі арқылы да берілуі мүмкін. Осылайша, сөйлесім-реакция (мысалы, диалогтағы жауап реплика), алғашқы сөйлесім сияқты туу, қалыптасу және жүзеге асырылу кезеңдерінен өтеді және сөйлеу актісінің сөйлеушінің көзқарасы тұрғысынан коммуникация үрдісін сипаттаушы

бөлігі болып табылады. Дж. Серль айтқандай, сөйлеуші тыңдаушыға қандай да бір ықпал жасауға тырысады, ол тыңдаушыны өз мақсатын анықтауға итермелеуге ұмтылады, сөйлесімнің туындау негізінде жатқан ережелер туралы тыңдаушының бар біліміне сүйене отырып сол мақсатты тануына итермелейді. Сөйлеуші ойларының имплицитті мағынасы болған жағдайда сөйлесім мазмұны әртүрлі қабылдануы мүмкін. Бұл, әсіресе, емеурін, ирония, метафоралық қолданыстар мен басқа да жағдайларда кездеседі [3,195-222]. Дәл осы сөйлесімдер прагматика тұрғысынан зерттеуге өте тартымды болып келеді.

Прагматикалық мағына тек сөйлеу арқылы ғана беріледі. Солардың ішінде реципиентке *ықпал ету, оны әрекетке итермелеу, бағалау мен пікірлерінің қалыптасуы, реципиентті бір нәрсе туралы хабардар ету, ақпаратқа тапсырыс беру* және т.б. атауға болады. Прагматика мен оның құраушы бөлігі – Дж.Остин мен Дж.Серльдің еңбегінде айтылған сөйлеу актісінің теориясы – алдымен «қарапайым тілге» және жанды сөйлеу тілінің процесіндегі сөйлесімге қатысты пайда болған болатын, соңғы жылдардағы зерттеулер көркем шығармадағы прагматикалық тәсілдің жемістілігін нақты көрсетіп отыр [4, 299]. Прагматикалық шарттарға коммуникативтік мақсат, коммуникативті қызмет, мәтіннің кімге бағытталғаны, адресатқа *ықпал ету* тактикасы мен стратегиясы, іс-әрекет, оқиғадағы кейіпкердің эмоционалдық жағдайы мен қатысы жатады. Кез-келген сөйлеу стратегиясының ақырғы мақсаты адресат әлеміне «түзету жүргізу» болып табылады. Коммуникант сөйлемі, жауабы және контрұсынысымен бірге өзінің түпкі мақсатына жету үшін жағдаятты (мәселе, тақырып, жағдай, образдар және т.б.) өзінше талдауын әңгімеге қосады. Мақсатқа жетудің бірнеше тәсілдері бар. Бұл мәселе семантикалық мазмұн ғана емес, сонымен бірге сөйлеу әрекетінің стилистикалық, прагматикалық, риторикалық аспектілеріне қатысты таңдау қажеттілігін туындатады. Бұл жерде ең бірінші кезекте семантикалық аспекті қарастырылады.

Қатынас (сөйлеу стратегиясы) жоспарының творчестволық жүзеге асырылуының әр түрлі тәсілдері болады. Олар жағдаятқа байланысты бірігуі мүмкін немесе олардың ең тиімді деп қарастырылатын және қабылданатын біреуі жетекші ретінде қолданылады, ал қалғандары қажет болса қолданылады не болмаса мүлдем қолданылмайды. Сонымен, сөйлеу стратегиясын сөйлеушінің (Т. ван Дейктің сөзімен айтқанда «ауқымды мақсатын») жалпы коммуникативтік міндетін шешуге бағытталған сөйлеу әрекетінің жиынтығы ретінде түсіну керек болса, сөйлеу тактикасы – стратегияны жүзеге асыруға ықпал ететін бір немесе бірнеше әрекеттер болып табылады. «Стратегиялық түпкі ой оны жүзеге асырудың құралдары мен тәсілдерін анықтайды, сондықтан да сөйлеу стратегиясы мен тактикасы тек пен түр ретінде байланысты болып келеді» [5,17]. Және де осында стратегияның икемділігін, жағдаятты тез арада қабылдауын қамтамасыз етуші сөйлеу тактикасының динамикалық сипатына назар аудару қажет. Мақсатқа жету диалог барысында барлық коммуникативтік актінің барысында өз мақсатын көздей отырып жүзеге асырылады, ережеге сай, сөйлеу актілерінің дайын бірізді схемасын ғана қолданумен шектелмейді, сонымен бірге алдыңғы репликалардың жағдаятына байланысты өзінің сөздерін диалогтың барысында құрайды. Коммуникативтік стратегия осы айтылған диалогтардың ішкі байланысын түсіндіреді. Сөйлеуші қатынас бойында тыңдаушының ең ақырында қажетті шешімге келетіндей интеллектуалдық және эмоциялық процестерін қадағалаған жағдайда мақсатына жетеді. «Серіктесіне ықпал ету жағдайында сөйлеушінің қолданатын әдісі әрекеттің тікелей стимулын немесе шартын көрсетеді. Осындай ауқымды міндеттерді жекелей немесе кешенді шешуге әкелетін осы әдістер мен тәсілдер – сөйлеу тактикасының конституенті болады, оларды коммуникативтік қадамдар ретінде белгілеуге болады» [5,18].

Сөйлесімдік ықпал жасау, әсер ету алғаш рет 1970-ші жылдардың басында психология, әлеуметтану, лингвистика мен филология ғылымдарының түйісінде дербес ғылыми мәселе ретінде көтерілген болатын. Сөйлесімдік ықпал жасауды зерттеуге арналған пәндердің ішінде прагмалингвистикадан басқа сөйлеу әрекетінің теориясы, коммуникация мен ақпараттық алмасу теориясы, стилистика, риторика, филологиялық герменевтика мен психолінгвистика да бар. Қазіргі уақытта да сөйлесімдік ықпал жасау – зерттеудің өзекті саласы болып отыр. Теориялық және практикалық жиналған мәліметтердің болуына қарамастан, бұл құбылыстың онтологиялық мәртебесі айқын анықталмаған, оны талдаудың әмбебап әдістемесі де жоқ.

Бүгінде лингвистиканың, прагмалингвистиканың қазіргі парадигмалары бұл мәселені жан-жақты қарастыруға, әртүрлі мәліметтерді тұтастай бейнелеп жинақтауға мүмкіндік жасайды.

Сөйлесімдік ықпал жасау – күрделі психолінгвистикалық, лингвистикалық процесс. Сөйлесімдік ықпал жасау сөйлеу коммуникациясының үш негізгі компонентінен құрылады. Олар: адресант, ықпал етілетін мәтін және адресат (реципиент). Ықпал жасаудың бастапқы және соңғы бөлімдері адресанттың интенциялық мазмұндық құрылымы – сана-сезімі мен адресаттың өзгеріп ауысатын мазмұндық құрылымына ықпал етуді қамтиды. Коммуникацияның аралық буыны – ықпал жасаушы мәтін – сендіру, иландыру және әрекетке түрткі болу лингвистикалық құралдарының кешенді түрінде адресанттың мазмұнын (адресаттың потенциалдық мазмұнына) жүзеге асырады. Сөйлесімдік ықпал жасау дәстүрлі түрде кең және тар мағынасында да түсіндіріледі. **Сөйлесімдік ықпал жасау кең мағынасында** бұл – ауызша және жазбаша формадағы сөйлесімдік қатынас үрдісінде лингвистикалық, паралингвистикалық және лингвистикалық емес символдық құралдар арқылы жүзеге асырылатын және арнайы және арнайы емес адресанттар интенциясы және пәндік, коммуникативтік немесе ақпараттық коммуниканттардың мақсаттары арқылы, сол сияқты пресуппозициялармен, нақты таңбалық жағдаят арқылы анықталатын реципиентке (реципиенттер тобына) субъектінің ерікті және еріксіз ақпаратты беруі түсініледі. Сөйлесімдік ықпал жасаудың басқа да жағы бар, ол: реципиентке қандай да бір хабар жасайтын коммуникативтік тиімділік (нәтиже). Сөйлесімдік ықпал жасау «иллокуция – локуция – перлокуция» схемасына сәйкес келеді, бұл құбылыс, сонымен, сөйлеу коммуникациясының «адресант», «мәтін», «адресат» сияқты компоненттері кіретін негізгі компоненттерінде кездеседі.

Тар мағынасындағы **сөйлесімдік ықпал жасау** – субъектінің сөйлеу қатынасы үрдісіндегі лингвистикалық, паралингвистикалық және лингвистикалық емес символдық құралдар арқылы жүзеге асырылатын, реципиент үшін қандай да бір тұлғалық мазмұнның өзгерістері – оның танымының категориялық құрылымының қайта құрылуы, әдебінің, психологиялық жағдайы не болмаса психофизиологиялық процестердің өзгерістері кіретін сөйлеушінің ерекше мақсаттарының әсер етуі болып табылады. Бұл мақсаттарға жету адресанттың бірқатар міндеттерді: реципиенттің қорғаныс кедергісін игеру (негоциация), қандай да бір образдар мен ойларды, эмоцияларды тануын шешуді алға қояды. Амалдық (манипулятивтік) сөйлесімдік ықпал жасау немесе айла-тәсілді анықтауға көп көңіл бөліну керек. Теориялық негіздерге сәйкес таңдалып анықталған манипуляцияның негізгі белгілері:

- 1) психологиялық әсер ету,
- 2) амал-айла иесінің екінші адамға қатынасы,
- 3) бір жақты ұтыс алуға ұмтылысы,
- 4) ықпал жасаудың жасырын сипаты,
- 5) күшті (психологиялық) қолдану, әлсіз жағын қолдану,
- 6) бұйыру, уәждемесін енгізу

7) айла-амалдық әрекеттерді жүзеге асыру шеберлігі мен тәсілі. Басқа адамның уәжі, білімге қажеттілігі кері жағдайда пайдаланылатын, осы адамның тиімді емес шешім қабылдауына, жоспарланбаған әрекет жасауына немесе әдеп ережесіне қарама-қайшы келетін немесе оған тұлға ретінде тиімді емес тәсілдерді қолдануы айла-амалдың (манипуляция) жалпы түсінігінде жасырын әсер ету болып табылады. Манипулятивтік сөйлеу әсері сөйлесім мен паралингвистикалық құралдар көмегі арқылы ықпал етуге сәйкес келеді. Сөйлесімдік ықпал жасау *тәсілін* ықпал етуші субъектінің иллокутивтік мақсатына қатынаста болатын және оның нақты міндеттерін шешуге бағынатын іс-жүзіндегі әрекеттер операциясы немесе тәсілдер жиынтығы ретінде анықтауға болады. Сөйлесімдік ықпал жасау тәсіліне дәстүрлі түрде сендіру мен иландыру (суггестия) жатады.

Сендіру (убеждение) – тұлғаның санасына өзіндік жеке сыни пайымдауы арқылы ықпал жасау. Сендірудің әдістемелік негізін таңдау, фактілер мен қорытындыларды біртұтас қызметтік міндетке сәйкес логикалық реттеу, логикалық дәлелдеу, басқа көзқарас тұрғысына сәйкес баға беру мен пайымдау жүйесін реципиенттің өз бетімен қабылдауын қамтамасыз етуге

арналған эмоциялық әсер ету бірге жүреді. Қандай да бір форманы, тәсілдер мен сендіру құралдарын таңдаудың дұрыстығы «метаақпараттық» деп аталатын конвенциялармен – коммуникатордың ақпараттық әдебін және қосымша да жанама ақпарат өрісін реттейтін директивтермен (нұсқау, ұсыныс және т.б.) анықталады [Свинцов 1990]. *Иландыру (внушение)* – сананың бақылау-реттегіш функциясын азайту, иландыру мазмұнын жүзеге асыру мен қабылдау кезінде сынмен қарау мен сананы төмендету есебінен адамның ақылына, еркіне, әдебіне жанама ықпал етуді қамтамасыз етуші адамның түпкі ойына, сезімі мен эмоциясына ықпал ету. Иландыру тілдік құралдармен – сөзбен, интонациямен, бейвербалды құралдармен – (мезірет, ишара, әрекет, сыртқы келбетімен) жүзеге асырылады. Иландыру әдістері бойынша тура (императивтік) және жанама, сол сияқты әдейі және әдейі емес түрлерге бөлінеді.

Бұл жағынан суггестияны бөліп алу да дұрыс. «Суггестия» термині көптеген ғалымдар «иландыру» терминінің синонимі ретінде қолданады (мысалы, С. Ю. Головин, И. Ю. Черепанова). Біз иландыруды кең түсінігінде – ашық тікелей иландыру және жасырын, бұркемеленген жанама иландыру (суггестив) деп қарастырғанды жөн көрдік. Мысалы:

Өнімді ойы бар, бүгін мен ертеңгі үлкен өрісті түгел қамтып ойлайтын табысты ойларыңды естімекпін. Мәжіліс міндеті осы. Сондай кеңеске әзірсіздер ме? [М.Әуезов. Асыл нәсілдер, 335 б.].

Бұл мысалдағы «естімекпін» етістігі болжалды келер шақ формасында қолданылған. Осы сөйлеу актілеріндегі қатар келген үш бірдей синтаксистік конструкциялардың барлығы да бұйрық мәнінде құрылған. Мысалдан біз талап етіп отырған, міндеттей сұрақ қоя отырып, әрекетке итермелеген сөйлеушінің әлеуметтік мәртебесін – басшы адамды да байқаймыз. «*Естімекпін, міндеті осы, әзірсіздер ме?*» – сөздері бұйрық мәнді сөйлемнің өзегін құрап тұр. Біріншісінде – бұйыра айтылған (орындалуы міндетті әрекет), екіншісінде – есімдікті баяндауыш қызметіндегі (зат есім + есімдік) сөздер тындаушысын белгілі бір әрекетке міндеттеп отырса, үшіншісінде сұраумен қатар талап, өтініш те бар. Бұл жағдайда сұраулы сөйлем бұйрықты сөйлемнің жанама сөйлеу актісі болып қызмет атқарады. Бұйрықты сөйлемнің иллокуциясы бірінші, екінші жағдайда да бірінші кезекке шығады, мұндағы бірінші жағдайда сұраулы сегменттелген конструкция бұйрықты жүзеге асырудың арнайы құралы болмайды, мұндай бұйрықты коммуникативтік мағынаға жанама сөйлеу актілерінде ғана иеленеді; екінші жағдайда «*әзірсіздер ме?*» мағынасы сөйлемнің тілдік аспектісінде бекітілген. Осындай сөйлемдердің потенциалдық коммуникативтік мағынасы сұраулардың да бұйрықтардың да ортақ семасы –сұрау болады, бірақ сұрақпен адресант қандай да бір адресатты бейвербалды әрекет жасауға бұйырады. Бұл сөйлеу актісінің иллокутивтік мағынасын, яғни жанама, мағынасын көрсетіп тұр. Бұл қасиет біз жоғарыда айтып кеткендей кейбір сөйлеу актілеріне тән қасиет. Олар бір сөйлеу актісінде қатар жүре отырып, иллокутивтік мағына құрай береді. Осы мысалды айтар болсақ, оның бірінші мағынасы – сұрау, екіншісі – бұйыру, үшіншісі – бұйыру арқылы *тыңдаушыларын әрекетке итермелеу* және мұнда ресми сөйлеу әрекеті- сыпайылық сақталынған (2-ші жақтың сыпайы формасы қолданылған, *әзірсіздер ме?*), адресанттары айқын, олар біреу емес, бірнешеу.

Хадиша. *Ормантай қайнаға-ау, неғып состыып тұрсыздар?! Тоқтатсаңдаршы ана дүлейді. Бірдеңе десеңдерші!*

Ормантай. *Демесін, Демесін, тоқта. Ақылың бар зой сенің, тоқта! Баланың жүрегін жарасың* [Д.Исабеков. Тыныштық күзетшісі, 95].

Бұл мысалда сөйлеуші «*Ормантай қайнаға-ау, неғып состыып тұрсыздар?!*» деген сөйлесімі арқылы өзін дұрыс қабылдау үшін сыпайылық сақтаумен байланысты қоғамда қалыптасқан этикет нормасына сәйкес жанама сұраулы сөйлемді таңдап алады. «*Қайнаға-ау*» – деп тындаушысын жұмсартып, өзіне қаратып алған соң, өзінің түпкі ойын – үшінші кейіпкердің қылығын тоқтатуды сұрап, әрекетке итермелейді. Сөйлеу жағдаятына қарай іс-әрекетті тоқтатуды, тыйым салуды, әрекетке түрткі болуды мақсат еткен коммуникативтік интенциясын жеткізеді. Бұдан біз адресанттың манипулятивтік стратегияны сәтті қолданғанын байқаймыз. Жалпы сұраулы сөйлемнің мақсаты – хабар алу, ал мұндағы сұраулы сөйлем сұрау-бұйыру түрінде келген қос мақсатты сөйлесім. Осы сөйлесімнің иллокутивтік мағынасы

адресанттың сөзінде берілген пропозицияны – сөйлеушінің ойын нақтылау мақсатында жұмсалған. Мұндағы жанама сұраулы сөйлесім интонация, сөйлеу жағдаятынан көрініп тұр. «Тоқтатсаңдаршы ана дүлейді. Бірдеңе десеңдерші!» деген сөйлесімдер арқылы сөйлеуші өтініш те айтпайды, бірден бұйыруға, әрекетке итермелеуге көшкен.

Келесі қадам сөйлеуші тілегін тыңдаушысы дұрыс қабылдап, оны орындау мүмкіндігі. Келесі сөйлемнің мақсаты – кейіпкерді иландыру, тоқтату. Оның пресуппозициясы: «сен әрекетті дереу тоқтатуың керек», «оның себептері бар», «сені қажетсіз әрекеттерден сақтандырғым келеді». «Ақылың бар ғой сенің, тоқта!» – сөйлесімінде де адресанттың өз интенциясына жету жолында ұтымды тактиканы қолданғанын, осы сөйлесімде барлық ықпал ету күшінің жинақталғанын байқаймыз. Сонымен берілген мысалда мына прагматикалық пресуппозициялар:

1. Сөйлеу жағдаятына байланысты сөйлеуші мен тыңдаушының, одан кейін тыңдаушысы мен келесі адресанттың өзара қарым-қатынасы;
2. Тыңдаушының сөйлеушінің интенциясын дұрыс түсінуі, қабылдауы, келісуі;
3. Тыңдаушының әрекетті жүзеге асыру үшін қажетті объективті шарттарды есепке алуы, хабардар болуы;
4. Тыңдаушының сөйлеуші итермелеген әрекетті жүзеге асыруы арқылы сәтті коммуникативтік қатынасқа қол жеткені. Тыңдаушының тыйым салу арқылы қарым-қатынасты сақтауды көздеген интенциясы жатыр. Келесі мысалда:

Абыз. *Шер ыршытты шабақтай. Сездім, Кеңгірбай, сездім сұмдық салқынын.*

Қараменде. *Ер, азаматтың әлгібір сөзінде жалын тұр ғой, елдік тұр. Тобықты сағы сынғалы отыр. Кебекті қолыңнан өлтіріп қойып бәрібір тыныш отыра алмайсың. Сені мен маған да қыйған кезің болмас осындай. Дадаңның баласы да Кеңгірбайға өкпелі едім деп отырып қалмас. Шексіз шыдам жоқ. Бермеу керек Кебекті!* [Қазақ пьесасы, 40 б.].

«Бермеу керек Кебекті!» – осы сөйлесімнің түйіні, Қараменденің – тыңдаушының сөзімен берілген контрұсынысы. Осы ұсынысқа дейінгі «сездім сұмдық салқынын», «Дадаңның баласы да Кеңгірбайға өкпелі едім деп отырып қалмас» тұтастай сөйлемдер ауқымды сөйлеу жағдаятын – сол уақыттағы болып жатқан әлеуметтік топтағы шиелініскен жағдайды баяндайды. Адресанттың сөйлеуі арқылы жағдаятты нақтылау, болжау, сақтандыру, ескерту, ең соңында бұйыру мақсаты берілген. Сондай-ақ өзіне тән құрылымдық қызметі контексте трансформацияланған сұраулы және хабарлы сөйлемдерде осы мақсатта жұмсала береді. Олар сөйлеушінің коммуникативті интенциясына қарай өтінішті, бұйрықты, мысқылды, таң қалуды, ашу-ызаны білдіруі мүмкін. Белгілі сөйлеу актілері арқылы берілетін ниеттену интенциясы көп жағдайда нақтыланып, әртүрлі иллюкутивті қызмет атқарады, атап айтқанда бұйрық беру, талап ету, өтіну, шақыру, ақыл айту т.б. Ниеттенудің жалпы интенциясының бұлай тарылуы интонация арқылы айқындалады.

Жоғарыдағыдан түйетін қорытындымыз, сөйлесімдік ықпал жасаудың ерекшелігі – сөйлеушінің мақсатын іске асыра отырып, адресантты қандай да бір әрекетті орындауға итермелейді, өзінің міндеттерін тиімді орындауға мүмкіндік береді. Келтірілген мысалдағыдай диалогтық тұтастықтың функционалды-коммуникативті түрлерінің ішінде әрекетке итермелейтін түрін ауызекі қатысымда көптеп кездестіруге болады. Ынталандырушы сөйлесімнің әрекетке итермелейтін ықпал ету күшін ауызекі сөйлеуде модальді етістіктердің әртүрлі реңкі, одағай сөздер, екпін көрсете алады. Әрекетке итермелеу қандай тілдік амалдармен жүзеге асса да, сөйлеуші айтқан сөйлесімнің құрылымы мен оның семантикасы сөйлеу актісінің коммуникативті бағытталуымен тығыз байланыста болатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Лазарев В.В. Методологические основы и методический потенциал теории речевых актов // Речевые акты в лингвистике и методике: Сб.науч.тр. – Пятигорск: Изд-во ПГПИИЯ,1986. – 378 с.

2. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Фан, 1988. – 121 с.
3. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 195-222.
4. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С.22-130.
5. Цапкина Е.А. Обозначение речевых тактик в диалоге. – Канд. диссертация. – М., 2008. – 128 с.

Нозайбаева Ж.А.

пед.гыл. канд., қауымдастырылған профессор

Гуманитарлық ғылымдар жоғарғы мектебі

Ниятова Ш.С

фил.гыл.канд., қауымдастырылған профессор

Тунгушбаева Ғ.Ж.

педагогика ғылымдарының магистрі

Акимқожаева Ш.К.

Педагогика ғылымдарының магистрі

Каспий қоғамдық университеті

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесі нарық ағымына лайықты, уақыт талаптарына жауап бере алатын, сыни ойлана білетін, білімді жастар болуы қажет. Білім берудің негізгі мақсатына қатысты қазіргі қоғамда жаңа ұғым пайда болды. Оқытушы ең алдымен студенттердің өзін-өзі дамыту қабілетін қалыптастыруға ат салысу керек. «Сын тұрғысынан ойлау» ұғымы белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, ойларға қарсы пікір білдіру, салыстыру, сол идеяларға қарсы көзқарастарын зерттеуді, сеніммен қарауды көздейді.

Сыни ойлау – белгілі бір мәселе туралы бар идеяларды жинақтап оларды қайта ой елегінен өткізу және шешім қабылдаумен аяқталатын күрделі психологиялық үрдіс» екенін атап көрсеткен.[1]. Сыни ойлау – адам өмірінің бір саласы. Өйткені, ол адамға көптеген жолдар мен шешімдер ішінен маңызды әрі пайдалы екенін, тек қажетті ақпараттарды ғана жинақтап, жаңа білімді тануға көмектеседі. Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы – білімнің дайын күйінде берілмеуі. Оқытушы мен студент арасында еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тыңдауға, құрметтеуге, өзекті мәселені бірге шешу жолдарын қарастыра отырып, қиындықтың шешімін табуға жетелейтін бағдарлама.

Қазақстанда сын тұрғысынан ойлауды дамыту жобасы 90 жылдары қарастырылып келеді. Мазмұны жағынан бұл бағдарлама оқыту әдістері бағытының бірі болып табылады. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» жобасы – RWCT ағыл-шынша Reading and Writing for Critical Thinking, яғни орысша аударғанда «Развитие критического мышления через чтение и письмо». RWCT жобасында сабақ құрылымы анық көрсетілген және нақты стратегиялар беріледі.

Ғалым Ж.К.Саданова, С.К.Саданова, «Сыни ойлауды дамыту» жобасын жүзеге асыру бағдарламасының құрылымын үш кезеңге бөледі: қызығушылықты ояту, мағынаны

ажырату, ой толғаныс [2]. Әр кезең әртүрлі әдістер арқылы оқытушының шеберлігіне байланысты жүзеге асырылады.

Бағдарлама білім беру талаптарын жүзеге асыруда, білім деңгейін көтеруде, шығармашылыққа баулуда, ойын еркін айтуға, дұрыс шешім табуға жетелейді. Сыни тұрғысынан ойлау көптеген әдістерден тұрады. Яғни оларға жататындар: INSERT түртіп алу, ВЕНН диаграммасы, ассоциация құру, эссе, дөңгелек стол болжау, кубизм, пікірталасқа тарту, өзара оқыту, «Эксперимент», «Әңгіме кестесі», «Семантикалық карта», «Төрт сөйлем», «ДЖИГСО» және т.б. әдістер қажетті кезеңдерінде қолданылады.

Жоғарыда аталған оқыту мен ұйымдастырудың тиімді әдістерін қолдану арқылы сапалы сабақ беруге мүмкіндік мол. СТО сабақтарында сабақты белсенді өткізіп, әр оқушыдан еркін жауап алуға, өз пікірін қалыптастыруға назар аударылады. Олардың белсенділікпен топтаса отырып, ой бөлісуге, бір-бірің тыңдауға үйренеді[3].

Оқу үрдісінде жеке жұмыстармен қатар жұптық, топтық жұмыстарды үнемі пайдаланамын. Топтық жұмыстарда оқушылар бір-бірімен белгілі тақырыпта әңгімелеседі, ойларын ортаға салады, өз пікірлерін айтып дәлелдейді, нәтижеге жету үшін жұптық, топтық жұмыстар жасайды. Сол арқылы олардың сөйлеу тілі қалыптасып, өз ойын жүйелі түрде жеткізуі, логикалық ойлау қабілеті дамиды. Сабақта жұмыс ретімен, жүйелі жүргізілуі үшін алдымен «Жұмыс ережелері» қабылданады. Оқытушының көпшілігі «Топ ережесі» деп те қолданады. Ол ереже төмендегіндей;

1. Біреу сөйлегенде оның сөзін бөлмейік!
2. Біреу айтқан пікірді қайталамайық!
3. Тұлғаның жеке басын емес, іс-әрекетті, көзқарас пен пікірді сынайық!
4. Қысқа да нұсқа сөйлейік!
5. Уақытты үнемді пайдаланайық!
6. Тақырыптан ауытқымайық!
7. Біз үшін әрбір пікір құнды, сондықтан әр адамның пікірін бағалайық!
8. Жеке жұмыс жасағанда бір-бірімізге бөгет жасамайық!
9. Тыңдай білейік!
10. Берілген тапсырманы мүлтіксіз орындайық!

Есте сақтау қабілеттерін дамыту мақсатында сабақ ортасында «Кім жылдам?» ойынын ойнатамын. Бұл ойынның шарты: 10 сөз жазылған кесте оқушылар назарына 40 секундқа ұсынылады. Осы уақыт ішінде олар сол сөздерді естерінде сақтап қалулары тиіс. Естеріне сақтап қалған сөздерді дәптерлеріне жазады. Ең көп сөз немесе барлық 10 сөзді есте сақтаған студентке жоғары балл қойылады. Бұл әдісті жиі қолдану арқылы оқушылардың есте сақтау қабілетін шыңдауға болады.

Сабақтың соңына қарай қолдануға болатын әдістердің бірі - «Синквейн» әдісі. Бұл әдіс бойынша бүгін сабаққа қатысты

1-зат есім;

2-сын есім

3-етістік;

4-мағынасы байланысты төрт сөз;

5-бірінші сөздің синонимін жазуы қажет.

Қалмақан Әбдіқадыровтың: «Қажымұқан» повесін өткен кезде

1-зат есім: *балуан*.

2-сын есім: *мықты, шебер*.

3-етістік: *жаттығады, күреседі, жеңеді*.

4-мағынасы байланысты төрт сөз: *Балуанға оң-терісі бірдей*.

5-бірінші сөздің синонимі: *спортшы*.

Бұл әдісті тек қазақ тілі мен әдебиеті пәнінде емес, кез келген пәнде қолдануға болады. Мәселен, биология сабағында «Ас қорыту» деген тақырып өтілетін болса

1-зат есім: *ас*.

2-сын есім: *тәтті, дәмді*.

3-етістік: *сіңеді, тарайды, ыдырайды*.

4-мағынасы байланысты төрт сөз: *Ас болмаса өмір болмайды*.

5-бірінші сөздің синонимі: *тағам*.

Бұл тапсырманы де тек жеке емес, оқушылар жұп болып орындаса да болады. «Синквейн» әдісі оқушылардың сыни тұрғыдан ойлануына көп септігін тигізеді. Сыни түсінік сыни әрекетке әкеледі. Сыни тұрғыда ойлау - мұғалімнің бағыттауымен жүзеге асырылады. Ол оқушыларды өз бетімен білімді игеруге, бір-бірімен қарым-қатынас жасауға тәрбиелейді. Ол іс-әрекеттер оқушылардың еркін ойлауына, ақыл-ойын дамытуға, ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелеуге, жан-жақты ізденуге, өз ойын жеткізуге, өздерін бағалауға, уақыт үнемдеуге бағытталады. Осыған байланысты сабақта оқушыларды сыни әрекетке жетелейтін стратегияларды қолдана отырып, білім беруде жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады.

СТО сабағының маңыздылығы барлық әдістер үш кезең бойынша қолданылады. «Сыни тұрғысынан ойлау» жобасын қолдану білім сапасын жоғарылатуға, кәсіби біліктілікті көтеруге, жан-жақты белсенді жеке тұлға қалыптастыруға мүмкіндік береді. «Сыни тұрғысынан ойлау» жобасының мақсаты кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, саналы шешім қабылдауға үйрету.

Қазақ тілі сабақтарында студенттердің сыни ойлау негіздерін қалыптастырудың мәні зор. Бүгінгі заман талабы сыни тұрғысынан ойлау кез келген мазмұнды сынау емес, оны жан – жақты терең зерттеу, бақылау, талдау жасау үрдісі болып табылады.

Қазақ тілі сабақтарында сыни ойлауды дамыту технологиясы арқылы студенттерде төмендегідей нәтижеге қол жеткізуге болады.

- бір-бірінің пікірін тыңдау, сыйлауға ынтымақты қарым-қатынастың негізі қаланды;
- өзін жеке дара тұлға ретінде тануға жол ашуға;
- бір-біріне құрметпен қарауға;
- өз ойын ашық, еркін айтуға, пікір алмасуға;
- өзін-өзі, бірін-бірі бағалауға;
- оқытушымен еркін сөйлесіп, пікір алмастыруға;
- достарының ойын тыңдай отырып, проблеманы шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты шешуге көмектесуге;
- белсенді шығармашылық қабілеттері ұштасады.

Қорыта айтқанда, студенттердің жекелей жұмыстар, жұптық, топтық, жұмыстар арқылы ойын ашық айта білу, пікір айтуға үйрену, пікір таластыру, ойланып жауап беру, жолдастарының ойын тыңдау, жауаптарын бағалай білу, білім деңгейінің жоғарылауына әсерін тигізеді. Білім алуға, ізденуге ынталандырады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Выготский Л.С Психология.- М., 2000г.
2. Саданова Ж.К., Саданова С.К. Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» жобасының ерекшеліктері. //Вестник КАСУ №1. 2007.
3. Ташенова А.Сын тұрғысынан ойлауды оқу және жазу арқылы дамыту// Білім-Образование -2006. №6. 12-14 б
4. Отарова Н. Сын тұрғысынан ойлау // Биология және салауаттылық негізі. -2006. - № 1. - 21-23.

5. PISA халықаралық зерттеуі. Әдістемелік құрал. Ұлттық білім беру және бағалау орталығы. Астана, 2013.
6. Жеті модульді ықпалдастыра оқыту. Оқу-әдістемелік құрал. Құраст.: Дүйсембекова Л.С. Алматы, 2013.

Акимқожаева Ш.К.
Педагогика ғылымдарының магистрі
Нозайбаева Ж.А.
пед.ғыл. канд., қауымдастырылған профессор
Капсий университеті
Гуманитарлық ғылымдар жоғарғы мектебі

Аудио-видео материалдар арқылы қазақ тілін оқыту

Аннотация. Бұл мақалада қазақ тілін оқыту барысында мультимедиялық технологияларды оқыту үдерісіне енгізу бойынша ғалымдардың дәйекті тұлғажырымдамаларына сүйене отырып, жан-жақты талдау жүргізіледі.

Түйін сөздер: тіл, оқыту, жаңа технология, пайдалану, мәтін, тыңдау, тіл үйренуші, білім.

Аннотация. В данной статье проводится всесторонний анализ обучения казахскому языку с опорой на последовательные концепции ученых по внедрению мультимедийных технологий в процесс обучения.

Ключевые слова: язык, обучение, новая технология, использование, текст, аудирование, изучающий язык, образование.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of teaching the Kazakh language based on consistent concepts of scientists on the introduction of multimedia technologies in the learning process.

Keywords: language, learning, new technology, usage, text, listening, language learner, education.

Тілді оқыту қазіргі кезде жан-жақты қарыштап дамыған кезде тілді үйретуде жаңа технологияларды пайдалану маңызды болып табылады. Сол себепті де тілді оқытуда тек жазба мәтіндермен шектеліп қалуға болмайды. Өйткені адам баласы өз өмірінде оқу әрекетінен гөрі, тыңдау әрекетінде көбірек болады. Тыңдау – адам баласының тілдік қарым-қатынасқа түсу кезіндегі басты құралдардың бірі. Біз тыңдау арқылы қоршаған орта, ондағы болып жатқан оқиғалар туралы ақпараттарды ала отырып, дүниетанымымызды, тілдік қорымызды байыта отырып, қабылданған ақпаратқа талдау жасап, өз пікірімізді білдіреміз. Сол себепті де тіл үйренушіге тыңдау арқылы тіл үйрету жолы тиімді болып табылады. Тіл үйренуші тыңдап түсіну үшін, оның белгілі бір дәрежеде тілдік білімі (сөздік қоры) болуы керек. Демек, тыңдау әрекетін тіл үйретудің кезеңдеріне байланысты қолдану керек. Тыңдау әрекеті сабақ үрдісінде төмендегідей көрініс табады:

Бүгінгі таңда, қазақ тілін оқыту барысында мультимедиялық технологияларды оқыту үдерісіне енгізу – қазақ тілін жаңа тұрғыдан меңгерту болып табылады деп есептеймін. Тілді оқытуда әдістемелік тәсілдерді түрлендіруге және көбейтуге мүмкіндік беретін ақпараттық- коммуникациялық технологиялар айрықша көмек көрсете алады. Сонымен қатар ақпараттық- коммуникациялық технологиялардың түрлі есту және көру есту көрнекіліктерімен техникалық құралдарының көмегімен табиғи тілдесім жағдаяттарын құру, оқушылардың сөйлеу ойлау қызметін белсенді етудің, қызықты тәсілдері, тілдік және сөйлеу дағдыларын, дамытуға бағытталған жаттығулар, оқуға деген қызығушылығын арттыру, меңгертіліп жатқан тілдегі бай елитанушылық материалдар мен көркем әдебиетті, аутенттік мәтіндерді енгізу, сыныптағы немесе топтағы әрбір оқушының өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру мүмкіндіктері сияқты артықшылықтарын

тиімді пайдалану қажет. Мультимедиалық технологиялар – бейнелік және аудиоэффектілік, әртүрлі мультипрограммалық мүмкіндіктерді интерактивті программалық жабдықтың басқаруымен орындата алатын электрондық құжаттарды дайындау тәсілдері. Оқыту үрдісін оңтайландыру, соның ішінде тілді оқыту жұмыстарын жандандыру тек бір күннің ғана емес, үнемі жалғасып, дамып отыратын жұмыс.

Оқытуда мультимедиалық технологияларды пайдаланудың теориялық және практикалық аспектілерін Ю.Н.Егорова [2], дидактикалық аспектілерін Н.В.Клемешова, тұжырымдамалық аспектілерін О.Г.Смолянинова, орта мектептің информатика, математика пәндерін оқытуда мультимедианы пайдалану әдістемесін С.С.Кравцов, Т.Г.Пискунова, жоғары оқу орындарында студенттердің өзіндік жұмыстарын дамытудағы мультимедианың мүмкіндіктерін Д.Э.Френки, студенттердің болашақ кәсіби іс-әрекетінде мультимедиалық технологияларды пайдалану даярлығын қалыптастыру мәселелерін О.Г.Смолянинова, О.В.Лобач, А.И.Гридюшко, Е.Я.Шипнягова, жоғары оқу орындары оқытушыларының оқу-әдістемелік іс-әрекетінде мультимедианы пайдалану әдістемесін Т.Ю.Волошинова, В.Г.Казаков, мультимедиалық оқыту кешендерін бағдарламалық жабдықтау жолдарын И.В.Голубятников секілді ғалымдар өз еңбектерінде зерттеді. Білім беру жүйесінің жаңа талаптары мен жоғарыдағы ғалымдардың зерттеу еңбектерінің нәтижелерін ескере отырып, мынадай тұжырымға келуге болады: үздіксіз білім беру жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі ретінде мультимедиалық технологияларды қолдану бүгінгі күннің басты талабы. Сондықтан да, оның техникалық және дидактикалық мүмкіндіктерін дамыту, онан әрі зерттеу маңызды болып табылады.

Ең алдымен, ұлы дидактик Я.А.Коменский «Алтын ережеге» балаған көрнекілік ұстанымының талаптарына толық жауап бере алатын мультимедиалық технологиялар ұғымдарын қарастырайық. Олай болса мультимедиа ұғымына талдау жасап көрейік. Мультимедиаға зерттеуші ғалымдар түрліше анықтама береді: Мультимедиа – әр түрлі типті ақпараттарды компьютердің ұсыну мүмкіндігін дамытатын және адамның мультисенсорлық табиғатына негізделген технология (D.Little). Мультимедиа — екі не одан да көп типті ақпараттарды интерактивті формада біріктіру (D.H.Jonassen). Мультимедиа — әртүрлі формада ұсынылған ақпараттарды біріктіруге мүмкіндік беретін компьютердің аппараттық және бағдарламалық құралдары кешені (И.И.Косенко). Мультимедиа — графика, гипермәтін, дыбыс, ани-мация, бейнемәліметтерді пайдалануға мүмкіндік туғызатын аппаратты-бағдарламалық құрал (И.Вернер). Мультимедиа термині латын тілінің «multy» (көп) және «media» (орта) деген сөздерінің бірігуінен құралған. Сондықтан да, мульти-медиалық жүйеге арналған оқулықтарды, ғылыми еңбектерді саралай келе бұл терминге «ақпараттық орта» деген мағына беруге болады. Ал, ақпараттық орта түсінігін белгілі бір ортада ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы ақпаратты ұсыну мен өңдеуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған процесс деп қабылдай аламыз.

Мультимедиалық технологиялар – әр түрлі типті мәліметтерді дайындау, өңдеу, біріктіру, ұсыну әрекеттерін аппараттық және бағдарламалық жабдықтарды пайдалану арқылы жүзеге асыратын технологиялар (әдістер мен тәсілдер) жиынтығы.

Білім берудегі мультимедиа – біріншіден, таным процесінің жоғарылауына септігін тигізетін, екіншіден, білім беру мазмұнын интерактивті формада ұсынатын дидактикалық аппаратты-бағдарламалық құрал. Мультимедианың бағдарламалық құралдары – кез келген типті ақпаратты интерактивті режимде пайдалануға мүмкіндік беретін компьютердің бағдарламалық жабдықтары. Мультимедиалық ресурстар – мультимедиалық құралдар және арнайы бағдарламалық жабдықтар көмегімен дайындалған ақпараттық өнімдер. Мультимедианың дамуы бейнетехникалық және дербес компьютерлік технологиялардың өркендеуі нәтижесінде жүзеге асуда. Мультимедиа статикалық (мәтіндік, кестелік, графиктік), динамикалық (анимациялық, бейнелік) және дыбыстық ақпараттарды талапқа сай дәрежеде ұсынуды іске асырады. Мультимедиалық

технологияларды пайдалану негізінде жүргізілетін оқыту әдісі оқытудың теориясы мен технологиясын бір-бірімен байланыстырып отыруды қажет етеді.

Әрбір оқытушы өзінің педагогикалық қызметін жоғары деңгейде көрсетуі үшін мультимедиалық технологияларды пайдалана білуімен қатар, сол аталған технологияларды тікелей оқыту процесінде қолданудың қажеттіліктерін анықтай білуі керек. Бірінші қажеттілік – дәстүрлі оқыту әдісінде тәжірибелік дәлелдеулері жүзеге асырылуы мүмкін емес заңдылықтар мен теорияларды, ұғымдарды, макро және микроәлем жөніндегі түсініктерді, пәнаралық байланыс сипатындағы күрделі оқу материалдарын оқыту үшін студенттер мен оқушыларда қажетті білімдер жүйесінің болуы. Екінші қажеттілік – студенттер мен оқушыларда репродуктивті дағдының қалыптасуы. Мұндай қажеттілік оқу экспериментін жобалау, оқу мазмұнына қатысты мәліметтерді жинақтау, жүйелеу, жіктеу, талдау секілді іс-әрекеттер кезінде байқалады. Үшінші қажеттілік – студенттерде, оқушыларда шығармашалық (креативтілік) дағдының қалыптасуы. Бұл қажеттілік күрделі есептерді шешу, зертханалық эксперименттерді жүргізу, объектіні модельдеу, қандай да бір процестің өтуіне әсер етуші факторларды анықтау кезінде байқалады. Төртінші қажеттілік – студенттер мен оқушыларда белгілі бір тұлғалық сапаның қалыптасуы. Бұл қажеттілік әлеуметтік мәселелерді шешу арқылы жас жеткіншектерді адамгершілікке, ізгілікке тәрбиелеу кезінде көрініс береді. Жастарда тұлғалық сапаның болуы оның қоғам алдында жауапкершілігін күшейтеді.

Мультимедиа құралдарына оқыту процесінде әртүрлі типті ақпараттарды ұсынушы кез келген оқыту құралдарын жатқызуға болады. Атап айтқанда: дыбыстық құралдар (CD-ойнатқыш, магнитофон т.б.); телерадио жүйелері (телеқабылдағыш, радио-қабылдағыш, оқыту теледидары, DVD-ойнатқыш т.б.); проекциялық құрылғылар (графопроектор, мультимедиалық проектор, оверхед проектор, бейнепроектор, интерактивті проектор); интерактивті тақта; ақпарат көбейткіш құралдар (микрофильмдеу құралдары, ксерокс, ризограф); компьютерлік құралдар; телекоммуникациялық жүйелер мен желілер (кабельдік, спутниктік, оптоволокондық желілер т.б.) [7]. Сонымен қатар, мультимедиалық технологиялардың таным процесін жетілдірудің тиімді құралы ретінде қарастырып кетейік.

Білім беруде қолданылатын тиімді әдістердің бірі – ақпарат берудің сөздік-логикалық және көрнекілік тәсілдерінің үйлесуі, яғни, оқытушының сөзбен түсіндіруінің сәйкесті көрнекі құралдармен бекітілуі. Үздіксіз монотонды әңгіме тыңдап отырған адамның назары тітіркендіргіштің біркелкілігінен – сөйлеушінің даусынан 20 минуттан кейін-ақ басқа жаққа ауа бастайды екен. Егер, әңгіме қандай да бір объектілерді көрсетумен қатар жүрсе, естумен қатар көру анализаторы да жұмыс жасайды. Адамның көз алдына көрнекі образдың пайда болуы ұсынылған материалды толықтай меңгеруге септігін тигізеді. Көрнекілік әдіс «жүз рет естігеннен, бір рет көрген артық» деген нақылдың бекер айтылмағандығын айқындай түседі. Мысалы

Мультимедианы пайдаланудың артықшылығы мынада: мысалы, кескін немесе сурет – адамның ой-санасында белгілі бір бейнені, ұғым-түсінікті қалыптастыруға, мәтін және дыбыс – қозғалыстағы бейнелік әрекетті одан әрі дамыту негізінде образдың ішкі болмысын аша түсуге, музыка – эмоционалдық көңіл-күйдің көтерілуіне әсер етеді.

Мультимедиялық құралдарды оқытуда пайдаланудың маңызды қағидаларын толық және жан-жақты сипаттаған зерттеуші, осы саланың жетекші мамандардың бірі – Ричард Майер: «Тек сөзді ғана пайдаланумен салыстырғанда, адамдар сөздер мен суреттерді пайдаланған кезде тиімдірек үйренеді» – деп дәйектеп, сөздерге жазбаша және ауызша мәтінді, ал суреттерге статикалық графикалық суреттерді, анимацияны және видеоны қосады (Ричард Майер, 2005). Осыған дейінгі зерттеу еңбектерінің тұжырымдары сөздерді де, суреттерді де пайдалану мидың қорыту жадында ақпараттың көбірек өңделуіне мүмкіндік беретіндігін дәйектейді (Свеллер, 2005).

Осы негіздемені кеңейткен Майер (2005) мен оның әріптестері сипаттау мен видеоның сипаттау мен мәтінге қарағанда тиімдірек екендігін айтады. Сол сияқты

сипаттау, видео және мәтінге қарағанда, сипаттау мен видеоның тиімділігі жоғары. Сипаттау мен мәтін ақпаратты өңдеудің бір ғана бағытына негізделген (Бадделей, 1999). Мультимедиялық құралдарды пайдаланған мәтіндік презентациялардың сипаттамаға негізделген презентациялармен салыстырғанда тиімділігі төмен болуы мүмкін.

Қысқаша айтқанда, суретті бейне мазмұнымен бірге ұсынылса, оқушының қабылдауына жеңіл тиіп, оқыту тиімдірек болады (Майер, 2005). Мазмұн суретті бейнесімен бірге ұсынылмаған болса, оқушының назары бөлшектерге бөлінеді. (Алдыңғы абзацта айтылған ой тағы қайталанған) Мұндай жағдайда кезең-кезеңмен қабылданған ақпаратты үйлестіру үшін миға салмақ түседі.

Сурет пен оның мазмұнының бір мезгілде бірге ұсынылуы дәл осы сурет пен мазмұнның кезектестіре берілуіне қарағанда әлдеқайда оң әсерін тигізеді (Майер және Симс, 1994). Мысалы, оқушыларды оқыту барысында әуелі сипаттаманы, кейін анимацияны (немесе анимация, содан кейін сипаттаманы) беру тәртібімен салыстырғанда бірге ұсынылған сипаттама мен анимация дұрыс нәтиже көрсетеді.

Зерттеулер қорытындысы бойынша, мультимедиялық құралдар арқылы оқыту барысында маңызды және оқу мақсаттарына сәйкес мазмұн берілген жағдайда ғана оқыту сәтті маңыздыболмақ (Майер, 2003). Калюга, Чандлер және Свеллер (1999) сияқты зерттеушілер мультимедиялық құралдарды пайдаланған презентацияға артық және тақырыпқа қатысы жоқ ақпарат берілмеген кезде студенттердің көп материалды игергендіктерін жазады.

Бірлескен топтық жұмыс – әрекеттесу, қарым-қатынас, бірлесе жұмыс істеу. Қарым-қатынас дегеніміз- өзімізді басқаларға бейімдеу, яғни өзгенің пікіріне, идеяларына, көзқарасына, мінезіне бейімделу.

- ✓ қарым-қатынас жасау және өзара әрекет ету машығын дамытады;
- ✓ топтың бағалық-бағыттаушылық бірлігін қалыптастырады;
- ✓ жағдайға байланысты әлеуметтік рөлдер сменасының икемділігін кеңейтеді;
- ✓ әр оқушыға өзінің қабілеттері мен ерекшеліктерін ашуға (көрсете білуге) жағдай жасалады;
- ✓ студенттер арасында еркіндік және сенім атмосферасы қалыптасады;
- ✓ студенттер топ жұмысында позитивтік, конструктивтік, шығармашылық қағидаларды ұстанады;

Студенттердің дүниетанымын, ой-өрісін кеңейту, өмірге деген көзқарасын жан-жақты дамытып, шығармашылық қабілетіне жол ашуда жаңа технологиялар мен интербелсенді әдістердің ролі жоғары.

Қорытындылай келе, мультимедиялық технологиялар: әрбір пайдаланушының қабілеті мен ерекшелігін ескере отырып, олардың оқу мотивациясын арттыруға септігін тигізеді; түрлі типті ақпараттарды біріктіріп ұсыну арқылы оқытудың интерактивтілік ұстанымын қамтамасыз етеді, өйткені, әр түрлі типті ақпаратты пайдалану адамның әр түрлі сезім мүшелері арқылы оқу материалын жан-жақты қабылдауына ықпал етеді; нақты, күрделі де қиын, белгілі көлемде шығын мен ұзақ уақытты қажет ететін экспериментті модельдеуді жүзеге асырады; құбылыстар мен процестерді динамикада көрсету арқылы абстрактілі ақпараттарды көрнекі тұрғыда ұсына алады; макро және микро әлемдегі нысандарды визуалдауға мүмкіндік береді; білім беруге жұмсалатын шығынның азаюына ықпалын тигізеді.

Мультимедиялық құралдарды пайдаланатын оқыту барлық мәселелерді шешпегенімен, ХХІ ғасырда қолданылып жатқан (қолданылатын) оқыту құралдарының ішінде өзіндік маңызды орнын алары айқын. Зерттеулерге сүйенсек, мультимедиялық оқыту құралдары оқушыларды сабаққа ынталандырудың және оқытудың ең маңызды құралы болып саналады.

Әдебиеттер:

1. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты Жолдауы.

2. Егорова Ю.Н. Теоретические и практические аспекты мульти-медиа-технологий: монография.-Ч.:НАНИ ЧР, 2000. -189 с.
 3. Little D. Interactive video and the control of learning. Educational technology. 1991. P.7-15.
 4. Jonassen D.H. Computer in the classroom. Englewood cliffs: Prentice Hall. 1996.
 5. Косенко И.И. Изучение мультимедии в процессе подготовки учителя информатики: дисс. канд.пед.наук. -Москва, 1999, -119с.
 6. Вернер И. Все о мультимедии. Уч.пособие.-Киев:ВНУ, 1996. -157с.
 7. Досжанов Б.А. Тұлғаның танымдық іс-әрекетін мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы дамыту. Қ.А.Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің хабаршысы. –Түркістан. 2007. -№3. –Б.176-180.
 8. Досжанов Б.А. Мультимедиа және оның техникалық құрамы. Оқу құралы. – Қызылорда: ҚМУ, 2004, -81 б.
- Степанова О.С. Научно-педагогические основы применения новых информационных технологии в профессиональной подготовке студентов экономических факультетов. Ставрополь, -2000. -160 с.

Жайлаубаева Құралай Саркытбаевна
Нархоз университеті
Педагогика ғылымдарының магистрі
Лингвистикалық орталығының аға оқытушысы

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

***Аннотация.** В настоящее время в качестве ценной основы» личноно - ориентированного " образования выступает студент и в качестве актуальной цели рассматривает свободную, духовную, творческую, нравственную личность-человека культуры. Главная проблема личности-стремление к будущему, умение свободно совершенствовать свои возможности, повышение уверенности в себе и формирование идеала.*

***Ключевые слова.** Мышление, психология, среда, общество, воображение, творчество, организованность, личность.*

***Annotation.** At present, the student acts as a valuable basis for" personality - oriented " education and considers a free, spiritual, creative, and moral person-a person of culture-as an actual goal. The main problem of the individual is the desire for the future, the ability to freely improve their capabilities, increase self-confidence and the formation of an ideal.*

***Keywords.** Thinking, psychology, environment, society, imagination, creativity, organization, personality.*

Жаңа элеуметтік мәдени ортада гуманистік парадигма психологиялық-педагогикалық ойлаудың басты идеясы болып табылады. Ол үшін тұлға бұл адамға ғана тән өзін-өзі өзектендіре білу мүмкіндігін болжайтын бірден-бір құнды жүйе. Адамның шығармашылық бостандығын мойындау қоғамның басты байлығы. Ал тұлға болса табылады да, өзінің ерік күші, қиялы, шығармашылығы мен бірбеткейлігінің арқасында өзін-өзі ұйымдастырудың әлсіз механизмдерін қолдап отырады [1].

А.Е.Леонтьев ойлауды зерттеуде фундаментальды мәселелерді жалпы психология іс-әрекет теориясымен байланыстырды. С.Л. Рубинштейн еңбектерінде ойлау процесін зерттеу принципін қалыптастыра отырып, оның заңдарын бөліп, ойлау операцияларының негізін көрсетті.

П.Я. Гальперин ойлау даму кезеңдері мен түрлерін қарастырды. Сонымен қатар қазіргі психологиядағы ой сапасы мен түрлерін кең көлемде зерттей отырып психологиялық термин ерекшеліктерін ұсынғандар: А.Р.Лурия, Е. Блейлер, Г. Майер, Б.М. Теплов тб.

Б.М.Теплов ойлаудың интеллектуалдық ерекшеліктерін практикалық міндеттерді шешуде іс-әрекеттерде көрінетініне тоқталды. Л.С.Выготский «Ойлау мен сөйлеу» атты еңбегінде онтогенездегі сөз бен ойға қатысты сын ерекшелігін айтты.

Жалпы ойлау ми қыртысында жүзеге асатын психикалық процесс болғанымен ол табиғаты жағынан әлеуметтік болады. Адам кез-келген мәселені алға қойып, шешу үшін тәжірибеде ашылған заң ереже ұғымдарды пайдаланып отырады.

Ойлаудың ерекшеліктеріне: оның сөзге деген қатысы, ойлаудың мәселелігі, ойдың жалпыламалығы мен жанамалылығы. Ойлаудың сөзге деген қатысын түрліше психологиялық мектептер мен ағымдардың өкілдері түрліше қарастырып келді және әлі де солай қарастыруда. Өткен дәуірде идеалистік ойлау сөйлеуге тәуелсіз, ол сөз ойлауға бағыншыз деп есептеді. Бұл тұжырымды олар былай дәлелдеді: адам іштей ойлана отырып, біреумен сөйлесе және дәл сол сәтте басқа бір нәрселер ойлай береді. Ой алуан түрде айтылады, демек ойлау мен сөйлеу бір-біріне тәуелсіз бола беретін тәрізді.

Психологияның мінез-құлықтық ағымының өкілдері керісінше ойлау мен сөйлеуді ұқсас құбылыс деп есептеді, бихевиористер былай деді: біз іштей отырғанның өзінде сөйлеу аппаратының жасырын жұмыстары жүріп жатады. Ойлау дегеніміз дыбыссыз сөйлеу, ал сөйлеу дыбыстап ойлау.

Ал қазіргі кезде ойлау мен сөйлеу бірлікте деген қағида қуатталады; яғни олар бір-біріне ұқсас та емес, бөлек те емес [2].

Екінші жүйе сигналдарының ерекшеліктерін зерттей отырып (И.П.Павлов) зерттеушілер сөзбен тітіркендіргенде байланыстың 1-ші сигналдық байланыстарға қарағанда тезірек жасалатынын және әлдеқайда берік болатынын ашып көрсетті.

Ойлаудың мәселелігі- ойлау әрқашан бір мәселені шешуге бағытталады. Мәселені шеше отырып бір нәрсені білгісі, сырын ашып түсінгісі келеді. Бір жасар баланың өзі жаңа әдеттегіден тыс затқа кезіксе таңданады. Бұл И. П. Павловтың айтуы бойынша “Бұл не?” рефлексіне негізделеді. Ойлаудың мәселе шешуге бағытталуы, оған мәселелік, ізденгіштік сипат береді. Бұл ойлау процесінің ең елеулі белгісі.

Ойлау міндеттер, мәселелер бар болғандықтан туады да белгісіздіктен, түсініксіздіктен белгілілікке, түсініктілікке қарай қозғалу болып есептеледі. Ізделінетін нәрсенің айқындығы әдетте жобалап шешуден, болжаудан көрінеді. Бұл ерекшелік балаларды оқыту практикасында кеңінен қолданылады.

Ойдың жалпыламалылығы- ой сөйлеуден көрінетіндіктен ол жалпылама сипатқа ие болады. Адам заттың қозғалысын, күйін сипатын сөзбен айта отырып жалпылай бейнелейді. Бұл сипат адамға қазіргі мәселелерді шешуге көмектеседі.

Ойлаудың жанамалылығы-яғни ол сөзбен айтылады. Адамдардың көптеген ұрпақтары ашқан заң, ереже фактілер қорытындысы, байланыстар мен тәуелділіктер сөзбен беріледі. Бала бұл ілімдерді даяр күйінде алады [3].

Адамгершіліктік жеке тұлғаға бағытталған құралдар жүйесінің басты құндылығы шығармашылық-адамды мәдениетте дамыту тәсілі ретінде орын алады. Оқыту мен тәрбиелеудің шығармашылық бағыты тұлғаның бағытталған білімді адам өмір, мәдениет және тарих субъектісі ретінде қажеттіліктерін қанағаттандыру мен дамыту процесі негізінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда шығармашылыққа және шығармашыл индивидтары әлеуметтік түрде қажеттілік өте басым. Оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту қазіргі мектептердің маңызды міндеттерінің бірі. Өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылыс - бұл адамның барлық формасында да көрінетін бағыттаушы бастау болып табылады.

Ғалымдардың шығармашылық ойлауға байланысты пікірлері теория жүзінде негізделді, ал бұл қасиетті жетілдіру мақсатындағы еңбектер даму үстінде. Шығармашылық іс-әрекеттің механизмдері мен табиғатын анықтауға көп көңіл бөлінуде. Мақсатты түрде шығармашылықты дамытуға бағытталған зерттеулер алдыңғы қатарлы психологтар мен педагогтар, шығармашылық ойлаудың қалыптасуына ықпал етуші негізгі шарттарды бөліп қарастырады:

- білімді жекелендіру;
- зерттеушілікке оқыту;
- мәселелік бағыт [4].

Ойлау- дүниенің сырын ұғыну үшін, заттармен құбылыстардың өзара қатынастарының құпиясын тереңірек түсіну үшін, күрделі мәселелер мен істерді шешу үшін қажет. Ойлаудың қамтитын шеңбері, ауқымы, ойлау шеңбері әр адамда әр түрлі дамыған, яғни бірдей емес. Ой-сыртқы дүниені бейнелеудің ең жоғарғы формасы, ал сөз-ойды басқа адамдарға жеткізетін құрал. Ойдың сөз арқылы бейнеленуі арқасында адам өзінен бұрынғы ұрпақтар жинаған тәжірибе мен білімді сақтап қала алды, ойды өмірді онан әрі жақсарту мақсаттарына пайдаланады. Нәрестенің тілі шықпай тұрған кезде де ойлай алады, айналасындағы дүниені 1-ші сигнал жүйесінің қызметі арқылы танып біледі. Ойлаудың бұл түрі оның танымын соншалықты кеңіте алмайды. Баланың тілі шығып, сөз арқылы ересектермен қарым-қатынасқа түскенде ғана оның ойлау шеңбері кеңейетін болады. Сөз бен ойдың бірлестігі алғашқы адамның психикасында да үлкен торын алған. Сөзбен ойлаудың арқасында ғана олар бірінің білмегенін екіншісі біліп, ақыл-ойын молайта түскен. Тіл мен ойдың бір-бірімен тығыз байланыста болатындығын халық ерте кезден байқаған, мәселен, ішімдегінің бәрі тілімде, тілімдегінің бәрі түсімде деген мақалынан-ақ байқау қиын емес. Сөйлеумен тығыз байланысты жүріп отыратын ойлау процесі тек адам баласының психикасына ғана тән процес болып табылады. Адам ойлауының мазмұнын білмейтін – объективтік шындық. Адамға алдына мақсат қойып, оны шешуге ұмтылдыратын- оның қажеттері.

Ойлау шеңбері неғұрлым кең болса, солғұрлым дүниені танып білу оңайға түседі. Ойлау дегеніміздің өзі мәселені шешу, оның мәнісіне түсіне білу деген сөз. Бір нәрсенің мәніне түсіну үшін, оның себебін білу керек. Мектеп жағдайында кейбір оқушылардың оқыған әңгімесін түсіне алмау, математикалық есептерді есептеуде ойлана алмау фактілері жиі кездеседі. Мұндай жағдайларды ескере отырып мектеп жасындағы балалардың әсіресе бастауыш мектеп жасындағы балалардың, логикалық ойлауын дамытқан жөн. Дамыта отырып, ерекшеліктерін де бақылап отыру қажет.

Мәселелік оқыту теориясы мен технологиясы төңірегіндегі сұрақтарды шешумен А.В.Бруменский, А.М.Матюшкин, И.Я.Лернер, М.И. Махмутов, В.Оконь, Т.В.Кудрявцев т.б. айналысты.

Шығармашылық ойлауды дамытуда мәселелік жағдаяттарды қолданудың үлкен мүмкіндіктері бар. Математика мүлдем саннан емес, мәселеден, жұмбақтан басталады. Студенттердің шығармашылық ойлауын дамыту үшін, оның таң қалу мен қызығушылығы пайда болу қажет және де адамзаттың танымдық жолын қайталауы мен бекіту, қажеттілікті бар ынтасымен қанағаттандыруды қажет. Тек қана қиындықтарды жеңе отырып, мәселені шеше отырып, бала шығармашылық әлеміне ене алады [5].

В. Оконь мәселелік оқыту ұғымында «мәселелік жағдаяттарды ұйымдастыру, мәселелерді қалыптастыру, оқушыларға шешім қабылдауда қажетті көмек көрсету, осы шешімдерді тексеру және де алынған білімдерді жүйелендіру мен бекіту процесін ұйымдастыру әрекеттерінің жиынтығы» деп түсіндіреді.

Д.В. Вилькеев мәселелік оқыту ұғымын, оқытуға ғылыми таным қасиеттерін ұйымдастыру сипаты деп қарастырады.

И.Я. Лернер мәселелік оқытудың мәнін, «оқушылардың мұғалімнің жетекшілік ету барысында жүйелі түрде танымдық және тәжірибелік мәселелерді жаңа үлгіде шеше білуге үйрену негізінде» деп түсіндіреді.

Т.В. Кудрявцев мәселелік оқыту үрдісінің мәнін, оқушылар алдында дидактикалық мәселерді қою мен оларды шешу міндеттерін орындаудағы жалпылама білімдер мен принциптерді меңгеруде деп талқылайды.

М.И. Махмутов «мәселелік оқыту» ұғымына келесідей түсінік береді: «мәселелік оқыту – бұл оқушылардың ғылымның даяр қорытындыларын меңгерудегі жүйелі түрде ізденушілік іс-әрекетінің дамытушы үлгісі. Ал әдістер жүйесі мәселелікке бағытталу мен

мақсатталуды ескере отырып құралған, оқыту мен үйрену процесі оқушылардың дүниетанымын, танымдық өзбеткейлігін дамытуға бағытталған».

Мәселелік жағдаяттар мен оқыту мәселесін мәселелік оқытудың негізгі ұғымдары болып табылады. Оқыту мәселені меңгерудің қисынды – психологиялық бейнелеуі ретінде түсіндіріледі, ақыл-ойлық ізденістің бағытын анықтайды, жаңа ұғымды немесе жаңа әрекет тәсілін меңгеруге жетелейді. Оқыту мәселесінің екі негізгі қызметі кездеседі:

1) ақыл-ой ізденісінің бағытын анықтау, яғни мәселені шешуде оқушының іс-әрекетін анықтау;

2) оқушының жаңа білімдерді меңгеруде танымдық қабілеттерін, қызығушылықтарын, іс-әрекет мотивтерін қалыптастыру.

Мұғалім үшін бұл құбылыс оқушының танымдық іс-әрекетін басқару және оның ойлау қабілеттерін қалыптастыру құралы болып табылады.

Оқушының іс-әрекетінде бұл процесс ойлау құбылысын белсендіру түрткісі, ал оны шешу үрдісі – білімдерді тұжырымдарға алмастыру тәсілі болып табылады [31,32].

Мәселелік жағдаят-мәселелік оқытуды ұйымдастыру құралы болып табылады, бұл оқытудың танымдық қажеттілігін тудыратын және де жаңа білімдер мен іс-әрекет тәсілдерін белсенді түрде меңгерудің ішкі шартын қалыптастырушы ойлаудың алғашқы мерзімі.

Мәселелік жағдаят әртүрлі болып келуі мүмкін. Белгісіздік мазмұны бойынша мәселелік жағдаяттар төмендегілерге жіктеледі:

белгісіз мақсат;

іс-әрекет нысаны белгісіз;

іс-әрекет тәсілі белгісіз;

іс-әрекетті орындау шарттары белгісіз.

Мәселелік деңгейлері:

I. Тәсілдер тәуелсіз түрде пайда болу;

II. Оқытушымен жасалып, шешім қабылданады;

III. Оқытушымен жасалады, бірлікте шешім шығарады;

IV. Мәселенің өз бетінше қалыптасуы және шешілуі.

Ақпараттың сәйкес келмеуіне байланысты: кездейсоқтық, қақтығыстық, болжам жасау, мақұлдамау, сәйкессіздік, белгісіздік болып жіктеледі.

Әдістемелік ерекшеліктеріне байланысты:

- мақсатты емес;

- мақсатты;

- мәселелік мазмұндау;

-эвристикалық әңгіме;

-мәселелік көріністер;

-ойындық мәселелік жағдаяттар;

- зерттеуші зертханалық жұмыс;

- мәселелік фронтальды эксперимент;

- ой-пікірлік мәселелік эксперимент;

- мәселелік шешім қабылдау;

- мәселелік тапсырмалар.

Мәселелік әдістердің ерекшелігі – студенттердің күрделі танымдық ізденістер мен шешімдерді қабылдау да көрінетін белсенді танымдық іс-әрекетті ұйымдастыруға бағытталған мәселелік жағдаяттарды құруға негізделеді.

Мәселелік оқытудың қазіргі теориясында мәселелік жағдаяттардың екі түрін жіктейді: психологиялық және педагогикалық. Оның біріншісі, оқушылардың іс-әрекетіне, ал екіншісі оқыту процесін ұйымдастыруға бағытталады.

Педагогикалық мәселелік жағдаяттар таным нысанының жаңалығын, маңыздылығын, қасиеттерін көрсететін мұғалім сұрақтары мен белсендіруші әрекеттер көмегімен жасалады.

Психологиялық мәселелік жағдаят құрастыру жеке түрде жүзеге асады. Аса қиын емес, аса жеңіл емес таным міндеті оқушылар үшін қиындықтар тудырмайды. Мәселелік жағдаят оқыту үрдісінің барлық кезеңдерінде: түсіндіру, бекіту, бақылау кезеңдерінде де жасала береді.

Оқытушы мәселелік жағдаят құрастырып, студенттердің шешім қабылдауға бағыттайды. Осылайша, оқу бағытына қарай назар аударады және де нәтижесі ретінде онда жаңа білімдер қалыптасады, ол әрекеттің жаңа тәсілдерін меңгереді. Мәселелік оқытуды басқарудың бірден-бір қиындығы оның жекелік үлгіде жүзеге асатындығында. Сол себепті де оқытушы жекеше, дара түрде жол таба білуі қажет.

Студенттердің шығармашылық ойлауының дамуы үшін оның қабілеттері мен мүмкіндіктерін аша білуіне жағдай жасайтын әртүрлі бағыттар қажет. Мұндай сабақтарды жиі жүргізу дұрыс өйткені студенттердің шығармашылық ойлауының даму деңгейіне тәуелсіз, оларға қызықты болады. Қосымша тапсырмалар беру, оны орындату барысында түрлі әдістерді қолдану арқылы ізденістің әртүрлі жолдарын қолдануға мүмкіндік жасалады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. -М., 2008.
2. Батаршев А.В. Основной инструментарий практического психолога. Ростов- на-Дону, 2000.
3. Бадмаев Б. Методика преподавания психологии. М., 2003.
4. Жарықбаев Қ. Психология.- Алматы, 2003.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. - М., 1996. С158.
6. Шеврандин Н.И. Социальная психология в образовании. -М., 1995.

*Айтбенбетова Зауреш Ертаевна
Сеньор-лектор
Сатаева Эльмира Джихангировна
Сеньор-лектор
Каспийский университет
Высшая школа гуманитарных наук
Алматы, Казахстан*

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ

Аннотация: Современный этап развития цивилизации требует специалистов с широким гуманитарным мышлением, способных строить грамотно профессиональную деятельность по законам гармоничного развития. Но речь идёт не только о том, что инженерно-технический работник должен иметь достаточный уровень интеллектуальной подготовки, чтобы суметь обеспечить эффективность своего труда. Не менее важным является и то, что именно гуманитарное знание даёт такие приоритеты, как ответственность за общезначимые ценности, мировоззренческое самоопределение, общекультурная компетентность, личностная самоактуализация.

Ключевые слова: русский язык, инновационные подходы, коммуникативно - компетентностное, личностно - ориентированное, профессионально ориентированное обучение.

Реформирование высшего образования предполагает разработку и внедрение новых научно обоснованных средств и учебных предметных средств обучения, рациональных методов, организационных форм, педагогических технологий, обеспечивающих эффективную организацию и управление учебно-воспитательным процессом.

Наиболее продуктивны и перспективны такие образовательные технологии, которые позволяют организовать учебный процесс с учетом практической, профессиональной направленности обучения, а так же с ориентацией на личность обучающегося, его интересы, склонности и способности [1, с.1].

Основные инновационные подходы при обучении русскому языку и культура речи в вузах:

Коммуникативно - компетентностное обучение;

Личностно-ориентированное обучение;

Профессионально ориентированное обучение.

Проблема коммуникативного обучения средствами иностранного языка в современных условиях является достаточно дискуссионной и находится в поле пристального внимания, как ученых-теоретиков, так и преподавателей практиков. Вузовский курс обучения языкам носит коммуникативно-ориентированный и профессионально-направленный характер. Он способствует формированию коммуникативной профессиональной компетенции [2, с. 145].

Центром коммуникативно-ориентированного обучения языку является ситуация как универсальная форма процесса общения. Относительно русского языка как иностранного и русского языка и культуры речи в вузе предполагается подбор ситуаций, включающих каждого обучающегося в процесс общения, а также обеспечение коммуникативности заданий благодаря подбору речевых и условно-речевых упражнений, максимально создающих ситуации реального речевого общения. Каждая ситуация наделена смыслом, она включает мотивы и потребности обучающихся, учитывает взаимоотношения собеседников. Коммуникативность предполагает наличие определенных коммуникативных интенций, таких, как обращение, приветствие, благодарность, просьба, сочувствие, соболезнование и др. и их реализацию путем использования определенных речевых формул [1, с.2].

Личностно-ориентированное обучение – это такое обучение, где во главу угла ставится личность ребенка, ее самобытность, самооценность. Субъектный опыт каждого сначала раскрывается, а затем согласовывается с содержанием образования. Если в традиционной философии образования социально-педагогические модели развития личности описывались в виде извне задаваемых образцов, эталонов познания (познавательной деятельности), то личностно-ориентированное обучение исходит из признания уникальности субъектного опыта самого учащегося, как важного источника индивидуальной жизнедеятельности, проявляемой, в частности, в познании. Тем самым признается, что в образовании происходит не просто интериоризация учеником заданных педагогических воздействий, а «встреча» задаваемого и субъектного опыта, своеобразное «окультуривание» последнего, его обогащение, приращение, преобразование, что и составляет «вектор» индивидуального развития. Признание ученика главной действующей фигурой всего образовательного процесса и есть, по нашему мнению, личностно-ориентированная педагогика.

При проектировании образовательного процесса мы исходим из признания двух равноправных источников: обучения и учения. Последнее не есть просто дериват первого, а является самостоятельным, личностно-значимым, а потому очень действенным источником развития личности. Традиционно образовательный процесс описывался как учебно-воспитательный, основными составляющими которого являлись обучение и воспитание. На организацию последних направлялись все усилия, так как считалось, что ученик развивается только под влиянием специально организованных педагогических воздействий [3].

Обучение, которое обеспечивает полноценное усвоение знаний, формирует учебную деятельность и тем самым непосредственно влияет на умственное развитие, и есть развивающее обучение.

Существующие модели личностно-ориентированной педагогики можно условно разделить на следующие основные группы:

- социально-педагогическая;
- предметно-дидактическая;
- психологическая.

Социально-педагогическая модель реализовала требования общества, которое формулировало социальный заказ образованию: воспитать личность с заранее заданными свойствами. Общество через все имеющиеся образовательные институты формировало типовую модель такой личности. Личность при этом понималась как некоторое типовое явление, «усредненный» вариант, как носитель и выразитель массовой культуры. Отсюда основные социальные требования к личности: подчинение индивидуальных интересов общественным, конформизм, послушание, коллективизм и т.п.

Технология предметной дифференциации строилась на учете сложности и объема учебного материала (задания повышено-пониженной трудности). Для предметной дифференциации разрабатывались факультативные курсы, программы спецшкол (языковые, математические, биологические), открывались группы с углубленным изучением определенных учебных предметов (их циклов): гуманитарные, физико-математические, естественнонаучные; создавались условия для овладения различными видами предметно-профессиональной деятельности.

Психологические модели личностно-ориентированного обучения были подчинены задаче развития познавательных (интеллектуальных) способностей, которые рассматривались, прежде всего, как типовые (рефлексия, планирование, целеполагание), а не индивидуальные способности. Зависимая от содержания, специального конструирования учебного материала, обучаемость тем самым рассматривалась не столько как индивидуальная, сколько как типовая особенность личности (теоретики, эмпирики, обладатели наглядно-образного словесно-логического мышления и т.п.).

Создание серьезного средства обучения требует не только специального образования и системного подхода (т.е. определенного видения всей педагогической системы, в рамках которой будет использоваться данный продукт), но и владения основами, так называемого педагогического дизайна[4].

Всемирная информационная сеть много дает в процессе самообразования, позволяет каждому пользователю выбрать свой путь обучения. Использование электронных ресурсов придаёт новый статус самостоятельной работе обучающихся, при котором обучение по форме становится индивидуальным и самостоятельным, а по сути контролируемым и управляемым. Только компьютер способен осуществить столь разнообразную по форме и содержанию связь с обучаемым (информативную, справочную, консультирующую, результативную, вербальную, невербальную – графика, цвет, звуковая сигнализация) [5].

Возможны следующие формы использования информационных технологий на занятиях по языку:

- 1) создание преподавателем и студентом компьютерных презентаций;
- 2) работа с сайтами, ориентированными на обучение русскому языку;
- 3) использование электронных словарей и энциклопедий;
- 4) выполнение студентами заданий с аудио-видеоматериалами из Интернета;
- 5) дистанционное обучение языку;
- 6) контакт с сайтами образовательных учреждений, обучающих русскому языку;
- 7) общение с носителями языка в виртуальных сообществах, социальных сетях.

Каждая форма использования информационных технологий имеет свои особенности.

По мнению Е.А.Чертковой, «одним из приемов, широко используемых в настоящее время для устных выступлений, являются компьютерные презентации, позволяющие акцентировать внимание аудитории на значимых моментах излагаемой информации и создавать наглядные эффектные образы в виде схем, диаграмм, графических композиций

и т.п.». Рассматривая вопрос об использовании новых технологий при обучении иностранному языку на начальном этапе, В.П.Касьянова справедливо заметила, что «самостоятельная творческая работа обучаемых по созданию компьютерных презентаций позволяет расширить запас активной лексики, повысить интерес к изучению иностранного языка и культуры» [6].

Обучающиеся, изучающие русский язык, как неродного, в вузе, не просто знакомятся с научным стилем речи, а с языком специальности в системе. Язык специальности – это практическая реализация научного и официально-делового стиля речи в системе потребностей определенного профиля знаний и конкретной специальности. Что же такое язык специальности? Приведем несколько определений. Язык специальности – это «подсистема языка, обслуживающая сферу профессионального общения и характеризующаяся широким использованием терминологии, преимущественным употреблением слов в их прямых, конкретных значениях, тенденцией к специфическим синтаксическим построениям» [7, с.27]. «Язык для специальных целей представляет собой специфическую разновидность «языка в целом», которая используется при общении на ту или иную специальную тему» [4]. Язык для специальных целей неоднороден: с одной стороны, он максимально приближен к повседневной жизни, с другой – содержит специфическую лексику, которая имеет конкретную понятийную ориентацию. Данные определения дополняют друг друга.

Обучение русскому языку должно задействовать все стороны речевой деятельности обучающегося. «Речевая деятельность – это активный, целенаправленный опосредованный языковой системой и обусловливаемой ситуацией общения процесс передачи или приема сообщения» [8, с.5]. Это система умений, направленная на решение различных коммуникативных задач. Речь идет о коммуникативных задачах, объединенных на основании следующих признаков:

- а) форма речи – устная или письменная;
- б) восприятие или порождение речи [9, с.371].

Традиционно речевая деятельность разделяется на 4 вида:

- аудирование (устная форма, восприятие),
- говорение (устная форма, производство),
- чтение (письменная форма, восприятие),
- письменная речь (письменная форма, производство).

В наш век информационного общества работа с информацией, умение самостоятельно добывать знания, повышать свою квалификацию – показатель профессионализма. Умение принимать взвешенные, аргументированные решения, т.е. брать ответственность на себя, также являются важными компетенциями специалиста. Как бы ни был эрудирован преподаватель, каким бы великолепным не был учебник, даже в совокупности они не могут обладать всей необходимой информацией по тем или иным вопросам и быть истиной в конечной инстанции на долгие времена. Поэтому нужны принципиально иные отношения между преподавателем и обучающимся, иные способы обучения, организации познавательной деятельности.

Для подготовки конкурентоспособного специалиста в образовательном процессе должны использоваться инновационные и интерактивные методы обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

Орлова Е.В. Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2017 Vol.14 No.2, 299-309.

Макеева Е.А. Коммуникативно-компетентностный подход к обучению иностранному языку будущих журналистов. Вестник ПАГС, 2010. 144-148 с.

Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Вопросы психологии. 1995, № 2. – С. 13-21.

Базилевич С.В., Брылова Т.Б., Глухих В.Р., Левкин Г.Г. Использование инновационных и интерактивных методов обучения при проведении лекционных и семинарских занятий // Омский государственный университет путей сообщения.

Азимов Э.Г. Русский язык в Интернете (лингвистический и методический аспекты): Сб. статей: Лингводидактический поиск на рубеже веков. – М., 2000. – С. 8.

Касьянова В.П. Использование новых технологий при обучении иностранному языку на начальном этапе // Актуальные вопросы современной педагогики: Материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.). – Уфа, 2011. – С. 131.

Иностранный (русский) язык: Рабочая программа для студентов, обучающихся по программе «2+2» / Н.В.Курикова, И.И.Тюрина. – Томск: Изд-во ТПУ, 2008. – С. 27.

Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). – СПб: Златоуст, 1999. – 472. – С. 99.

Глухов Б.А., Щукин А.Н. Термины методики преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1993. – 995 с.

Кыякбаева Улбосын Козыбаевна
Мектепке дейінгі, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану білім беру
бағдарламасының жетекшісі, п.ғ.к., профессор
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Айжарық Ақнұр
Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының
3 курс студенті

ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Отбасы – адам баласының түп қазығы, алтын ұясы. Себебі: адам баласы шыр етіп дүниеге келген күннен бастап, сол ортаның ыстық-суығына бейімделіп, ықпалына көніп, осында ер жетеді. Кәмілеттік жасқа толғаннан кейін де өзі отбасын құрып бөлек шықпағанша, туған ата-анасының қол астында, қамқорлығында болмақ. Демек, отбасы – негізгі қамқорлық мектебі.

Отбасы – некеге қарағанда күрделірек қарым-қатынастар жүйесі, ол тек жұбайларды ғана емес, сонымен қатар балаларды, туыстарды, жұбайларға жақын адамдарды біріктіреді. Отбасы – бұл әлеуметтік институт пен шағын әлеуметтік топ белгілерін иеленетін әлеуметтік жүйе. Отбасы әлеуметтік институт ретінде жұбайлардың, ата-аналардың, балалар мен басқа туыстардың өзара қарым-қатынастарын реттейтін әлеуметтік нормалардың, санкциялардың және мінез-құлық үлгілерінің жиынтығымен сипатталады. Отбасы – некеге немесе қандас туыстыққа негізделген шағын топ, оның мүшелері тұрмысының ортақтығымен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланысады.

Отбасы – адамдардың өзара әрекеттесулерінің ежелгі институты, бірегей құбылыс. Оның бірегейлігі бірнеше адамның ондаған жылдарға есептелетін ұзақ уақыт ішінде, яғни адам өмірінің көп бөлігінде өте тығыз өзара әрекеттесетіндігінде. Қарқынды өзара әрекеттесудің, мұндай жүйесінде таластардың, дау-дамай мен дағдарыстардың пайда болмауы мүмкін емес.

Орыс тіліндегі «семья» сөзінің қазақша баламасы әлімсақтан отбасы екендігі аян. Бұқаралық ақпарат құралдарында ғасырлар бойы тілімізде орныққан «отбасы – ошақ қасы» тіркесіндегі төмендету сипатында айтылған мағынасынан алыстай алмай, «жанұя» сөзімен ауыстырып қолданылса деген пікірлер жиі айтылып жүр. «Жан» мен «ұя» сөйлем ішінде, синонимді түрде «семья» сөзінің стильдік қызметін атқарғанымен, дәлме-дәл

терминдік мағынасына дұрыс нұсқа бола алмайды. Сол сияқты үй-елмен ұғымдарының жиынтығынан тұратын «үйелмен» сөзі де «жанұя» сөзі іспетті баламалық рөл атқарады.

Отбасы және отбасы тәрбиесінің теориялық мәселелерін педагогикалық және психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, демографиялық және физиологиялық аспектіде зерттеген ғалымдар (И. Бестужев-Лада, И.В. Гребенников, В.Н. Колбановский, И. С. Кон, Э.И. Новиков, А.Г. Хрипкова т.б.) өздерінің зерттеулерінде қоғам өмірінде отбасы рөлінің маңызына тоқталып, бала тәрбиесінде халықтың этникалық, этикалық, ерекшеліктерін есептеудің қажеттілігін дәлелдейді. Түрлі мамандық иелерінің отбасы тақырыбына деген қызығушылығы, ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, әлеуметтік ортада отбасының өмір сүруінің көп функциялы сипатына байланысты[1].

Жалпы алғанда, зерттеу бірнеше бағытта жүргізілді:

Отбасы мен некенің туындауын және қоғамда дамуын зерттеу (Дж.Ф.Мак-Леннан, Л.Морган, Г.И.Бахофен, Ф.Энгельс, Ю.И.Семенов, М.Мид және басқалары);

Отбасы мен некенің типтері мен түрлерінің дамуын зерттеу (И.В.Гребенников, С.В.Ковалев, В.П.Меньшутин және басқалары);

Отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынасы психологиясының мәселелері (С.В.Ковалев, Л.В. Ковалева, А.И.Кочетов, Л.В.Панкова, В.А.Сысенко, В.С.Торохтий, Т.А.Трапезкова, В.Сатир, Н.М.Ходаков)

Отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін анықтау, отбасылық тәрбиенің әдіс-тәсілдерін жасау (Ю.П.Азаров, И.В.Гребенников, Н.К.Крупская, П.Ф.Лесгафт, А.С.Макаренко және басқалары).

Отбасына тарихи көзқарастың басы швейцар ғалымы И. Бахофеннің «Ана құқығы» (1861ж) еңбегі деуге болады. Бұл еңбегінде ол қоғамның дамуының бастапқы салаларына жыныстық қатынастардың ретсіздігі немесе жыныстық еркіндіктің кең тарауы тән деген болжам айтты. Бұдан кейін қоғамның дамуында басты роль әйелге тиесілі болды (матриархат). Кейінірек еркектердің басымдығы бекіді (патриархат).Отбасы туралы жаңа ілімге сын айтқан ағылшын заңгері, психолог, тарихшы Г.Мэн қоғамның дамуында матриархтың болғанын жоққа шығарды.

Американдық зерттеуші, тарихшы, этнограф Л. Морган отбасының дамуына қатысты басқа көзқарасты ұстанды. Ол 200-ден астам қоғамдық топтың неке –отбасы қатынастарын зерттеді. Л.Морган адамзаттың даму тарихын үш кезеңге бөлді: тағылық, варварлық, өркениет.

Олардың әрқайсысы өзіндік қоғамдық институттары мен өнердің түрлерін жасады. Ч.Дарвин ілімнің тікелей әсерімен ол отбасының даму теориясын сомдады. Л.Морганның іліміне сәйкес отбасы мынадай кезеңдерден өткен:

- қандас туыс отбасы;
- пуналуалды отбасы;
- полигамия (алдымен әйелдер жағынан, кейінен еркектер жағынан)
- моногамия

Отбасына деген нақты ғылыми пікірді Ф.Энгельс негіздеп берді. Ол бірінші болып мәдениеттің, яғни тағылық пен варварлықтың алғы тарихын ғылыми тұрғыдан сипаттады. Әр кезеңді ол төменгі, орташа және жоғары сатыларға бөлді. Ол өзінің «Отбасының, жеке меншіктің және мемлекеттің туындауы» атты еңбегінде отбасына оның тарихи даму барысында талдау жасайды. Алғашқыда неке топтары ұрпақтарға бөлінгенде, яғни, ата-аналар мен балалары арасында жыныстық қатынасқа жол берілмегенде, бұл қандас туыс отбасы болды. Онан кейін пуналуалды отбасы алмастырды, ол апа мен бауырлар арасындағы жыныстық қатынасқа жол бермеді.

Ал кейініректе жұптан тұратын отбасы пайда болды, онда еркек пен әйелден бір-біріне қатысты жұбайлық адалдықты талап етті, ал көзге шөп салу қатаң жазаланды. Өркениеттің табалдырығын арттарда туындаған отбасының соңғы түрі моногамия болып табылады [2].

Отбасы қоғамның жеке ұйымы ретінде зерттеу, оның даму тарихын зерттеу ертеден орын алған. Ал, ғылыми тұрғыдан жүйелі зерттеу тек XIX ғасырдың ортасында басталған. Осы кезде көптеген ғалымдардың еңбектері (Ф.Энгельс, Дж.Ф. Мак-Ленанн, Л. Морган, И. Баховен) неке түрлерін және некенің қоғамдық дамуын зерттеуге бағытталған еді. Ал, XX ғасырда батыс ғалымдары некенің құрылымын (Боуен, Олсон, Бэйтсон), дамуын (Соломон, Дювель, Шепард, Беннис, Куутсар және т.б.) зерттеуге ден қойған. Отандық психология және социология ғылымдарында жанұяның құрылуы мәселелері қарастырылды (А.Г. Харчев, Н.Я. Соловьев, В.М. Медков, А.И. Антонов, И.В.Гребенников, Э.Г.Эйдемиллер, В.В. Юстицкис, А.Н.Елизаров және т.б.).

Отбасы және отбасындағы қатынастар психологиясы саласында ата-аналар мен балалардың қатынасы мәселесі ерекше зерттеу нысанына айналды. Аталмыш мәселелер бойынша зерттеулер, олардың қорытындылары жеке концепцияларды құрайды. Шетелдік психологияда ананың балаға қатынасы түрлерін зерттеген С. Броди және Л. Ковар еңбектерін; ата-ананың тәрбиелеу стильдерін сипаттарын жіктеген Д. Боумрин зерттеулерін атап өтуге болады. Поляк зерттеушісі М. Земсканың әке – шешенің балаларға қатынасы мен оның баланың тұлғалық сипаттарының қалыптасуына ықпалын зерттеуі ерекше мәнге ие болады. Ресейдегі отбасы психологиясына қатысты зерттеулерді бірнеше негізгі бағыттарға жіктеуге болады:

1) ата – ана бағдарларын (А.С. Спиваковская, Т.В. Архиреева, В.В. Столин, А.Я. Варга, Е.А. Савина, О.Б. Чарова, Г.Г. Филиппова) және отбасындағы тәрбиелеу стильдерін зерттеу (С.В. Ковалев, В.В. Воронов, Е.А. Костицина, Е.Т. Соколова, Э.Вильданова);

2) Дұрыс емес тәрбиелеу түрлерін зерттеу (В.И. Гарбузов, А.С. Спикаковская, А.Е. Личко, Э.Г. Эльдемиллер);

3) ата – аналар мен балалардың өзара қатынасының әр түрлі аспектілерін зерттеу (О.В. Илларионова, В.В. Столин, А.В. Петровский, М.В. Полевая);

4) ата – аналар мен балалардың өзара қатынасындағы бұзылуларды және олардың тұлғалық дамуына әсерін зерттеу (А. Захар А.С. Спикаковская, Е.О. Смирнова, Т.А. Кошкарлова, Н. Штирман, Э.Г. Эйдемиллер)[3].

Қазақстандық ғалымдардың еңбектері отбасындағы қатынастар педагогикасы мәселелерін, балалар мен ата – аналардың дау – жанжал жағдайларындағы мінез – құлқы, әртүрлі отбасындағы қарым – қатынас ерекшеліктерін қамтиды (С.М. Илюсизова, У.И. Ауталипова, М. Габдуллин, С. Кубенов, Х.Т. Шерьязданова). Көрініп тұрғандай, отбасындағы қатынас мәселелеріне ғылыми зерттеу қызығушылығы өсіп келеді, сонымен қатар, отбасы өміріне көптеген сыртқы, әлеуметтік - экономикалық факторлар орасан зор ықпалын тигізеді. Отбасы қай кезде болмасын жан-жақты қызығушылықты тудырған құбылыс. Қоғам үшін осы әлеуметтік институттың ерекшеліктерін, зерттеу мәліметтерін іс жүзінде қолдану аса маңызды мәселе болып табылады. Жеке адамдардың өміріндегі маңызымен қатар, отбасы елеулі қоғамдық рөлі де орындайды. Жанұя бала дамуындағы, әлеуметтік ортасына сәйкес өмірге балаларды дайындаудағы өте маңызды орынға ие; баланың қалыпты тұлғалық дамуына негіз болатын білімдерді, іскерліктерді және дағдыларды алғашқы меңгеру ортасы. Ал, қоғамның алдында, өз кезегінде, жанұялық тәрбиелеудің маңызын өсіре отыра қоғамдық тәрбиелеуді байланыстыру міндеті тұр. Тәрбиелеу және жанұядағы үйлесімді қатынастар қоғам мақсаттарына үндес болуы керек, сондықтан әр түрлі ғылымдардың, соның ішінде психология тұрғысынан отбасы мәселелерін зерттеу қажеттілігі туады. Шетелдік психологиясында жағымды және жағымсыз ата-аналық позицияларды белгілейді. Поляк зерттеушісі М. Земска осыған орай ата-ананың жағымды позициялары мен баланың қалыпты тұлғалық дамуымен және мінез-құлығының қалыптасуы арасындағы байланыс механизмдерін және жағымсыз ата-аналық позициялар мен балалардағы мінез-құлықтың бұзулары арасындағы байланыстарды қарастырады. Осы проблеманы зерттеу барысында ғалым ата-ананың балаға жағымсыз және жағымды бағдарларынан тұратын күрделі позицияларды жіктейді. Негізгі үлгілері ретінде М. Земская белгіледі:

1) Ата - ана мен балалар арасындағы эмоционалды алшақтық, яғни жақындықтың болмауы, бала мен ата - анасы арасындағы эмоционалды қалыпты қатынас ата - ана зейіннің тек балаға шоғырлануы;

2) Ата - ананың балаға қатысты басымдылығы, үстемділігі, ата - ана мен баланың ішкі өзара тәуелсіздігі, ата - ананың балаға қатысты шектен тыс көнгіштігі.

М.Земская көрсеткен ата - аналық бағдарларды талдау келесі ерекшеліктерді көрсетті. Ата - ана мен балалар арасындағы эмоционалды алшақтық, яғни жақындықтың болмау кезінде ата - ананың баламен қарым - қатынасы жеткілікті мөлшерде болмайды, демек, баладан әке - шешелердің психикалық қашықтығы байқалды. Әдетте, эмоционалды жақындығы жоқ ата - аналар баланы қолдау тәсілін емес, балаға қарсы қатынасты ұсынады[3]. Жаңа қоғамдық-саяси қарым-қатынастар бекіп жатқан кезеңде қазіргі заманның отбасына әлеуметтік талдау жасайтын, отбасын нығайтудың және оның тұрақтылығын сақтаудың жолын белгілеген қазақстандық социологтардың зерттеулерін атап өту керек (Н.А.Аитов, У.Ауталипова, У.Бекжанов, К.Г.Габдуллина, З.Ж.Жаназарова және тағы басқалары).

Әлеуметтік жұмыс әлеуметтік қиыстырылған іс- әрекет болып табылады, онда қызмет жүйесі, жұмыс бастылықтың құрылымы мен теория жиынтығы айтылады. Оның мазмұны сол және басқа елдегі әлеуметтік көмек қажет ететін адамдармен жүргізілген жұмыстармен, әлеуметтік қызметтердің қалыптасқан түрлерімен, әлеуметтік жұмыстардың кәсіптік дәрежесімен және клиенттердің әр түрлі тобымен жүргізілетін әлеуметтік саясат сипатымен анықталады. Кәсіби әлеуметтік жұмыс отбасы құрамы мен клиенттің тұрмыс қалпы, әлеуметтік мәртебесі, дін, этика, мәдениет деректерімен анықталатын әр түрлі жағдайларда іске асырылады [4]. Отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстар ғылымының келесі принциптері оларды топтастыруға байланысты мазмұнды принциптер: қоғамдық-топтық және жеке мүдделерінің үйлесімі; өзін-өзі және отбасы мүшелерін қамтамасыз ету, отбасы мүшелерінің күнкөрісі үшін өзінің күнелтуі және толық жарамды азамат тәрбиелеу.

Отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс өзінің негізінде әлеуметтік (қоғамдық) ғылым бола отырып, техникалық, әсіресе, табиғи ғылымдармен байланысты. Оның білімі шегінде жүргізілетін зерттеулер пәнаралық сипатта болады: әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-психологиялық т.б., ал екінші жағынан социология, педагогика, құқықтану және басқа да әлеуметтік пәндермен байланыстары бар. Отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс жүргізу кезіндегі көптеген әдістер пәнаралық болып саналады, өйткені өз қызметімен және ауқымды міндеттеріне байланысты ғылым ретінде бөлінеді. Сондықтан да, отбасымен әлеуметтік жұмыс жүргізу кезінде қолданылатын әдістерді сипаттай отырып, оларды экономикалық, медициналық, саяси, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік, әкімшілік, педагогикалық және т.б. түрге бөлеміз .

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Баймұқанова М.Т. Отбасымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс. -Астана.2015
2. Бикенов К.Ү., Жаназарова З.Ж., Нұрбекова Ж.А. – Алматы, 2019.
3. Жаназарова Ж. Социальная работа с семьей. – Алматы, 2013
4. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы. Қайнар баспасы. – Алматы, 2020

*Есжанова Гүльчат Куанышовна,
к.ф.н., ассистент профессора АЛУТ
Әділбай А, студент 1 курса АЛУТ
Алматы, Казахстан*

**ПРЯМОЕ ДОПОЛНЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ
КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ**

Аннотация. В статье рассматривается исследование прямого дополнения, употребление его в оформленном и неоформленном виде. Характерные признаки и правила использования прямого дополнения: формы и роль служебных слов; виды прямого дополнения; отличие исследуемого явления от аналогичных категории и варианты окончаний винительного падежа.

Ключевые слова: прямое дополнение, винительный падеж, аффикс, глагол, косвенное дополнение.

Summary. The article touches upon the issue of the study of a direct supplement, its use in a

formal and unformed form. Much attention is given to the characteristic features, rules of using direct complement: forms and role of service words; types of direct complement; difference of the studied phenomenon from similar categories and variants of accusative case endings.

Key words: direct supplement, accusative case, affix, verb, indirect complement.

Аңдатпа. Мақалада тура толықтауыштың зерттелуі мен оның жалғаулы, жалғаусыз түрлері қарастырылады. Тура толықтауышқа тән белгілері мен ережелері: шылау сөздердің түрлері мен ролі; тура толықтауыштың түрлері; зерттелетін құбылыстың өзіне ұқсас категориялардан тұлғалық айырмашылығы және табыс септігі жалғауларының түрлері.

Түйінді сөздер: тура толықтауыш, табыс септік, аффикс, етістік, жанамма толықтауыш.

Объекты синтаксиса современного казахского языка пополнились, и стали определяться несколько его научных аспектов. Проблема, не ставшая объектом специального исследования в синтаксисе, заключается в познании внутренних закономерностей членов предложения. В истории казахского языка в изучении членов предложения большой вклад внесли ученые П. М. Мелиоранский, А. Байтурсинов, К. Жубанов, С. Аманжолов, Н.Сауранбаев, Х. Басымов, А. Ермеков, т. Сайрамбаев, Ж. Балтабаева и другие. Исследование каждого из членов предложения прослеживается в исследовательской работе, которая в последнее время стала защищаться. Однако, очевидно, что многие вопросы, касающиеся членов предложения, все еще ждут своего решения. Один из них - дополнение.

В этой статье мы поговорим о прямом дополнении в современном казахском языке. Сравнительное изучение характера прямого дополнения в современном казахском языке и в языкознании родственных тюркоязычных народов. Обобщение способов его образования путем анализа морфологического состава прямого дополнения. А также выявить специфические особенности каждого класса слов и некоторых языковых фактов в составе прямого дополнения, группировать слова, дополняющие состав прямого дополнения, доказывать его структуры.

Нередко дополнение является частью предложения, даже если оно не является существительным, прилагательным или глаголом, но при этом не упоминается прямое дополнение. Конечно, может возникнуть вопрос, в чем выражается винительный падеж. В этих работах винительный падеж рассматривается как член предложения.

А. Казем-Бек отметил двоякое употребление винительного падежа, отметив, что чем больше удаляется винительный падеж от относительного глагола, тем больше он неизвестен. [Казем - Бек М.А., 1846, стр.176]. Аналогичное мнение высказывалось и в грамматике алтайского языка: «Винительный падеж употребляется с префиксом, когда он обозначается определенным артиклем, и без префиксов, когда подлежащее неопределенное» [Грамматика алтайского языка, 1869, с.42].

Мелиоранский П.М. предлагает другую точку зрения.: «Употребление оформленного и неоформленного винительного падежа весьма часто зависит от личного взгляда говорящего или пишущего» [Мелиоранский П.М.,1897, с.15]

Согласно этим мнениям, винительный падеж, являющимся прямым дополнением, рассматривается с разных сторон. В частности, в работе последнего ученого определение дается отдельно и рассматриваются некоторые его проблемы, но термин «дополнение» остается только между словами.

А.Байтурсынов, основоположник научной грамматики казахского языка, впервые ввел в науку термин «прямое дополнение», его формы, формы исследования кратко излагаются, но не поясняются на примерах. Хотя автор не использует слово косвенное, но показывает падежные окончания, вопросы и способы его образования.

Аманжолов С. особое внимание уделяет дополнению в своей работе «Научный синтаксис» 1940 года, но в этой работе автор не останавливается на его типах, а лишь в общих чертах. В этой работе автор рассматривает способы выражения прямого дополнения, прилагательным, числительным и местоимения.[Аманжолов С., 1940, с.80].

Употребление винительного падежа без аффикса говорится в диссертационной работе Ж.К.Балтабаевой, согласно комментариям Щербакова и А.Н.Кононова, в древнетюркских писаниях употребление винительного падежа без аффикса используется широко, чем с аффиксом, а также особенности скрытой формы именительного и винительного, а в современном литературном языке аффиксальная форма винительного падежа более распространена, чем безаффиксальная форма в современном литературном языке.[Балтабаева Ю.К., 1983, с.116]

Тюрколог Э.И. Убрятов показывает, что прямое дополнение, выраженным глаголом отличаются от других тюркских и даже русских языков. Если в других языках предмет делится на прямые и косвенные дополнения в зависимости от глаголов, а в якутском языке: «Прямое дополнение одинаково возможно как при сказуемом, выраженным переходным глаголом, так и сказуемым, выраженным непереходным глаголом». Также Э. Убрятова утверждает, что винительный падеж не всегда является дополнением «Говоря о дополнении, выраженным именем в винительном падеже, следует однако, иметь в виду, что не всегда форма винительного падежа имени означает, что данное имя непременно является дополнением в предложении. В целом ряде случаев имя в форме винительного падежа выполняет совсем иную синтаксическую роль»

Чаще всего без аффиксов выступают такие «привычные» неиндивидуализированные объекты, которые очень тесно связаны с данным действием, так что в данном контексте как бы не мыслятся самостоятельными и отдельными. Они часто оказываются лишены той выделенности из среды, ограниченности в пространстве, которая в тюркских языках, как и в русском, является основой предметности, «вещности». [Убрятова Е.И.,1948,с.61]

Специалист по синтаксису кыргызского языка И.Д. Жакубов: «прямое добавление относится в основном к глаголам или именованным глаголам членам предложения, обозначает подлежащее, выражается в форме винительного падежа и относится к полному падежу исходного падежа».

Прямой объект в других тюркских языках, выражается оформленным или неоформленным винительным падежом в зависимости от определенности и

неопределенности выражаемого объекта. В конструкциях с ментальными глаголами позицию объекта в винительном падеже потенциально занимают существительные, объединенные в семь семантических групп. Распространенной формой выражения прямого объекта является также придаточное предложение, в котором основной лексемой, принимающей на себя аффикс винительного падежа, является субстантивированное причастие.

Имя существительное в неоформленном винительном падеже в тувинском языке часто представляет неопределенный объект, группу или единичный предмет данного рода, никак не индивидуализированный, не несущий на себе специального показателя.

Имя существительное в неоформленном винительном падеже с глаголом находится в тесной семантической связи. Имя существительное в неоформленном винительном падеже и глагол передают одно значение. Существительные в оформленном и в неоформленном винительном падежах могут появляться при всех временах глагола. Они взаимозаменяемы в следующих случаях: 1) когда существительные в этих падежах стоят непосредственно перед предикатом; 2) когда существительные употребляются с аффиксами принадлежности 1-го и 2-го лица; 3) когда употребляются словосочетания, основанные на 2-м изафете. Слова с аффиксом принадлежности 3-го лица никогда не употребляются в неоформленном винительном падеже. В большинстве примеров при прошедшем времени глагола 3-го, 1-го лица употребляется существительное в неоформленном винительном падеже. И обозначает неопределенное лицо или неопределенный предмет.

Итак, в своей главной функции винительный падеж обозначает прямой объект. Многие языковеды отмечают особый характер винительного падежа, который они именуют как приглагольный. Довольно редко встречаются ситуации, когда происходит восстановление пропущенной глагольной формы. Это происходит там, где имя существительное в форме винительного падежа имеет определенную связь с другим именем существительным и зависит непосредственно от предлога.

Винительный, а именно его формы, могут быть зависимыми как от причастий и деепричастий, так и от предлогов, которые управляют этим падежом. Эти формы могут выступать в функции обстоятельства пространства или времени. Обозначение прямого объекта – это и есть грамматическая функция. Дополнение подобного рода – это обязательное условие при употреблении переходных глаголов. Значение таких глаголов указывает на необходимость распространения их дополнением, употребленным в винительном падеже. К семантической функции можно отнести пространственные и временные значения. Значения подобного характера раскрываются лишь у совсем небольшого количества существительных. В некоторых случаях использование беспредложного винительного падежа характерно для количественного обозначения в общей форме. Есть ряд переходных глаголов, использование которых предполагает обязательное употребление дополнения, стоящего в винительном падеже.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Казем – Бек М.А. Общая грамматика турецко-татарского языка.-Казань:Типография имп.АН, 1846 .-176с
2. Грамматика алтайского языка.-Казань:типография университета,1869.-142с.

3. Мелиоранский П.М. Краткая грамматика казак-крского языка. – СПб:Типография имп.АН,1897.-15с.
4. Убрятова Е.И. Исследование по синтаксису якутского языка.- М.-Л.:Изд-во АН СССР, 1948.-С.61-64
5. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы.- Алматы:Ана тілі , 1992.-280б.
6. Аманжолов С.Қазақ тілі ғылыми синтаксисінің қысқаша курсы.-Алматы: Қазақ мемлекеттік баспасы,1940.-Б.77-121.
- 7.Балтабаева Ж.К. Табыс септік формаларының қолданылуындағы кейбір ерекшеліктері. Қазіргі қазақ әдеби тілінің грамматикалық құрылымы.- Алматы:Ғылым,1983,-116б.
- 8.Дмитриев Н.К.Грамматика башкирского языка.-М.-Л.:Изд-во АН СССР,1948.-С.61-64.

Құрманбаева А.А.
фил.ғыл.канд.доцент «Тұран» университеті

Журналистика формасының визуализациялануы

Қазіргі күні БАҚ-тың саясатқа, әлеуметке, мәдениет пен тұтас өркениеттің дамуына тигізер әсерінің ықпалдылығына адамзат баласының көзі жетіп отыр. Ақпаратқа деген зәрулік пен тәуелділік, оның нысанасы мен ұсынған контентін аудиторияның ұдайы назарда ұстауы – өмір сүруіміздің бұлжымас қағидасына айналды. ХХІ ғасыр – тың технологиялар мен халықаралық медиа кеңістіктің жанданып, қоғам көшіне сай жаһанданған кезеңі. Соған сай журналистика саласындағы ақпарат тарату қызметі де уақыт озған сайын қарқынды дамып, постмодернистік-коммуникативтік стильде күшейіп келеді. Адамзат бұл жетістіктерді еңсеру жолында бірнеше журналистика хроникасын тізді. Алғашында телеақпарат кеңістігіндегі телебайланыс торабы жетіліп, өзінің даму сатысының ең биік межесіне қол жеткізді. Компьютерлі ақпараттық жүйе, телефония, телеграфтық қағілез байланыс, фотография, кинематография, дыбыс жазудың жаңа да жетілген құралдары қолданысқа еніп, телегазет, электронды пошта, видеоорталық компьютерлік құрылғылар көмегімен дерек алмасу сынды игі қадамдар ақпараттық магистраль бойымен дамыды. Телевизияның мүмкіндіктері молайып, эфирлік бағанында тың тақырыптарды сөз ете бастады. Жаңалық ұсынуындағы коммуникативтік трендтер – ақпараттың визуализациялануына, дәстүрлі әдістен әлеуметтік медиаға жылысуына мүмкіндік сыйлады. Басылымдардың, телеарналар мен радиолардың электронды алаңы мен сандық форматы – журналистиканың жаңа заманға сай ерекшеліктерін игере отырып құбылуына, уақыт пен кеңістіктегі өз арнасына түсуіне ықпал етті.

Журналистика қоғамның бұқаралық санасына қозғау салып, әлеуметтік ортаны қалыптастыратын қызметімен сұранысқа ие мамандық болды. Оның нысана ретінде алған тақырыбы, сөз болған мәселелері көмегімен қоғамдағы проблемалар талқыланады, ұлттық мәдениет қалыптасып, белгілі бір жүйеде дамиды. Жаңа ғасырдағы жаңа құндылықтар әлемі пайда болды. Бұл қоғамдық процестердің барлығының басында тікелей журналистер жүрді.

Дегенмен, ақпарат айдыны қаншалықты тың технологиялардың әсерінен түрөзгеріске ұшырап, формацияланғандығымен, бұл санатты зерттеу, оған кәсіби тұрғыдан баға беру қашан да өзекті мәселе екені түсінікті. Осыған орай, визуализациялану үрдісіндегі журналистика жанрларының даму-құлдырау қарқыны, тақырып төңірегінде жарық көрген іргелі еңбектерді зерттеу, жанрдың заманауи түрөзгеріске ұшырап отыруын ұдайы назарда ұстау басты міндетке айналып отыр. Себебі, күнделікті қоғамдық өмірімізде жаңа бір құбылыс орын алып, жаңалық пайда болып жатса, екінші бір аудиторияны елең еткізген оқиғалар ел жадынан жойылып жатады. Бұл – адамзат

қоғамының ілгері басуының, дамуының айғағы. Дамудың барысында талай мәселелер алдыңғы күнтізбесіне шығатыны белгілі. Ал осы проблемалар турасында, мамандардың арнайы көзқарасын білу үшін, тіпті, үгіт пен насихатты бұқаралық ақпарат құралдары көмегімен кеңінен насихаттау үшін журналист заманауи жанрларға иек артады. Мәселен, телевизия, ютубхостинг, әлеуметтік желілердегі тікелей эфир арналары, т.с.с. санаттардағы ақпараттық қатқыл жанрларды нақты өмір шындығын бейнелеудің қалыптасқан түрі ретінде қарастыру аса маңызды.

Қазіргі журналистика трендтеріне сай зерделесек, көгілдір экран әлеміндегі заманауи жанрлық құрылым тәжірибелік бағытта да мол мағлұмат ұсынады. Оның салыстырмалы түрде шығармашылық өнімдерді жіктеу мақсатында пайдаланылатын және аудитория үшін кеңестер тізбегін ұсынатын [1, 90 б.] белгілері бар.

Журналистика формасының визуализациялануы кезеңіндегі ақпараттық нысан айқын, объекті өте кең. Ондағы публицистика жанрларының табиғаты да алуан түрлі.

Мысалы, визуализацияланған ақпарат таратудағы жетекші жанр Сұхбат-life-та негізгі бейнелеу – мәнерлі сөз, мақам, техникалық құралдар, жанды кейіпкер сөзі, диалог (қарым-қатынас), монолог болып келіп, адамның табиғи мүмкіндіктері аясында өрбиді. Бұл нысандар журналистика үшін өте маңызды категориялардың бірі. Өйткені, әлеуметтік жүйедегі коммуникативтік(өзара қарым-қатынас) процесс жоғарыда аталған ұғымдар көмегімен жүзеге асады. Соның ішінде, сұхбат жанры – теледидардың ажары ғана емес, қоғамды тәрбиелеудің, ағартудың, ойына қозғау салудың ақпараттық-хабарламалық типі. Зерттеу саласында айғақталғандай, телевизиядағы журналист пен мейман арасындағы қарым-қатынастың мәндік белгілері сұхбат жанрында көрінеді. Сондықтан, журналист өз қызметі негізінде сұхбат алу үшін көтерілген мәселені терең білетін тәжірибелі мамандармен, қоғам қайраткерлерімен, өнер саңлақтарымен, еңбекшілермен өз сауалдарына кеңінен түсінік алу мақсатында арнайы жолығып, кездеседі. Бұл тұрғыда журналистика теоретигі, ғалым, профессор Тауман Амандосов: «Кездесулерде журналист пен әңгімелесуші адам арасында жарасымды әңгіме болады. Олар пікір алысады. Өздерінің осы пікірлері туралы сол мәселе мен проблема жөнінде белгілі бір қорытындыға келеді [2, 11 б.] дейді.

Қазіргі журналистикадағы жанрлар заманауи трендтердің көмегімен өзгеріске ұшырап, реформаға түскенін байқап отырмыз. ХХІ ғасырдағы сұхбат – аудиторияда қоғамдық пікір туғызудың жаңа сатысына көшті(Жетісу арнасы – «Қателік» бағдарламасы, Маңғыстау арнасы – «Наркескен», «BBC» - «World News», Sochial media – «Саяхаттандырылмағандықтарыңыздан» т.б.). Бұл ретте, қазіргі талаптарға сәйкес, журналист тек кез келген тұлғамен жолығып, оның айтқанын бұлжытпай жазып алуға ғана назар аударып қоймауы қажет, телевизияның конвергенциялануы бағдарына сұхбат өнімін өңдеп, көпшілік қауымға ерекше етіп жеткізуге міндетті.

Телевизия мен ютубжелілердегі, әлеуметтік медидағы бейнеуіктердегі журналистика жанрларының жарасымды көрінуіне ықпал ететін факторлар өте көп. Олардың қатарына: сұхбат құратын орын (location), заманауи сәндегі киім үлгілері (fashion), соңғы трендтегі аудио-видео (media) құралдар және тікелей-онлайн (life) байланыс жатады. ХХІ ғасырдағы дәстүр бойынша телевизиядағы сұхбат жанрының басты ерекшелігі техникалық құралдар көмегімен жүргізілетіндігінде екендігін баса айтқан орынды. Әлемге танылған тележурналистердің дені: Орпа Уинфри (OWN), Роберт Фиск (The Independent), Кейт Ади (BBC), Кристиан Аманпур (CNN International), Ху Шули (Caixin Media), Дайан Соьер (ABC World News) тағы да басқаларын танымалдыққа тек кәсібилік пен ізденіс, қабілет қана жеткізіп қойған жоқ. Олардың есімі телеконтенттердің визуализациялануы, тарқатып айтқанда, телебағдарламалардың ғаламторға түсуі, таратылуы арқасында жүзеге асты. Сол себептен, ақпарат ғасырындағы мол мүмкіндіктер сұхбат жүргізетін тележурналистер үшін аса оңтайлы кезең болып саналады.

Қазір соңғы он жылдың көлемінде телевизияның адам өмірінен жылыстап шығып, ақпараттық кеңістікті дерлік әлеуметтік медиа құралдардың жаулап алатындығы жайлы көптеген пікірлер айтылуда. Десе де, канадалық танымал телевизия продюсері Аллан Новак теледидар әлеміндегі олимпиада болып саналатын мерекелі Banff World Media Festival-ға барып, MIP TV блогындағы контент нарығындақандай үрдістер байқалып, алдағы уақытта не өзгеріп, ненің сақталатындығы туралы пікір білдірді[3]. Журналистерге берген сұхбатында продюсер көгілдір экран әлемі қызметкерлерінен телевизия саласында айтыла-айтыла жауыр болған «контент» сөзін ұмытуларын өтінді. Барша журналистерге көңілашар хабарлар мен «шоу» пішіні шеңберінен шығып, оқиға мен адам жанына үңілуді, сауатты сұхбат құруға ат салысуды қолға алу қажет екендігін айтты. Сонымен қатар, телевизияның әзірге құрымайтындығын, қайта керісінде You Tube, Netflix онлайн-сервистерінің көмегімен салмағы еселеніп, маңызы артып бара жатқандығын тілге тиек етті.

«Теледидар, интернет, интерактивті жобалар — мұның барлығы бір үлкен экокүйенің бір бөлігі болып табылады. Өзіңді тар қауыздың ішінде шектемеңіз және үйреншікті шекарадан шығуға тырысыңыз. Негізгі әрі қашан да өзекті талап — жақсы тарихтың немесе қызықты әлемнің болуында[4]», — дейді Аллан Новак. Расында, ақпараттық процестер мен ақпараттық тың технологиялар бүгінгі біз күн кешіп отырған кезеңге дейін дамып келген, дамып жатқан ақпараттық кемел қоғамның негізгі көрсеткіші.

Соңғы жылдар ажарынан аңдағанымыздай, қазір ақпарат арқылы миллиондар мен миллиардтардың ақыл-ойын билеп-төстеу жолында үлкен күрес жүріп жатыр. Бұл ендігі кезекте үздіксіз, шеті мен шегі көрінбейтін үрдіс. Мәселен, осыдан он жыл бұрын «Каунтерпарт» коммерциялық емес заңды тұлғалардың қауымдастығы жүргізген сауалнамалардың нәтижесіне қарағанда, ақпарат алу көздері саналатын нысандардың ішіндегі баспасөз бен телерадио жетекші рөлге ие болып қала беретіндігі жазылған. Сауалнамаға жауап берген респонденттердің 33 пайызы — бұқаралық ақпарат құралдарын, 17 пайызы — ғаламторды, 7 пайызы — қоғамдық қабылдау өткізілетін орындарды, 7 пайызы — «ашық есік» күндерін, 4 пайызы — баспасөз клубтарын ақпарат алу көздері деп есептейтіндіктерін білдірген [5, 109 б.].

Қорыта айтқанда, заман стандарттарына лайықты журналистің ақпарат-контент ұсыну шеберлігі — кейіпкер мен маманның өзара түсінісуінен, журналистің көтерілген мәселе төңірегінде хабары мол болуымен айқындалады. Журналист өзінің кейіпкері айтқан ақпаратты саналы түрде ұғынуы тиіс. Бұл, өз кезегінде, тұшымды сұхбат жасауға ықпал етеді. Сұхбат барысында маман мен кейіпкер ойының бір арнаға тоғысуы сұхбатты жанды, шынайы ететін басты фактор. Өзара түсінісу мен кемел білім нәтижесінде сұрақтар туындап, жақсы байланыс орнайды. Қандай да бір дайындыққа құрылған, алдын-ала екшеленген сұрақтар кейде кейіпкер ойымен үйлеспей, телехабар көрерменге ұнамсыз болып шығуы мүмкін. Қонақты тыңдау мәдениетінің жоғарылығымен және нақты сұрақ қоя білу шеберлігімен заманауи телеконтенттерде сұхбат жүргізу үшін масс медиа талаптарын ескеру керек. Сауатты сұрақ пен ұтымды жауап ойға қонымды шықса, телехабардың да ғұмыры уақыт пен кеңістік көлемінде ұзақ болады. Бүгінгі күні интернеттегі сұхбатты қайтара көру мүмкіндігіне аудитория сандық медиа арқылы қол жеткізді. Сондықтан, жаһандық визуализация санатындағы журналистік шеберліктің мүмкіндіктері мен әдістерін айшықтауда, заманауи трендтерге құрылған бағдарламада мораль, этика құндылықтары ешқашан бұзылмауы қажет.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Основные понятия теории журналистики // Под ред. Я.Н. Засурского. М., 2003. — С 235.
2. Амандосов Т.С. Журналистік шеберлік және публицистика жанрлары. — Алматы: Мектеп, 1978. — 181 б.
3. http://www.cinemotionlab.com/novosti/002077_glavnyh_tendenciij_sovremennog

4. <http://www.cinemotionlab.com/television>
5. Нурманова М. Қоғамдық формациялардың телевидениеге әсер ету мәселелері // Хабаршы. 2019. №2(52). – 129 б.

Ауелгазина Толқын Кудайбергеновна
саяси ғылымдарының докторы, доцент
Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы
«Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Дүйскенова Райгүл Жеңісқызы
экономика ғылымдар магистрі
Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы
«Экономика және бизнес» кафедрасының аға оқытушысы
Сабырқызы Жалғас
Гуманитарлық ғылымдар магистрі,
Каспий қоғамдық университеті
Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің сеньор-лекторы

АЙМАҚТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа. Әлемде үздіксіз жүріп жатқан өзгерістерге орай инновациялық саясат қазіргі дамудың маңызды факторына айналууда. Өз кезегінде инновациялық қызмет елдің экономикасының өсуін және экономиканың құрылымдық қайта құрылуын қамтамасыз ететін қуатты тұтқаға айналууда. Осыған орай аймақтардың инновациялық дамуы мемлекеттің стратегиялық мәні зор мақсатының бірі. Ал мемлекеттік стратегия мен экономикалық саясаттың ерекшеліктерінің өзегі аймақтардың инновациялық белсенділігін жоғарылату болып отыр. Кез келген елдегі аймақтарды көтеруге инновациялық қызметті ынталандыру мен енгізу, аймақтық және әлемдік нарыққа интеграцияланған бәсекеге қабілетті өндірісті дамыту жолымен ел экономикасын терең әртараптандыру негізінде қол жеткізуге болады. Қазақстанның аймақтары айтарлықтай ресурстық – шикізаттық, өндірістік және кадрлық әлеуетке ие. Инновациялық – технологиялық дамудың және аймақтар экономикаларының бәсекелестікке қабілеттілігін арттырудың инновациялық құрылымдар мен басқару тетіктерін даярлау кезіндегі маңызды мәселелер терең мән беруді талап етеді. Сондықтан аймақтық инновациялық саясатты іске асырудың деңгейлері мен ерекшеліктерін зерттеудің маңызы зор.

Түйін сөздер: саясат, аймақтар, инновация, технология, даму, деңгей, әлеует, бәсекеге қабілеттілік.

Annotation. In connection with the changes taking place in the world, innovation policy is becoming an important factor in modern development. In sequence, innovation becomes a powerful lever for economic growth and structural adjustment of the economy. On this subject, the innovative development of the regions is one of the strategically important goals of the state. The specifics of the state strategy and economic policy are based on increasing the innovation activity of the regions. The increase of regions in any country can be achieved on the basis of a deep diversification of the country's economy by stimulating and introducing innovative activities, developing competitive production integrated into the regional and world market. The regions of Kazakhstan have significant resource and raw materials, production and personnel potential. The most important issues of innovative and technological development and increasing the competitiveness of regional economies require deep attention in the preparation of innovative structures and management mechanisms. Therefore, it is important to study the levels and features of the implementation of regional innovation policy.

Keywords: politics, regions, innovations, technologies, development, level, potential, competitiveness.

Әлемдік қоғамдастықта жаһандану процесінің өріс алуы, өнеркәсіптің технологиялық жолмен қарқынды дамуы, цифрлық қоғамның басымдыққа ие болуы Қазақстан Республикасының даму стратегиясын нәтижелі жүзеге асыруға өз ықпалын тигізері анық. Осы орайда еліміздің басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде қуатты қоғам құру.

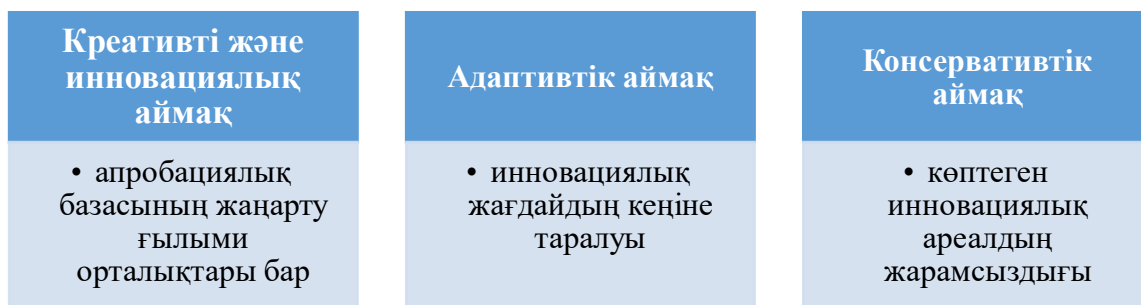
Кез келген елдің әр аймағы басқа аймақтармен бірге бүтіндей экономикалық бірлікті құрайды. Сондай-ақ, әр аймақтың өзіндік табиғи ресурстары, экономикалық даму деңгейі, өзіндік шаруашылық құрылымы бар. Соған байланысты мемлекетте аймақтық саясат қалыптастырылып, жүзеге асырылады. Демек, экономиканы мемлекеттік реттеу жүйесінде аймақтың ерекшелігін ескере отырып, басқарудың ұтымды жүйесін қалыптастыру және оны жүзеге асырудың механизмдерін жасақтау арқылы оңтайлы саясат жүргізудің маңызы зор. Осыған орай аймақтарды дамыту мақсатында мемлекеттік құрылымдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық, мәдени, демографиялық және т.б. салалармен бірлескен кешенді шаралар жүйесін жүзеге асырудың мүмкіншілігі мол. Мұндай қадам түптеп келгенде аймақтардағы тұрақты экономикалық өсудің кепілі бола алады деп қорытынды жасауға болады.

Аймақтық саясатты жүзеге асырудағы жаңа бағыттардың бірі ретінде технологиялық даму мен экономиканың бәсекелестікке қабілеттілігін арттыруға жол ашатын маңызды қадам - инновациялық құрылымдар мен оларды басқару тетіктерін дамыту болып табылады. Себебі инновациялық даму – соны ғылыми ізденістер мен технологияларды өндірістік процестерде шапшаң қолданатын экономикалық жүйенің еңбек өнімділігін арттыруға мүмкіндік беретін жаңа әдіс, жаңа жол. Бір сөзбен айтқанда инновация - серпіліс әкелетін ел экономикасының негізі. Кез келген мемлекет жоғары технологиялық өндірістің талабына сәйкес болу үшін ғылыми-техникалық, инновациялық жаңғыру мен ілгерілеуге және өндірістік әлеуетті ұлғайтуға бағытталған даму жолын таңдауы маңызды. Бұл ретте технопарктер, ұлттық ғылыми орталықтар, ғылыми-технологиялық аймақтар және т.с.с. заманауи ғылыми және инновациялық инфрақұрылымның қазіргі заманғы элементтерінің қызметін жолға қою жоғары деңгейдегі ғылыми-технологиялық әлеуетке ие ғылыми-техникалық және өнеркәсіптік ұйымдар мен кәсіпорындар желісі қалыптасқан қалаларда орасан зор мүмкіндікке қол жеткізеді. Өз кезегінде аймақтарды дамытуда технологиялық, одан әрі интеллектуалдық-ақпараттық бағыт басымдыққа ие болады.

Ең бастысы аймақтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытуға төмендегі шарттар зор ықпалын тигізеді: инновациялық жүйелерді қалыптастыру; инновацияларды ынталандыру тетіктерін енгізу; инновациялық бизнестік-құрылымдарды ұйымдастыру. Осы тұрғыдан алғанда инновациялық саясатқа мемлекеттік құрылымда бәсекеге қабілетті тиімді ұлттық өнеркәсіпті және жоғары технологиялар индустриясын қалыптастыру үшін кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау мен оларға қолдау көрсететін шаралар кешені жатады. Инновациялық саясаттың басты мақсаты – отандық өнімдердің бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету, осы арқылы елдің әл-ауқатын көтеру, өндірістік және өндірістік емес секторлардың инновациялық объектілеріне инвестициялық ресурстарды тарту және қоғамның экономикалық дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Демек, өнімнің, тауардың бәсекеге қабілеттілігі басымдыққа ие бүгінгі жаһандану заманында инновациялық қызметтің маңызы ерекше. Мәселен, дамыған елдердің экономикасының үздіксіз алға басуы инновациялық қызметті үнемі қолдап, ынталандыратын саясаттың арқасында мүмкін болып отыр. Бұл саясат ел экономикасын дамуын қамтамасыз ететін алдыңғы қатарлы технологияны, басқарудың жаңа түрлерін, ғалымдар мен өнертапқыштардың ойлап шығарған жаңа дүниелерін тез өндіріске енгізіп отыруға бағытталған. Сондықтан да жаһандық процесс туғызған инновациялық қызмет кез-келген мемлекеттің даму тарихында ерекше орынға ие. Ел экономикасы мен жекелеген аймақтардың теңгерілмді дамуын жүзеге асыру мақсатында инновациялық факторларды ендіру экономиканың экстенсивті бағыттан интенсивті бағытқа бет бұруына ықпал

жасайды. Экономиканың бәсекеге қабілетін арттыру мәселесін қарастыра келе, ғылыми ізденістердің жетістігі мен менеджмент және маркетингтік зерттеулердің нәтижелерін пайдалануға, сондай-ақ, өнімді стандарттау және сертификаттау және т.б. салаларда кейіндеп қалуды еңсеру шараларына жете көңіл бөлуіміз қажеттігі туындайды. Демек, инновациялық процестер аймақтың әлеуметтік-экономикалық процесінің құрамдас бөлігі ретінде көрініс тауып, экономикалық жағдайдың тұрақтануы мен ғылыми – техникалық саясаттың өсу қарқынын да анықтауға негіз болады.

Сәйкесінше, аймақтардағы инновациялық қызметті жүзеге асыруда батыс ғалымдарының ұсынған аймақтың типологиялық тұжырымдамасын қолдануға болады (Сурет 1):

Сурет 1 - Аймақтың типологиялық тұжырымдамасы.

Ескерту: Авторлармен құрастырылды.

Креативтік, адаптивтік және консервативтік тұжырымдамаға байланысты, аймақтың дамуы инерциялық мөлшері мен инерциялық қозғалысының теңсіздігін білдіреді. Олар географиялық орналасуына байланысты «орталық – орта шет – шет» шарты бойынша аймақаралық және ішкі аймақтық деңгейде орналасқан [1].

Осы тұрғыдан алғанда аймақтың инновациялық саясатын қамтуы тиіс жайттар ретінде төменде көрсетілген іс-қимылдар жүйесін ұсынамыз [2]:

- аймақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында перспективалық аймақтық ғылыми-техникалық және инновациялық бағдарламалар мен жобаларды қалыптастыру және оларды жүзеге асыру;

- аймақтың инновациялық әлеуетін дамыту және оларды тиімді пайдалану, инновациялық қызметтерді бизнес – жоспарлауды дамыту;

- аймақтық маңызы бар ғылыми-техникалық және инновациялық бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыру мақсатында мемлекеттік - жеке меншік әріптестік тетіктерді дамыту жолымен бюджеттік және бюджеттік емес көздерден инвестициялар тарту;

- аймақ экономикасының салаларын құрылымдық және технологиялық жаңғыртуды іске асыру кезінде отандық және шетелдік ғылымның жетістіктерін барынша пайдалану;

- ғылыми-техникалық әзірлемелер салаларында өңірлік келісім-шарт жүйесін енгізуге бастамашылық жасау;

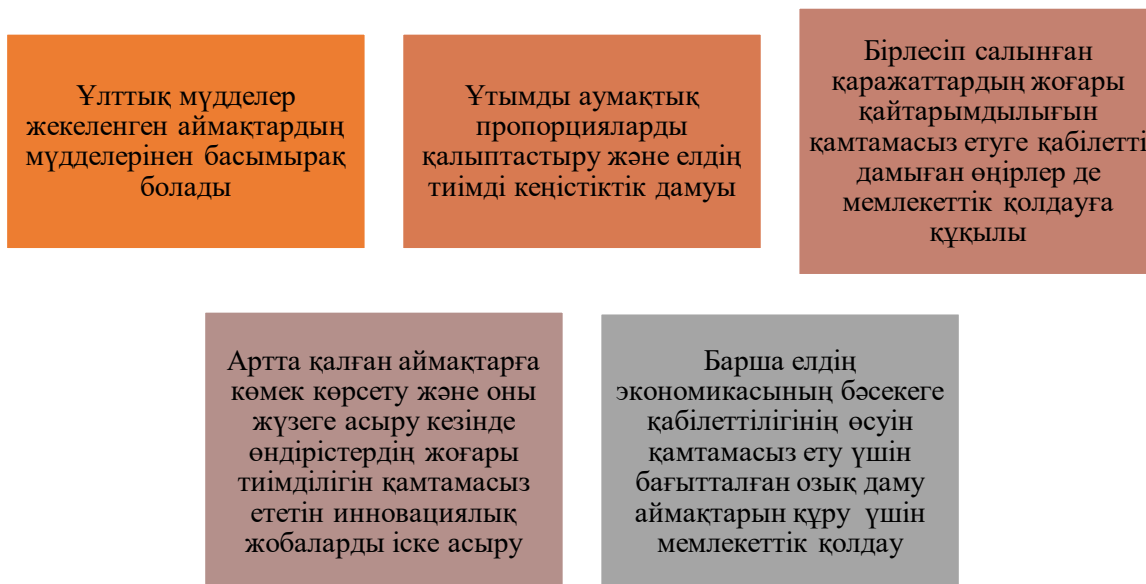
- ғылыми-техникалық және инновациялық өнімдерге өңірлік тапсырыстың назарын арттыру есебінен аймақтық маңызы бар әлеуметтік – экономикалық мәселелерді шешу;

- инновациялық және өнертапқыштық қызметтерді ынталандыру, аймақтарда құрылған өнімдер мен технологиялардың патенттік қорғалу деңгейлерін арттыру;

- барлық деңгейлердегі бюджеттердің есебінен орындалатын ғылыми зерттеулердің нәтижелерін алу кезінде ұлттық мүдделерді қорғауға көмек көрсету және аймақтарда құрылған өнімдер мен технологиялардың ұлттық мазмұнын ұлғайтуды қамтамасыз ету;

- аймақтың ғылыми, ғылыми-техникалық және инновациялық қызметтерінің барлық субъектілерінің осы салалардағы заңнама талаптарын сақтап отырғандығы туралы мониторинг жасау және оны бақылап отыру.

Өз кезегінде аймақтық инновациялық саясат республикалық және аймақтық деңгейлерде жүзеге асырылуы тиіс [3]. Республикалық деңгейде аймақтық инновациялық саясатты жүзеге асырудың тетіктерінің жүйесін қалыптастырудың негізгі тұжырымдамасы келесідегідей ережелерге негізделуі тиіс (Сурет 2):

Сурет 2 - Республикалық деңгейде аймақтық инновациялық саясатты жүзеге асырудың ережелері.

Ескерту: Авторлармен құрастырылды.

Инновациялық саясат мемлекеттің жалпы экономикалық саясатының өзегі ретінде, ең алдымен, өнеркәсіптік өндірістерді инновациялық қайта құруды жүзеге асырумен байланысты болуы тиіс [4].

Қазіргі таңда технологиялық диагностика, іріктелген кәсіпорындар және оларға сандық технологияларды енгізу бойынша жол карталарын даярлау жұмыстары аяқталды. Бизнесі озық сандық технологияларды енгізуге ынталандыру мақсатында «Өнімділік - 2020» бағдарламасының аясында еңбек өнімділігін арттыруға бағытталған индустриялық-инновациялық қызмет көрсету қағидаларына тиісті өзгерістер енгізілді. Ең басты жаңалық Индустрия 4.0 технологияларын енгізу бойынша шығыстарды өтеуге баса назар аудару болып табылады. Сонымен бірге, жүйе құраушы кәсіпорындарды цифрландыру бойынша жобаларды жүзеге асыру мақсатында жұмыстар жүргізілу үстінде. 2025 жылға дейін 140,2 млрд теңге көлеміндегі 14 жобаны іске асыру жоспарланып отыр. Бұларды жүзеге асырудың экономикалық тиімділігі 2025 жылға дейін 239,8 млрд теңге (ЖҚК) деңгейіне дейін күтіліп отыр. Соның ішінде өткен жылы үш жоба (2 ERG жобасы, 1 «ҚазЦинк» жобасы) жүзеге асырылды. 2025 жылға дейінгі кезеңдерде жүзеге асырылу мерзімдері әртүрлі аймақтарды цифрландыру жоспарлары жасалынды, 143 цифрландыру жобаларын (86 кәсіпорын), олардың ішінде 72 жоба (49 кәсіпорын) жүзеге асырылуы керек. Сандық технологияларды енгізудің маңызды әсері, әсіресе қауіпті өндірістердегі өнеркәсіптік қауіпсіздіктің жоғарылағаны болып табылады [5].

Индустриялық – инновациялық дамудың 2020–2025 жылдар аралығына арналған мемлекеттік бағдарламасының тұжырымдамасы «қарапайым заттар экономикасын» дамыту, ішкі нарықтарды отандық тауарлармен толтыру, өңдеуші өнеркәсіптегі экспорттаушыларға қолдау көрсету және шетелдік инвестицияларды қоса алғанда, жеке инвестицияларды тарту арқылы ірі, серпінді жобаларды жүзеге асыру сияқты бағыттарды қарастырады. Бұл ретте «Стратегиялық даму жоспары -2025» сабақтастығы қамтамасыз

етіледі, негізгі бастамалар мен қағидаттар ескеріледі [5]. Қосылған құнның барынша өсуін қамтамасыз етіп отырған интеграцияланған білім беру, аймақтардың экономикасының құрылымын қалыптастыру кезіндегі басым бағыттары болуы тиіс. Сондықтан, материалдық өндірістің салааралық интеграция топтарының қатарына өнімдері аймақтың ішінде де, аймақтан тыс жерлерде де сұранысқа ие субъектілерді қосу керек. Барлық басқа кәсіпорындар немесе ұйымдар функционалдық мақсаттары бойынша бағдарламалаушы өндірістерге қызмет көрсететін тәуелсіз субъектілер ретінде топтастырылуы немесе осы құрылымдардың құрамына енгізулері тиіс.

Қорыта келгенде, индустриялық-инновациялық саясаттың мақсаты - ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін шикізаттық емес секторды дамыта отырып, өңдеуші өнеркәсіптің басым салаларын айқындау арқылы өңдеуші өнеркәсіптердің ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін ынталандыру болып табылады. Сондықтан инновациялық-технологиялық дамудың және аймақтар экономикаларының инновациялық құрылымдары мен басқару тетіктерін даярлау кезіндегі аймақтық саясатты дұрыс қалыптастырып, ғылыми-инновацияның өркендеуіне кең өріс ашудың маңызы зор. Осы орайда мемлекетте инновациялық саясатты жүзеге асыру барысында ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысқа ие өңделген тауарлардың өндіріс көлемін ұлғайтпайынша, толыққанды дамуға қол жеткізу мүмкін емес. Мұндай өзгерістерге қадам басу елдің өнеркәсіп өндірісінің құрылымында оңды өзгерістерге қол жеткізуге, бүгінгі заманға сәйкес корпоративті құрылымдарды дүниеге әкелуге және ұзақ мерзімді сервисті-технологиялық экономикаға көшу үшін негіз әзірлеуге жол ашады. Осылайша, ел көлемінде тиімді инновациялық саясатты жүзеге асыру экономиканың салаларын әртараптандыруға, оны неғұрлым жоғары өнімділік пен жаңа технологияларды қолдануға бағдарлау арқылы тұрақты экономикалық өсімге қол жеткізу болып табылады. Бұл - жаңа ғасырдың, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған басты талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Альмухамбетова Б.Ж., Ерманкулова Р.И. Аймақтардың инновациялық даму механизмдерін жетілдіру // Молодой ученый. - 2018. - №5.1 (191.1). - С.7-10.
2. Ушачев, И.Г. Система управления – основа реализации модели инновационного развития агропромышленного комплекса России / И. Г. Ушачев//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2013. – № 2. – С. 4-8.
3. Цауркубуле Ж., Кенжин Ж., Султанова З. Научные подходы к оценке конкурентоспособности регионов //Вестник Каргу. Серия Экономика.- 2018.- № 4(92). - С.153 – 160.
4. Eraydin, E. (2016). The role of regional policies along with the external and endogenous factors in the resilience of regions. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, Vol. 9, Issue 1, 1 March, 217–234.
5. Davletbayeva, N., Taubayev, A., & Kuttybai, M. (2018). System problems of entrepreneurship development in Kazakhstan regions in conditions of globalization. IDIMT 2018: Strategic Modeling in Management, Economy and Society. 26th Interdisciplinary Information Management Talks.
6. Индустриялық – инновациялық дамудың 2020–2025 жылдар аралығына арналған мемлекеттік бағдарламасы., ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы №1050 қаулысы.

Сағнайқызы Самал
Каспий қозғамдық университеті
Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің
қауымдастырылған профессоры, тарих ғыл.канд.
Исмагулова Жания
Алматы, Қазақстан

1920-1930 жылдардағы құқыққорғау ұйымдарының қызметі («Еңбекші Қазақ» газеті мақалаларына шолу)

Аннотация. Әр халықтың өз мемлекетінің құрылымына , ұлттық ерекшелік сипатына, психологиясы мен әдет-ғұрпына, салт-дәстүріне негізделіп құрылған заң ұйымдары мен Заңы болады. Кеңестік төңкерістен кейін Қазақстанда кеңестер билігі құрылып, қазақ халқының заң нормаларынан бөлек кеңестік заң жазылып, кеңестік заң ұйымдарының құрылымы жасалып, заң қызметкерлерінің іріктелуіне ерекше мән берілді.

Қазіргі уақытта Голощекин және оның төңірегіндегілердің 1920-1930 жылдары билік нұрсатын теріс пайдаланғандығы туралы көп жазылып жатыр. Бірақ, қателіктер мен билік нұрсатын бұрмалау кеңестік билік жүйесі негізінде орын алғандығы туралы мәселе тарихшылардың назарынан тыс қалып келеді. Кеңестік әкімшіл биліктің басқару органы, Кеңестік Халық Юстиция комиссариаты, мемлекеттік билікті жүзеге асырушы сот ұйымдары мен мемлекеттік прокуратура ұйымының аз уақыт ішінде әкімшіл-әміршіл жүйеге бейімделіп, партия саясатын жүзеге асыру барысындағы қызметтерінің халыққа қарсы қасіретке айналғанына тарих куә. Бұл мәселені біз мақала барысында прокурорлық бақылаудың кеңестік әкімшіл-әміршіл жүйенің құрамдас бөлігіне айналу процесі негізінде түсіндіруге тырыстық.

Түйін сөздер. революциялық заңдылық, тоталитаризм, әкімшіл-әміршіл жүйе, антогонистік таптар, прокурорлық бақылау, ОГПУ, кеңестендіру саясаты, ерекшк кеңес, үштіктер, бестіктер.

Abstract. Every nation has a legal system based on the structure of its state, the nature of national identity, psychology, customs and traditions. After the Soviet revolution, the Soviet government was created in Kazakhstan, in addition to the norms of the law of the Kazakh people, a Soviet law was written, the structure of Soviet legal organizations was created, special attention was paid to the selection of employees of legal structures.

Currently, in many sources you can find information that Goloshchekin and his entourage abused power in the 1920s and 1930s. But the question that the mistakes and distortions of the legal system that occurred on the basis of the Soviet system of power remains unnoticed by historians. History testifies that the governing body of the Soviet administrative power, the Soviet People's Commissariat of Justice, judicial organizations exercising state power, and the organization of the state Prosecutor's office in a short time adapted to the administrative command system and turned into an anti-national tragedy during the implementation of party policy. In this article, based on the process of turning the prosecutor's control into an integral part of the Soviet administrative system, we tried to reveal the relevance of this issue.

Keywords: revolutionary legality, totalitarianism, administrative command system, antagonistic estates, prosecutor's control, USPA, Sovietization policy, special council.

Кіріспе

Кеңестік құқыққорғау ұйымдарының қызметіне қатысты ,құқыққорғау ұйымдарының 1920 жылдың екінші жартысында күшейген әкімшіл-әміршіл билік жүйесінің құрамдас бөліміне айналу процесіне байланысты мәселелер тарихымызда тарихшылар тарапынан шынайы зерттелінбегені аян. Бұл жайт зерттеу тақырыбының өзектілігін арттыра түседі.

Методология және зерттеу әдістері

Мақала тақырыбын зерттеу барысында «1925-1932 жылдардағы құқыққорғау ұйымдарының «революциялық заңдылықты қорғау қызметі – бүкіл қоғамның, ісіресе, қазақ халқының қайғылы қасіреті» деген методологиялық бағдардың мәнін ашуды негізге алдық. Мұндай тұжырымды басшылыққа ала отырып, құқыққорғау ұйымдарының адам құқын аяқасты еткен әділетсіз әрекеттерін әшкерлеп қана қоймай, назардан тыс қалып келеген қазақ халқының тарихындағы «ақтаңдақтарды» тереңдете зерттедік.

Дереккөз базасы ретінде Республика прокуратурасының, Юстиция Халық Комиссариатының (1380 қор, 1-2 тізбелер), ҚР Президент мұрағаттары (141 қор, 1 тізбе), Қазақ Өлкелік БК(б)П комитетінің заң ұйымдарына жолдаған нұсқау бұйрықтары және «Еңбекші Қазақ» газеті беттеріндегі (1932 жылдан бастап «Социалистік қазақстан») материалдары қолданылды.

Талқылау

Коммунистік идеология үстемдік құрған кезде 1925-1932 жылдардағы ҚазАКСР заң ұйымдарының қызметі, құрылымы және қызметкерлері туралы мәселе жан-жақты зерттелуден тыс қалды. Өйткені 1920 жылдары кеңестер мемлекеті марксизм-ленинизм іліміне сай заңдар үстемдігіне уақытша құбылыс ретінде қарап, болашақта коммунизм орнауымен заң ұйымдарының жойылатынына сенімді болды (1).

КСРО тарағаннан кейін ғана 1920-30 жылдардағы құқыққорғау ұйымдарының қызметіне байланысты алғашқы зерттеулер пайда болды. Алайда бұл еңбектердің авторы қазақстандықтар емес еді. 1990 жылы «30-е годы: взгляд из сегодня» (2) деген жинақта Москваның белгілі ғалымдары 1920-30 жылдардағы мемлекеттік билік құрылымын, заң ұйымдарының қызметін сынға алып, сараптап талдады. В.П.Данилов пен Н.А.Ивицкийдің «Документы свидетельствуют» (3) еңбегінде 1920-30 жылдардағы құқыққорғау ұйымдарының саяси-экономикалық науқандар барысындағы қызметіне тоқтала келе, құрылымына қатысты да мәлімет береді.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде алғашқы рет 1920-30 жылдардағы қазақстандық құқыққорғау органдарының қызметіне тарихи шынайы баға берген зерттеуші-ғалымдардың бірі – Талас Омарбеков. Т.Омарбеков 1993 жылы «Ақиқат» журналында жарияланған «Шаруаларға шабуыл қалай басталды» (4), «Қазақстанда революциялық заңдылық қалай жүргізілді» (5) атты мақалаларында құқыққорғау ұйымдарының құрылымы мен қызметіне байланысты құнды мәліметтер бар.

Зерттеу тақырыбына қатысты мәліметтер Т.Омарбековтің «20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті» (6), М.Қ.Қозыбаев, Ж.Б.Әбілғожин, Қ.С.Алдажұманов бірігіп жазған «Коллективизация в Казахстане – трагедия крестьянства» (7), Ж.Б.Әбілғожиннің «Очерки социально-экономической истории Казахстана XX века» (8) жинақталған. Мақала тақырыбымен жұмыс істеу барысында Г.И.Молдаханованың «Деятельность ОГПУ в Казахстане», Д.Ш.Орынбаеваның «Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 годы: сравнительно-политический анализ проблемы» (9) атты диссертациялық ізденістерінен, Д.А.Шаймуханов пен С.Д.Шаймухановалардың «Карлаг» атты еңбектерінде де құқыққорғау ұйымдарының аталмыш жылдардағы қызметіне байланысты мәліметтер бар.

1925-1932 жылдар аралығында жарияланған «Еңбекші қазақ» газеті беттеріндегі сот-тергеу ұйымдарының қызметіне қатысты мақалалар көп жайдың басын ашады.

Кеңестік сот-тергеу ұйымдарының белсенді жүргізген жұмыстарының ең бастысы – жергілікті халықтың ескіден келе жатқан дәстүрлі сот билігін жоюға бағытталды. «Қазақстанның 6 жылында сот, прокуратура жұмысы» атты мақалада: «Ресейдің

жұмыскер табының жәрдемімен қазақ елінің кеңестер республикасы болғанына 6 жыл толды...1925 жылы сот жұмысына едәуір өзгерістер кірді. Халық соттарына қарайтын істердің өрісі кеңілді.... Оның үстіне қылмыс заңына әдет-ғұрып қылмыстары туралы статьялар қосылды»- делінген (10).

«.....Дұрысында байдан теңдік ала алмай жүрген жалшы аз емес. Жалшылардан арыз түспесе, арыздың түсуіне қам қылу керек. Оның үшін жалшылардың жиылысын шақырып, оларға төңкеріс заңының мақсатын, мәнін түсіндіріп, кеңес соты кедей, жалшылардың қорғаны екенін іс жүзінде көрсету керек...» (11)- деп, революциялық заңдылықты жүзеге асыру барысындағы қазақ соттарының «кемшіліктері» газет беттеріне жариялаған.

«...Үкімет тапсырған жұмыстарды елдегі соттарымыз түгел орындамай отыр. Біздің соттарымыз – тап соты, еңбекшілер тілеген сот... » (12). Бұл мақаладан байқағанымыз «еңбекшілер тілеген тап сотының» іс-әрекеті түгелдей таптық негізде жүргізілді.

1927-1932 жылдардағы «Еңбекші Қазақстанның» беттері түгелімен дерлік «тапты күресті» насихаттап, дәріптеуге арналды. Аталмыш науқанға құқыққорғау ұйымдары барынша тартылған.

«Байлар кәмпескелеуден қорқып, малдарын тоқал алуға жұмсап жатыр» атты мақалада: «..... кедейлердің арасында кәмпескелеудің мәнін түсінбеушілер бар екен.....Түсіндіруді әлі де күшейту керек» - дей келе, - құқыққорғау ұйымдарының таптық жұмысының күшейтілгені баяндалады (13).

«Астық науқаны кезіндегі төңкеріс заңы» атты мақалада: «...Айтқанға көнбей жүрген бай-кулактарды жеке кеңес ғана жазаламай, оның жұмысын сол ортаның еңбекшілері қатынасып, солардың жиналысына салып жүзеге асыру керек. Астық науқаны екпінді науқан болған соң, жүзеге асырып отырған төңкеріс заңының негізгі мақсаты көзге көрініп отырсын...» (14)- делінген.

Заң ұйымдарының қайраткерлері «таптық күрестің шебер ұйымдастырушылары ғана емес, оның орындаушылары да еді. Келесі мақалада «Қазақстанның бірқатар аудандарында тап күресінің шиеленісуі соншалық, бай-кулактар астық дайындау науқанына қасақана қарысып, қарсылық істеп жатыр» (15) деп, таптық күресті күшейту туралы ұрандатылған.

Қорытынды

Заң қорғау қйымдарының кеңестерге бағынуы, олардың Конституцияда көрсетілгендей тәуелсіз қызмет етуіне мүмкіндік бермеді. Қазақстанда әкімшіл-әміршіл жүйе орнап, партия мемлекеттің барлық басқару функцияларын қолына шоғырландырған жылдары прокурорлық бақылау механизмі тоқтады.

Әдебиет тізімі

1. Федоров К. История советского государства и права. – Ростов: Ростовский университет, 1964. – 364 с.
2. 30 - годы взгляд из сегодня / под ред. Д.А.Волгогонова. – Москва: Наука, 1990. – 168 с.
3. Документы свидетельствуют / под общ. ред. Данилова В.П., Ивицкого Н.А. – Москва: Политиздат, 1989. – 525с.
4. Омарбеков Т. Шаруаларға шабуыл қалай жасалды / Т. Омарбеков// Ақиқат. - 1993. - №9. - Б. 62-69.
5. Омарбеков Т. Қазақстанда революциялық заңдылық қалай жүргізілді? / Т. Омарбеков // Ақиқат. - 1995. - №4. - Б. 29-32.

6. Омарбеков Т. 20-30жылдардағы Қазақстан қасіреті. Көмекші оқу құралы. – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.
7. Қозыбаев М.Қ. Коллективизация в Казахстане, трагедия крестьянства. / М.Қ. Қозыбаев, Ж.Б. Абылхожин, К.С. Алдажуманов. – А., 1992. - 35 б.
8. Абылхожин Ж.Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана XX века. – Алматы: Туран, 1997. – 360 с.
9. Молдаханова Г.И. Деятельность ОГПУ в Казахстане. Автореф. Дис.Канд. Ист. Наук. – Алматы, 1999. – 29с.; Орынбаева Д.Ш. Политические репрессий в Казахстане в 1937-1938 годы: сравнительно-политический анализ проблемы. Автореф. Дис. Канд. Ист. Наук. – Алматы, 1999. – 180 с.
10. «Еңбекші Қазақ», 1926ж., 7 октябрь
11. «Еңбекші Қазақ», 1928 ж., 20 май
12. «Еңбекші Қазақ», 1926 ж., 21 август
13. «Еңбекші Қазақ», 1928 ж., 19 сентябрь
14. «Еңбекші Қазақ», 1929 ж., 24 октябрь
15. «Еңбекші Қазақ», 1932 ж., 8 декабрь

Иралина Мира Мустакимовна

Дене шынықтыру және спорт кафедрасының оқытушысы

Сержанұлы Біржан

Дене шынықтыру және спорт кафедрасының оқытушысы, п.ғ.м

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің кәсіби іскерлігі мен дағдысын қалыптастырудың ерекшеліктері

Қоғамның қазіргі заманға сәйкес саяси, экономикалық және әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан қайта құрылуы, Қазақстандағы адам тіршілік әрекетінің көп жақтарының жаңа мазмұнға ие болуы еліміздегі дене шынықтырудың мақсатын өзгерткен жоқ. Жас ұрпақтың денсаулығын нығайту және дене қабілеттерін дамыту, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал жасау ешқашан өзінің көкейкестілігін жоймайтын мәселелердің бірі.

«Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасында» дене дамуының объективті заңдылықтарын біліп және есептеп пайдаланып ағза формалары мен қызметтерін үйлесімді дамуын қамтамасыз етіп, әлеуметтік – мәдени және өндірістік функцияларды жүзеге асыру үшін қажетті жұмыс қабілеттілігін арттырып, адамның шығармашылық өмірін ұзартып, жеке адаммен социум үшін қолайлы бағыт жасауға болатыны басты мақсат делінген.

Дене шынықтырудың әлеуметтік тәжірибелік қисынды әдістемелік және нормативтік баға мағынасы біртұтас қоғам жүйесінде басым болатын қоғамдық қатынастары мен практикасымен ашылады және айқындалады. Ол дене шынықтыру жүйесінің ерекшеліктерінде өз көрінісін табады.

Өсіп келе жатқан ұрпақтарымыздың дене шынықтыруын қалыптастыру, дене шынықтыру теориясымен әдістемесін дамытудың бар концептуалды аспектілері қазіргі ақиқаттың сәйкестілігіне келтірілуі қажет.

Қазақстандық педагог-ғалымдардың зерттеу мәселесі бойынша ғылыми жұмыстарында жеке адам бойында дене шынықтыруын қалыптастыру міндеттері әр түрлі сапада қарастырылғанымен (Ж.Қоянбаев, Р.Қоянбаев, Е.Сағындықов, Т.Қуанышев,

Б.Төтенаев, Ш.Бақтыбаева, Б.Тойлыбаев, О.Аяшев, т.б.), білім парадигмаларының заман талабына қатысты өзгеруін есепке алатын жаңа педагогикалық жүйелердің қалыптаспағанын көреміз.

«ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» білім беру мен тәрбие қабілет деңгейі мен қажеттілік дәрежесіне қарай берілуі тиістігі міндеттелінген болатын. Алайда, жаңа заман талабына жауап бере алатын дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау, олардың кәсіби біліктіліктерін қалыптастыру басқа ғылымдарға қарағанда көп кенжелеп қалғаны анық байқалып отыр. Қазақстандық ғалымдар В.В.Шахгулари, К.А.Куланов, К.И.Адамбеков, Б.Мұхамеджанов, Е.Қ.Уанбаев, т.б. болашақ дене шынықтыру мамандарын даярлауда олардың кәсіби біліктіліктерін арттыруға баса назар аудару қажеттігін растайды.

Болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметке даярлаудың профессионаграммасы белгілі Ресей педагогтарының, атап айтқанда О.А.Абдуллинаның, Л.А.Кандыбовичтің, Н.В.Кузьминаның, К.М.Дурай-Новакованың, А.Сластениннің, т.б. еңбектерінде жан-жақты зерттелген болатын. Бұл профессионаграммаларда түрлі мамандықтар бойынша педагог кадрларды дайындауда кәсіби сапаларды анықтауға мүмкіндік беретін басты мазмұн берілген еді.

Сол сияқты болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін кәсіби қызметке даярлаудың психологиялық-педагогикалық мәселелері И.Ю.Кулагина, А.Зимняя, Л.И.Селезнева, В.Д.Шадриков, В.В.Серикова, А.А.Вербицкий, т.б. еңбек-терінде зерттелген. Бұл еңбектерде болашақ маманның кәсіби іскерліктері мен дағдылары базалық және шешуші педагогикалық құзырлылықтары арқылы қалыптасады делінген. болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби шеберліктерінің жекеленген аспектілеріне қатысты М.Я.Виленскийдің, Л.И.Лубышеваның, Г.Н.Волковтың, Е.М.Иванованың, В.П.Каргаполовтың, В.И.Дьяченконың, Т.Қ.Бөлеевтің, т.б. еңбектерінде алынған нәтижелер бойынша дене шынықтыру пәнінің мазмұны және оны оқыту әдістемесіне жаңа әдіснамалық көзқарас пен қатынас қажеттігі айқындалды.

Дене шынықтырудың теориясы мен практикасында мұғалімнің кәсіби педагогикалық қызметі күрделі, көп құзыретті (полифункциональды) жүйе ретінде түрлендіруші, тасымалдаушы, басқарушы, субъект-субъектілі қатынас қалыптастырушы түрлерде қарастырылады. Кәсіби іс-әрекеттің кез келген саласы сияқты педагогикалық іс-әрекетте еңбек субъектісі - мұғалім. Болашақ мұғалімнің құралдары («еңбек құралдары») - оның білімі, іскерлігі, тұлғалық сапасы, Н.Д. Хмель былай деп жазады: «...мектептің педагогикалық оқу-тәрбие үрдісінде іс-әрекет субъектісі мұғалім мен оқушылар; мұғалім іс-әрекетінің нысаны - оқушы емес, педагогикалық үрдіс. Педагогикалық оқу-тәрбие үрдісі мұғалімнің мақсатты-бағдарлы қызметі негізінде нақты педагогикалық іс-әрекетті жүзеге асыратын ұйымдастырылған қатынас болып саналуда.

Ол туралы Ресей педагогтары Б.Т.Лихачев пен А.В. Мудрик «педагогикалық іс-әрекет» ұғымына былай анықтама береді: «Педагогикалық іс-әрекет - бұл кәсіби мақсаты өскелең ұрпақты тәрбиелеу болып табылатын қоғамның ересек мүшелерінің іс-әрекеті».

Педагогикалық іс-әрекет кәсіби-педагогикалық іс-әрекет болуы үшін қа-жетті белгіні Н.В. Кузьмина былай сипаттайды: «Педагогтың кәсібилігі негізінен мынадан байқалады: ол қалай оқыту қалай тәрбиелеу, оқушыны бір күйден екінші күйге қалай көшіру керектігін, педагогикалық мәселелерді қалай шешуге мейлінше тез, үнемді жолдармен тәрбие мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруға болатындығын біледі... педагог білімдерінің жүйесі оқушылар білімдерінің жүйесін анықтайды».

Н.В. Кузьмина педагогикалық іс-әрекетті барлық адам айналысатын кәсіби емес педагогикалық іс-әрекетке арнайы оқу-тәрбие мен білім беретін мекемелерде жүзеге асатын кәсіби білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды талап ететін кәсіби-педагогикалық іс-әрекетке бөледі.

Н.В. Кузьмина мұғалім білімдерінің педагогикалық құрылымынан үш компонентті ажыратады: ғылыми кәсіби білімінің жүйесі. Бұл жүйенің маңызды компоненттерінің бірі

- мұғалім оқытатын пәнін терең білуі; оқушы-лардың психикалық үрдістерін олардың білімін қабылдау, игеру ерекшелік-терін қамтитын психологиялық білімдері; оқушылар білімдерінің сапасын анықтау, білімдердегі кемшіліктерді байқау іскерліктерін қамтитын педагогикалық білімдер мен іскерліктер, сондай-ақ, оқушы оқу жұмысында игеруі тиіс оның білімі мен іскерліктерінің жүйесін алдын-ала жобалауды, ертерек қарастыру іскерліктерін бұл білім мен іскерліктердің іс-әрекеттің қандай түрлерінде қалыптасуы мүмкін екендігін анықтауды қамтитын педагогикалық білім мен іскерліктер.

Жалпы педагогикалық іскерліктерге мыналар тән: ұдайы өзгеріп тұратын жағдайларда мақсатқа бағытталушылық, жылжымалылық, икемділік, жоғары дәрежедегі дербестік, шығармашылық сипат. Мұғалім іс-әрекетіндегі іскерліктердің шығармашылық сипаты педагогикалық мәселелерді шешудің жаңа, ұғымды жолдарын іздестіруде байқалады.

Ал Т.Қ.Бөлеев педагогикалық іс-әрекетті басқа адамның тұлғасын қалыптастыруға бағытталған мәселелердің сансыз қатарын шешу ретінде қа-растырады да, мұғалім шеберлігін бұл мәселелерді табысты шешуімен, яғни оң алуымен байланыстырады. Онда мұғалім шығармашылығының мәні педа-гогикалық мәселелердің жаңа шешімін іздеуде және ол педагогикалық іс-әрекеттің мына салаларымен: гностикалық, конструктивтік, ұйымдастыру-шылық коммуникативтік байланыстылығы қарастыруға басты назар аударылғаны жөн деп саналған.

Яғни, Т.Қ.Бөлеев болашақ мұғалімнің конструктивтік іс-әрекеті - оқу-тәрбие материалын іріктеп алумен, композициялаумен, жобалаумен байланысты іс-әрекеті екендігін ғылыми негізде дәйектеп, болашақ мұғалімнің бұл іс-әрекеті мыналарды: болашақ іс-әрекетінің (сабақтардың, сыныптан тыс шаралардың) мазмұны, өз әрекеттерінің жүйесі мен тізбегі, оқушылар әрекеттерінің жүйесі мен тізбегін жобалауды қамтуы тиіс екендігін көрсетеді.

Осы еңбекте ұйымдастырушылық іс-әрекет бір мезгілде мұғалім жобаларын практикада жүзеге асыру әлдеқайда нақты жобалаудың шарты болып табылады. Осы себепті Т.Қ.Бөлеев болашақ дене шынықтыру мұғалімнің бұл іс-әрекеті мына үш аспектіні қамтуы қажеттігін: білім мазмұнын беру жөнінде өз іс-әрекетін ұйымдастыру (баяндау, тапсырмалар жүйесі); өз мінез-құлқын ұйымдастыру (іс-әрекеттің нақты жағдайларындағы педагогикалық әрекеттер); балалар іс-әрекетін ұйымдастыру (ұжымдық, топтық жекелік) және сол арқылы бүкіл педагогикалық қызметті ұйымдастыруды талап етеді.

Коммуникативтік іс-әрекет мұғалімдер мен оқушылардың өзара қарым-қатынасының саласын қамтиды. Педагогикалық іс-әрекет өзінің табиғаты бойынша - оқушылар мен оқытушылардың бірлескен іс-әрекеті. Оның табыстылығы олардың арасындағы өзара қарым-қатынастың қалай қалып-асатындығына байланысты.

Ресей ғалымы В.И.Горова болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметке даярлауда гностикалық іс-әрекет болашақ мұғалімнің төмендегілерді зерде-леуін қамтитынын, яғни өз іс-әрекетінің объектісі - білімгерлер көмегімен талап етілген іс-әрекет жүзеге асатын мазмұн, құралдар, нысандар мен әдістерді меңгеру; өз тұлғасының сананы жетілдіру мақсатында өз іс-әрекетінің артық-шылықтары мен кемшіліктерін сраптай алуды қамтамасыз ету қажет санайды.

Жоғары қарастырылған ғылыми еңбектерден болашақ мұғалімнің педагогикалық шығармашылығы деп, ең әуелі бір жағынан оның жүзеге асыратын оқу-тәрбие жұмысын, ал екінші жағынан ғылымның жаңа табыстарын, озат тәжірибені игеру жеке өзінің ғылыми-әдістемелік ізденістерін белсенділендіру арқылы кәсіби шеберлікті жүйелі жетілдіруді талап ететін мақсатқа бағытталған жасампаздық іс-әрекет екенін толық растадық.

Сондықтан, болашақ дене шынықтыру мұғалімін даярлауда ең басты алтын қағида - адамның рухани сезімі мен дене дамуының үйлесімділігі білім беру жүйесіндегі дене шынықтырудың дифференциалды қатынасын қалыптастыру тұжырымдамасына сай

тәрбие процесін гуманизациялауды талап ету, оқу процесінің демократиялық бастауын және либерализациялауды дамыту, жаттығушылардың белсенділігі мен дербестік дамуын қамтамасыз ету, дене шынықтыру мазмұнының үзіліссіз даму қажеттілігі мен байланысын қамтамасыз ету, дене шынықтырудың тұлға ұнатқан түрлері мен биологиялық сәйкестігін қамтамасыз ету ретінде түсіндіріледі.

Ол біріншіден - тәрбие процесін гуманизациялауды талап ету, ол педагогика жүйесін адамға жоғарғы элеуметтік құндылық ретінде қарауға адам қажеттіліктері мен қызығушылықтарын міндетті түрде есепке алуға және оларды дамытуға бағыттайды. Екіншіден - оқу процесінің демократиялық бастауын және либерализациялауды дамыту, адамның өз құндылығының абсолютті сипаттамасын потенциалдан шындыққа айналдыру дене шынықтыру - спорт іс-әрекет түрлерін еркін таңдауға тіршілік әрекетінің салауатты өмір салтының шарттары мен амалдарын жүзеге асырады.

Адам баласы жалпы адамгершілік мақсаттарға сәйкес тәрбиеленуі қажет. Дене шынықтыру процесінде табиғи жаратылысына сәйкес адам баласының жалпы адамгершілік мақсаттарға жету принципінің терең мәні мынада жатыр: Ол адамның дене потенциалының үздіксіз дамуына себебін тигізетін шарттар мен себептер жиынтығын осы уақыттағы үйлесуіне бағыттайды. Бұл уақыт қамтамасыз етудің морфты-функционалды жүйелері мен қозғалыс дамуының табиғи ырғағына сәйкес болуы мүмкін еді.

Осылай адам дамуының тарихи процесінде дене шынықтыру мазмұны көмегімен табиғи дамудың бөлек кезеңдері арасындағы ұтымды жалғастырушылықты қамтамасыз ету мүмкіндігі құрылады және жүзеге асырылады. Ол байланыстырып ғана емес, сонымен бірге табиғи түрде оқыту мен тәрбиені адам дамуымен қосады. Бұл принцип дене шынықтыру формаларының көп түрлілігін жекелену және жіктелу негізінде белгілейді. Ол дене шынықтырудың адамдар таңдаған түрлерінде адамдардың қабілеттерін дамытып, және талаптарының пайда болуы үшін, денсаулық жағдайын, қызығушылығын және қажеттіліктерді есепке алып, осы түрлерді таңдау үшін қолайлы жағдайлар жасауды қажет деп санайды.

Бұл қағиданың әдістемелік базасы В.К. Бальсевич, С.А. Волкова, А.А. Гужаловский зерттеулерінде қарастырылған. Бұл зерттеулерде адам қозғалысы дамуының ең жақсы нәтижелері, жеке қозғалу қабілеттері мен элеуметтік - психологиялық себептерді толық есепке алынуға қамтамасыз етіледі. Осыдан педагогикалық жүйе мен психологиялық қатынаста басым болып өз-өзін тәрбиелеу қызметін жүзеге асыруға нақты алдын-ала жағдай жасайтын формалар мен әдістер табылады.

Адам қызметінің құрылымына іргелі психологиялық-морфологиялық талдау жасасақ А.Н. Леонтьевтің «адамның өмірін құрайтын, жалпы қызмет ағымы оның жоғарғы психикалық бейнесінде, біріншіден, жекелеген қызмет түрлерін оларды туындататын себептер критерийі бойынша, екіншіден, саналы мақсаттарға бағынатын әрекет-үрдістерден анықталады. Ал үшінші-ден, нақты мақсатқа жету жағдайларына тікелей тәуелді операциялардан белгілі болады»-деген ғылыми тұжырымына сүйену қажет.

Олай болса, болашақ маман, жеке адам прообразы ретінде кәсіби қызметтің құраушы бірліктері арқылы оның макроқұрылымын құрайды. Сондықтан тұтас қызметтің ерекшеліктерін бойында сақтайтын бірлік ретінде әрекетті аламыз. Біздің пікіріміз бойынша, әрекеттің құрылымы да қызметтің құрылымына ұқсас, олардың мақсаты, уәжділігі, бағытталған нысаны, әрекетті жүзеге асыратын операциялардың белгіленген жиынтығы, субъектінің әрекетті жүзеге асыру үлгісі ретінде танылады. Әрекет те қызмет сияқты субъектілік, яғни субъектіге тәуелді, әрдайым нақты жеке тұлғаның белсенділігі ретінде көрініс табады деп кәсіби қызметтің іс-әрекеттік мазмұны мен олардың құрылымдарының өзара байланысын естен шығармауды ескертеді.

Сол себепті қазіргі кезде болашақ мамандарды кәсіби қызметке даярлау үрдісінде білімгерлердің «психологиялық кедергілерді» жетуіне, өз қызметінің алдағы перспективасын болжай білуіне, өз тұлғасының нақты резервтерін көре білуіне көмек

беретін инновациялық технологияларды қажет етіп отыр. Біз зерттеу жұмысымыздың екінші бөлімінде осы мәселені шешу механизміне жете тоқталамыз.

Жоғары оқу орнындағы барлық теориялар жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі білім беру үрдісінде білімгер өзін қолайсыз сезініп, үнемі мәжбүрлеудің ықпалында болады. Бұл біртұтас үрдісті өту үшін, білімгер оны бастан кешіруі қажет. Сондықтан бұл авторитарлық, пассивті-императивтік, субъектілік емес үрдіс адамгершілікке бейімдеуді қажет етеді. Ол ең алдымен, еркін, дамыған және білімді адамды дайындауы тиіс, бұл базис болып табылады, ал содан кейін оған қондырғы ретінде нақты кәсіби қызметке қажетті білім, дағды және шеберлік енгізілуі тиіс. Осындай жағдайда ғана, біздің ойымызша, педагогикалық резонанс деген атауға ие болған құбылыс жүзеге асуы мүмкін. Сондықтан білім беру үрдісін, В.П.Беспальконың сөзімен айтқанда, оқытушыға да, білімгерге де «жайлы» болатындай етіп құру үшін жаңа технологиялар қажет. Мұндай жаңа технологиялар қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени жағдайда тарихи жаңа тұлғаны қалыптастыруға, білімінің деңгейі мен сипаты шешетін міндеттерінің көлеміне сәйкес келетін маман дайындауға мүмкіндік береді.

Болашақ маманды қалыптастырудың негізі Ж.Пиаженің айтуынша, «ішкі пікірталас» болып табылатын рефлексия үрдісін пайдалану арқылы білімгердің оқудағы сана-сезімін дамыту (әрекеттегі RWCT философиясы мен әдістері) болып табылады. Біздің ойымызша, креативті жеке тұлғаны қалыптастыру мен дамыту үрдісін жетілдіруде және тұтас білім беру үрдісін оңтайландыруда осы факторды пайдаланудың маңызы аса зор болып табылады деп санауға болады.

Қорыта келе, дене шынықтыру мұғалімінің кәсіби педагогикалық қызметінің психологиялық-педагогикалық негізі дифференциалды қатынас арқылы дене шынықтырудың әлеуметке сәйкестену принципін негізге алу адам дамуының әрбір жас кезеңдері үшін әлеуметтік шындыққа қарай қатынастардың ерекше жеке жүйесін мойындаудан, яғни өсіп келе жатқан адаммен әлеуметтік тәжірибе арқылы әрекеттер мен қатынастарды меңгеру деңгейіне жетуді қалыптастыру болып табылады деп тұжырымдаймыз.

*Тюлешова Күльзинат Курмашқызы
Түркістан облысы, Түлкібас ауданы*

3 тілде оқытылатын мамандандырылған мектеп интернатының тәрбиешісі

РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАР

Адамзат қоғамы сан ғасырлық тарихты бастан өткеріп, ең алдымен жаһандық-инновациялық даму шегіне жетті десек те болады. Алайда адамшылық сипаттағы тұлғалық қасиеттер- рухани байлығы мол, ішкі жан дүниесі сұлу адамдарға тән қасиеттерді дамыту алдыңғы қатарда болып келді. Ішкі жан дүниесі мен сыртқы іскерлігі бір-біріне сай келетін тұлғаларды тәрбиелеу антикалық қоғамнан осы уақытқа шейінгі ойшыл-философтардың зерттелгендігі белгілі. Рухани адамгершілік тәрбие берудің әлеуметтік-философиялық кешені кәзіргі таңда әр мемлекеттің басты міндетіне айналып отыр. Қазақстан Республикасының Конституциясында: «Жеке тұлғаның рухани және жан-жақты дамуының қайнар көзі білім мен ғылымды қоғам талабына сай дамыта отырып, тұлғаның бойына имандылық, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру»[1].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «жеке адамның шығармашылық, рухани дене мүмкіндіктерін дамыту адамгершілік пен салауатты өмір салтынның берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектілігін байыту-қазіргі білім беру жүйесіндегі басты міндеттердің бірі

осы заңда көрсетілгендей басты назарда тұлғаның рухани-адамгершілік сапаларды жоғары құндылық ретінде көрсетіп тұр [2].

Қазақстан-2030 бағдарламасында ел басымыз айтып өткендей «басты міндет-ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар,ғылым мен практиканың жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыру және дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау» [3].

Әлеуметтік философия ғылымының аясы қоғамдық құбылыстар және индивидуаланған адам болмысы мәселелерімен айналысады.Алайда оның бұл мәселелердің бүкіл кешеніне қатынасы да бар екені де белгілі. «Әлеуметтік және индивидуалды болмысқа»тарих та,мәдениет те ,жеке адам болмысы да және т.б кіреді. С.Л.Франктың әлеуметтік философияға қатысты негізгі ойлары « әлеуметтік философия-қоғамдық болмыстың жалпы мәңгі негіздерін»зерттеумен айналысатын философиялық ұғым.

Рухани-адамгершілік тәрбие адамға туа біткен қасиет.Ол адамның ішкі дүниесінде қалыптасатын ішкі еркінің сезімі.Осы негіздерге сүйене отырып,рухани-адамгершілік тәрбие –тұлғаның бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыру және олардың өздерінің де бір-біріне, отбасына,басқа адамдарға,мемлекетке,Отанға деген қатынасын анықтайтын мінез нормалары мен ережелерін дарыту деуге болады.Рухани адамгершілік тәрбие беру арқылы мына қасиеттерді қалыптастырады: кішіпейділік, ұқыптылық, сөйлеу мәдениеті, талап етушілігі, жауапкершілігі, парасаттылығы және т.б.Адамның бойындағы рухани-адамгершілік және еріктік қасиеттері неғұрлым айшықты көрінген сайын,оның өмірлік бағдарлары жалпыадамзаттық құндылықтармен сәйкес келеді,тұлғаның өзі де маңызы артып,бұл құндылықтардың орнығуы мен дамуына оң ықпалымен әсер етеді.Бұл тұрғыда ол өз рухы,еркіндігі,шығармашылығы мен қайырымдылығы жақтарымен сипатталады. Қазіргі дүниені неғұрлым дұрыс танып, білу үшін және жақсы өмірдің дұрыс жолын таңдай білу үшін және жаңа мыңжылдықта білімді, тәрбиені, адамгершілікті-ізгілікті дамыту үшін біз әр уақытта, әр дәуірде өзімізге дейінгі өткен идеялар мен қағидаларға сүйенеміз. Ондай идеяларды Орта ғасырларда өмір сүрген Батыс пен Шығыстың ғұлама ойшылдары Аверроэсо (Ибн Рушд), Я.А. Коменский, Н.Макиавелли, Ибн Халдун, Ибн Сина, Әл Бируни және т.б. айтты.

Қазақ топырағынан шыққан ғұлама ғалым-философ Әл- Фараби трактаттарының әрқайсысы өзіндік бір дүние, қағида, теория мен жеке бір әдіс. Солардың бірі 948 жылы Египетте жазылған «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактаты» болып табылады. Ол бұл еңбегінде адам әрекетінің түпкі мақсаттарының бірі—бақытқа жету деп айта келе, сол бақытқа тек білім мен рухани-адамгершілік тәрбие нәтижесінде ғана жетуге болады дейді [4].

Рухани тәрбиелеу, дамыту дегеніміз – тұлғаның жан-дүниесінде ізгілікті, мейірімділікті, сыйластықты, қайырымдылықты, адамның жеке басының қадір-қасиетін сыйлауды т.б. кең көлемде өркендетіп, нығайту. Ж.Ж.Руссо әлеуметтік философия аясында адамгершілік тәрбиесінің белгілерін көрсетті. Руссо тәрбиенің алдына үш міндеттерді қояды:

- 1) жақсы сезімдерді тәрбиелеу, немесе, басқаша айтқанда, “жүрек тәрбиесі”;
- 2) жағымды пікірлерді тәрбиелеу;
- 3) жағымды ерікті тәрбиелеу. Осы міндеттерді шешу, Руссоның пікірінше, моральдық тұжырымдаулармен және ақыл айтумен ғана емес, басқа жолдармен: жағымды үлгілермен, жағымды істерді орындаумен және ұлы адамдардың ғұмырнамасын оқып-үйрету арқылы нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Ұлттық құндылықтарды байыту арқылы адамгершілік тәрбиені жеткізу Ф. Гүленнің максималарында көрсетілген. Яғни бойкүйездік пен еркіндік, надандық, қараңғылық сөз болумен бірге ғылыми жетістіктер, еңбекқорлық пен адалдық, сабырлық пен төзімділік мәселелері қарастырылып, рухани құндылықтардың ішкі сыры мен қыры айқындалады. Осындай рухани өлшемдердің субъектісі де, объектісі де – адам, оның болмысы,-деп көрсеткен.

Әлеуметтік философиялық идея тұсында ұлы Абайдың нағыз адам болу үшін болашақ ұрпақтарына өсиет ретінде «Адамда екі түрлі қылықтың жолы бар: бірі – тіршілік қамы, бірі – адамшылық қамы. Барша дүниедегі пайдалықты әуелі өзіме болса, немесе туысқанымға, ең болмаса аталасымға болса деп, неғұрлым өзіне қарай тартып талап қылу, бұл бір ғана тіршілік қамын көздеген хайуани салахият деп аталады. Екінші, менен жақсылық тарап, адам баласына әлім келгенше пайдамды тигізсем екен деген жол. Бұл – инсаният, яғни адамдық жолы» [5].

М.Әуезов адам баласының келешектегі адамшылығына ірге болатын істі сол адамның шыққан ортасымен байланыстырады. Ол ойын былайша суреттейді: "Әуелі адам баласының келешектегі адамшылығына ірге болатын істі сол адамның шыққан ортасы бір сурет жасап беріп, соған өзі киген тонын кигізеді. Сонан кейінгі ол адамның өмір жолында көретін жақсы, жаман үлгісінің бәрі жамау, ия бояу болады. Және, сол адамшылығымызға үлгі санатын ортаның көп түрлі-түрлі істерінің ішіндегі бізге ең әсерлісі қайсы?", - деген сұраққа жауап іздеп, "адамшылығымызға ірге болатын құлықты әкеміз қандай ғалым болсын, қой сауып, тезек теріп жүрген анамыздан аламыз,-деген екен.Бұл ой әр түрлі ой пікірлерді дамыту үрдісі ретінде қарастырылады. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Рухани адамгершілік тәрбиенің бастауы бала тәрбиесін жетілдіру,дамыту болып саналады.

Осы тұрғыда көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады», — дейді. Демек, шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады. Рухани-адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды. Адамгершіліктің негізі мінез-құлық нормалары мен ережелерінен тұрады. Олар адамдардың іс-қылықтарынан, мінез-құлықтарынан көрінеді, моральдық өзара қарым-қатынастарды басқарады. Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам игілігі үшін адам еңбек етуі, өзара көмектесуі, сондай-ақ қоғамға тән адамгершіліктің өзге де формалары, бұл-сананың, сезімдердің, мінез-құлық пен өзара қарым-қатынастың бөлінбес элементтері, олардың негізінде қоғамымыздың қоғамдық-экономикалық құндылықтарына жатады.Ыбырай Алтынсарин бабамыздың «Адамгершілікке тәрбиелеу құралы – еңбек пен ата-ана үлгісі» - дегендей, келешек азаматтың дұрыс жол таңдауы үшін, өздігінен саналы әрекет жасау,- деп түсіндірді.

Қорыта келгенде, адамзат үшін дүниесі кең идеология – рухани-адамгершілік тәрбие.Тәрбиені ізгілендіру, дамыту осы уақытқа шейін философ-ағартушылардың еңбектерінде жинақтала,әр түрлі сипатта көрініс тапты. Әлеуметтік философияның рухани адамгершілік тұрғысынан зерттеу көп қырлы ізденіспен ғылымилықты талап етті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.-Астана, 2007
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. –Астана, 2015
3. Назарбаев Н.Ә «Қазақстан-2030». -Астана,1998.-128 б
4. Әбу Насыр әл- Фараби. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактаты». –Алматы, 2021

Сержанұлы Біржан
Дене шынықтыру және спорт кафедрасының оқытушысы, п.ғ.м
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЛИДЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі заманда ұйымдастырушылық құрылымы күрделі корпорациялар өте көп. Осыған байланысты лидерлерге байланысты қажеттілік туындайды.

Белгілі ресей ғалымы Б.Д. Парыгиннің анықтамасы бойынша, лидер – кенеттен ресми емес басшы рөліне белгілі бір жағдайларда шығарылатын топ мүшесі. Ол ортақ мақсаттарға тез және сәтті қол жеткізу үшін адамдардың бірігіп, ұжымның ұйымдасуын қамтамасыз ететін тұлға.

Қоғам пайда болуының барлық кезеңінде басқару әр кезде де өзекті мәселелердің бірі болған, және көптеген адамдар бұл мәселені шешуге тырысқан, бірақ олардың еңбектері әртүрлі сипатта болып, жалпы ортақ теорияға келмеген. Тек қана өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап батыстағы өндіріс революциядан кейін ғана жағдай тез өзгерді.

Нарықтық қатынас қоғамның барлық саласымен байланыста болды. Жаңбырдан соң өскен саңырауқұлақ сияқты, көптеген үлкен фирмалар пайда болды. Бұл фирмалар ұйымды басқара білетін, үлкен рационалды шешім қабылдай білетін, қабілеті жоғары, масса адамдарымен жұмыс жасай алатын, өз шешімдерінде, жүріс-тұрысында еркін бола алатын басқарушыны қажет етті. Сондықтан да басқарушыдан үлкен кәсібилікті, құзыреттілікті, өз іс әрекетін бар заңдармен сәйкестендіре білу білігін талап етті. Нәтижесінде арнайы басқару іс әрекетімен айналысатын топ адамдары пайда болды. Бұл жетекшілерге бағынушыларын бұйрықпен ұстау қажет болмады. Ең бастапқы міндет фирманың ақшалай кірісін ұлғайту мақсатындағы күнделікті басқару. Бұл адамдар менеджер деп аталып кетті. Қазіргі кезде жаңашыл менеджер үшін басқаша сипаттамалар беріліп жатыр [1].

Лидер дегеніміз — адамдарға ықпал ете білудің өнері, олардың белгілі бір мақсатқа жетулеріне итермелей білу. Өте жиі, көбіне саясатта лидер өз мақсатына жетуге тырысады. Адамдар лидердің басқаруымен жүрулерінің негізгі себебі, лидер олардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әр түрлі құралдар ұсына білу мүмкіндігінде және адамдардың іс әрекеттеріне керекті бағыт бағдарды көрсете білуінде. Лидердің билігі бағынушылардың жақсы білімдеріне, өзін олардың орнына қоя білу білігіне, жағдайларды талдай білуіне, өз іс-әрекеттерінің жақын және болашақ көрінісін анықтай білуіне, өзіндік жетілуге тырысуына, бағынушыларда өздеріне деген сенімділікті тудыра білу қабілетіне негізделеді. Лидер әріптестерінің, қарсыластарының, бастықтарының психологиялық ерекшеліктерін айқын сезінеді, түсінеді және бұны ресми, ресми емес контакттарда қолданады. Басқаларды сендіре отырып, өзінің компромиске баратынын көрсетеді. Бірақ, лидер билігінің ең неізгі көрінісі оның адамдарды басқарудағы тәуелсіздігі, өзінің иеленіп тұрған орнын кез келген уақытта босата білуі.

Лидер болу үшін не керек? Ең бастысы, бұл көбінде жоқ жеке биік мәнсапты орынды иеленуге тілек, соған сәйкес міндеттерді, жауапкершілікті өз мойнына алуға дайындығы. Танымал лидер магиялық білік сияқты қажетті уақытта, қажетті жерде пайда бола біледі

деп есептелген. Бұндай қасиет аспаннан түспейді, бірақ белгілі бір мағынада бұл Құдайдың берген таланты. Бірақ талант еңбексіз ешнәрсеге жарамсыз. Сондықтан лидер ешқандай тосқауылдарға қарамастан алға өз мақсатына жетуге тырысуы керек.

Лидерлік қасиеттері бар адамдарды жұмысқа алу – лидерлерді тәрбиелеудің тек бірінші кезеңі болып табылады. Кәсіби жағынан өсу үшін адамға әртүрлі бағыттарда жұмыс істеуге мүмкіндік беру де маңызды. Тиімді лидерлердің карьерасындағы өте кең тараған және маңызды кезеңі – бұл еңбек жолының ең басында қиын және жауапкершілікті тапсырманы беру сәті болып табылады. Жас маманға лидер рөлінде өзін сынап көруге, өз тәжірибесінде тәуекелге барып және жеңістің қуанышын немесе жеңілістің ащы дәмін татуға мүмкіндік беріледі. Тәжірибенің осындай түрі - қызметкерде лидерлік дағдыларды дамытуға алғы шарт болып табылады. Осындай сынақ лидер рөлінің қиындығын өз басында сезіне отырып, өзгерістерді жүзеге асыру жағынан көптеген мүмкіндіктердің бар екенін біледі. Лидерді тәрбиелеудің келесі кезеңі карьерасының қалыптасуы кезінде тағы бір маңызды қадам қызметкердің кәсіби дүниетаным шеңберінің кеңеюімен байланысты. Әдетте, бұл кадрлардың ротациясы нәтижесінде болады – статусы жағынан бірдей, бірақ мүлдем басқа дағдыларды қажет ететін немесе өте кең өкілеттілігі бар қызметке ауыстыру. Батыс елдеріндегі корпорацияларда болашақ лидердің іскерлік карьерасы осындай ротациялық карьерасы бірнеше жылға созылуы мүмкін. Осы жылдардың ішінде бір бөлімнен екінші бөлімге немесе бір кеңседен жердің басқа бөлігіндегі кеңсеге ауыстырулар болады [2].

Лидерлерді табу және жұмысқа алу технологиясы компанияда қалыптасқан кадрлық саясатқа байланысты. Осыған байланысты екі принципіалды әртүрлі концепциялар туралы айтуға болады. Біріншісі «жапон» моделі деп аталады. Бұл модель өмір бойылық жалдау принципіне негізделген. Осы модель шеңберінде болашақ лидер кандидаттын жан-жақты және толықтай бағалайды. Негізгі зейін кандидаттың жеке қасиеттері мен қабілеттеріне аударылады. Жұмыс берушінің басты мақсаты – кандидаттардың ішінен жеткілікті интеллектуалды потенциалы бар және жоғары адамгершілік қасиеттері бар сенімді адамды таңдау. Ал кәсіби іс – әрекетке қажетті қасиеттер және лидерлік сапалар жұмысқа алынғаннан кейін, фирмада қабылданған бағдарламаларға сәйкес жүреді.

Лидерлікке деген қызығушылық ежелгі заманда пайда болған. Лидерлік феномені бірнеше ғасырлар бойы көптеген зерттеушілерді қызықтырған. XX ғасырдың басында басқару құбылысын зерттеле басталды. 1930-1950-шы жж. жүйелі негізде бір қатар ірі масштабтағы зерттеулер жүргізілді. 1970-шы жылдардан бастап көшбасшылықты зерттеуге қызығушылық арта түсті. Дж. Мак-Грегор Бернстің, Р.Такердің, Б.Келлерманның, Дж. Пейдждің еңбектерінің пайда болуы осыған дәлел бола алады. Осы уақытқа дейін біздің елімізде көшбасшыларды қалыптастыру үшін жағдай жасалмаған және оларға деген қажеттілік туындамаған болатын, сол себепті көшбасшылықпен байланысты зерттеу жұмыстарының басым бөлігі батыс ғалымдардың қаламынан шыққан. Алайда қазіргі кезде көшбасшылық мәселелеріне арналған ресейлік ғалымдардың еңбектері жарыққа шыға бастады.

Қазіргі қоғамның лидері болу үшін белгілі бір қызметтер мен сапаларды тұлға өз бойына сіңіруі қажет. Атап айтар болсақ, лидердің негізгі қызметі:

- интегративтік, яғни халықтың белгілі бір бөлігінің мүддесін анықтау және саяси бағдарламаны жасау;

- алға қойған мақсатты орындау үшін ұтымды шешімді табу және қабылдау қызметі;

- билік органдарының қоғам мүшелерімен байланысын нығайту, қоғам мүшелерінің биліктен және басқарудан шет қалуын болдырмау қызметі;

- бір жерге жұмылдырушы, яғни нақты міндеттерді шешуге көпшілікті ұйымдастыру, көпшіліктің әлеуметтік күш-қуатын, саяси мәдениетін және белсенділігін дамыту қызметі;

- прагматикалық, яғни мақсат пен міндеттерді нақты әрекетке айналдыру.

Педагогикалық психологиядағы ғалымдардың (Л.С.Выготский, З. Фрейд, Ф. Реддл) зерттеулерінде лидердің мынандай қатынаста қызмет атқаратындығы айқындалған:

- ол топ алға қойған мақсатқа жетудің жолдары мен құралдарын жоспарлайды;

- топ мүшелері арасында атқарылатын іске жауапты адамдарды белгілейді;

- егер топтың алдына маңызды іскерлік мүдде қойылған болса және бұл топ өндірістік еңбек ұжымы болса, белгілі бір топтық шырай орнатады;

- топ мүшелерінің әлеуметтік белсенділігін дамытады.

Лидерге тән белгілер мен сапалар:

1. биологиялық дәрежедегі белгісі мен сапалары: тұқым қуалаушылығы, темпераменті, жынысы, денсаулық жағдайы.

2. психологиялық дәрежесі: адамның эмоциясын, еркін, жадын, қабілетін, интеллектін, мінезін қамтиды.

3. әлеуметтік-психологиялық дәрежесі: адамның мүдделеріне, көзқарасына, ұстанымына, қарым-қатынасына т.б. байланысты.

4. саяси психологиялық дәрежесі: саяси әлеуметтенуіне, саяси таңдауына, саяси мінез-құлық түрлеріне байланысты.

5. әлеуметтік дәрежесі: мүдделердің жалпы әлеуметтік ұстанымы мен көзқарастарын білдіреді.

Лидерліктің теориялары:

Н. К. Михайловский «Ұлы адам» теориясы немесе лидерліктің харизматикалық теориясы. Бұл бойынша лидерлікті тұқым қуалау негізінде түсіндіреді. Р. Стогдилл Лидерліктің ситуативті теориясы бойынша лидерлердің пайда болуы ортаға, уақытқа және жағдайларға байланысты. Басқаша айтқанда лидер болу белгілі бір жағдайда, уақытта топтан суырылып шығып өз қасиетін көрсете алуы.

Лидерліктің тұлғалық – ситуативтік теориясы бойынша мынадай төрт фактор еске алынуы керек:

1) лидердің адам ретіндегі белгілері мен дәлелдері;

2) лидердің жолын қуушылар үшін белгілі бір келбеті болады;

3) лидердің ролінің сипаттары;

4) лидердің жолын қуатындар үшін ресми және құқықтық негіздердің болуы.

Лидердің үміткерлік – қарым-қатынастық теориясы. Ол бойынша нақтылы бір жағдайда лидер стилінің сәйкес келуін айтады. Лидерліктің басқа да толып жатқан теориялары бар. Ол бойынша лидерліктің психологиялық ерекшеліктері қарастырылуы керек. Саяси лидердің тұлғалық қасиеттерін талдауда мыналарды еске алу қажет: лидердің өзінің «Мен» концепциясы; оның саяси мінез-құлқына әсер ететін себептері мен сұраныстары; саяси сенімінің басты жүйесі; жеке тұлғалық қарым-қатынас стилі; стресс жағдайында өзін-өзі ұстай білуі; өмірбаяндық талдау; саяси іс-әрекетін эволюциялық өзгерістері.

Лидерліктің типологиясының критерийлері:

- лидерлік типі бойынша: программист, стратег, орындаушы, дем беруші;

- қызметінің сипаты бойынша: әмбебап, жағдайға қарай әрекет етуші;
- басшылық ету стилі бойынша: демократшыл, авторитарлы, анархиялық;
- кешенді критерий: дем беруші, әмбебап, авторитарлы, орындаушы, жағдайға қарай әрекет етуші, стратег, демократшыл және т.с.с.

Саясаттанудағы барынша кең тараған билікті алу тәсілі және оның заңды болуы бойынша М.Вебердің деректеріне сәйкес лидерліктің типологиясы саналады. М.Вебердің айтуы бойынша лидерліктің типі:

1. дәстүрлі лидерлер (көсемдер, монархтар);
2. рационалды-заңды (билікті қолданыстағы бар заңдардың негізінде алады);
3. харизматикалық (яғни, беделді адамның бойында ғажайып қабілеттердің болуы)

[3].

Қорыта айтқанда, лидерлік дегеніміз – әрқашанда қорғап қалуға керекті белгілі бір мәртебе, позиция, адамдардың іс-әрекетіндегі, саяси процестегі аяқ астынан болатын нәрселерді бастан өткере білу. Лидерлік саясаттың шығармашылық мазмұнынан тура туындайды. Лидер саясаттың және қоғамның бүкіл саяси жүйесінің ядросы болып табылады. Лидерлік ғаламдықтан бастап жекелеген саяси топқа дейін саяси жүйені ұйымдастырудың барлық деңгейінде пайда болады, қалыптасады және қызмет етеді [4].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Психология. Сөздік/ Ред. басқ. Петровский А.В., Ярошевский М.Г.
2. Парыгин Б.Д. Әлеуметтік психология
3. bigox.kz/sayasi-liderlik-zhane
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Менеджмент негіздері.

Сабырқызы Жалғас
Каспий Қоғамдық университеті
ГҒЖМ сеньор-лекторы, гум. ғыл. магистрі

Ш.Құдайбердіұлы шығармаларындағы діни дүниетаным мәселелері

Аннотация. Мақалада Ш.Құдайбердіұлы шығармаларындағы діни дүниетаным мәселелері қарастырылады.

Аннотация. В статье освещаются проблемы религиозного мировоззрения в трудах Ш. Кудайбердиұлы.

Annotation. The article highlights the issue of religious worldview in the works Sh. Kudaiberdiuly.

Қазақ халқының басына тәуелсіздік бақытын сыйлаған соңғы отыз жылдан астам уақыт көлемінде ұлттық рухани дамуымызда бірқатар оң өзгерістер дүниеге келді. Қазақтың рухани мәдениетінің негізін құрайтын зиялы қауымның, ойшылдардың еңбектері зерттеліп, баға беріле бастады. Халықтық сана сезімнің өзгеруі, тоталитарлық жүйенің күйреуі, тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы, философиялық ойлаудың жана түрлері адамзаттың тұтастығы мен ерекшеліктерін бүгінгі заман талабына сай қарастыра отырып, дамытуға мүмкіндік туғызды.

Осындай қазақтың рухани мәдениетіне зор үлес қосқан ойшылдардың бірі- Шәкәрім Құдайбердіұлы. Шәкәрімнің философиялық көзқарасы – ұлттық философияның

қалыптасуына зор ықпалын тигізген құбылыс. «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі», «Мұсылмандық шарты», «Үш анық» және т.б еңбектерін, поэзиясын гуманистік және адамгершілік мұраттарды, идеяларды уағыздаған мұра деп бағалау керек. Шәкәрімнің философиялық ойларында өзі өмір сүрген дәуірдің қоғамдық көріністері, ақыл-ой ізденістері, талғамды тұжырымдары із қалдырды. Ол өзі өмір кешкен заманда қазақ қоғамының рухани өсуіне көмектесуді, жастарды ғылым-білім, өнерге баулуды мұрат тұтты. Қайшылыққа толы он тоғызыншы ғасырда өмір сүрген ұлы ойшыл Шәкәрім өз шығармаларының болашақ тағдыры қалай болатынын білген жоқ. Арада екі ғасыр өткенде өлең –жырларының қалың көпшіліктің сұранысы қанағаттандырып, сахнада қойылып, қалың көрерменнің қошеметіне бөленетінін сезген де жоқ. Ол аралықта, жиырмасыншы ғасырда Шәкәрімнің атын да, затын да ұмыттыру, халықтың жадынан біржола өшіру үшін қолдан келген айла- амалдың бәрі жасалды. Шәкәрім Құдайбердіұлы ақталғаннан кейін оның шығармалары отыз жыл бойы жарыққа шыққан жоқ. Сол кездегі саясаттың құрбаны болған Шәкәрімнің жеке қолжазбалары , еңбектері, суреттері өртелді. Бүгінгі ұрпаққа жетпеді. Соңғы жылдары Шәкәрімнің шығармалары отыз жылдық үзілістен кейін әдеби- поэзиялық, философиялық тұрғыда зерттеліп жатыр , ал дінтану ғылымы тұрғысында дін туралы көзқарастарының мазмұны ашылмаған. Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармашылығын зерттеу мәселелеріне шолу жасай отырып, оның адам, қоғам, дінтану мәселелері жүйелі түрде, жеке зерттелмегенінің куәсі боламыз.

Ақын шығармашылығындағы «Адам-Қоғам- Дін» мәселелері ең өзекті тақырыптар. Бұл мәселелер оның шығармашылығының дүниетанымдық және идеялық күретамырлары болып табылады. Ақынның өмірлік мақсаты адамды жөндеу, қоғамды түзету және Жаратушыны тану. Осы құндылықтарды поэзиялық негізде сипаттау, талдау, түсіндіру, уағыздау арқылы ақын қазақ халқына дұрыс өмір сүруді үйретуге ұмтылады. Оның шығармаларының осындай терең тақырыптық , идеялық маңызы оның бүгінгі күн үшін, қазіргі халық үшін қажеттілігін анықтайды. Сол себепті, Шәкәрім шығармашылығындағы «Адам-Қоғам- Дін» мәселелерін дінтану ғылымының негізінде зерттеу кезек күттірмейтін қажеттілік деп білеміз. Ақынның діншілдігі, жаратушы Аллаға деген сенімі оның ойшылдығымен жалғасып, дүниеге көзқарасындағы бірлік- біртұтастықты танытады. Шәкәрім дүниедегі «сансыз кереметті кім жаратса- тәуірі сол» дейді. Тәңірді іздеу, Жаратқан Аллаға сену-ақиқатты іздеу туралы көзқарасын «ең түпкі жаратушы-мінсіз ие» деген түйіндеуінен анық аңғара аламыз. Ол әсіресе, Шәкәрімнің Меккеге қажылық сапарға барып келгеннен кейін жазған «Мұсылмандық шарты», «Үш анық» еңбектерінен айқын көрінеді. «Үш анық» қазақ халқының тарихи тағдырына үлкен өзгеріс әкелген жылдары жазылған. Бірінші орыс революциясы, бірінші дүниежүзілік соғыс ,ақпан, қазан революциялары және тағыда басқа оқиғалар қазақ жеріне көп әсерін тигізді. Осы жағдайлар Шәкәрімді немқұрайлы тыныштықта қалдыра алмайды. Халықтың болашағы туралы толғаныстар ойшылды қиналдырып, осы тоқыраудан шығу жолына итермеледі.

Өмірдің мәні не?- деген сұрақпен ол көне ойшылдардың пікіріне сүйеніп, сонымен қоса жаңа дәуірдің діни және философиялық әдебиеттерінен ізденіп, өзінің философиялық ойының тереңдігін көрсетеді. Шәкәрім «Үш анықта» Ақиқат деген не? деген сұрақ қояды. Оған өзі «адам ақиқатты ақыл-ес көзімен көріп, қабылдауы керек. Ақиқат- әрбір адамның жанында болады не ол өзіндік өмір сүреді», -деп қорытынды жасайды. Жанның ең негізгі қажет ететіні- ұждан. «Адамның нысап, әділет, мейірім- үшеуін қосып мұсылманша айтқанда ,ұждан, совесть орысша айтқанда совесть бар» дейді.[1] Шәкәрім ар-ұжданды адамгершілік этикалық жағынан ғана емес, оның философиялық категория, әлем құрылымының негізгі болатын субстанция ретінде жоғары қарастырған. Ол адамның рухани өсуіне мықты тірек болатын үш анықты атайды: Бірінші- мәңгі өзгерістегі Универсумда барлығына себепші жаратушы ие. Екіншісі- бұл жаратушы барлық тірі мен тірі емеске жан береді, адам өлген соң ,одан әрі тазарып, жоғарылайды, өздігінен өмір

сүреді. Үшіншісі- жанның жорғарылап, тазаруы үшін адам ұжданға сай арлы өмір сүруі керек. Шәкәрім адамдарды осыған шақырады.

Шәкәрімнің дүниетанымдық ой жүйесінде философиялық терең бағыт-бағдар байқалады. Оған «Тіршілік, жан туралы» деген философиялық өлеңіндегі жаратылыс тарихи тіршіліктің шығуы туралы өз түсінігін баяндайтын мынадай жолдар кә:

Өсімдік күннен алады ас,
Күн суық болса түпке қаш,
Дым тиіп, нұр кеп жылатса,
Өс тағы жайнап көңіл аш,
Дейтұғын жанда мән болар-
Жұмыртқада ұрық жатпай ма?
Олар да тамақ жатпай ма?
Жылынса, яки егілсе
Оның да тағы таңы атпай ма?

Яғни, Шәкәрім органикалық тіршіліктің біртіндеп себеп-салдар принципі бойынша дамיתындығын, жәндіктен өсімдіктің, адамның жәндіктен таралу идеясын құрап отыр.

Ойшыл философ: «Мейірім», «Ынсап», «Әділет», «Шыдам», «Шыншыл», «Харакет»

Түп қазығы: «Ақ ниет» -

Бұл жетеуін ел қылу»[2],-деп « Шышыма досым сөзімнен» өлеңінде мемлекеттік құрылымдағы адамдарды азаматтыққа, адамгершілікке үндейді.

Шәкәрімнің құндылықтық философиясының негізгі мәселесі «Адам-Әлем» қатынасындағы, адамның орны мен рухани құндылығы. Рухани құндылық жүйесінде дін құндылықтық өлшем болып қарастырылады. Сондықтан да дін мәселесі жөнінде ішкі өлшем бірлігінің межесіне тап болуымыз заңдылық.. Дін, осының ішінде ислам дінін күрделі адам институты деп қарастыруға болады. Шәкәрімнің ұғымында дінде Алладан кейін ең бірінші адам тұрады. Өйткені дін адамның барлық тұрмыс-тіршіліктік шеңберінде кездеседі. Шәкәрімнің діни көзқарасындағы сопылықты дұрыс мағынада түсіну керек. Тақуалық дегенміз- адамның алдына қойған мақсатына шын көңілімен адал болу деген сөз. Неге десек Шәкәрімнің түсінігі бойынша, діннің атрибуттары ең таза: мейірімділік, ұждан, әділеттілік болып табылады.

Шәкәрім шығармаларында дін мәселесі ерекше көрініс тапқан, тағы бір басты ерекшелігі: ол еш уақытта фанатизмге үйретпейді. Сауаттылыққа, діни тазалыққа, мейірімдік пен ұжданды қадыр тұтқан Шәкәрім шығармалары-бізге аса үлкен рухани құндылықтық өлшем. Сонымен, Шәкәрімнің дін, мейірім мен зорлық, әділет пен зұлымдық, ғылым мен мораль, адам мен заман туралы толғаныстары қазақ философиялық ойларының дамуына қосылған зор үлес болды.

Әдебиеттер тізімі.

1. Құдайбердиев Ш. Шығармалары(өлеңдер, дастандар, қара сөздер)-Алматы: Жазушы,1988-235бб.
2. Құдайбердіұлы Ш. Үш анық –Алматы: Қазақстан және «Ғақлия» ғылыми-әдеби орталығы, 1991. -30,34 бб.

Абдықалықов Ұ.Қ.

ХАА академигі, профессор

Доскалиева Ж.А

тарих ғылымдарының магистрі

Ұлттың ұлы ұстазына арналған тұлға
(2022 жылы А.Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл)

Түйіндеме. Мақалада А.Байтұрсыновтың қазақ тілімен графикасына қосқан үлесі, ұстаздық қызметі қарастырылады.

Түйін сөздер: тіл, тіл мәдениеті, әліппе, сөз өнері, өркениеті.

Резюме: В статье рассматривается вклад А.Байтұрсынова в казахский язык и графику, деятельность учителя.

Ключевые слова: язык, культура речи, азбука, искусство слова, цивилизация.

Resume. The article considers the contribution of A.Baitursynov to the Kazakh language and Graphics, his teaching activities.

Key words: language, language culture, Alphabet, word art, civilization.

XX ғасырдың басында қазақ халқына ұлттық мәдениет пен әдебиеттің, білім мен ғылымның туын көтерген, жұртшылықтың санасына демократиялық ойлар сіңіріп, алға жетелеуге ұмтылған зиялы көп қалыптасты. Міне, солардың бірегейі Ахмет Байтұрсынов еді.

Ауылда бала оқытып, ұстаздық жасап жүрген А.Байтұрсыновтың еңбек жолын ағартушылық қызметтен бастауы отарлау саясатының қыспағын арқалаған туған халқының аянышты тағдырына байланысты болса керек.

Сонымен XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезінде Петербург, Омбы, Қазан, Уфа, Орынбор, Троицк және т.б. қалаларда мұсылманша немесе орысша оқыған қазақ жастарынан қазақ зиялы қауымы қалыптаса бастайды. Алайда олардың едәуір бөлігі әкімшілік – сот орындарында қызмет етіп, бас пайдасы үшін өз мүддесіне қызмет жасайтындареді. Ал, Ахмет Байтұрсынов болса «байға мал, оқығанға шен мақсат болып, жұрттың қамын ойлайтын адам аз болып» тұрғанда оқу-білімнен кенде қараңғы қазақ қауымының сауатын ашып, білім беру жолы сол кезеңдегі қазақтың әлеуметтік тіршілігінде ең қажет, ең игілікті әрекет болады деп есептеп, оқу-ағарту ісін өзінің азаматтық міндеті мен өмірінің өзегі деп санайды. Оның қазақтар үшін өз алфавитін жасау әрекетіне де, тілін зерттеп оқулықтар жазуына да, тыңнан жоқ салып, бай терминология дүниесін жасауына да, тіпті қоғамдық-әкімшілік істеріне араласуына да алып келген - өзі діттеген ағартушылық қызметінен туындады.

Ұстаздық қызметті таңдағандығын Ахмет Байтұрсынов «Адамдық диханшысы қырға шықтым, көлі жоқ, көгалы жоқ құрға шықтым; «Ел – бүгіншіл, менікі – ертең үшін» деп зерделі оймен өрнектейді.

А.Байтұрсынов Қостанайдан Омбыға барып, қазақ халқының тарихы мен этнографиясын, фальклоры мен тілін зерттеуші және Ақмола, Семей оқу жүйесін басқарып тұрған А.Е.Алекторовпен танысады. Мұхтар Әуезовтың жазғандарына қарағанда, оның бұл танысуы қазақ халқын оқу-білімге тарту жөніндегі миссионерлердің ниет-пиғылдарын жақын білуіне көмектеседі, соның нәтижесінде өзінің бұл мәселедегі көзқарасы мен мақсатын айқындай түседі. А.Е.Алекторовпен кездескен А.Байтұрсынов қазақ даласында бала оқыту жайы туралы сұхбаттасқанда орыс оқымыстыларының миссионерлік мақсатының түп негізін зердесіне жеткізе түйіп, одан тіксініп, олардың қазақтарды орысша оқыту арқылы өз мүдделері үшін пайдаланғысы келгенін түсінеді. А.Байтұрсынов оқу-ағарту, оқулықтар жазу, әліппе, емле, грамматика, жер игеру, кәсіп істеу, тарих халықаралық қатынастар құқықтану, заң, философия, мәдениет, әдебиет, эстетика проблемаларын тереңнен қозғап, сол уақыттағы қоғамдық-әлеуметтік жағдайда мұрындық, ұйтқы болған пікірлерді айтып, оң тұжырымдар жасаған.

Туған халқының келешегін ойлап, оның әлібиін түрлеп-түзеуден бастаған, жалпы ұлт мүддесі үшін қызмет еткен, түркі еліне есімі мәшһүр бабамыздың ғұмыр жолы

баршамызға үлгі боларлықтай өнеге. Ахмет Байтұрсынов біздің ұлттық мәдениетіміздің асқақ шыңы ғана емес, сонымен қатар ол біздің рухани бастауымыз, үйретушіміз, ұстазымыз, қоғамдық болмысымызды түбірімен жаңғыртуға бастаушы кемеңгер тұлға. Ғасырлар бойы тұйыққа қамалғандай болып келген халқымыздың алдында жалпыадамзаттық құндылықтарды тарта отырып, болашаққа бастаушы да Ахаң екені даусыз. Оның қасіретті тағдырының өзі жоғары адамгершілік рухпен тарих сабақтарын үйрететін тағылым болмақ. Қасіретті ғасырлардың тоғысында өмір сүрген ол өткен тарихи оқиғалармен ұлт-азаттық қозғалысын және ХХ ғасырдың демократиялық реформа талаптарын терең сезініп, түсіне білген. Ол шындықты, әділетті, халқының бақытқа барар жолын қажымай, талмай, жасқанбай тынымсыз іздестірумен болды. Өзінің саналы ғұмырында халқының артта қалу себептерін зерделей отырып, болашаққа жетудің жөн-жобаларын, жоспарларын, оны жүзеге асыру мүмкіндіктерін іздестірумен болды.

«... Ұлттың сақтауына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тіл.

... Өз ұлтына басқа жұртты қосамын дегендер әуелі сол жұрттың тілін аздыруға тырысады. Егер біз қазақ деген ұлт болып тұруды білсек, қарнымыз ашпас қамын ойлағанда тіліміздің де сақтау қамын ойлау керек» - дейді.

Қазақ тілі проблемалары мен оларды оқыту үлгілеріне ерекше мән беріп, көп еңбек сіңірген де А.Байтұрсынов. Ол алдына жүйелі бағдарлама қойып, әуелі қазақтың ұлттық жазуын (графикасын) жасауды мақсат етіп 24 таңбадан тұратын араб әрпі негізіндегі «төте жазуды» немесе өзі «қазақ жазуы» деп, өзгелер «Байтұрсынов жазуы» деп атаған қазақтың ұлттық графикасын дүниеге әкелді. Осы жазумен халқына сауат аштыруды ойлаған А.Байтұрсынов оған арнап «Оқу құралы» деп аталатын «әліппе оқулығын» жазды. Бұл «Оқу құралы» (қазақша әліппе) деген атпен алғаш рет 1912 жылы Орынборда басылды. Осы кезден бастап қазақ лингвистикасының терминдері қалыптаса басталды. «Оқу құралы» таңбаларды түсіндіруден басталып, кітап бетінің төменгі тұсындағы сілтемеде хат таныту жолы көрсетіліп, сабақ әдісі қоса беріледі.

«Қазақты басқа дінге аударамын деу әурешілік. Қазақты діннен айыруға, болмаса жазуынан да айыруға болмайтын жұмыс», - дейді А.Байтұрсынов. Бұл орайда ол қазақтың діни ұстанымы мен адамгершілік тәрбиесіндегі дінге үлкен мән береді.

Жалпы, А.Байтұрсынов мәдениеттің көтерілуін жалпыға бірдей ағарту жұмысын жүргізу мен жалпы адамзат мәдениетінің жетістіктерін меңгеру арқылы жүзеге асыруға болатынын терең түсінді. Қазақ тілінің табиғатын зерттей отырып, ол тілтану жөніндегі мақалалар мен оқулықтар, кейінірек ғылыми жұмыстарын жазды. Қазақ тілі туралы мақалаларында тілдің тазалығын сақтау, оны әртүрлі шұбарланудан тазалауды жақтады. А.Байтұрсыновты қазақ тілтану ғылымының негізін салды деуге болады.

Біз бұл мақаламызда А.Байтұрсыновтың қазақ тілі мен тілтану ғылымына қосқан үлесін ғана қарастырдық. Ал, А.Байтұрсыновтың Алаш қозғалысы, қазақ халқының ұлттық мүддесі мен болашағы жолындағы қызметі ұшан теңіз және бөлек әңгіме.

Сағнайқызы С.

тарих ғыл. кандидаты, доцент, Каспий Университеті

**АХМЕТ ЙАССАУИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛТАРАЛЫҚ
ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕСІ**

Аннотация. Қазіргі таңда ҚР 140-қа тарта ұлт өкілдері тату-тәтті өмір сүруде. Ұлт саясаты мемлекеттік қауіпсіздіктің негізгі нысандарының бірі. Сондықтан да тәуелсіздігіміздің алғашқы күндерінен бастап елімізде ұлт саясатына аса мән берілуде. Мемлекет халықтарының бейбіт өмір сүруі мәселесі ерте кезеңдерден бастап мемлекет басшыларын толғандырған. Ал түркі дәуірінің құламалары аталмыш мәселе тақырыбында құнды еңбектер жазып, ұлтаралық татулықты халыққа насихаттаған. Түркімілдес халықтардың өмірінде мызғымас орын алған мемлекет халықтарының бейбіт қарым-қатынасы қағидасының ресми түрдегі негізін салушылардың бірі, түркі дәуірінің ғұламасы – Қожа Ахмет Йассауи болды. Қожа Ахмет Йассауи негізін салған сопылық мектептік түркілік бағытының өзіндік ерекшеліктері бар. Қожа Ахмет Йассауи мектебінің негізгі ерекшелігі – ислам дінінің сопылық бағыты мемлекет халықтарын бейбіт, тату-тәтті өмір сүруге, мемлекет басшысының орнатқан тәртіптеріне қарсылық көрсетпей, керісінше, мемлекет басшысының бағдарламаларына қолдау көрсетуге шақырады. Мемлекеттік реформалардың келеңсіз тұстарын байқаған жайтта наразылық әрекеттер танытудың орнына, мемлекеттік қызметкерлерге ақыл-кеңес беруге шақырады. ҚР алғашқы Президенті Н.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында прагматизм мәселесіне аса мән берген болатын. Қожа Ахмет Йассауидің бірнеше ғасыр бұрын негізін қалаған татулық идеясының қазіргі прагматизм ахуалымен сабақтығын аңғарамыз. Яғни «Мәңгіліе ел» идеясының негізін қалаушылардың бірі - Қожа Ахмет Йассауи болды десек әсте қателеспейміз

Кілт сөздері: ұлтаралық қатынастар, бейбітшілік, көпұлтты Қазақстан, “Мәңгілік Ел”, бейбітшілік қағидалары, Қожа Ахмет Йассауи қағидасы, сопылық бағыт.

Annotation. Currently, representatives of more than 140 nationalities live in Kazakhstan. National policy is one of the main forms of State security. Therefore, since the first days of our independence, great attention has been paid to national politics in the country. The problem of peaceful coexistence of the peoples of the State has been of concern to the heads of State since early times. And the great minds of the Turkic era wrote valuable works on this topic, promoted interethnic harmony. One of the official founders of the principle of peaceful relations between the peoples of the state, which is unshakable in the life of the Turkic - speaking peoples, was a scholar of the Turkic era-Khoja Ahmet Yassawi. The Sufi school Turkic direction, founded by Khoja Ahmet Yassawi, has its own peculiarity - the Sufi direction of Islam calls on the peoples of the state to live peacefully, amicably, not to resist the established orders of the state. Instead of protesting when you notice negative aspects in government reforms, you should give the right advice to civil servants. The First President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev paid special attention to the issue of pragmatism in the program "Bolashakka Bagdar: Rukhani zhangyru". We see the continuity of the idea of peace of Khoja Ahmed Yassawi, laid down several centuries ago, with the modern atmosphere of pragmatism. That is, one of the founders of the idea of “Mangilik El” was Khoja Ahmet Yassawi.

Keywords: interethnic relations, peace, multinational Kazakhstan, “Mangilik El”, principles of peace, the principle of Khoja Ahmed Yassawi, Suffism.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында барлық ұлттардың мәдениетін, тілін, дәстүрін дамыту үшін қажетті жағдайдың бәрі жасалған. ҚР Президенті Қ.-Ж. Тоқаев өз еңбектерінде ҚР ұлттар достығы мәселесіне аса мән беруде.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «100 нақты қадам- ұлт жоспары» бағдарламасында біртұтас ұлтты қалыптастыру жөніндегі міндеттерінің негізінде Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту тұжырымдамасы әзірленді. «Бірлік бар жерде — тірлік бар» дейді біздің халық. Дана жұрт мұны тегіннен-тегін айта салмаса керек. Ауызбірлік пен түсіністік, қарапайым сыйластық үстемдік құрған жерлерге қашанда нәтижелі істердің үйір болатыны белгілі. Біздің елімізде қалыптасқан ұлттар тұтастығы мен халықтар достығының арқасында бүгінде мемлекетіміз өркендеп, ілгері басып келеді. Қазақстанның көпұлтты халқының татулығы, ынтымақтастығы, бейбітшілігі біздің еліміздің ең басты байлығы. Оны көздің қарашығындай сақтауға тырысуымыз керек. Біздің мемлекетіміздің

басты жетістігі еліміздің халықтарының ұлтаралық және конфессияаралық келісімі, өзара түсіністігі мен сыйластығы болып табылады.

«Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан Республикасының алашқы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2014 жылғы Жолдауында «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы ұсынылған болатын. «Мәңгілік Ел» идеясының түркілер дәуірінде пайда болғанын ескерсек, халықтар арасындағы тату-тәтті қарым – қатынас саясатының тамыры тереңде. Қуатты мемлекеттік теориясының қазақстандық негізін қалыптастыруда түркі дәуірі ғұламаларының сіңірген еңбегі зор. Мемлекет азаматтары арасындағы бейбіт өмір, достық қатынас концепциясының негізін салған ғұламалардың бірі – Қожа Ахмет Йассауи бабамыз.

Бүгінде «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы – қазақстандық бірегейлік пен бірлікті, қоғамдық келісімді қалыптастыратын құндылықтар жүйесіне айналды. Осы идеяның негізін салушылардың бірі – Қожа Ахмет Йассауи десек қателеспейміз. Қазіргі кезеңде «Йассауия» ілімі білім беру орындарында оқытыла бастады. Ұлтаралық, мемлекетаралық бейбіт қарым-қатынас қазақ халқының мақтанышы. Қазақ мемлекеті болып құрылғаннан бері қазақтар жаулап алу соғысын ашпадық. Керісінше, әлемге өзінің қонақжайлылық дәстүрімен атын танытқан. Көпұлтты және ұлттар арасындағы мызғымас достықты ғасырлар барысында сақтап отырған мемлекеттер қатарына жатады.

Қазақстан халқының өзіндік бай тарихы және бай мәдениеті бар. Орта ғасырларда Қазақстан жері арқылы Ұлы Жібек жолы өтті, ал Түркістан, Сауран және Отырар сияқты қалалар мәдениеттер мен өркениеттердің орталықтары болды. Біздің ата-бабаларымыз жерімізді сақтап, халқымызды бейбіт өмірмен қамтамасыз ете алды, бұл өз кезегінде бізді көршілерімізбен бейбітшілік пен келісімде өмір сүруге міндеттеді. Түрлі тарихи кезеңдердегі саяси оқиғалар барысында Қазақстан жеріне түрлі ұлттар қоныстады, тоталитарлық тәртіп қылмысының аясында көптеген ұлт Қазақстан жеріне депортацияланды. Бүгінгі таңда Қазақстан мемлекетінде 140-қа тарта ұлт өкілдері тату-тәтті өмір сүруде. Қазақстанда тұратын ұлттар мемлекеттің қалыптасуы мен гүлденуіне үлкен үлес қосады деп айтсақ қателеспейміз. Қазақстандағыдай ортақ шаңырақ астында бейбітшілік пен келісімде тұратын этностардың алуан түрлілігімен кез келген мемлекет мақтана алмайды. Қазақстан көптеген елдер үшін үлгі тұтарлық мемлекетке айналды. Халықтардың достығы мен бейбітшілігі қазіргі қоғам дамуының қозғаушы күшіне айналды.

Елдің Ата Заңы – Қазақстан Республикасының Конституциясының 19-бабында "Әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы." деген ереже нақты бекітілген. Қазіргі кезде көптеген тілдерде газеттер, журналдар шығарылып жатыр, радио және теледидар ұлттық бағдарламалары да әртүрлі тілдерде шығарылады. Көп ұлтты халық: Біз - Қазақстан халқы. Және бұл бірлікте-Қазақстан мемлекетінің бірегейлігі. Қазақстан халықтарының достығы адамдардың жүрегінде қаланды. Мемлекеттің өркендеуі үшін оның аумағында тұратын халықтар арасында бейбітшілік пен келісім қажет. 1 мамыр-Қазақстан халықтарының бірлігі күні. Тек дәстүрді құрметтей отырып, бір-бірімізбен лайықты өмір сүруге болады. 22 қыркүйек күні жыл сайын "Қазақстан халықтарының тілдер күні" аталып өтеді.

Қазіргі кезеңде Қазақстанда көпұлтты мәдени жаңғырту процесі жүріп жатыр және Ассамблея олардың жан-жақты диалогын қамтамасыз етеді. Бүгінде бұл тәжірибені көрші елдер қабылдап отыр. Теңдестірілген тіл саясаты жүргізіліп жатыр, және Қазақстан бұл проблемаларды өткір қақтығыстар мен күйзелістерсіз шешкен жоқ. Ел азаматтарының, әсіресе жастардың мемлекеттік тілді меңгеруінің табиғи процесі жүріп жатыр. Қазақстанның тілдік байлығы жалпы қазақстандық мәдениетті байытады және көпұлтты Қазақстанның бірлігін нығайтудың маңызды факторы болып табылады.

Аталмыш ғылыми мақаланы жазу барысында ғылыми мақала жазу талаптары орындалды. Талдау, салыстыру, баяндау ғылыми әдістерін қолдандық.

Көпұлтты Қазақстан мемлекеті азаматтары өткен тарихын құрметтейді, қазіргі қоғамдық-саяси өмірдегі ұлттар достығын мақтан етеді. Қонақжайлылық аясында пайда болған сый-сыйапат, мызғымас достық принциптеріне негізделген әдет-ғұрыптар қазақ дүниетанымының өзегі десек қателеспейміз. Түркітілдес халықтардың өмірінде мызғымас орын алған мемлекет халықтарының бейбіт қарым-қатынасы қағидасының ресми түрдегі негізін салушылардың бірі, түркі дәуірінің ғұламасы – Қожа Ахмет Йассауи болды.

Орта ғасырларда Қазақ жеріне араб мәдениетінің келуі түркі әлемін дүр сілкіндірді. Ислам дінінің сопылық бағыты мұсылмандар қауымы арасында кең таралды. Осы кезде адамгершілік, имандылық мен татулық мәселелерін өз шығармаларының өзегі еткен ақын, жазушылар біраз болды. Солардың алдыңғы қатарында Қожа Ахмет Йассауи болды. Деректерге сай Ахмет Йассауи Исфиджаб қаласында дүниеге келген. Халық аңыздарында Ахмет атамыз Бибіфатимадан тараған деген мәлімет бар. Орыс зерттеушісі М. Е. Массон Қожа Ахмет Йассауиді түркі нәсілінен тараған дейді. Сөйтсе де, Ахмет бабамыздың қазақ жерінде дүниеге келуі оның ұрпағы үшін зор мақтаныш.

Қожа Ахмет Йассауидің толық өмірбаяны, өкінішке орай, бізге жетпеді. Атамыздың өмірінің көп бөлігі Түркістан (Ясы) қаласында өткені белгілі. Атақты түркі оқымыстысы Арыстан баб пен Жүсіп Хамадидан тәрбие алып, сопылық бағыттың негізін салды. «...Йассауиден бұрын түркі нәсілдері Тәңірге табынатын болса, енді олар Аллаға сыйынатын болды. Йассауи сопылығы арқылы бүтін шығыс философиясымен, әлемдік діни философиямен хабардар боламыз», - дейді профессор С.Әбушәріп.

Қожа Ахмет Йассауи Түркістанда жерленген. Кезінде ұлы Ақсақ Темір басына күмбез орнатқан. Бүгінгі таңға дейін Ақсақ Темір тұлғасы да евроцентризм идеясы көлеңкесінен толық арылған жоқ. Ақсақ Темір ханның мәдениет саласында атқарған қызметі зор екені тарихтан белгілі. Кезінде Ақсақ Темірдің мәдениет саласындағы саясаты аясында Ахмет бабамыздың халықтардың бейбіт қарым-қатынасы қағидасы бір жаңғырған болатын. Ақсақ Темір өзі құрған империясының халықтарын бір мемлекетке біріктіруде Қожа Ахмет Йассауидің бауырластық теориясын ішкі саясатының негізгі бағыттарының бірі етіп алған болатын. Бұл саясаттың нәтижелі болғаны да бізге аян.

Кеңестер дәуірінде Йассауи атамыздың өмірі мен шығармашылығы өз деңгейінде бағаланбады. Сөйтсе де орыс шығыстанушылары Е.Э. Бертельс, А. Н. Самойлович, С. Е. Малов, А. К. Бороков, Ә. Наджиб, түрік ғалымы Ф. Куприлизаде, өзбек ғалымдары Э. Рүстемов, Н. Маллаев, М. Хакқұлов зерттеген. Алғаш рет Йассауи туралы жазған Алаш қозғалысының қайраткері, белгілі ақын, жазушы М. Дулатов болды. Бұл ғалымдар сол қилы заманның өзінде Йассауи өмірі мен қызметін халыққа жария етуде үлкен еңбек сіңірді.

Еліміздің тәуелсіздікке бетбұрыс жылдарының өзінде Ахмет Йассауи тұлғасы мен шығармашылығына арналған еңбектер жазыла бастады. 1990 жылдың 23-24 қазан айларында Түркістан қаласында ЮНЕСКО-ның бағдарламасы аясында «Йассауи әлемі» атты тақырыпта халықаралық ғылыми конгресс болып өтті. Ал 2003 жылы Қожа Ахмет Йассауи кесенесі ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мәдени мұра тізіміне енді.

2003 жылы Қазақстан Республикасы үкіметі 2004-2006 жылдарға арналған «мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының қабылдануы нәтижесінде Әзірет сұлтан қорық мұражайы қайта жаңғырды.

«Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану туралы», «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының заңдары қабылданып, күшіне енді. Қазақстанның ұлттық тарихы үшін орасан зор мәні бар көптеген тарихи, археологиялық, және сәулет объектілері шұғыл көмекке мұқтаж деп табылды. Соның ішінде «Әзірет Сұлтан» қорық мұражайы бар. Кезінде Түркия мемлекетінің Қ. А. Йассауи кесенесін қалпына келтіру үшін 12 млн. АҚШ долларын бөлгені белгілі. Қазақстан Республикасының бюджетінен де бұл бағытта жыл сайын қаржы бөлінуде. туризм бизнесі нәтижесінде де аз қаржы түспейді. Сөйтсе де, өкінішке орай, «Әзірет Сұлтан» қорық-мұражайы әлі де жөндеу

жұмыстарын талап етеді. Тарихшылар үшін қасиетті аруақтың мұражайына бөлінген қаржыны санау орынсыз деп таптық.

Қ. А. Йассауи кешені күрделі құрылыс. Оның ені 46,5 метр, ұзындығы 65 метр. Оның орталық залын айналдыра 35 бөлме салынған. Ахмет Йассауи кесенесінің астында жер асты бөлмелері де бар. Жер асты мешіттері Маңғыстау өңірінде де кездеседі. Бұл кесенелердің біразын Ахмет Йассауи ілімін жалғастырушылар салған. Кесененің кітапхана залында 12 ғасырда жарық көрген құран кітабы сақталған. Жиі кездесетін қолжазбаларды көшіруге арналған арнайы бөлме және көне мұражай бар. Мұражайда 20 мың жыл бұрын жазылған пиктографиялық иероглифтардан бастап қазіргі қазақ әрпімен жазылған еңбектер сақталған. Бұл мұражайда тек баспасөз тарихымен емес, сонымен бірге кітапханалық жабдықтармен танысуға болады. Яғни, бұл кесене түркі халқының тек материалдық емес, рухани мәдениетінің тарихын насихаттайтын орталық.

Ахмет Йассауи оғыз-қыпшақ тілінде жазылған «Диуани Хикмет» еңбегінің авторы. Бұл шығарманың түпнұсқасы сақталмаған. Тек кейінгі ғасырларда жазылған көшірмелері ғана бізге белгілі. Бұл көшірмелер Каир, Тегеран, Калькутта, Хайдарабад, Пекин, Лондон, Берлин, Париж, Стамбул, ташкент, Мәскеу және Алматы қалаларында сақталған. Шетелдерде сақталған көшірмелерін жан-жақты зерттеуге бүгінгі таңда мүмкіндік бар.

Ендігі жерде «Диуани хикмет» тілі жайында айтып кеткіміз келеді. Өзбек зерттеушілері дүниежүзілік әдебиет мұрасының 200 томдығына Қ. А. Йассауиді өзбек ақына деп енгізген. «Диуани хикметте» тек өзбек емес, қазақ, ұйғыр, татар тілдеріне ұқсастық мол. Өйткені Қ. А. Йассауи өмір сүрген кезде бұл халықтар ұлт ретінде қалыптаспаған, тек түркі халқы деген ұғым болған. Сондықтан Қ. А. Йассауи еңбегі бүкіл түркі халқының мұрасы. Қазіргі кезде М. Қашқари ұйғыр ұлтының ғұламасы деген қате ұғым да айтылады.

«Диуани хикмет» еңбегінің тарихи маңызы зор. Бұл жерде айтатын жайт – кеңестік идеологияға сай біраз зерттеушілер Қ. А. Йассауиді сопылық бағыттың мистикалық тармағының негізін салушы дейді. «Бұл анықтама оның еңбегінің мәтінін түсінбеуден туындаған» - дейді, белгілі филолог А. Х. Есенжан. А. Йассауиді диалектиктер қатарына қосатын зерттеушілер де бар. Ахмет Йассауидің шығармашылығындағы мистика мәселесіне қатысты ғалымдар қауымы арасында біржақты пікір жоқ. Қазіргі таңда мемлекетіміздегі демократиялық тәртіпті пайдаланып, әртүрлі діни ағымдардың келіп жатқаны белгілі. Сондықтан сопылық бағыттың мистикалық тармағын студенттерге дұрыс ұғындыруда оқытушылардың қосатын үлесі зор. «Мистика» терминінің анықтамасы көп. Ежелгі гректер жасырын діни ұйымдардың құпиясын «мистика» арқылы белгілесе, ирвиттегі мистика белгісіз зат мағынасын береді. Жалпы мистика ұғымы Йассауи қағидасында “жаратушының жазуы” немесе “тағдыр” деген мағынада қолданылады. Ахмет Йассауи таратқан мистикалық сопылық туралы мәлімет Платон еңбектерінде кездеседі. «Суфизм» (сопылық) араб тілінен аударғанда “жамылатын киім” деген мағынаны білдіреді. XI-XII ғасырлардан бастап «суф» діни ілім ретінде белгілі. Бұл ілім негізінде адам өмірдің кейбір ләззаттарынан бас тартып, өмір қиыншылықтарын жаратушының сыны ретінде қабылдайды [1]. Бұл ілім адам рухын ұғынудан туындаған. Адам рухының жетілуі, яғни жақсылыққа, татулыққа, тазалыққа ұмтылуы. Сопылықтың түркі саласын зерттеушілердің пікірінше Қожа Ахмет Йассауи негізін салған сопылық мектептік түркілік бағытының өзіндік ерекшеліктері бар. Қожа Ахмет Йассауи мектебінің негізгі ерекшелігі – ислам дінінің сопылық бағыты мемлекет халықтарын бейбіт, тату-тәтті өмір сүруге, мемлекет басшысының орнатқан тәртіптеріне қарсылық көрсетпей, керісінше, мемлекет басшысының бағдарламаларына қолдау көрсетуге шақырады. Мемлекеттік реформалардың келеңсіз тұстарын байқаған жайтта наразылық әрекеттер танытудың орнына, мемлекеттік қызметкерлерге ақыл-кеңес беруге шақырады [2].

«Диуани Хикметте» төрт ережені түсіндіруге көп көңіл бөлінеді: шарифат, тарика, хакиката және магрифат. Ахмет Йассауидің пікірінше, шарифатсыз, тарика, магрифат, хакикат мүмкін емес (яғни, Аллаға жақындау). Ілім барысында адамда шыдамдылыққа

шақырады, өйткені бұл бақытты болуға әкелетінін баяндайды. Сонымен бірге мемлекет халқын әділдікке, адалдыққа, мейірімділікке шақырады. Яғни, ислам дінінің халықты тыныштыққа шақырған тұстарын өз ілімінің негізіне айналдыра білді.

Дана бабамыз өз хикметтерінде Құранның сүрелері мен аяттары негізінде халыққа татулыққа, өмірін мағынасыз өткізбеуге, адамгершілік пен адалдыққа шақырады. Ислам дінін мойындау, құлшылық етуді «Диуани хикмет» негізі еткен Йассауи, өмірін түркі халқының тату –тәтті өмір сүруіне арнаған. Надандық, қайырымсыздық, дүниеқоңыздықты сынға алған Ахмет Йассауи дүние-байлық өткінші, ал рухани байлық мәңгі дейді. Рухани байлығы мол адам өмір сүрген мемлекет халықтары арасында бейбіт, достық қарым-қатынас орнайды деген [3]. Сондықтан бұл хикметтердің тәрбиелік мәні зор.

Сопылықтың этикасы оның негізгі концепциясына негізделеді - бұл ақиқатты білудің этикалық уәждемесі үшін үлкен мүмкіндіктер ашқан «әмбебап адам» тұжырымдамасы. Жақсылықты олар тек ең жақсы игілік ретінде ғана емес, сонымен қатар болмыс пен білімнің иерархиясындағы ең жоғарғы саты ретінде де қарастырады. Сонымен қатар өзін адамгершілікке қабілетті тұлға ретінде жетілдірудегі адамның ұмтылысы басты мақсаты болып табылады. Әмбебаптық қасиеттер қатарына мейірімділік, мойынсұнғыштық жатты. Олар бүкіл әлемге, ғарышқа, ғаламға және адамға тән қасиеттер ретінде қарастырылды. Өзін Құдайдың болмысымен байланыстыратын адам өзінің ғаламдағы орнын саналы түрде білуге және соған сәйкес оның мінез-құлқы мен адамзаттың моральдық заңдылығын анықтауға міндетті болды. Олар санатына тақуалық, әділдік, парасаттылық, адалдық, жомарттық, ақылдылық, шыншылдық, батылдық, батылдық, шыдамдылық жатты [4]. Бір сөзбен айтқанда, адам моральдық тазалықтың жоғары тұжырымдамаларын құдайға тән белгілер ретінде көрсетуі керек. Йассауи ілімі адам «құдайдың сүйіктісі» болуға ұмтылыс барысында шынығады, яғни білім деңгейін әрдайым жетілдіреді, тазалақ, инабаттық жолға түсу принципіне негізделді. А. Йассауи және оның ілімін жалғастырушылар ешқашан мемлекеттік тәртіпке қарсы келмеген. Олар тек халық арасында өз ілімдерін насихаттаумен ғана шектелген. Йассауи еңбегі екі негізгі компоненттен тұрады: біріншіден, ислам, яғни діни және сопылық компонент, содан кейін халықтық компонент, яғни ежелгі, танымал түркі әдебиеті. Бірінші компонент оның жолының идеологиясына әсер етеді, ал екіншісі - Қожа Ахметтің қарапайым өлеңдер түрінде сопылықты тиімді насихаттайды. Йассауи түркілер қоныстанған аймақтарда алғашқы рет ұлы ілімді, яғни сопылықты түркітілдес ортаға бейімдеді. Нәтижесінде «Йассауия» ілімі пайда болды [5]. Қожа Ахмет Йассауи негізін қалаған Йассауи сопылық ордені беделінің арқасында Түркістан Қазақстанның ең маңызды білім беру орталығына айналған. Ахмет баба қайтыс болғаннан кейін де рухани сопылық қозғалыстың беделі жоғары болып, қабірінде пайда болған мемориалдық кешен бүкіл Орта Азияда танымал ғибадат орындарының біріне айналды. Мұсылмандық Шығыста Түркістан қаласы жаппай құлшылық ету орны және белсенді сауда, қолөнер және рухани білімді жетілдіру орталығына айналды. Қараханидтер дәуірінде салынған Йассауи қабірі моңғол жорықтары кезінде қиратылған. Ол қайтыс болғаннан кейін 223 жылдан кейін Әмір Темірдің (1336-1405) жеке тапсырмасы бойынша қабірдің үстіне «Әзірет Сұлтан» кесенесі тұрғызылды. Ұлы Темірдің өзі Йассауи негізін салған мемлекет халықтарының тату-тәтті өмір сүру қағидасын мойындап, Ахмет бабамыздың еңбектерінен үлгі алған.

Қожа Ахмет Яссауи өз туындыларын оғыз-қыпшақ диалектісінде жазған алғашқы талантты түркі ақыны болды. Оның ең танымал шығармаларының бірі - Диван-и Хикмет (Даналық кітабы), Мират-ул Кулуб (Жан айнасы), Пакир-нама (Кедей туралы аңыз (парсы тілінде кедей)) тілі - дервиш деген мағынаны білдіреді.). Қожа Ахмет Йассауи еңбектерінде исламды уағыздап қана қоймай, сонымен бірге түркітілдес халықтарды рухани бірлікке, егемендікке шақырды. Ахмет Йассауи Орта Азиядан Дунайға дейін, Алтайдан Атырауға дейін және Мәуераннахр, Хорасан, Ауғанстан жеріне жаяу барған деген аңыз бар. Йассауи ілімін қабылдаған халық оны қасиетті аруақ дәрежесіне көтерген. Қазірге дейін «Мединада – Мұхаммед, Түркістанда – Қожа Ахмет» дейді.

Қорыта келе, Ахмет Йассауи ілімі білім беру жүйесінде кеңірек оқытылса, насихатталса мұсылман діні төңірегіндегі ауызбіршілік күшейе түсер еді. Мемлекеттік қызметкерлерді дайындайтын мамандықтарға Йассауи ілімі элективті курс ретінде жүргізілсе, мемлекет халықтары арасындағы бейбіт қарым-қатынас баянды бола түсер еді демекпіз.

Пайдаланған әдебиет тізімі.

1. Yassawi Khoja Akmet – Diuani Hikmet [The book of Wisdom] – Perevod na kaz.yaz. Kari K., Kambarbekova G., Is-maylzade R. – Tegeran: Al-Huda, 2000. – 134 hikmetov.
2. Koprulu F. M. - Khoja Ahmet Yassawi tanymy men tagylymy [The knowledge and influence of Khoja Ahmet Yassawi] – Shymkent, 1999. – 45 b.
3. Khoja Ahmet Yassawi – Mirat-ul Kulub [Mirror of the soul] – Ankara: Biling, 2000. – 114 б.
4. Trimengem. D. S. Sufiyskiye ordena v islame [Sufi Orders in Islam] - Moskva: Nauka, 1989. – 54 b.
5. Dodihudoev H. - Filosofya krestyanskogo bunta [The Philosophy of Peasant Revolt] – Dushanbe, 1987.

Сапарова Назым Билимовна
экономика ғылымдарының магистрі, сеньор-лектор
Садырова Айнур Туралиевна
психология ғылымдарының магистрі
ГҒЖМ доцент
Каспий Университеті
Алимбекова Гульжан Токтамысовна
Қоғамдық Пікір Зерттеу Орталығы, Алматы.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА САПАЛЫ БІЛІМ АЛУДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ

Аннотация. Сапалы білім алу адамдардың өмірін жақсартуына негіз болып, қоғамның тұрақты дамуына үлесін қосады. Қоғам дамыған сайын, әр отбасы жас ұрпақтың сапалы білім алу мақсатын көздейді. Білімді ұрпақ - елдің болашағы. Еліміздің экономикасы дамыған сайын, жастардың сапалы білім алуға мүмкіндіктері көбейіп жатыр. Әр ата-ана осы мүмкіншіліктерді пайдаланады, барынша көмек көрсетіп, бағыт-бағдар береді. Болашақ ұрпақтың заман талабына сай білімді азамат болып өскені - ата-ана тәрбиесінің жемісі.

Түйін сөздер: білім беру, отбасы, қоғам, ұрпақ.

Аннотация. Получение качественного образования станет основой для улучшения жизни людей и внесет вклад в устойчивое развитие общества. По мере развития общества каждая семья ставит перед собой цель дать качественное образование подрастающему поколению. Образованное поколение - будущее страны. По мере развития экономики страны у молодежи появляются все больше возможностей получить качественное образование. Каждый родитель использует эти возможности, оказывает максимальную помощь, дает ориентиры. Формирование конкурентоспособного образованного гражданина — это результат воспитания в семье.

Ключевые слова: образование, семья, общество, поколение.

Summary. Getting a quality education will become the basis for improving people's lives and contribute to the sustainable development of society. As society develops, each family has a

goal to provide a quality education to the younger generation. The educated generation is the future of the country. As the country's economy develops, young people have more and more opportunities to get a quality education. Each parent uses these opportunities, provides maximum assistance, gives guidance. The formation of a competitive educated citizen is the result of upbringing in the family.

Keywords: *education, family, society, generation*

Қазіргі кезде қоғамдағы сапалы білімге деген сұраныстың артып жатқаны, өмірлік маңызы өте жоғары екені байқалады. Әр отбасы балаларының сапалы білім алуына үлкен мән береді, көмектесу арқылы өз үлесін қосады. Отбасының қолдауымен тәрбиеленіп жатқан жас ұрпақтың білімге деген құштарлығы қалыптасады. Осы құндылықтың арқасында өсіп келе жатқан болашақ ұрпақтың ойлау сапасы, үйреніп алу қабілеті, танымдық қызығушылығы дамиды. Сондықтан, бұл мәселеге үлкен мән беру ата-ана үшін өз балаларының білімі мен кәсіби дайындығына инвестиция салу - алға қойған негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Әрине болашақ ұрпаққа ықпал ететін отбасы тәрбиесінен бөлек басқа да білім ошақтары бар болса да, ата-ананың жауапкершілігі бәрінен де жоғары екені сөзсіз.

Отбасы баланың өміріндегі алғашқы және маңызды әлеуметтену агентінің ролін атқарады және отбасынан тыс референттердің (мектепке дейінгі, мектептен тыс, мектептер, құрдастарының ортасы және т.б.) әлеуметтендіру әсерінің бәсекеге қабілетті жағдайында өзінің жетекші орнын сақтайды [1]. Отбасында үлкендерге құрмет көрсету, салт-дәстүрді білу, еңбекқорлық, адалдық, өз мақсатына ұмтылуы, жауапкершілік, Отанға деген сүйіспеншілік, рухани және мәдени құндылықтар дамиды. Бұл құндылықтарды бойына сіңірген, тәрбиеленіп өскен жас ұрпақ міндетті түрде білімге, даналыққа, өмірде үлкен жетістіктерге жетуге ұмтылады. Ата-ана баласына барынша сапалы білім беру мақсатында баланың оқу үлгерімін қадағалап, қосымша білім алу үшін репетитор көмегіне жүгініп, әртүрлі олимпиада жарыстарына қатыстырып, қолдап, орта біліммен шектелмей ары қарай жоғары оқу орнына түсуіне ақыл-кеңес беріп, қаржылай көмектесіп, шетелде білім алуға да ынталандырады. Қазіргі қоғамда ата-аналар балаларының болашақ мамандық таңдауына да өз үлесін қосып жатыр. Әр ата-ана баласының қай салаға қабілеті бар екенін анықтап, сол қабілетін тереңдетіп дамытып, болашақта кәсіби маман болуына әсер етеді. Мысалы, баласының шығармашылық қабілетін байқаған ата-ана баласын көркем сурет, музыка мектептеріне береді. Егер баласының нақты пәндерге немесе шет тілдеріне қабілетін байқаса, тереңдетіп оқытатын зияткерлік мектептерде оқуына барынша мүмкіндік жасайды. Спортқа бейім балаларды ата-аналары спорт үйірмелеріне және спорт мектептеріне орналастырады. Яғни, ата-аналар, балаларының сыртқы әлеуметтік орта жағдайларына бейімделуіне, сапалы білім алуына, келешекте жоғары дәрежелі, бәсекеге қабілетті маман болуына мейлінше өз үлесін қосады. Толстой Л.Н. айтқандай: «Тәрбие де, білім де бөлінбейді. Білімді бермей тәрбиелеу мүмкін емес, кез-келген білім тәрбиелік тұрғыдан әрекет етеді».

Білімнің мақсаты адамның дұрыс әлеуметтенуі, тұлға болып қалыптасуы, тәуелсіз болуға ұмтылуы, әлеуметтік мобильділік мүмкіндігіне қол жеткізуі болып табылатыны мәлім. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында көрсеткендей: «Әр адамның білім алуға құқығы бар... Білім беру адамның жеке басының толық кемелденуіне және құқықтары мен негізгі бостандықтарына деген құрметті арттыруға бағытталуы тиіс. Білім беру барлық ұлттар, нәсілдік және діни топтары арасында түсіністік, шыдамдылық пен достық қарым-қатынас орнатуға ықпал жасап дем беруі тиіс» [2]. Білім барлық адамдарға

бірдей қолжетімді болу керек. Білім алуда жынысқа, дінге, нәсілге, тілге, мәдениетке, әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты кемсітушіліктер болмауы тиіс.

Мемлекет тарапынан да білім саласына ерекше көңіл бөлінеді. Өйткені әр мемлекетте білім - бұл ең біріншіден адамның құқығы, қоғамдық міндет және қоғамдық игілік болып табылады. Қазіргі кезде елімізде білім саласын дамыту жолында мемлекет тарапынан көптеген іс-шаралар, реформалар, жаңа бағдарламалар, жаңа заңдар қарастырылып, іске асырылып жатыр. Бұл жаңа өзгерістердің қоғамның дамуына оң әсері болатынына сенімділік артамыз. Алайда, бұл салада әлі де зерттеуге қажетті, шешу және даму жолдарын ұсынатын мәселелер бар. Сол мәселелерге ерекше көңіл бөлу қажет.

Білім және оқыту қоғамдағы жаңару мен трансформацияның негізі, теңсіздікті жоюдың құралы болғандықтан, халықаралық ұйымдар бұл саланы барынша зерттеп, өзекті де маңызды мәселелерін анықтап отырады. Халықаралық ұйымдар өкілдері мен зерттеушілерінің соңғы есеп жұмыстарында көрсетілгендей: «ХІ ғасырда жұмыс орындарында қажетті болатын дағдыларды дамыту керек, жұмыстың өзгеріп отыратын сипаты мен экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің түрлі тәсілдерін назарға алу керек, жалпыға бірдей білім беру құқығын қорғауды қамтамасыз ету үшін білім берудің жаһандық қаржыландыруын кеңейту қажет» [3].

Білім мен ғылымның дамуында қоғамның барлық агенттері қатысуы керек және қатысуға мүмкіндік беріп, белсенділер қатарын көбейту керек. Мысалы - балалар, ата-аналар, жастар, студенттер, мұғалімдер, зерттеуші ғалымдар, қоғамдық белсенділер, жұмыс берушілер және т.б. Бірлесіп әрекет жасау арқылы, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан бай мәдени салт-дәстүрлерімізді қолдану арқылы, жаңа технологиялар мен ғаламтордың мүмкіндіктерін пайлану арқылы білім беру саласының дамуына әр азамат өз үлесін қоса алады.

Қорытындылай келе, білім - өсіп келе жатқан жас ұрпақтың жарқын болашағының, өз өмірінде жаңа мүмкіндіктерге жол ашудың кепілі екені сөзсіз. Ал әр отбасының, әр ата-ананың өз балаларына осы мүмкіндіктерге қол жеткізуге көмектесіп, қолдап, барынша әрекет жасауы абзал.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дементьева И.Ф. Социализация детей в семье: теории, факторы, модели. Москва, 2004. – 232с.
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы <https://www.un.org/ru/>
3. Reimagining our futures together: a new social contract for education, 2021. 188 p.

*Кундакбаева Алма Бековна
преподаватель ВШГН, сеньор-лектор, кафедра «Сестринское дело»*

Сестринский процесс при ожогах

Сбор информации.

При осмотре пациента с ожогами необходимо определить степень и площадь ожога. Основной жалобой является боль. Пострадавшие беспокойные, мечутся. При развитии ожогового шока медсестра может выявить изменение гемодинамических показателей (снижение АД, учащение пульса), нарушения сознания. В эректильную фазу пострадавший возбужден, АД в норме или повышено, пульс учащен. Торпидная фаза

сопровождается резким угнетением: больной апатичен, температура тела и АД снижаются, кожные покровы бледные, акроцианоз, снижение диуреза.

Проблемы:

- боль;
- нарушение дыхания, связанное с болью;
- нарушение мочеиспускания, связанное с нарушением функции почек;
- нарушение сна;
- нарушение аппетита;
- снижение двигательной активности;
- повышение температуры в период ожоговой токсемии и септикотоксемии;
- ограничение самоухода;
- страх, тревога.

Сестринские вмешательства:

1. Выполнение назначений врача:

- введение лекарственных средств (обезболивание);
- наблюдение за состоянием больного (контроль АД, пульса, температуры тела, диуреза);
- подготовка к диагностическим и лечебным процедурам.

2. Подготовка к перевязкам и их проведение:

- общие или местные ванны с антисептиками для уменьшения травматизации тканей.

Больных помещают в ванну с теплым раствором перманганата калия. При небольших ожогах повязки смачивают раствором перманганата калия или перекисью водорода. Перед обработкой небольших ожоговых поверхностей больным вводят анальгетики, а при обработке больших поверхностей дают наркоз;

- строгое соблюдение правил асептики и антисептики при проведении перевязок.

3. Профилактика пролежней. 4. Организация диетического питания. Пища должна быть высококалорийной, богатой белками, витаминами, минеральными солями.

5. Помощь в проведении гигиенических мероприятий. 6. Помощь при повышении температуры.

7. Работа с пациентом и родственниками.

Теоретическая часть

Ожоги - поражения тканей, возникающие под действием высокой температуры, кислот, щелочей или ионизирующего излучения. В зависимости от этиологического фактора различают термические, химические, электроожоги и лучевые ожоги.

Термические ожоги. Различают четыре степени глубины ожогов:

I степени - характеризуются гиперемией и отеком кожи;

II степени - отслойкой эпидермиса с образованием пузырей;

IIIА степени поражением дермы с сохранением ростковой зоны кожи и островков эпителия в области придатков кожи (сальных и потовых желез, волосяных фолликулов), из которых при благоприятных условиях возможна самостоятельная эпителизация;

IIIБ степени - некрозом всех слоев кожи;

IV степени - поражением не только кожи, но и глубже лежащих тканей (подкожной клетчатки, мышц, костей).

Ожоги I, II и IIIА степеней относятся к поверхностным и могут заживать самостоятельно.

Ожоги IIIБ и IV степеней являются глубокими и при них необходимо оперативное

восстановление кожного покрова. У большинства пораженных обычно наблюдается сочетание ожогов различной степени. Для ожогов II и III степени характерно образование пузырей в результате скопления экссудата под эпидермисом. При ожогах II степени пузыри небольшие со светло-желтым содержимым. При ожоге IIIА степени пузыри напряженные, обнаженное дно пузыря розовое. При ожогах IIIБ степени пузыри содержат геморрагическую жидкость. Дно пузыря представляет собой сухую тусклую рану. Для глубоких ожогов характерны мертвенно-бледный цвет кожи или обугливание тканей, уплотнение тканей с появлением выраженного рисунка подкожных вен. Болевая и тактильная чувствительность утрачивается. Чаще всего истинную глубину ожога удается установить только через 5-7 дней. Это объясняется тем, что первичный некроз, возникающий в момент действия поражающего фактора, в последующие дни расширяется и углубляется вследствие нарушения питания прилежащих тканей в результате сдавливания их экссудатом, спазма и тромбоза мелких сосудов.

Тяжесть ожога зависит не только от глубины, но и от распространенности поражения, поэтому так важно знать общую площадь ожога.

Размеры ожоговой раны принято выражать в процентах к общей поверхности кожного покрова. Наибольшее распространение получили такие методы определения ожогов, как «правило девяток» и способ ладони. Согласно правилу «девяток», площадь поверхности головы и шеи взрослого человека составляет 9 %, одной верхней конечности - 9 %, туловища спереди - 18 %, туловища сзади - 18 %, одной нижней конечности - 18 %, а промежности и наружных половых органов - 1 % всей поверхности тела.

Способ ладони основывается на том, что площадь ладони взрослого человека составляет приблизительно 1 % общей поверхности кожного покрова. При ограниченных поражениях ладонью измеряют площадь ожога, при субтотальных поражениях - площадь непораженных участков тела.

Если площадь глубокого ожога превышает 10-15 % поверхности тела, у пострадавшего развивается общая реакция организма, называемая ожоговой болезнью.

Тяжесть ожоговой болезни зависит от площади ожогов (особенно глубоких), возраста пострадавшего, наличия у него сопутствующих заболеваний и осложнений. В значительной степени утяжеляет течение ожоговой болезни ожог дыхательных путей. В первые сутки появляется осиплость голоса, одышка, затрудненное дыхание. На вторые сутки отмечается нарастание отека дыхательных путей, бронхоспазма, закупорки просвета бронхов слизью. Клинически отмечается резкое увеличение одышки, развитие острой эмфиземы легких, бронхопневмонии, которая протекает крайне тяжело, сопровождается легочно-сердечной недостаточностью.

В течении ожоговой болезни различают периоды ожогового шока, острой ожоговой токсемии, ожоговой септикотоксемии и период реконвалесценции.

Ожоговый шок развивается при глубоких ожогах, занимающих у взрослых свыше 15 % поверхности тела. Ведущими признаками ожогового шока являются выраженный болевой синдром, гиповолемия, гемоконцентрация, олигурия или анурия. Уменьшение объема циркулирующей крови связано с большой плазмопотерей, депонированием крови и шунтированием кровотока.

Выделяют 3 степени шока: легкую, тяжелую, крайне тяжелую.

Период острой токсемии. Начинается на 2-3-й день после ожога и продолжается в течение 1-2 нед. На фоне плазмопотери с ожоговой поверхности начинается всасывание

токсических веществ, которые образуются за счет распада тканей организма и бактерий. В этот период состояние пациента крайне тяжелое, наблюдается высокий подъем температуры, появляются бессонница, рвота, плохой аппетит, задержка стула. Одним из наиболее тяжелых проявлений ожоговой болезни является интоксикация, особенно выраженная в первые 10-14 дней после ожога. часто проявляющаяся расстройством психики в форме делириозного состояния (дезориентация, возбуждение, галлюцинации). В крови нарастает лейкоцитоз со сдвигом формулы влево, развиваются анемия, гипопроотеинемия. В моче появляются эритроциты, белок, цилиндры. При поверхностных поражениях, протекающих без выраженного нагноения ран. острая ожоговая токсемия может переходить в период реконвалесценции. минуя период септикотоксемии.

Период ожоговой септикотоксемии характеризуется явлениями, связанными с нагноением ран и отторжением ожогового струпа. При этом наблюдается гнойно-резорбтивная лихорадка, часто развивается пневмония. В крови отмечается высокий лейкоцитоз со сдвигом лейкоцитарной формулы влево, нарастают анемия, гипопроотеинемия. На этом фоне может возникать сонливость, осложняющаяся у некоторых больных состояниями помраченного сознания. Психозы при ожоговой болезни обычно кратковременны. После исчезновения психозов остается астения, продолжающаяся иногда многие месяцы.

В четвертом периоде периоде реконвалесценции происходит постепенное заживление ожоговых ран. приживление кожных трансплантатов, восстановление функции внутренних органов, кроветворной системы, обменных процессов и др.

Ожоговая болезнь может осложниться развитием сепсиса, эрозивно-язвенных поражений желудочно-кишечного тракта, гепатита. Крайне тяжелым осложнением является ожоговое истощение, которое характеризуется прекращением репаративных процессов и прогрессирующим некрозом в ранах, резким похуданием, вплоть до кахексии, анемией, гипопроотеинемией. У пострадавших могут возникнуть, также абсцессы мягких тканей, рожистое воспаление, тромбофлебиты, флегмоны.

Неотложная помощь при ожогах:

1. Срочно прекратить действие на пострадавшего высокой температуры. дыма, токсических продуктов горения, а также снять с него одежду.
2. Охладить обожженные участки. Целесообразно погружение обожженных участков в холодную воду или обмывание их струей водопроводной воды в течение 5-10 мин. При ожогах лица, верхних дыхательных путей удаляют слизь из ротоглотки, вводят воздуховод.
3. Обезболить и начать противошоковые мероприятия: ввести промедол или омнопон; - противошоковые кровезаменители (полиглюкин. желатиноль).
4. Наложить асептическую повязку. Накладывают на обожженную поверхность сухую ватно-марлевую повязку, а при ее отсутствии чистую ткань (например, заворачивают пострадавшего в простыню).
5. Пострадавшему необходимо дать выпить не менее 0.5 л воды с растворенными в ней 1/4 чайной ложки гидрокарбоната натрия и 1/2 чайной ложки хлорида натрия. Внутрь дают 1 - 2 г ацетилсалициловой кислоты 0,05 г димедрола.
6. Срочная госпитализация.

В стационаре обожженному вводят анальгетики и седативные препараты, противостолбнячную сыворотку. После этого удаляют отслоившийся на больших

участках эпидермис, а пузыри надсекают и выпускают из них жидкость. Ожоговая поверхность при поверхностных ожогах болезненна, поэтому механическая очистка ее допускается лишь в случае сильного загрязнения землей путем орошения растворами антисептиков. Не следует пытаться отмывать битум при ожогах им. На ожоговые раны накладывают противоожоговые не прилипающие к ранам повязки с металлизированной поверхностью или стерильные повязки с мазями на водорастворимой основе (левомеколь, левосин, диоксиколь, дермазин). Последующие перевязки с этими же мазями проводят ежедневно или через день, вплоть до полного заживления ран. После заживления ожогов IIIА степени на их месте возможно развитие келоидных рубцов. С целью их профилактики, особенно при ожогах лица, кистей и стоп, на только что зажившие раны накладывают эластичные давящие повязки. С этой же целью назначают физиотерапевтическое лечение (ультразвук, магнитотерапию, грязелечение).

Неотложная помощь при ожоговом шоке.

В специализированной машине скорой помощи продолжают комплекс реанимационных мероприятий, направленных в первую очередь на восстановление гемодинамики. С этой целью вводят обезболивающие средства, внутривенно полиглюкин (400-800 мл), натрия гидрокарбонат (5 % раствор - 200-250 мл), глюкозу (5 % раствор 0.5-1.0 л), кортикостероиды (гидрокортизона гемисукцинат - 200 мг или преднизолона гемисукцинат — 60 мг), коргликон (1 мл); при начинающемся отеке легких — пентамин (25-50 мг).

В стационаре продолжают инфузионную терапию. При глубоких циркулярных ожогах конечностей и туловища, нарушающих кровообращение и дыхание, показано неотложное рассечение ожогового струпа до появления кровообращения с последующим наложением асептической повязки. Наркотические анальгетики комбинируют с антигистаминными средствами (димедролом, дипразином и др.), оксibuтиратом натрия, сибазоном, дроперидолом (4-6 раз в сутки). Улучшения реологических свойств крови достигают назначением дезагрегантов (пентоксифиллина, дипиридамона) и гепарина. При выраженной артериальной гипотензии показаны кортикостероиды в больших дозах. Рано начатое интенсивное лечение ожогового шока заметно улучшает ближайшие и отдаленные результаты лечения, предупреждает ряд серьезных осложнений. Контроль за состоянием больного и эффективностью терапии осуществляют по показателям диуреза, АД, центрального венозного давления (ежечасно), гематокрита, кислотно-щелочного состояния. Пострадавшим с ожогами площадью 15-20 % поверхности тела, поступившим в стационар без признаков шока, необходима инфузионная терапия, направленная на профилактику развития гемоконцентрации, гиповолемии и расстройств микроциркуляции. После выведения из шока на первый план выдвигается защита обожженных от алиментарного и энергетического истощения, интоксикации и госпитальной инфекции.

Лечебные мероприятия в периоде острой ожоговой токсемии направлены на дезинтоксикацию, коррекцию метаболических и энергетических расстройств, борьбу с инфекцией. Дезинтоксикационная терапия включает внутривенное введение гемодеза, реополиглюкина, проведение форсированного диуреза. Пострадавшим производят плазмаферез, гемосорбцию, плазмасорбцию. Показано усиленное питание. Эффективно проведение дополнительного энтерального питания, при котором через постоянный зонд в желудок дозированно вводят высококалорийные смеси. Внутривенно вливают растворы аминокислот, белковые гидролизаты, жировые эмульсии, раствор глюкозы. Антибактериальные препараты назначают в соответствии с результатами посева из раны и

определения чувствительности флоры к антибиотикам и антисептикам. Больные должны постоянно получать обезболивающие и антигистаминные препараты, кардиотонические средства, витамины С. группы В. Для предотвращения осложнений со стороны желудочно-кишечного тракта необходимо применение препаратов, снижающих кислотность желудочного сока (атропин, алмагель и др.).

Лечебные мероприятия в периоде септикотоксемии направлены на подготовку больного к аутодермопластике. Для этого продолжают энтеральное и парентеральное введение белков, жиров и углеводов, ведут борьбу с инфекцией. Последнее включает обработку ожоговых ран 1 % раствором йодопирона. активное удаление некротических тканей, частые смены повязок с антисептическими мазями на водорастворимой основе, парентеральное введение антибиотиков. Продолжают применение кардиотонических, седативных, антигистаминных препаратов, дают поливитамины, антацидные средства. Лечение ожоговых ран осуществляют открытым и закрытым способами. Открытый способ применяют в палате с ламинарным потоком подогретого до 30-33 °С воздуха или в палате с инфракрасными источниками тепла и системой очистки воздуха. При ожогах задней поверхности тела эффективно лечение на флюоризированных кроватях, например типа «Клиниatron» (Франция). При ожогах конечностей открытое лечение проводят в аэротерапевтических установках (АТУ-3 и АТУ-5).

Закрытый способ лечения ожогов показан при отсутствии технического обеспечения открытого ведения ран и заключается в применении повязок с антисептическими мазями и растворами антисептиков (йодопирона, сульфадимизина серебра, левомеколя, левосина, диоксиголя). Они способствуют высыханию струпа, обладают мощным бактерицидным действием и предотвращают развитие инфекции. перевязки проводят ежедневно или через день в зависимости от количества раневого отделяемого. Особенно эффективно проведение перевязок в ваннах с растворами антисептиков, приготовленных в виде шампуней (йодопирон). При открытом методе ведения ожоговые поверхности обрабатывают раствором йодопирона 3-4 раза в сутки.

Раннее удаление погибших от термического воздействия тканей и пластическое закрытие образовавшихся ран собственной кожей предотвращает или сокращает следующие периоды ожоговой болезни. Поэтому некротические ткани при глубоких ожогах площадью до 15 % поверхности тела целесообразно иссекать хирургическим путем на 3-5-й день после ожога и сразу же закрывать образовавшуюся рану расщепленным перфорированным аутодермотрансплантатом. При благоприятном исходе операции заживление ран наступает через 3 - 3 1/2 нед. после ожога.

При глубоких ожогах площадью более 15 % поверхности тела эффективной является химическая некрэктомия с применением 40 %-ной салициловой мази, которую на 7-8-й день после травмы наносят на участок, занимающий не более 10 % поверхности тела. Через 3 дня осуществляют бескровное удаление струпа, а на образовавшуюся рану накладывают перфорированную ксенокожу. Через 2 дня ее снимают и производят аутодермопластику. Салициловую мазь накладывают последовательно с промежутками в 3-5 дней на другие участки струпа и таким образом удаляют некротизированные ткани, а затем закрывают все ожоговые раны путем аутопластики.

Больной, перенесший глубокие ожоги площадью свыше 10 % поверхности тела (или более 3-4 % в области суставов), должен пройти курс медицинской реабилитации. При развитии выраженных послеожоговых рубцовых деформаций, обезображивающих

или вызывающих нарушение функции, проводят пластические операции в специализированных учреждениях.

Особенности ухода за больными с ожогами

Общее состояние больных с ожогами III степени, занимающими больше 10% поверхности тела, тяжелое. Они нуждаются в просторных палатах, площадью не менее 6 м² на одного больного. Температура воздуха в палатах должна быть 23—25°. Особое значение имеют чистота воздуха и отсутствие всяких запахов, особенно гнилостного, исходящего от повязки, если ее долго не менять. Для обеспечения чистоты воздуха необходимо в первую очередь чаще удалять загрязненный воздух достаточным проветриванием и, кроме того, делать все, чтобы воздух не загрязнялся: чаще менять больным повязки, чаще производить влажную уборку, чаще мыть больных и менять им белье. Чтобы легче было производить влажную уборку, мебели в ожоговом отделении должно быть минимальное количество и она должна быть с легко моющимся покрытием. Матрацы обшивают клеенкой, чтобы они не впитывали в себя выделения тяжелобольных и не издавали неприятного запаха. Белья в ожоговом отделении должно быть больше, чем в других отделениях: на 1 койку в месяц — 30 простыней, 9 пододеяльников, 20 наволочек, 15 полотенец, 10 комплектов нательного белья.

Для дезинфекции воздуха следует применять кварцевание палат.

Кровати для больных с ожогами должны быть очень удобными, иметь подголовники, дополнительные подушки, валики для придания телу больного удобного положения. Тяжелобольных нужно чаще поворачивать и следить, чтобы у них не образовалась пролежней. По нескольку раз в день нужно проводить комплекс дыхательных упражнений для предупреждения воспаления легких.

Ожоги легко нагнаиваются, поэтому уход за больными требует строжайшего соблюдения гигиены: частых обтираний тела (если ванна и душ противопоказаны), тщательного ухода за полостью рта. Необходимо следить за температурой тела, пульсом, дыханием, своевременным опорожнением кишечника.

Борьба с болью во время ухода за больными с ожогами и их лечение имеют очень большое значение для выздоровления. Во время перевязки повязки не срывают, а предварительно отмачивают в теплой местной ванне со слабым (1:1000) раствором перманганата калия, а иногда применяют и общий наркоз — закись азота, фторотан и др.

Особое значение имеет питание больных с ожогами и дача им питья. Необычайно сильную жажду у этих больных в первые часы после ожога нужно полностью удовлетворять. Для питья рекомендуются солено-щелочная смесь (1 л воды + 1 чайная ложка поваренной соли + 0,5 чайной ложки двууглекислой соды), крепкий сладкий чай, фруктовые соки, минеральные воды.

Пища больных с ожогами должна быть высококалорийной (4500—5000 кал/сутки), высококачественной, хорошо усваиваемой, разнообразной, вкусной, богатой белками (до 200 г чистого белка в сутки: мясо, рыба, яйца, икра, творог), витаминами (сырые фрукты, овощи и соки из них), минеральными солями.

Аппетит у больных с ожогами часто снижен или отсутствует, поэтому разнообразие блюд и их кулинарная обработка приобретают особое значение. Нужно стараться, чтобы больные съедали все, что им дают; кормить их нужно 5 раз в сутки через каждые 3 часа. Иногда, при полном отказе больных от пищи, приходится вводить жидкие питательные смеси, богатые белками, через зонд.

Особенности ухода при лечении ожога

Больных с ожогами госпитализируют в специализированное ожоговое (комбустиологическое) отделение или центр, в хирургический стационар, а при необходимости в реанимацию. В идеальном варианте пострадавших лечат в отдельных палатах.

У обожженных обширная раневая поверхность часто подвергается инфицированию штаммами микроорганизмов. Они чрезвычайно устойчивы к антибиотикам и вызывают развитие госпитальной инфекции. В ее лечении возникают трудности, связанные с подбором высокоэффективных средств. Кроме того, сами больные становятся источником для инфицирования других пациентов. Поэтому в организации ухода за больными с ожогами является важным соблюдение правил асептики. Для предупреждения инфекционных осложнений со стороны ожоговой раны прибегают к так называемой тактике «барьеров». Для этого создают индивидуальную окружающую среду для каждого больного. Медицинские работники носят одежду, предназначенную для хирургов, а также специальный халат или пластиковый фартук. Перед каждым контактом с больным моют руки и надевают перчатки, работая в дальнейшем таким образом, чтобы не касаться до некоторых предметов и поверхностей (например, занавесок, разделяющих больных), с которыми возможно соприкосновение руками, не защищенными перчатками. После осмотра пациента фартук и перчатки снимают и снова моют руки. Если загрязняется хирургическая одежда, то ее обязательно меняют перед контактом со следующим больным.

При уходе за ожоговыми больными поддерживают чистоту в палатах. Для этого особое внимание уделяют влажной уборке, которую выполняют 2-3 раза в сутки, и дважды в неделю дезинфицируют помещения. Чаше, чем обычно, меняют постельное белье, используя стерильные простыни. Загрязненное белье укладывают в специальные мешки-упаковки и отправляют для обработки в прачечную отдельно от другого хирургического белья. Уборку помещения, его проветривание и смену белья рекомендуют проводить тогда, когда больные находятся в перевязочной. Протирают дезинфицирующими средствами поверхности предметов (прикроватные поручни, столик) в непосредственной близости от кровати пациента. Особое внимание уделяют профилактике переноса инфекции на ожоговую рану с предметов, которые используют при уходе за больными. С этой целью часто используют средства одноразового применения или приспособления, которые можно легко дезинфицировать. Для каждого больного выделяют отдельный стетоскоп, манжетку тонометра. Матрац, на который укладывают больного, должен быть запакован в клеенку. Если его обшивка повреждена, имеет проколы или разрывы, то матрац меняют. После выписки больного матрац подвергают специальной обработке в дезокамере.

Эффективно поддерживают стерильность при гнотобиологической изоляции больного и лечении ожогов в управляемой абактериальной среде. При этом пациенты находятся в палатах-изоляторах на специальных кроватях-сетках с воздушными матрацами. Постоянную влажность и температуру воздуха создают его однонаправленным ламинарным потоком. Такое состояние окружающей среды в сочетании с инфракрасным облучением и местной оксигенотерапией максимально снижает обсемененность раны и ускоряет ее подготовку к кожной пластике.

Другим важным обстоятельством, которое нужно учитывать при уходе за больными с ожогами, является то, что все обожженные испытывают боль не только во время перевязки, но и при выполнении каких-либо движений и даже пребывая в покое.

Адекватное обезболивание позволяет с минимальными потерями выйти больному из состояния шока. В этой связи исключительное значение приобретает щадящий режим пациента, бережное отношение к нему при подкладывании судна, смене белья, перекладывании больного, его транспортировке.

Что касается смены повязки, то при обширных ожогах ее выполняют только под общим обезболиванием. В ряде случаев для облегчения снятия повязки пострадавшего предварительно укладывают в ванну с 0,05-0,1% раствором перманганата калия, в теплой воде стерильными инструментами рассекают и снимают повязку. Затем закутывают больного в стерильную простыню и доставляют его в перевязочную. Необходимо помнить, что при ожоге обеих рук больные становятся исключительно беспомощными. Они нуждаются в оказании помощи при умывании, обработке полости рта, при физиологических отправлениях, при кормлении.

Ожоги лица представляют собой большую опасность, чем поражение других областей тела. Такие ожоги чаще бывают глубокими и при них, как правило, повреждаются глаза, ротовая полость и верхние дыхательные пути. В связи с этим при ожоге лица необходимо осуществлять уход за названными анатомическими областями.

Лечение ожога лица, как правило, проводится открытым способом, тем самым облегчается уход за больным. При этом 3-4 раза в день обожженную поверхность смазывают мазью с антисептиками (синтомициновая, фурацилиновая), а также 2-3 раза в сутки проводят туалет слуховых проходов и носовых ходов. Уход за глазами включает обработку пораженных участков ватным тампоном, смоченным 2% раствором борной кислоты, с целью размягчения и удаления образовавшихся корочек. Затем, раздвинув веки, промывают конъюнктивальную полость физиологическим раствором с помощью резинового баллончика или специального стеклянного сосуда – уиндика. После этого, оттягивая нижнее веко, на слизистую оболочку капают с помощью пипетки 1-2 капли альбуцида или наносят стеклянной палочкой глазную мазь. Тем самым осуществляют профилактику и лечение воспаления слизистой оболочки глаза – конъюнктивита. Недостаточный уход за полостью рта приводит к воспалению его слизистой оболочки и развитию воспаления околоушной слюнной железы – паротита. После каждого приема пищи ротовую полость тщательно очищают от ее остатков, больной полощет рот самостоятельно или его промывают 0,1-0,5% раствором перманганата калия с помощью шприца Жане либо резинового баллончика. Крайне неприятны ожоги промежности, поскольку при этом возможно поражение мочеиспускательного канала и заднего прохода, что приводит к нарушению мочеиспускания и дефекации. Кроме того, наблюдается быстрое инфицирование ожоговой раны, которая локализуется в паховой области, на ягодицах, в промежности и на внутренней поверхности бедер, путем заноса с фекалиями условно патогенных и патогенных микроорганизмов из желудочно-кишечного тракта. В этой связи всякий раз после отправления физиологических надобностей выполняют тщательный туалет ануса путем подмывания и последующей обработки промежности раствором антисептика. Особое внимание уделяют регулярной обработке антисептиками мочеприемников и подкладных суден.

Особенности ухода при лечении ожоговой болезни

Значительные трудности возникают при уходе за больными с ожоговой болезнью. С первого дня после травмы они нуждаются в интенсивной инфузионно-трансфузионной терапии. Для ее проведения выполняют венепункцию или венесекцию. Катетеризация

магистральной (подключичной, яремной) вены наиболее оптимально обеспечивает введение инфузионных сред. Во всех случаях необходимо строгое соблюдение правил асептики и своевременная замена загрязнившегося материала, которым фиксируют катетер к коже. Это позволяет предупредить развитие септических осложнений, когда катетер становится проводником инфекции. При появлении признаков флебита или перифлебита инфузии в данную вену прекращают и катетер удаляют. С целью профилактики воздушной эмболии во время переливания следят за герметичностью системы в месте ее соединения с катетером, а после завершения инфузионной терапии его канюлю закрывают специальной пробкой-заглушкой. Во избежание тромбоэмболических осложнений регулярно, 2-3 раза в сутки, промывают катетер физиологическим раствором с гепарином. Во время ухода контролируют состояние пациента и оценивают эффективность терапии. При этом определяют цвет, температуру, эластичность кожи, частоту дыхания и пульса, измеряют артериальное давление. Важным является изучение почасового и суточного диуреза. Для этого у тяжелых больных катетеризируют мочевого пузырь. Выведение мочи в количестве 1 мл на 1 кг веса в 1 час свидетельствует о нормализации функции мочевыделительной системы и об адекватности проводимого лечения.

У больных с ожоговой болезнью практически всегда развивается гипоксия тканей. Для ее компенсации прибегают к ингаляции кислорода через катетер, подведенный к носу пострадавшего. При ожогах верхних дыхательных путей, когда имеются отек слизистой и бронхоспазм, часто выполняют эндотрахеальную интубацию или трахеостомию и проводят искусственную вентиляцию легких. Через трубку периодически аспирируют мокроту и saniруют бронхиальное дерево.

Эндотрахеальную трубку и трахеостому используют для введения лекарственных средств и осуществления трахео-бронхиальной оксигенации. Иногда выполняют микротрахеостомию, она менее травматична, уменьшает риск вторичного инфицирования дыхательных путей, позволяет сохранить кашлевой рефлекс и спонтанное дыхание. У таких больных требуется соблюдение чистоты кожи вокруг трахеостомы, контроль проходимости трахеостомической трубки, ее своевременная обработка и замена. Длительное время у больных с ожоговой болезнью в организме преобладают процессы катаболизма. Состояние усугубляется потерями жидкости и белков через обширную раневую поверхность. Восполнение потерь осуществляют с помощью парентерального питания. По объему оно может быть полным, когда обеспечивают суточную потребность питательных веществ и витаминов, и неполным, когда их дефицит восполняют на 2/3 или 1/3 от необходимого уровня. Для этого используют легко усвояемые питательные вещества: белковые гидролизаты (гидролизат казеина, гидролизин), аминокислотные препараты (аминокровин, полиамин), глюкозу, жировые эмульсии (интралипид, липофундин), электролитные растворы (Рингера, дисоль, трисоль).

Таким образом, правило «трех катетеров»: введение катетера в нос для ингаляции увлажненного кислорода, в вену - для инфузионной терапии и в мочевого пузырь - для измерения почасового диуреза, в полной мере позволяет реализовать необходимые требования по качественному лечению пациентов с ожоговой болезнью и определяет особенности ухода за ними. У некоторых больных при условии восстановления двигательной и всасывательной функции желудочно-кишечного тракта парентеральное сочетается с энтеральным питанием или полностью им заменяется. При этом питательные смеси, содержащие белки, жиры и углеводы, вводят капельно через зонд в желудок или

двенадцатиперстную кишку. В целом же в первые дни болезни показано питание по типу нулевой диеты с максимальным механическим щажением. В связи с плохим аппетитом больного рекомендуют включать в пищу вещества, улучшающие ее вкус и запах. В дальнейшем после выхода из тяжелого состояния пищевой рацион расширяют до диеты N 11, при которой увеличивают содержание молочных продуктов (творог, сыр), яиц, мяса, рыбы и уменьшают количество хлеба, макаронных изделий и круп. Энергетическая ценность при этом достигает 3500-3800 ккал.

Надо помнить еще одно обстоятельство, доказана возможность инфицирования ожоговых ран микробами, поступающими в организм с пищей. Проходя через желудочно-кишечный тракт, они с фекалиями переносятся на раневую поверхность. Поэтому рекомендуют использовать термически обработанные продукты, а сырые фрукты и овощи исключают из рациона.

Уход за такими больными включает организацию и оказание им помощи в повседневных ситуациях (накормить, помочь умыться т.п.). Немаловажное значение приобретает **социальная адаптация пациента**, которая осуществляется при непосредственном участии медицинских работников. В нее входит, в том числе обучение пострадавшего хождению на костылях, обеспечение каждого больного индивидуальным креслом-каталкой.

И еще (из раздела медицинской этики): помимо всего прочего при уходе за пациентами с термическими травмами особо значимым становится чувство сострадания к пациенту со стороны врача, медсестры, санитарки и «коллег по несчастью».

Воспитание этого чувства является основой **создания атмосферы** так нужного **благоприятного морального климата** в палате и в отделении.

Литература:

1. Стручков В.И. общая хирургия.-М.-Медицина.-1983 г.
2. Гостищев В.К. Общая хирургия.-М.-Медицина.-1993 г.
3. Григорян А.В. Руководство к практическим занятиям по общей хирургии.-М.-Медицина.-1976 г.
4. Гостищев В.К. Руководство к практическим занятиям по общей хирургии.-М.-Медицина.-1987 г.
5. Залика Л.С. Общий уход за больными.-М.-Медицина.-1984 г.
6. Справочник медицинской сестры по уходу. Под ред. Н.Р.Палеева.-М.-Медицина.-1981 г.-336 с.
7. Петров С.В.Общая хирургия.-С.Петербург.-1999 г.
8. Арьев Т.Я. Термические поражения. Л. , «Медицина» 1971г.
9. Бутырина Г.Я. «Лечебная физкультура при ожогах. Л. , «Медицина», 1965г.
10. Буянов В.М. , Нестеренко Ю.А., Хирургия . 2 - е издание Медицина,1993г.

***Кундакбаева Алма Бековна**
преподаватель ВШГН,
сеньор-лектор, кафедры «Сестринское дело»*

**Первая медицинская помощь
при травматическом отрыве конечности**

Самая малая часть из всех повреждений конечностей приходится на травматическую ампутацию, всего около одного процента. Но последствия от таких травм катастрофически, люди становятся инвалидами, причем в самой середине жизни. Ведь основная масса таких случаев приходится на людей 20-50 лет. Люди чаще всего отрывают себе пальцы на руках и ногах, кисти рук, предплечье или стопы. Эти увечья в большинстве случаев происходят на рабочем месте, при несоблюдении техники безопасности или при работе в состоянии алкогольного опьянения рядом с режущим инструментом или движущимся механизмом. В данной статье мы хотим рассказать о том, как должна проводиться первая помощь при ампутации конечностей.

Ампутация конечностей бывает частичная или полная. Иногда потерянную конечность можно приживить (реплантировать), положительный результат от такой процедуры зависит от нескольких факторов:

- времени ампутации конечности,
- общего состояния здоровья пострадавшего,
- своевременности оказания первой помощи,
- состояния оторванной конечности,
- и какая именно часть тела была ампутирована.

По характеру и механизму повреждений тканей различают следующие виды травматической ампутации: гильотинная (рубленая, резаная), электропилой, от раздавливания, скальпированная, тракционная (отрыв), комбинированная (с множеством повреждений). Надо знать, что каждый из этих видов ампутации имеет характерное отличие и определяет показания к хирургической тактике.

Обычно **реплантируют следующие части тела**: большой палец на ноге, ампутации пальцев у детей, разрывы в области запястий, ампутации обеих верхних конечностей, предплечья, обеих голеней и стоп. Чем меньше нарушений в тканях оторванной конечности или ее культи, тем выше шанс на проведение реплантации.

К сожалению, **реплантация не производится, если** пальцы и фаланги с большим количеством переломов или обширно размозжены ткани, отрезаны фаланги на четвертом и пятом пальцах.

Основные ошибки, которые могут привести к неудачной реплантации:

- не доставлены ампутированные части тела,
- пострадавший доставлен в неспециализированное мед. учреждение,
- отрезанные конечности не были сразу помещены в холод, из-за этого их реплантация невозможна,
- ампутированные конечности заморожены при помощи льда, это также не дает возможности на реплантацию.

Первая помощь и действия при ампутации конечностей

1. Первым шагом должен стать звонок в скорую помощь.
2. Затем необходимо попробовать приостановить кровотечение. Для этого наложите повязку на культю. Если под рукой не оказалось бинта, подойдет чистый носовой платок или полотенце. Затем приподнимите поврежденную конечность и оставьте в таком положении.

В случае очень сильного кровотечения надо выше раны затянуть тугой жгут. В качестве аналога жгута может быть ремень, косынка или галстук. Жгут нельзя держать наложенным дольше двух часов, поэтому положите под него записку, на которой укажите точное время его наложения.

Остановка кровотечения из культи конечности подручными средствами: а — кровоточащая культя конечности; б — остановка кровотечения с помощью веревки; в — остановка кровотечения с помощью ремня.

- Следующее действие первой помощи при травматической ампутации — ампутированную конечность следует завернуть в чистую ткань и поместить в полиэтиленовый пакет, плотно его закрыть. Затем в другой пакет налейте холодной воды или положите снег и поместите туда пакет с конечностью. Нельзя класть ампутированную конечность в холодильник, лед или снег, так же нельзя обрабатывать какими-либо растворами или водой.

Схема упаковки ампутированной в результате несчастного случая кисти: 1 — внутренний пакет с ампутированной кистью помещен в наружный пакет (2), заполненный льдом (3).

Рис. 1. Двухпакетный (один полиэтиленовый пакет вложен в другой) способ упаковки ампутата

Рис.2. Трёхпакетный (полиэтиленовые пакеты вложены друг в друга) способ упаковки ампутата

4. Пакет с ампутированным сегментом конечности должен во время транспортировки и хранения находиться в подвешенном состоянии, класть его не следует — это может, в результате сдавливания, нарушить жизнеспособность тканей. К пакету нужно прикрепить записку с указанием времени травмы.

Внимание! Поиск и сохранение ампутанта не должны препятствовать проведению необходимых мероприятий по сохранению жизни пострадавшего (остановка кровотечения) и противошоковых мер.

5. Тщательная иммобилизация всей конечности
6. Провести обезболивание введением 2% промедола 2мл внутримышечно.
7. Если конечность ампутирована не полностью, то человек, оказывающий первую помощь, должен приподнять конечность и завернуть или накрыть ее повязкой. Если есть кровотечение, надо надавить на эту область, это поможет остановить кровь до приезда бригады скорой помощи. При неполной ампутации конечности, когда сохранены кожа и другие мягкие ткани, сухожилия, пересекать, отделять их от оторванной части конечности не следует.
8. Пострадавшего с ампутированной конечностью необходимо в экстренном порядке доставить в медицинское учреждение. Если это несчастье произошло в городе, то звоните в скорую помощь, если это деревня – то доставьте пострадавшего до ближайшего травмпункта, где ему будет оказана медицинская помощь и будет принято решение о госпитализации в центр микрохирургии.
9. Транспортировать пострадавшего нужно вместе с ампутированной конечностью.

Примечание: Время транспортировки должно быть сокращено до предела.

После оказания первой помощи в больнице необходимо оставить следующую информацию:

- ФИО пострадавшего и его возраст,
- время, когда произошла ампутация, и сколько охлаждается ампутированная конечность,
- состояние пострадавшего,
- если знаете, то резус-фактор и группу крови пострадавшего,
- состояние отчлененной конечности и уровень повреждения, рассказать, как произошла травма.

Основные ошибки, которые могут привести к неудачной реплантации:

- не доставлены ампутированные части тела,
- пострадавший доставлен в неспециализированное мед. учреждение,
- отрезанные конечности не были сразу помещены в холод, из-за этого их реплантация невозможна,
- ампутированные конечности заморожены при помощи льда, это также не дает возможности на реплантацию.

Ампутация конечности еще страшна развитием травматического шока, его признаки: головокружение, обморок, сильная слабость, человеку трудно устоять на ногах, пострадавший не может отвечать на поставленные вопросы. Эмоциональный шок, вызываемый эмоциональным стрессом, также может стать причиной обмороков и головокружений.

Важно осознавать, что предупреждение травматического шока обеспечивается легче, чем последствия его лечения. Как бы там ни было, первая помощь при травматическом шоке предусматривает соответствие пяти следующим принципам: уменьшение боли,

обеспечение жидкостью для приема внутрь, согревание, обеспечение тишины и покоя, осторожная транспортировка (исключительно в лечебное учреждение).

Действия, которые должны быть исключены при травматическом шоке.

- Пострадавшего нельзя оставлять одного.
- Нельзя без острой на то необходимости переносить пострадавшего. Если это все-таки необходимая мера, то действовать нужно крайне осторожно – это позволит исключить дополнительное травмирование и ухудшение общего состояния.
- Нельзя ни в коем случае пытаться вправлять самостоятельно или выпрямлять поврежденную конечность – в результате этого может быть спровоцировано усиление травматического шока в результате усиления кровотечения и боли.
- Накладывать шину без предварительной остановки кровотечения также нельзя, потому как оно в результате этого может усилиться, что, соответственно, усугубит шоковое состояние либо вовсе может привести к летальному исходу.

Литература:

1. Ампутация // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
2. Иванова В. Д., Колсанов А. В., Миронов А. А., Яремин Б. И. Операции на костях, ампутации конечностей. — Самара: Офорт, 2001-2011.
3. Николаев А. В. Топографическая анатомия и оперативная хирургия: учебник для медицинских ВУЗов. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2007. — 784 с., илл.
Медицина катастроф: травматическая ампутация конечности.
4. Булай П.И. Первая помощь при травмах, несчастных случаях и некоторых заболеваниях. Мн., 1989.
5. Дядичкин В. П. Медицинская помощь при травмах. Мн., 1981.
6. Краснов А. Ф., Аршин В. В. Травматология: Справочник. Ростов/на/Д., 1998.
7. Практикум для медицинских сестер гражданской обороны / Под ред. И. В. Новикова. Мн., 1989.
8. Травматология и ортопедия / Под ред. Г. С. Юмашева. М., 1990.
9. Стручков В.И. общая хирургия.-М.-Медицина.-1983.
10. Гостищев В.К. Общая хирургия.-М.-Медицина.-1993.
11. Григорян А.В. Руководство к практическим занятиям по общей хирургии.-М.-Медицина.-1976.
12. Гостищев В.К. Руководство к практическим занятиям по общей хирургии.-М.-Медицина.-1987.
13. Залика Л.С. Общий уход за больными.-М.-Медицина.-1984 г.
14. Справочник медицинской сестры по уходу. Под ред. Н.Р.Палеева.-М.-Медицина.-1981. стр 336
15. Петров С.В.Общая хирургия.-С.Петербург.-1999.

Ли Ирина Николаевна.

*сеньор-лектор кафедры «Сестринское дело»
ВШГН, Каспийский Общественный Университет*

Сестринский процесс при метаболическом синдроме

Метаболический синдром – это совокупность таких отклонений, как ожирение, гипертония, повышенный уровень сахара и холестерина в крови, которая в значительной степени повышает риск развития сердечно-сосудистых заболеваний, сахарного диабета 2-го типа и другой патологии.

Метаболический синдром является серьезной проблемой во многих странах мира. Количество взрослых старше 50 лет, страдающих данным синдромом, достигает в некоторых государствах до 40%. Наиболее распространен он в странах Восточной Азии, Латинской Америки, США и некоторых странах Европы.

В последнее время отмечается увеличение процента молодых, страдающих метаболическим синдромом. Он одинаково распространен как среди мужчин, так и среди женщин. Однако, в последнее время имеется тенденция к росту заболеваемости среди женщин репродуктивного возраста.

Диагноз "метаболический синдром" устанавливается при наличии трех или более следующих признаков:

- абдоминальное ожирение – окружность талии более 94 см у мужчин и 80 см у женщин;
- артериальное давление выше 130/85 мм.рт.ст;
- повышенный уровень холестерина в крови;
- повышенный уровень триглицеридов в крови;
- увеличение концентрации глюкозы в крови.

Развитие метаболического синдрома зависит от распределения жира, а также его количества. Избыток жира в области живота, когда это приводит к высокому соотношению объема талии к объему бедер (более 0,8), повышает риск его возникновения. Биологический возраст пациентов с ожирением на 8 лет выше календарного. Избыток жира в брюшной полости ведет к накоплению жира в печени и мышечных клетках. Развивается резистентность к инсулину в сочетании с гиперинсулинемией. Метаболизм глюкозы ухудшается, развивается дислипидемия, что может приводить к развитию атеросклероза. Изменение реологических свойств крови, увеличение количества провоспалительных цитокинов приводят к повышению риска сердечно-сосудистой патологии. Таким образом, метаболический синдром представляет собой комплекс патологических состояний, которые тесно связаны между собой.

При отсутствии соответствующего лечения метаболический синдром может в течение нескольких лет приводить к ряду тяжелых заболеваний: к патологии сердечно-сосудистой системы, в частности к ишемической болезни сердца, сахарному диабету 2-го типа. Также повышается вероятность повреждения печени с последующим развитием цирроза, заболеваний почек, онкологических заболеваний.

Группа риска:

- Лица, страдающие ожирением.
- Ведущие малоподвижный образ жизни.
- Люди старше 60 лет.
- Больные сахарным диабетом 2-го типа
- Люди с сердечно-сосудистыми заболеваниями, повышенным артериальным давлением.
- Женщины с синдромом поликистозных яичников.

Диагностика

Диагностика метаболического синдрома основана на данных осмотра, анамнезе, результатах лабораторных и инструментальных исследований. Основным диагностическим критерием является абдоминальное ожирение, однако оно говорит о наличии метаболического синдрома в сочетании с рядом дополнительных симптомов, подтвержденных анализами.

Лабораторные исследования:

- С-реактивный белок
- Глюкоза в плазме.
- Липопротеины высокой плотности (ЛПВП)
- Липопротеины низкой плотности (ЛПНП).
- Холестерол общий
- Липопротеины очень низкой плотности (ЛПОНП).
- Триглицериды.
- С-пептид в сыворотке.
- Микроальбумин в моче
- Инсулин
- Гомоцистеин

Инструментальные методы исследования

- Измерение артериального давления. Для метаболического синдрома характерно артериальное давление выше 130/85 мм.рт.ст.
- Тест на толерантность к глюкозе
- Электрокардиография (ЭКГ)
- Ангиография, компьютерная томография.

Сестринский диагноз:

- избыток веса
- боли в сердце
- повышение АД
- симптом «грязных» локтей, локти темного цвета и темный цвет кожи в местах трения
- частое мочеиспускание
- чувство жажды и голода (постоянное желание съесть сладкое)
- головные боли
- постоянная утомляемость
- потливость
- одышка
- метеоризм
- запоры

План сестринских вмешательств:

Уход и наблюдение за больным, выполнение врачебных назначений, подготовка больных к консультациям других специалистов.

Реализация плана сестринских вмешательств:

Медицинская сестра обеспечивает выполнение двигательного режима и режима питания; мероприятий по личной гигиене; четкое и своевременное выполнение назначений врача; своевременный и правильный прием больным лекарственных средств и контроль побочных эффектов от лекарственной терапии; контроль массы тела, АД, ЧДД,

пульса; подготовку пациентов к лабораторным и инструментальным методам исследования. Проведение беседы о значении соблюдения режима двигательной активности и диеты, о пользе правильного приема лекарственных средств.

Лечение

Основой лечения пациентов с метаболическим синдромом является снижение и нормализация веса. Для этого используются диета и физические упражнения. Здоровый образ жизни значительно снижает риск развития тяжелых осложнений метаболического синдрома.

Лекарственные препараты применяются в зависимости от преобладания тех или иных патологических изменений: артериальной гипертензии, нарушений углеводного или липидного обмена.

Прогноз благоприятный при своевременном лечении и отсутствии осложнений.

Профилактика

- Сбалансированное питание.
- Достаточная физическая активность.
- Регулярные профилактические осмотры для людей, находящихся в группе риска по развитию метаболического синдрома.

Санаев Даниил

МКП-21-6р

Научный руководитель: Искакбаева А.А.

магистр гуманитарных наук, сеньор-лектор ВШГН

Каспийский Университет.

ПОДХОД К ОСМЫСЛЕНИЮ ГЕНДЕРНОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы гендерности в лингвистике, а также вопросы патриархальности языковых средств и их распространенное использование на всех уровнях языковой действительности. Очевидно, что гендерная лингвистика как научное направление проводящая исследования с позиции лингвистических средств изучения социальнокультурного восприятия гендера как в целом, так и в призме этнокультурного взаимодействия. Актуальность данной работы заключается в том, что язык не только отражает нашу действительность, но и формирует её. В статье рассматривается попытка анализа языка и выдвигаются гипотезы, как усовершенствование языка может помочь решить проблемы социального характера. Целью написания статьи заключается в рассмотрении гендерных исследований в области языка. Сделать первые шаги в знакомстве с проблематикой неравенства в языкознании.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, дискриминация, сексизм, лексические лакуны

Введение. Антропоориентированный подход изучения языка принес нам понятие «гендерная лингвистика», которая на настоящий момент является одной из востребованных отраслей языковых исследований. Данное направление позволяет изучать язык с точки зрения его рефлексивности. Данная рефлексивность вытекает из человеческого влияния на устройство языка и манеру его функционирования.

В процессе развития языкознания язык будучи основным его предметом рассматривался с разнообразных точек зрения. Таким образом, язык является динамичной системой, склонной к изменениям и способен не только отражать, но и создавать окружающую действительность. Если утверждения о способности языка к изменению, развитию и отражении действительности очевидно понятны, то о способности к формированию этой действительности стоит поговорить более подробно.

Представим ситуацию, в которой использование того или иного языка создаёт разное представление и отношение к одному и тому же событию. В книге, на основе которой была написана эта статья приводятся следующие примеры: To address this question, one can consider, for example, why one person's 'terrorist' is another person's 'freedom fighter'; the contexts in which one would use the terms 'liberal', 'collateral damage' or 'axis of evil'; what people mean by 'woman of colour', 'hooded youths', 'male nurse', or 'spinster'; and how much information is conveyed (or not) by the term 'domestic violence'. In addition, violent, shocking, or high impact events, for example, war, provide vivid and highly charged contexts where language is paramount. During the Second World War, the Japanese were constructed as the dehumanized enemy, described as 'specimens' to be 'bagged'. In Rwanda, during the 1994 genocide, the Tutsis were described as 'cockroaches', the target of 'bush-clearing' by the Hutus, who were ordered to 'remove tall weeds' (adults) and 'shoots' (children). The killing of people in wars has typically been reconceptualized as 'action', 'severe measures', 'evacuating', or 'rendering harmless'. In many cases, 'war' has become 'conflict', 'killing fields' have become 'free fire zones', and 'killing civilians' has become 'collateral damage' [1, 2]. These re-conceptualizations help constitute particular versions of events, such as a bombing, and particular social and power relations, such as those between 'us' and the 'other' (whoever the doer(s) and the receiver(s) of an action may be). Similarly, in terms of gender, the use of phrasing such as 'male nurse' or 'female doctor' or 'lady doctor' effectively constitutes particular versions of the social world, where it is necessary or important for speakers to index gender in that way [3, С. 9-10].

То, что язык не является закрытой и нормированной системой, а напротив динамичен и жив подразумевает принятие решения в отношении не только слов, которые мы используем в каждом отдельном случае, но и смыслов, которые мы хотим донести до слушателя или читателя. Можно представить какое количество разнообразных вариантов существует для описания любой проблемы, например религиозности или аборт. Слова, которые будет использовать участник дискуссии, будут напрямую зависеть не только от его позиции, но и от того, кто его слушатель, какую цель преследует говорящий, его положение в этом вопросе (священнослужитель или беременный подросток/жертва изнасилования). Совершенно очевидно, что подобные факторы не могут быть изучены только лингвистикой, потому (гендерная) лингвистика стоит на пересечении совершенно разных социологических наук.

Поняв каким образом язык формирует нашу действительность можно перейти к теме этой статьи и рассмотреть факторы того, как язык формирует отношение к разным полам и гендерам. При этом нельзя упускать из внимания и тот факт, что он не только создает действительность, но и сильно подвержен её влиянию.

Пол и гендер часто понимаются людьми как неразрывно связанные, и как следствие, взаимозаменяемые понятия. Однако для понимания проблематики и целей гендерной лингвистики два этих понятия нужно различать. Пол — это биологическое явление. Мы с ним рождаемся и его невозможно полностью изменить. Гендер в свою очередь —

социальный конструкт больший по сравнению с полом. Он включает в себя все представления общества о представителях того или иного пола, а также зачастую связанную с этими нормами самоидентификацию человека. Пол традиционно считается бинарным, в то время как гендер не может быть разделен подобным образом. Важно заметить, что бинарность пола также ставится под сомнение в последнее время поскольку существуют люди, при рождении у которых есть признаки обоих полов (такие люди часто вырастают с гендерной идентичностью, соответствующей полу, указанному при их рождении) или без таковых вовсе. Касательно гендера следует также повторить, что представления о норме могут изменяться с течением времени и различаться от культуры к культуре.

Различать два понятия чрезвычайно важно, потому что биологическое или естественное обоснование стереотипов о полах часто служит для оправдания неравенства между мужчинами и женщинами. Например, такой подход оправдывает патриархальное устройство мира, в котором женщину всячески ущемляют, ссылаясь на «естественность» её такого положения. Потому неудивительно что начало исследованиям о гендере и его связи с полом, которые в последствии внесли существенный вклад в развитие социальных наук включая лингвистику положило феминистское движение. Однако несмотря на более выигрышное положение мужчин в современном мире стоит так же заметить, что природное обоснование особенностей поведения полов ставит в неудобное положение и мужчин.

В шестидесятых годах прошлого века благодаря усилиям феминисток в привлечении внимания к проблематике положения женщины в обществе появилось понятие сексизм, вероятно по подобию понятия «расизм». Оно означает дискриминацию по половому признаку и хоть оно чаще используется применительно к отношению к женщинам, мужчины также бывают жертвами сексизма. Так как мы уже установили способность языка формировать мир вокруг нас естественно понимать, что сексистский язык должен был быть подвергнут критике. Этим и занимались ученые лингвисты во второй половине двадцатого века. В результате проделанной ими работы гендерные предрассудки, в частности в языке, перестали быть абстрактной системой, нормой как было раньше, и стали изучаться на предмет сексизма, порой даже не высказанного напрямую. Интересную позицию об историческом значении сексизма высказывает доктор Литосселити: «Сексизм имеет смысл в исторически сложившихся иерархических отношениях между мужчинами и женщинами, где первый является нормой, а второй отмечен как «другой» или низший, а также в отношении широкого круга социальных практик, в которых женщины (а в некоторых случаях и мужчины) эксплуатируются, манипулируются или принуждаются из-за их пола» [3, с. 14]. Далее, описывая проблемы, поднятые в шестидесятые годы, автор пишет: «Одной из них является проблематичное использование местоимений, особенно общее использование «he», «his», «him» для обозначения как мужчин, так и женщин. Феминистки, такие как Спендер [4], считают, что язык создан мужчинами, причем мужские формы считаются нормой, а женские — девиантными. Некоторые утверждают, что использование универсальных слов «he»/«his»/«him», а также «man»/«mankind» и таких выражений, как «the man in the street», по отношению как к мужчинам, так и к женщинам, усиливает это бинарное понимание нормы и отклонения продвигает мужские образы и делает женщин невидимыми. Эти утверждения иллюстрируют «подход доминирования», в котором использование общих выражений считается препятствием для женщин в выражении и повышении осведомленности о своем собственном опыте, а также

увековечиванием доминирования и эксплуататорского поведения мужчин. В дополнение к тому, что мужчина рассматривается как норма или немаркированный термин, а женщины скрываются за такой терминологией, феминистки возражают против использования общих выражений, таких как «мужчина», говоря, что они не являются настоящими общими выражениями [5]. Спендер проиллюстрировала это примером, приемлемым для английского языка: «Man is the only primate that commits rape»; и пример, который не является таковым: «man being a mammal that breastfeeds his young». Другим примером, где становится очевидным, что «man» не является настоящим родовым словом, является предложение «Man has difficulty in childbirth» [6, с 14].

К другим областям предвзятости английского языка как абстрактной системы относится следующее:

- определение пола в языке (например, устаревшее слово «author» или использование слова «she» для обозначения стран, лодок, автомобилей);

- необоснованные модификаторы, которые снижают престиж человека, привлекая внимание к его полу (например, «female doctor») — и хотя исторически противники сексизма сосредоточивали внимание на дискриминации женщин, а не мужчин, другим примером модификатора может быть фраза «male nurse»;

- лексические пробелы или недостаточная лексикализация, например, наличие гораздо большего количества терминов для неразборчивых в связях женщин, чем для мужчин и отсутствие женских эквивалентов таких терминов, как «henpeck», «virility», «penetration»;

- семантическое умаление, когда термин, описывающий женщину, изначально имеет нейтральную коннотацию, но постепенно приобретает негативную и становится оскорбительным или заканчивается сексуальным оскорблением (например, «lady», «madam», «mistress», «queen»); соответственно, существует гораздо больше негативных терминов для женщин, чем для мужчин, особенно в отношении сексуального поведения и обозначения женщин как сексуальной добычи;

- асимметрично гендерные языковые единицы, т. е. отдельные слова, используемые для описания женщин, для которых нет эквивалента для мужчин, и наоборот. Например, использование слов «fireman»/ «policeman»/ «chairman»; использование «Mrs» для обозначения только женщин, что, возможно, усиливает патриархальный порядок; разница в статусе между лексическими единицами, такими как «master», «bachelor», «governor», «god», «wizard» и их женскими эквивалентами;

- коннотации языковых единиц, таких как «girl» (что иногда может указывать на незрелость, зависимость, банальность. Например, сравнение «weatherman» и «weathergirl»); «lady» и «woman», оба из которых часто используются эвфемистически для приличия или для того, чтобы скрыть «негативные» ассоциации с сексуальностью и размножением; и воспитывающие коннотации слова «mothering» по сравнению с термином «fathering».

Заключение. Таким образом в этой статье были рассмотрены вопросы, поднимаемые лингвистами с середины прошлого века о гендере и репрезентации женщин в языке. Она также затрагивает тему сексизма и приводит примеры подобной речи в контексте английского языка, что, несомненно, дает почву для размышления и русскоговорящим лингвистам. Проблема гендерного неравенства не является исключительно характерной для английского языка, напротив, скорее имеет глобальное

выражение. Таким могло бы быть следующее исследование вопроса гендера и его представления в русском языке.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Bourke, J. (1999) *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in 20th Century Warfare*. New York: Basic Books.
2. Bourke, J. (2001) *The Second World War: A People's History*. Oxford: Oxford University Press.
3. Lia Litosseliti, *Gender and Language: Theory and Practice*. Routledge, 2013, p. 201.
4. Spender, D. (1990) *Man-Made Language*, 2nd edn. London: Pandora.
5. Graddol, D. and Swann, J. (1989) *Gender Voices*. Oxford: Blackwell.
6. Hekman, S. (1990) *Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism*. Cambridge: Polity Press.

Қыдырова А. А. , Калкабаева Г.У.

АЛІТ

Алматы, Казахстан

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

***Аннотация:** В статье рассмотрены история возникновения славянской письменности от пиктографии до алфавитного письма, создание алфавита Кириллом и Мефодием.*

***Ключевые слова:** становление письменности, пиктограмма, передача и сохранение информации, алфавитное письмо, глаголица, кириллица.*

***Annotation:** This article examines the history of the Slavic writing from pictograph to alphabetic writing, the creation of the alphabet by Cyril and Methodius.*

***Keywords:** formation of writing, pictogram, transmission and preservation of information, alphabetic writing, Glagolitic, Cyrillic.*

Появление письменности стало одним из самых важных, фундаментальнейших открытий на долгом пути эволюции человечества. Становление письменности - очень непростой процесс, длившийся тысячелетия, и стало одним из важнейших открытий в истории человечества. Это искусство развивалось долго, на протяжении многих тысячелетий. Люди всегда стремились фиксировать и передавать потомству информацию о накопленном в разных сферах жизни опыте. Это наглядно демонстрирует историю практически всех стран мира. Стремительно развивающиеся торговля и ремесла, требующие учета, привели к созданию письменности. Самым древним видом письма считается пиктографическое. Человек начал выражать свои мысли, изображать какое-нибудь событие в виде рисунка. Единицы такого письма – пиктограммы – сначала выцарапывались, а затем рисовались на стенах пещер, скалах, камнях, на рогах и костях животных, на бересте.

История письменности начинается около 3200 г. до н.э., когда шумеры в Месопотамии впервые начали задумываться о передаче и сохранении информации. Вначале для обозначения слов они пользовались пиктограммами. Постепенно значки все меньше походили на рисунки, появились стандартные условные знаки. В IV-III тысячелетиях до н. э. в Древнем Шумере, в Древнем Египте возник другой способ письма

– идеография. Рисунком стали изображать уже не событие, а отдельные предметы. Такие египетские рисунки греки называли иероглифами (условными знаками). Текст, составленный иероглифами, выглядит как серия рисунков. Чрезвычайным достижением человеческой цивилизации стало так называемое слоговое письмо, изобретение которого происходило в III-II тысячелетиях до н. э. В нем, в отличие от идеографии, каждый знак обозначает не слово, а отдельный слог.

Следующим этапом на пути упрощения письменности стало так называемое звуковое письмо, когда каждому звуку речи соответствует свой знак. Но додуматься до такого простого и естественного способа оказалось сложнее всего. Прежде всего надо было догадаться расчленить слово и слоги на отдельные звуки. Но когда такое, наконец, произошло, новый способ продемонстрировал несомненные преимущества. Нужно было запомнить лишь два-три десятка букв, а точность в воспроизведении речи на письме несопоставима ни с каким другим способом. Со временем именно буквенное письмо стало употребляться почти повсеместно.

И последний этап – алфавитное письмо (звуковое), когда отдельный знак (буква) передает, как правило, один звук. Главным достоинством этого вида письма являлось то, что нужно было запомнить всего около 20-30 символов. Получался довольно простой алфавит. Со временем именно буквенное письмо стало употребляться почти повсеместно. Один из первых алфавитов на Земле – финикийский – состоял из 22 букв. От финикийцев – жителей восточного побережья Средиземного моря, морских торговцев и путешественников – буквенно-звуковое письмо перешло к грекам. Греки значительно усовершенствовали его, добавив особые знаки для гласных звуков. Греческое письмо легло в основу латинской азбуки, а в IX веке было создано славянское письмо путем использования букв греческого алфавита.

Славянская письменность, наследницей которой является наше современное письмо, встала в этот ряд уже более тысячи лет назад, в IX веке нашей эры. В 863 году Кирилл и Мефодий были отправлены византийским императором в Моравию проповедовать христианство на славянском языке. До поездки Кириллом была создана славянская азбука, используя которую Кирилл и Мефодий перевели с греческого на славянский язык несколько богослужебных книг (избранные чтения из Евангелия, апостольские послания, Псалтырь и др.). Славянский язык, различаясь диалектами, долгое время оставался единым: все прекрасно понимали друг друга. Однако письменности у славян еще не было. "Прежде славяне, когда были язычниками, не имели письмен, - говорится в Сказании черноризца Храбра "О письменах", - но считали и гадали с помощью «черт и резов». Однако при торговых сделках, при учете хозяйства или, когда нужно было точно передать какое-нибудь послание, а тем более при диалоге со старым миром, вряд ли "черт и резов" оказывалось достаточно. Возникла потребность в создании славянской письменности. "Когда же [славяне] крестились, - рассказывал черноризец Храбр, - то пытались записывать славянскую речь римскими [латинскими] и греческими письменами без порядка". Эти опыты частично дошли до наших дней: звучащие по-славянски, но записанные в X веке латинскими буквами главные молитвы, распространенные у западных славян. Или другой интереснейший памятник - документы, в которых греческими буквами записаны болгарские тексты, причем тех времен, когда болгары говорили еще на тюркском языке (позже болгары будут говорить на славянском). И все же ни латинский, ни греческий алфавит не соответствовал звуковой палитре славянского языка. Слова, звучание которых невозможно правильно передать греческими

или латинскими буквами, приводил уже черноризец Храбр: живот, цркви, чаяние, юность, язык и другие. Но выявилась и иная сторона проблемы - политическая. Латинские миссионеры вовсе не стремились сделать новую веру понятной верующим. В Римской церкви было распространено убеждение, что существуют "лишь три языка, на которых подобает славить Бога с помощью (особых) письмен: еврейский, греческий и латинский". К тому же Рим твердо придерживался позиции, что "тайна" христианского учения должна быть известна только духовенству, а простым христианам достаточно очень немногих специально обработанных текстов - самые зачатки христианского знания. В Византии на все это смотрели, видимо, несколько иначе, здесь начали подумывать над созданием славянских букв. "Дед мой, и отец мой, и иные многие искали их и не обрели", - скажет будущему создателю славянской азбуки Константину Философу император Михаил III. Именно Константина призвал он, когда в начале 860-х годов в Царьград пришло посольство из Моравии (часть территории современной Чехии). Верхи моравского общества приняли христианство уже три десятилетия назад, но среди них активно действовала церковь германцев. Видимо, пытаясь обрести полную независимость, моравский князь Ростислав просил "учителя, чтобы нам на языке нашем изложили правую веру...". "Дела этого никто совершить не может, только ты", - напутствовал цесарь Константина Философа. Эта трудная, почетная миссия легла одновременно и на плечи его брата, игумена (настоятеля) православного монастыря Мефодия. "Вы ведь солуняне, а солуняне все чисто говорят по-славянски", - был еще один аргумент императора. Константин (в пострижении Кирилл) и Мефодий (светское имя его неизвестно) - два брата, стоявшие у истоков славянской письменности. Они действительно происходили из греческого города Солуни (современное его название - Салоники) на севере Греции. И так, в 860-х годах в Константинополь пришло посольство моравских славян с просьбой создать для них азбуку. Однако многие исследователи справедливо полагают, что над созданием славянского письма в Византии начали трудиться, видимо, еще задолго до прихода этого посольства. И вот почему: и создание алфавита, точно отражающего звуковой состав славянского языка, и перевод на славянский язык Евангелия - сложнейшего, многослойного, внутренне ритмизованного литературного произведения, требующий тщательного и адекватного подбора слов, - работа колоссальная. Чтобы ее выполнить, даже Константину Философу и его брату Мефодию "с поспешниками" потребовался бы не один год. Поэтому естественно предположить, что именно эту работу и выполняли братья еще в 50-е годы IX века в монастыре на Олимпе (в Малой Азии на побережье Мраморного моря). Однако многие исследователи справедливо полагают, что над созданием славянского письма в Византии начали трудиться, видимо, давно. Создание алфавита, точно отражающего звуковой состав славянского языка, и перевод на славянский язык Евангелия работа колоссальная. Чтобы ее выполнить, даже Константину Философу и его брату Мефодию потребовался бы не один год. Поэтому естественно предположить, что именно эту работу и выполняли братья еще в 50-е годы IX века в монастыре на Олимпе (в Малой Азии на побережье Мраморного моря), где, как сообщает "Житие Константина", они беспрестанно творили молитву Богу, "занимаясь только книгами". А в 864 году Константина Философа и Мефодия с великими почестями уже принимали в Моравии. Они принесли сюда славянскую азбуку и переведенное на славянский язык Евангелие. Кирилл и Мефодий, создав славянскую азбуку, перевели на славянский язык практически все важнейшие церковные книги и молитвы. Но до наших дней дошла не одна славянская азбука, а две: глаголица и кириллица. Обе существовали в

IX-X веках. Глаголица и кириллица почти совпадают по буквам. Порядок букв тоже практически один и тот же. Как и в самом первом подобном алфавите - финикийском, а потом и в греческом, славянским буквам тоже дали имена. И они одинаковы в глаголице и кириллице. Первая буква А называлась аз, что означало "я", вторая Б - буки. По первым двум буквам алфавита составилось, как известно, название - "азбука". Однако буквы в глаголице и кириллице имели совершенно разную форму. Буквы кириллицы - геометрически просты и удобны для письма. 24 буквы этой азбуки заимствованы из византийского уставного письма. К ним добавили буквы, передающие звуковые особенности славянской речи. Добавленные буквы были построены так, чтобы сохранялся общий стиль азбуки. Для русского языка использовалась именно кириллица, преобразованная и устоявшаяся в соответствии с требованиями нашего времени. Древнейшая запись, сделанная кириллицей, обнаружена на русских памятниках, относящихся к X веку. Неизбежен вопрос: какую из двух азбук создал Константин? К сожалению, ответить на него окончательно так и не удалось. Исследователи пересмотрели все возможные варианты, используя всякий раз как будто убедительную систему доказательств.

Вот эти варианты: - Константин создал глаголицу, а кириллица - результат ее позднейшего усовершенствования на основании греческого уставного письма. - Константин создал глаголицу, а кириллица к этому времени уже существовала. - Константин создал кириллицу, для чего использовал уже существовавшую глаголицу, "одев" ее по образцу греческого устава. - Константин создал кириллицу, а глаголица развилась как "тайнопись", когда католическое духовенство обрушилось на книги, написанные кириллицей. - И, наконец, кириллица и глаголица существовали у славян, в частности у восточных, еще в их дохристианский период.

В заключение, история письменности – это история удивительного развития человеческой мысли от простейших форм к чрезвычайно сложным абстрактным языкам. В 2023 году будут отмечать 1160-летие со времени создания славянской письменности. Значение этого события для всего хода мировой истории и развития цивилизации трудно переоценить. Начало письменности — особая веха в истории каждого народа, в истории его культуры. В глубине тысячелетий и столетий обычно теряются имена создателей письменности того или иного народа, но у славянской письменности совершенно удивительное происхождение. Благодаря целому ряду исторических свидетельств известно о начале славянской письменности и её создателях — святых Кирилле и Мефодии. Разработанная Кириллом и Мефодием письменность оказала огромное влияние на развитие русской книжности и литературы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. <https://historicaldis.ru/blog/43525980667/kak-poyavilas-pismennost-u-drevnih-slavyan>
2. <http://ru-sled.ru/kak-poyavilas-pismennost-u-drevnix-slavyan/>
3. Как появилась письменность у древних славян. Наука и жизнь (nkj.ru)
4. Платов А. Руны славян и глаголицы. М.: Вече, 2013. с.53-54.
5. Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. - Изд. 2-е. - СПб.: Алетейя, 2001. с. 86-85.
7. Чудинов В.А. Загадки славянской письменности. М., 2006. с. 25-28.

Дене шынықтыру сабағында жаңа инновациялық технологиялардың пайдалануы

*Баланың ынтасын ояту үшін
оқытатын нәрседі жаңалық бір болу керек.
Ж.Аймауытов.*

XXI ғасыр – жеке адамның білімі мен біліктілігі үстемдік құратын дүниежүзілік ақпараттандыру құралы болып, төрткүл дүниеге тегіміз танылар тұста ұрпағымыз білімін қалай ұштаса болады, ғылымға деген самарқау сапалар, марғау көңілдер қайтсе сергиді? Танымның кемерін кеңейту үшін, түпсіз білімнің тұңғығына бойлау үшін не істеу қажет, неден бастаған жөн? Қазіргі білім беру жүйесінде жаңа технологияларды енгізу күннен-күнге басты талапқа айналып, осы әдістерді жетілдіре түсу қажеттігі күшейіп келеді. Қоғамдық, әлеуметтік, мәдени өзгерістер, дамулар мектептің оқыту үрдісіне әсер етеді.

Кез келген оқыту белгілі мөлшерде адамды дамытады. Оқитын пән қаншалықты жаңа, бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болса да, мұғалім оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі – баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Жаңа әдістерді пайдалануда өзіміз қолданып жүрген әдістерді жаңа жағдайға бейімдей пайдалануымыз керек. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіруі жөнінде мемлекет басшысы алға қойған міндетті жүзеге асыруда халықтың денсаулығы ең маңызды мәселе болып табылады. Қазіргі уақытта әлеуметтік жағдай, өмір сүру ұзақтығының төмендеуі және адам экологиясының қолайсыздығы бүкіл өркениетті әлем үшін көкейтесті мәселе болып отыр.

Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымын құрастырады. Салауатты өмір салтын насихаттауда, салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру мәселелерін жетілдіретін, осы саладағы басымдылықтарды анықтайтын ғылым да, өскелең ұрпақты оқыту, тәрбиелеу формалары мен жаңа әдістерді ұстанатын білім де қажет. Мектеп оқушыларының салауатты өмір салтын қалыптастыру туралы алған білімдері болашақ азаматтардың денсаулығын сақтап қалуға берік тірек болады.

Студенттердің салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру дегеніміз:

I. Жеке тұлғаның өзін қоршаған жансыз және жанды табиғи ортамен жан – жақты үйлесім тауып, өз ғұмырын Отаны, елі, отбасы және өзі үшін барынша пайдалы өткізу дағдысын қалыптастыру;

II. Салауатты өмір салты – ол денсаулықтың үйлесімді дамып, сақталуы мен орнығуын қамтамасыз ету мақсатында денсаулықты нығайтуға бағытталған іс – шараларды жүргізу.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек? Өмір салты дегеніміз не? Бұл жеке адамның тіршілік етуге бағытталған мүмкіндіктерін қалыптастыру. Біздіңше, адамның әлеуметтік – психологиялық және биологиялық жақтан салауатты өмір салтын қалыптастыруға мына жағдайлар негіз бола алады:

– белсенді қозғалыс нәтижесінде организмді шынықтыру дене тәрбиесі немесе спортпен шұғылдану;

- физикалық еңбектің гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- жеке және әлеуметтік гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- қарым – қатынас және экологиялық мәдениетке жету;

- дұрыс жыныстық тәрбие алу;
- зиянды әдеттерден аулақ болу.

Сондықтан студенттерді салауатты өмір салтына қалыптастыруға күш салып, зиянды әдеттерден сақтандыруымыз керек. Денсаулық тәрбиесі – ортақ мәселе. Халық санының өсуі, оның сапасы, деннің саулығы мемлекет әл – ауқатының дамуына мұрындық болады. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» деген еңбегінде соның 4 негізгі күшін атап көрсетті. Оның бірі – жер үстіндегі байлық деп отырғанымыз – адам, оның білімі мен іскерлігі, таланты мен мәдениеті, денсаулығы деген еді.

Дене тәрбиесі сабағында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі жоғары. Білім – қоғамды тұрақтандыратын, рухани мұраны сақтайтын, ұрпақты ұрпаққа сабақтастыратын құрал. Қолда бар мүмкіндікті пайдаланып оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді қолдану, жаңа технологияны әркімнің өз сабағында пайдалану арқылы оқушы жастарды халықтың дәстүр үрдісінде адамгершілікке, салауатты өмір сүруге баулу дені сау ұрпақ тәрбиелеу дене тәрбиесі пәні мұғалімдерінің басты міндеті. Олай болса, оқыту мен тәрбиелеудің ой елегінен өтетін әдіс-тәсілдерін, жаңашыл педагогтардың тапқан әдістемелерін біліп қана қою жеткіліксіз, оны әркім өз мүмкіндігінше күнделікті сабақта пайдалану қажет.

Дене шынықтыру пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болуы керек. Дегенмен де студенттерді бейімдеу, қабілетін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Сондықтан оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру, сабақта тақырыпқа байланысты спорт түрлерінің шығу тарихын, спорт түрлері дамыған елдерді спорттың әр саласындағы белгілі спортшылар өмірін алуға болады. Сол себептен мұғалім сабақты тартымды етіп теория мен практиканы ұштастыруында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі баса назарда болуы қажет. Бұл мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас, сабақты жақсы оқитын, спортқа бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру тиіс. Барлық оқушылар өз қабілетін ең төменгі жеңіл тапсырмаларды орындаудан бастайды, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі жаттығуларды орындауға көшіп отырады. Бұл оқушылар арасындағы бәсекелестікті және әр оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғары деңгейге көтерілуіне толық жағдай жасалады.

Жаңаша әдістерді сабақтарда үнемі қолданысқа енгізуде теория мен практиканың ұштасуына мән бергенде ғана жұмыстың мазмұндылығы көріне алады. Осы бағыттарда сын тұрғысынан ойлау және деңгейлеп оқыту технологияларының тиімді әдістерін дене шынықтыру пәнінде қолдануды ұсынамын. Алдымен «Дене шынықтыру пәні не береді?» – деген сұраққа:» Қимыл қозғалысты береді. Машықтандыру. Дене мәдениетін қалыптастыру. Денені шынықтыру, тәрбиелеу. Жалпы дамыту жаттығуларын меңгертеді. Мемлекеттік стандарттық бағдарламаны жоспарлай білуді, нормативтік тест жаттығуларды игертуді береді.

Дене тәрбиесі сабағында сын тұрғысынан ойлау технологиясын тиімді пайдалануға да болады. Осы технологияның шығармашылық бөлігін басшылыққа ала отырып, ой толғау жасауға болады (мысалы, дене шынықтыру сабағын ойын түрінде ұйымдастыру), сол арқылы, оқушылардың бейімділігін арттыруға болады.

Күтілетін нәтиже – дене тәрбиесі пәніне деген қызығушылықтарының артуы. Оқушы шығармашылығы, өзін-өзі басқаруы, құрметі, эстетикалық талғамы да артып келеді. Мысалы, дене шынықтыру сабағында сергіту сәтін алатын болсақ, өз тәжірибемде I, II курс студенттерімен өткізген «Эстафеталық жарыстар» атты сабағымда, алдымен оқушыларға ой толғау жасау мақсатында, қазақтың ұлттық ойын түрлеріне тоқталдым, ұлттық ойындар туралы өз түсініктерін сұрай отырып, сабақ барысы кезінде орындатуды

жоспарладым. Міне, осы арқылы оқушылар сабақтың жарыс түрінде топтық ойын әдісінде болатына көз жеткізеді. Ойлау қабілетін дамыту тұрғысында ІІ курс студенттері арасында «Көңілді мәре» сайысы оқушылардың ой-қабілетін, жылдамдық ерекшелігін, тез шешім қабылдауына және топтық әрекет жасауына пәндерді байланыстыра отыра кіріктірілген сабақ көрермендердің көңілінен шықты, сабақта биология, химия, математика, сурет, алғашқы әскери дайындық пен дене шынықтыру пәндерінен құралған ойындар пайдаланылды. Сабақты қызықты өткізу үшін мультимедиалық проектор арқылы қазақтың ұлттық ойындарының тарихын таныстырып өтіп, жасырылған сұрақтарды табуға машықтандыру, әр топқа белгіленген ұпай сандарына қарай бағалап отырдым. Кейін сабақ барысын: «Кім шапшаң?» бөлімі деп алып, бұл бөлімінде оқушылар белгіленген жерге дейін эстафеталық таяқшамен жүгіріп барып, белгілі жеріне жеткен кезде, тақтаға жазылып берілген есептерді шапшаң орындап шығып кейін қайтып келу талабы қойылды. Оқушылардың бұл бөлімде сабаққа деген қызығушылығының артуымен бірге машықтанады, логикалық ойлау қабілеттері артады, қимыл-қозғалыс әрекеті дамиды. Тәңертеңгілік бой жазу және сергіту жаттығулары мен бірге мектебімізде ұлттық өнеріміз «Қара жорға» биін жаңғырту үстіндеміз, биді сергіту, тәңертеңгі бой жазу жаттығуларының орнына да пайдалануға болатынына көз жеткіздік. Сондай-ақ «Спорт әлеміне саяхат» тақырыбында мультимедиалық проектор арқылы І курс студенттерімен зияткерлік ойын сабағын өткізіп оқушылардың спортқа деген қызығушылығын арттырдық. Бұл сабақта Қазақстан спортының алғашқы шыққан, атақты да данықты чемпиондарынан бастап қазіргі таңдағы олимпиада чемпиондары туралы викторина сайысы оқушылардың көңілінен шығып, оқушыларымыз өз елінің патриоты екендерін сабақ барысында дәлелдеп, мүдiрместен жауап беруге тырысты. Сондай-ақ қатарынан үшінші жыл мемлекеттік тілдегі мектептердің ІІ курс студенттері арасында ұлттық ойын және спорттық ойын түрлерінен жарыстар ұйымдастырып жеңіпаздарды анықтап оқушылардың кішкене кезінен бастап спортқа деген қызығушылығын арттыру мақсатында тынымды еңбектер атқару үстіндеміз. Қала көлемінде Наурыз айында ұлттық мерекемізді насихаттау барысында «Төрт түлікке ен салу», «Арқан тарту», «Қол күрес», «Асық ату» ойын түрлерінен жарыстар ұйымдастырып, ұлттық ойын өнерімізді өзге ұлт өкілдеріне насихаттау басты міндетіміз.

Бұл ұлттық ойындар фестивалінің ұйымдастырылуы, тұсауы кесілуі ұлтымыз үшін үлкен жетістік деп білемін.

Ұлттық теле арнада салауатты өмір салтын насихаттау мақсатында өтіп жатқан жаңашыл әдістегі бағдарламалардың желісінде «Намыс дода», «Толағай» «Асық ату» атты спорттық, ұлттық ойындар сайысын сынып аралық топтық сайыс түрінде өткіздім. Әр тоқсан сайын қала қазақ мектептері арасында ұлттық және спорттық ойындардан жарыстар өткізіліп, әсіресе «Асық ату» ойыны оқушылардың арасында қызығушылығын арттырды. Себебі дене тәрбиесімен айналысатын адам өзін әрқашан сергек сезінеді. Ал сергек адамның өмірге көзқарасы ерекше. Спорт қайратты қажет етіп, өмірге құштарлықты арттырады.

Жоғарыда аталған ұлттық спорттық ойындардың өтілу нәтижесінде оқушының:

- Салт – дәстүрді құрметтеуі;
- Ұйымшылдығы, ізденімпаздығы;
- Намысқойлығы;
- Жүйке жүйесінің шынығуы;
- Ойлау қабілетінің дамуы;
- Білім алуға құштарлығы;

Ал деңгейлеп саралап оқыту технологиясын қолдануда қандай нәтижелерге қол жеткізуге болады? Сабақ барысында:

Алдымен студенттердің «Не?» деген сұрағына: Сабақта шынайылық, оқыту бар екенін көрсету. Студенттердің «Қашан?» деген сұрағына: Сабақтан кейін болатын жағдайды

толық анықтатуға көз жеткізу қажет. Студенттің «Қайда?» деген сұрағына: Студент және оқытушы арасындағы серіктесін анықтап, нәтижеге қол жеткізу қажет.

Өзімнің білім алушылармен өткізген «Акробатикалық жаттығулар» атты сабағымда алдымен студенттерге өткен тақырыптарға байланысты сұрақтар бере отырып, бүгінгі жаңа сабақтың қандай тақырыпта өткелі тұрғанын ашып алдым. Сабақ барысында студенттерге жеңілдетілген логикалық сұрақтар беріп, кейін күрделі сұрақтарды тапсырма ретінде бердім. Сұрақтарға байланысты жауабын тапқан оқушы, сол жерде практикалық түрде орындап көрсетеді. Сабақ кезінде студенттің ішкі позициялық көз қарасы мен бағыты айқын көрініс бере алады. Сонда ғана сабақ нәтижелі болып, білім сапасы артады. Осы бағыттарда әрбір мұғалімнің оқытуға, үйретуге өз тұғырнамасы болуы қажет. Олар мыналар:

- ✓ Әр студенттің білім деңгейін, қабілетін, мүмкіншілігін түсіну;
- ✓ Студенттің бойындағы жетістіктері мен кемшіліктерін қабылдау;
- ✓ Студенттерге қиындықтарды жеңуге, кемшіліктерден арылуға көмектесу;

Осылай ойын элементтерін, әдістерін деңгейлеп орындату арқылы оқушылардың тапсырмаларды орындауда жинаған ұпайларын «даму мониторингі» кестесіне белгілей отырып, оқушы біліміне талдау жасап отыру қажет. Өтілетін тақырыптарға байланысты қызықты сергіту ойындарын ойнатудың да сабақ барысының сапасын арттыруға ықпалы көп. Атап айтсам: «Кім шапшаң?», «Көңілді ойындар!», «Мен чемпион!», «Санамақ» сонымен қатар қозғалмалы ойындар және ұлттық ойындарды сабақта түрлендіріп өткізуге машықтандыру.

Сонымен, дене шынықтыру пәнінде жаңа инновациялық технологияларды қолданудың орны орасаң болары хақ. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын көтеруге сыныптан тыс спорттық шаралардың да маңызы зор. Соның ішінде қазақтың ұлттық ойындары мен қозғалмалы ойындарын, әр түрлі жарыстарын, тоғызқұмалақ, арқан тартыс, асық ату, аударыспақ сынды ойын түрлерін өткізіп отыру керек. Осындай жұмыстарды жүргізу нәтижесінде оқушылардың белсенділігі артып, спортқа деген бейімділігі қалыптасады. Оқушылардың танымдық қабілеттерін артырып, салауатты өмір сүру, адам денсаулығы осы спортқа байланысты екендігін түсінеді. Нәтижесінде оқушылардың білім сапасы артып, оқу тоқсандарында жоғары сапаға қол жеткізуге болады.

Қорыта айтқанда, мен алдымен жеке тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігін дамытуды керек еттім. Сол арқылы ұжымдық зерттеуге қол жеткіздім, яғни оқушының өзін-өзі басқарудағы әлеуеті артты. Жаңа идеяларды еңгізу барысындағы орындалатын міндеттер:

- Оқушымен қарым-қатынасты қалыптастыру.
- Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамыту.
- Әр оқушының әрекетін, ұлттық болмысын пайдалануға жұмыстану.
- Оқушының ұлттық моралының орындалуын қамтамасыз ету.
- Оқушының санасын, сенімін, көзқарасын, білімін арттыру.
- Оқушының парасатын, ойлауын қалыптастыра отырып машықтандыру.

Ең бастысы, оқу үрдісінде міндетті пәндерде оқушылардың теориялық білімін әлеуметтік тұрғыдан қалыптастыруға мән беру керек.

Жұмысымның нәтижесі:

- Әр оқушының білімі, қабілеті қалыптасады.
- Оқушының бойындағы жетістіктері көрінеді.
- Оқушылар қиындықтарды жеңеді, әлеуеті артады.
- Жан-жақты дамуға қол жеткізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Г. Икіманова. Саулық пен сымбат. – Алматы: Қайнар, 1991.
2. «Қазақстан – 2030» стратегиясы
3. «Қазақстан мектебі» журналы, №4, 2006ж.
4. Дене мәдениеті – оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде. Изденіс-Поиск. 2009ж. №2(2) -Б.262-264.
5. Уақбаев Е. Қазақстанда дене тәрбиесі жүйесінің дамуы. – Алматы: Санат, 2000ж.
6. «Мектептегі дене шынықтыру» журналы, № 2, 201

Әмір Жұлдызай
Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының
3 курс студенті
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Жас ұрпақ тәрбиесіне басқа халықтар сияқты атамыз қазақ та ерекше мән беріп, көңіл аударған. Кішіпейілділікті, қарапайымдылықты дәріптеп, кеудомсоқтылықты, менменділікті ылғи да мінеп, ондай абыройсыз әдеттен аулақ болуды өсиет еткен. Бала өмірге жақсы – жаман қасиетті өзімен бірге ала келмейді. Жаман болсын, жақсы болсын алуан түрлі қасиеттер, мінез – құлық сипаттары, әдет – дағдылар тәрбие арқылы баланың бойына сіңеді, болмысына айналады. Баланы ата – ана кішкентай кезінен жақсы, әдепті болып өсуіне ықпал етсе, сол тәрбие аясында тәрбиелетініне күмән келтірмес едік.

Өкінішке орай баланы жаман қасиеттерге үйір болуына ата – ананың оны шектен тыс ерекше еркелетуі, айтқанын істеп тым бетімен кетуіне өздері ұрындыратыны өкінішті - ақ. Әрине, ешқандай ата – ана баласын жаман болсын демейді, әйтсе де қоғамымызда тәрбиеге көнбейтін қиын балалардың көбейіп бара жатқанына ата – аналар өздерінің кінәлі екенін кеш түсініп жатады. Қазақ халқы ұрпақ тәлім – тәрбиесінде өз ұлтына тән оның ұлттық тектілігін сақтайтын қағидалар мен ережелерді дүниеге келтіріп, оларды берік ұстанған.

Адам бойына адамгершілік атты қасиетті дарыту – мәңгілік ескірмейтін қағида. Бұл әр адамға тән асыл қасиет. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс – тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Бүгінгі таңда қоғамымызда саны көбейіп кеткен қиын балалармен қалай жұмыс істеу керек?

Менің ойымша ең бастысы, баланың адамгершілік құқығын сыйлау, онымен санасу, тең дәрежеде қатыгездік танытпай пікірлесе білу қажет деп ойлаймын. «Сенің қолыңнан келеді, сен мұны жақсы жасай аласың, сен жақсы жасауға тырысып көр т.б» жақсы сөздер айта отырып, балаға шабыт беріп, оны жақсы қасиеттерге баулып отырса, баланың түйсігінде сәл де болса өмір сүруге, өзгелер секілді жақсы болуға талпыныс болары анық.

Ұлы ғұламалардың, ойшылдардың пікіріне сүйенсек, баланың мінез – құлқы кері әсер етуші факторлардың әсерінен алуан түрлі өзгеріп жататындығына көз жеткізудеміз. Оларға әсер ететін факторлар:

1. Отбасындағы келіспеушілік, жетіспеушілік;
2. Шамадан тыс еркелету;
3. Ата – ана тарапынан бақылаудың болмауы;
4. Талап қоюдың жүйелілігі мен дәйектіліктің болмауы;
5. Қоршаған ортаның теріс ықпалы;

6. Әлеуметтік – психологиялық қараусыздық.

Қазіргі жасөспірімдер үлкендердің ақыл-тыңдамауы, өзін қазіргі кездегі әр түрлі телехабарлардың көмегімен өмірді олардан артық түсінемін деп ойлауынан болады. Бала психикасына теледидардағы көрсетілетін қатыгездік, қаталдық мазмұндағы хабарлар, фильмдер қатты әсер етеді.

Баланы үнемі сынап отырса, ол жек көріп өседі, егер кіналап отырса, ол өзін кінәлі сезініп өседі, мысқылдап отырса, тұйықталады. Еш уақытта баланы басқамен салыстырмау керек. Егер бала сабырлы, байсалды болып өссін десеңіз, оған үнемі көңіл бөліп, жақсы қылығы үшін мақтап, қиын жағдайда көмек көрсетіп, оның әр табысын көрсетіп мақтасаңыз онда ол бала өзін одан ары жақсы қырынан көрсетіп, ерекшеленуге тырысары сөзсіз. Тәрбиедегі ауытқушылық отбасында көрініс береді және оның себептері отбасы құрылымында болады. Сондай – ақ ата – ананың балаға қарым – қатынасынан туындайды. Отбасы жағдайындағы кейбір мәселелер баланың мінез – құлқының бұзылуына, олардың тууына себепші болатындығын көрсетеді. Егер ата – аналар өздерінің жеке проблемаларын дер кезінде шешіп отырса, бала психологиясының бұзылуына жол берілмейді. Баланың мінез – құлқының қиындығының себептерін мынадай топтарға жатқызуға болады:

1. Әлеуметтік – педагогикалық қараусыз қалу, бұл арада бала өзінің тәрбиесіздігінің нәтижесінде өзін дұрыс көрсете алмайды;

2. Отбасындағы психологиялық жағдайдың терістігі, топтағы құрбы – құрдастарымен өзара қатынасының жараспауы, балаға ата – ана, оқытушы тарапынан әділетсіз қатынас жасалуы салдарынан көрінеді;

3. Қараусыздық, қоршаған ортаның теріс ықпалы. Осы аталған себептердің қатарында әсіресе баланың әлеуметтік психологиялық қараусыздығы, оларға қоршаған ортаның немқұрайлы қатынасы басты орын алады. Нәтижесінде шеттеп қалу, өзінің қажет еместігі, қорғансыздығы сияқты сезімдер туындайды. Сондықтан өскелең ұрпақ тәрбиесіне немқұрайлы қарамауымыз керек. Егер әрбір ата – ана алдына төмендегі міндеттерді қоя білсе, бала тәрбиесінде үлкен жетістікке жетеді деп ойлаймын:

1. Бала тәрбиесіне қоғамдық, әлеуметтік сипат беру.

2. Әр отбасын имандылық, адамгершілік тәрбиесінің ошағына айналдыру.

3. Бала тәрбиесіне қатысты іс – шараларды көру, қатысу, үнемі ақпар алып отыру.

4. Бала бойындағы сенімділік пен жігерліліктің дамуына жағдай жасау арқылы ғана өзіне сенімді, мінез – құлқы қалыпты, елін, жерін сүйетін ұлтжанды, ата – анасын, өскен ортасын сыйлайтын нағыз азаматты тәрбиелеуге болады[1].

«Еліміздің ертеңі – бүгіннен басталады» - деген қанатты сөзде қаншама мән – мағына жатыр. Жас ұрпақ тәрбиесіне «Бала жас, ол ешнәрсені білмейді, өсе келе бәрін түсінеді» деп қарау үлкен қателік. Халқымыз «баланы жастан « деп бекер айтпаған. Бала негізгі тәрбиені, өнегені ең алдымен отбасынан алады. «Балаға білім беру үшін, ең алдымен оны тәрбиелеген жөн, тәрбиесіз берілген білім, ол ертең бір апатқа әкеп соғады», - деген данышпан, ғалым Әбу Насыр Әл Фараби. Үлкендермен қарым – қатынас жасау процесінде оларға етене жақын болу, оларды жақсы көру сезімі, олардың нұсқауларына сай әрекет жасауға, оларды қуантуға, жақын адамдарын ренжітетін қылықтар жасамауға ұмтылу пайда болады. Бала өзінің тентектік, қателік жасаған кездегі реніші немесе наразылықты көргенде толқуды бастан кешіреді, ал өзінің жақсы қылықтарына жылы шыраймен қараса, оған қуанып, жақын адамдарының жылы лебіздерінен рақаттанып қалады.

Әрбір бала ата – анасының қамқорлығы мен махаббатына мұқтаж. Ол өзін жақсы көретінін, өзгелер үшін қажетті де сүйікті жан екенін сезінуі керек. Осының бәрі оның мейірбан, мейірімді болып өсуіне жақсы ықпалын тигізеді. Халқымыз ұрпақ тәрбиесіне ешқашан енжар қарамаған. Олардың бойына жақсы қасиеттерлі дарытуды, елінің ертеңін ойлар азамат студі әу бастан – ақ мұрат тұтқан. Өйткені жас ұрпақ –

елдің ертеңі. Сондықтан әрбір бала тәрбиелеп отырған ата – ана «ұлықты ұл, қылықты қыз» өсіруге барынша тырысуы қажет.

Бүгінгі таңда бала тәрбиесі өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Балаға ата-ана ең әуелі өздері үлгі боларлықтай амал - әрекет, яғни, әкелік міндет пен аналық парызды орындай білуі керек. Бұл мәселелерді орындау үшін ата – ана үлгі болуы шарт. Бұл «Балам дейтін әке болмаса, әкем дейтін бала қайдан болсын» дегенді білдіреді. Қазақ халқында «Балаңды бес жасқа дейін патшандай күт, он бес жасқа дейін құлындай жұмса, он бес жастан асқан соң досындай сырлас» деген тамаша сөз бар. Бұл - мағынасы терең философиялық өмір шындығы. Адам мінезі бес жасқа дейінгі кезеңде қалыптасады деген пікір. Ендеше жас сәбиді алғашқы күннен бастап тәрбиелеу керек. Үнемі сыпайы, келісті сөз айтып отырса, ондай сөз баланың абыройын арттырады, көптің ықыласына бөлейді. Ата – ана әрдайым баласының жан – дүниесіне үңіліп, мінез – құлқындағы ерекшеліктерді жете білгені жөн. Балалармен әңгімелескенде олардың пікірімен де санасып отырған орынды. Жанұядағы жанжал, үлкендердің аузына келген сөздерді айтуы, баланың көзінше басқа біреуді сөгуі, біреудің сыртынан өсек айтуы балаға теріс әсер етеді. Негізінен жанұяның шырқы бұзылған, ата – анасы маскүнемдікке салынған, азғындаған ортада бала, жасөспірім қашанғы жиренішті көріністі, ондағы айқай - шу мен дау – жанжалға, ұрыс – керіске шыдап жүре бермек. Осыдан барып, ол бала басқа өмір аңсайды, теріс тәрбиеге тез бой алдырады. Егер осы теріс жолға мүлде бет бұрып кетсе онда бәйтеректің бір бұтағы қисық өсті дей беріңіз. Бақытсыз қыз, бұзақы ұл осыдан шығады. Сонда бұған кім кінәлі?

Менің ойымша бұзақылықтың басы сенделіп бос жүруден басталады. Кейде балаларға сабақтан жиі қалуға үлкендердің өздері үйретіп отырады. Бұл жағдайда олар балаға өтірік айтуды үйретіп отырғанын аңғармай қалуы да мүмкін. Жас шыбықты қалай исең, солай өседі ғой. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» демекші, ата – ана тәрбиесі бала өмірінде үлкен із қалдырады. Баланың бойына жақсы қасиеттерді дарыту, оның жанында жүрген достарына мән беру, табиғат сыйлаған дарыны болса дамыту, дұрыс білім алуына жағдай жасау – ата – ананың басты парызы[2].

Арамызда кездесетін қиын балаларды қалай тәрбиелеуге болады? – деген сұраққа кейбір ата – аналар «Жалаң сөзбен іс бітпейді, таяқ көрмеген, шыбық тимеген бала есіріп, басынып кетеді, тыңдамайды. Ал, тыңдамаған баланы шықпыртып алғанның артығы болмас» дейтіндері де кездеседі. Теріс әдетін қойсын, енді қайтып қайталамасын деген оймен ұрып, қорқытқаны дейік. Бірақ, шындығына келсек, баланы ұрып тәрбиелеу – дәрменсіздік. Бала сол жеген таяғын өмірі ұмыта алмайды, іштей таяқ иесіне қатты реніште қалады, әрі мінезіне салмақ түсіреді. Менің ойымша, мұндай кезде баланың теріс қылығының мән – жайын қатқылдау күйде түсіндіріп, ондай жағдайдан шығудың жолын айтып, енді ондай ерсі қылықты қайталамауын қатты ескерту де жеткілікті болар еді. Егер санасында сәл де болса түйсігі бар бала болса осындай сөздерден де түсінеді, ненің дұрыс, ненің қисық екенін аңғарады. Ал, орынсыз жерде жәбірлеу, жекіп – зекіру, ұсақ – түйекке бола бұлқан – талқан болып таяқтау баланың сағын сындырады. Баланың үйде де, мектепте де жігерсіз немесе барынша ызақор, қатыгез болып өсуіне себепкер болады. Баланы ұру әке мен баланың, ана мен баланың арасын суытуы әбден мүмкін. Ондай жағдайда баланың ата – анасына деген сүйіспеншілігі кемиді. Баланы ұрып тәрбиелеу оның мінезін бұзады, кейде жасытып ынжық етеді, кейде ерегіспе тентек етеді, кейде денсаулығына зиян келтіріп, жарымжан ететін кездері де болады. Сондықтан баланың тәрбиесін оның сәби шағынан бастаған жөн. Балауса, балғын шыбықты тәрбиелеп, түзу де зәулім бәйтерек өсіруге болатыны сияқты жас баланың қисық – қыңыр мінезін түзетіп, атпал азамат етіп тәрбиелеп шығару парызын әрбір ата – ана орындай білгені жөн. Тек, «қолдан шығып кеткен соң өкіндім – ай» деп опық жемейтіндей, ақылмен жүргізілетін

тәрбиені неғұрлым ерте бастаған орынды. Сонда бала ұруды қажет ететіндей шектен шығарлық қателікке ұрынбайды. Демек, «ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деп дәрігерлер айтпақшы, бұзық баланы қайта түзетемін деп әлек болғанша, күнәдан пәк сәбиді бұзып алмау жағын қарастырған жөн.

Ресей ғалымы Антон Пинт «Ата – ана балаға жақсы тәрбие беру үшін оның мінез – құлқындағы кез – келген өзгерістерді байқап білуге қабілетті болуы керек» деген өнегелі сөзі арқылы тәрбиені бір сәт те естен шығармау керектігін айтқан. «Ақыл сөзде, мейір көзде» деп тегін айтылмаған. Әрбір ата – ана баласының жүзіндегі нұрды, көзіндегі шуақты, шат күлкісін жоғалтып алмауына ерекше көңіл бөлуі қажет. Егер отбасында әуелден – ақ жақсы дәстүр қалыптасса, ондағы өмір де мазмұнды, тату – тәтті, балалар да тәрбиелі болары анық. Баланың пікірімен санасып, оның ойына ата – анасы құлақ түріп, орынды пікірін қолдап, жетпей жатқан жеріне ақыл қосып, онымен тең адамдай ақылдасып отырса, бала да өзгедей теріс қылықтарға бармасы анық. Бала – болашақтың жалғасы, бүгінгі игі дәстүрді ертеңгі күнмен сабақтастыратын бала тәрбиесінің қоғамдағы орны басты назарда болуы заңды. Адам тану ғылымының күретамыры – тәрбиеден кішкене ғана қате кетсе, еңбегіңнің еш кеткені. Сондықтан бұған бей – жай қарамауымыз керек.

Ендеше бала тәрбиесінде ұсақ – түйек дейтін ешнәрсе жоқ және сол нәрседен қателесуге болмайды.

Ата – анаға көз қуаныш,

Алдына алған еркесі.

Көңіліне көп жұбаныш,

Гүлденіп ой - өлкесі, - деп Абай атамыз ата – ананың арманы перзент сүю, оны тәрбиелеу екендігін айтқандығын естен шығармайық![3].

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Оқыту-тәрбиелеу технологиясы журналы (№4)2013(29-42 бет)
- 2.Бала тәрбиесі журналы (№2)2009(4-12 бет)
- 3.Мектепке дейінгі тәрбие туралы кітабы (13-28 бет)

Болатова Амина

Халықаралық мәдени аударма мамандығының 1-курс студенті

Ғылыми жетекші.: Ноғайбаева Ж.А.

пед.ғыл.канд., Каспий университетінің қауымдастырылған профессоры

АБАЙ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТІЛ

Әлем алдында қасқайып, мақтанышпен атын ауыз толтырып айта алатын ақынымыз – Абай Құнанбайұлы. Әсіресе, мәдениетіміздің, әдеби тіліміздің қалануы жолында Абай атамыздың тілінің шеберлігі қазақ поэзиясына үлкен мәртебе әкелді десек те артық болмас. Ибраһим қолданған ұлттық әдеби тілдің маңызы қандай? Қазіргі таңда қызыл тілдің қадір – қасиеті сақталып келе ме?

Абай мен ұлттық тілдің арасында ерекше бір байланыс бар. Ол өлеңге өзгеше леп қосып, жаңашылдықпен байытып, көркемдік мәнін биіктетті. Рухани мәдениеттің өркендеуіне жол салып берді. Өзінің бойындағы талантын ұлтының рухани игілігіне қызмет етуге арнаған ақын шығыс тарихын, дүние тарихын зерттеді. XIX ғасырдың өзінде - ақ ұлттық тіл мен адамды үндестіре білген сөз құдіретінің алыбы жан-жағына зер салып, терең зерделеумен болды. Мәселен, он алтыншы қарасөзінде: « Қазақ құлшылығын Құдайға лайық болсын деп қам жемейді», - дейді, жұрт қылғанды істеп жүрген, үйреніп -

білуге еш ұмтылысы жоқ адамдар жайлы сөз қозғайды. Осы тұстан жай ғана сөзді емес, ақиқатқа, ақылға негізделген бай тілді көреміз. Бұл Абай заманының көрінісі ғана емес, жаңа ХХІ ғасырдың да қайғысы деп ойлаймын. Себебі, қарапайым күнделікті тұрмыста да өзгені көріп, осы да жетеді деп қолымызды сілтей саламыз.

Ауыздан ауызға тарап, талай ауыртпалықтан аман қалған тіліміз, маңдайалды би – шешендердің, сөз қадірін ұғынғандардың ықпалымен еш ұмытылмай, сақталып келеді. Қара халық тұрмақ патшалардың өзі сөзге қонақ бергені белгілі. «Датым бар» дегені «бас кеспек болса да, тіл кеспек жоғын» аңғартқандай. Ал, данышпан Абай атамыз: «Сөз түзелді. Тыңдаушы сен де түзел» деп бекер айтпаса керек. Алайда, сөйлем тұрмақ сөздің басын қоса алмайтын қандастарымыз жетіп артылады бұл күнде. Тілдің қасиетін, сөздің құдіретін түсіне білмейтіндер кесірінен текті халқымыздың тіліне дақ түспесе екен деймін.

Адамзаттың ақыны, ғұлама, ағартушы, философ, композитор, ойшыл, қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы Абай Құнанбайұлын ісі қазақ танымауы мүмкін емес. Ахмет Байтұрсынұлы «Қазақтың бас ақыны» атаған ақынның мұрасы еліне таусылмас қазына. Ғұмырының әр сағатында елінің қамын жеп, ұйқысы сергек болған Абай ақынның ақындық келбеті ғана емес адамдық келбеті де әр қазаққа ыстық. Шығыста туылып, бар қазаққа Шығыстан шығып, жан - жағына нұрын шашқан Күн секілді болған Абай өз еліне білім нұрын шашты. Адамдықтың ақ туын желбіреткен Абай ғұмырының әр сәті біз үшін құнды. Себебі, әр сәтінен қағазға түскен өнегелі өмір өрнегі аңғарылады. Фибратты ой түйіндері мен астарлы философиясы астасқан Абай еңбектерінің адам болам деп ұмтылушы кісіге берері мол. Абай өлеңдері мен қара сөздерін оқып, көңілге тоқып, сол қара сөздердің терең тағылымымен тәрбиеленіп өспеген қазақ баласы кемде - кем. Себебі, Абай қара сөздерінде бейне бір саған қарама - қарсы отырып, әңгімелесіп отырған сияктанады. Абай шығармалары дәуір шындығы мен тұлға шеберлігінің шендескен тұсы. Қазіргі қазақ тіліне енгізген «нұрлы ақыл», «жылы жүрек», «ыстық қайрат» сияқты метафоралар тілді көркемдеуде ерекшелік пен бейнелілік қалыптастырған. Талас - тартыстары тоқталмаған Шығыс пен Батыс арасын бөліп жармай, тоғыстыруға тырысқан ойшыл. Абай жас күнінде және медреседе оқыған жылдары Шығыс әдебиетінің 4 жауһарларына қанық болса, есейген соң орыс әдебиетімен қауышып, орыс ойшылдарымен таныс болған. Абайда Низами, Сағди шығармаларының желілері де, Тургенев шығармашылығының да мотивтері кездескен. Абай негіздеген «толық адам» концептісі философияда, соның ішінде қазақ философиясында кеңірек талданып келеді. Абайтанушылар сөзінше, Абайдың бар шығармашылық мұрасы осы бір «толық адам» тұжырымында жинақталып, қорытылған дейді. Абайдың толық адам туралы ойының төркіні «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен басталып, ақынның «Адам болам десеңіз» деген ұраны аясында әрі қарай кеңірек таратылып, уақыт өткен сайын күрделену үстінде. Толық адамның бойын құрайтын ізгі қасиеттер «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде айқындалып, айшықталып бейнеленген:

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдыңда,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер малшашпақ
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой –
Бес асыл іс, көнсеңіз,-

Осы өлеңді білмейтін қазақ жоқ шығар. Абайды оқып, Абай туралы сөз қозғаған адам қанша десеңізші! Пікірлер күнде бес өзгереді, тіпті оны қадағалап та үлгермейсің, ал

Абай сол қалпы. Өлеңге жайлы айтар болсақ, әбден түсінікті өлең. Жаман мен жақсының ара-жігін бөліп, талдап жазған. Мүмкін дәл солай қабылдау керек шығар?.. Дегенмен бір талдау жасасақ, өлеңде жақсы қасиет пен жаман қасиеттерді қатар беру сәтті шыққан. Мысалы: Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ... Бәрі де осы өсектен басталады. Өңгіме болсын деп өсек айтамыз. Ал өсектің арасында міндетті түрде өтірік қоса жүреді. Өсек пен өтірік айтатын адам осы «қабілетін» мақтануға келгенде де тамаша пайдаланады. Осы үшеуі негізі еріншек, жалқау адамның әрекеті. Тірлігі бар адамның өсек айтуға да уақыты болмасы сөзсіз!

Абай-дана, Абай-дара. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деп өткен дана Абайдың ғұмыры мен парасаты, даналығымен көмкерілген шығармашылығы қай дәуірде де құндылығын жоғалтпақ емес. Абайдың қоғамды ізгілендіруге ұмтылған жүрегінің түбінен шыққан өлең жолдары барша адамзатқа шамшырақ тәрізді. Биыл туылғанына 175 жыл толып отырған ұлы тұлғамыздың ермек үшін жазбаған өлеңдері мен қарасөздерінің құндылығы телегей-теңіз. Абай сынды ардақты ұлға лайықты құрмет көрсетпеу адамдығымызға, қазақтығымызға сын. Асқақ ұлы ақынды ардақтаған абзал.

Ұлттық тіл-ұлттың ең басты кілті. Себебі, тіл- бүкіл бір халықтың жүрегі. Оның бойында ұлттық болмыс, ұлттық рух, дәстүр мен салт жатыр. Бүгінгі күні ұлттық тіліміз арқылы санамыздың бір түкпірінде жатқан, өткен тарихқа деген көзқарасымыз түзеліп, келешекке деген сеніміміз ұлғайды. Ұлттық тілімізде Абайға дейінгі жыраулар, батырлар, хандар шешендікпен небір дауды шешіп, соғыстың бетін қайтарған болса, Абайдан кейінгі қазақ тілінің ерекше қолданысқа түсуі- оның қазақ поэзиясын халық ішіне идіріп әкелуі болды. Әрине, Абайға дейін де поэзия болды. Бірақ ол зар заман жырлары мен дастандары. Ал Абай тілінде сұлулық пен ерекшелік үндесіп жатыр. Ұлттық тілдің құрамы жағынан қазақтың ауызша тарап келген байырғы әдеби тілін негіз етіп алған Абай, тілімізді өз заманында жаңа сатыға көтерді.

Дүние жүзі тарихында ешбір елде бірде-бір жазушы өз тұсынан жаңадан тіл жасап көрген емес және жасамаған да. Керісінше, барлық елдердің ұлылы-кішілі жазушыларының қай-қайсысы болсын өз шығармаларын жазуға өзінің ана тілін тірек еткен. Сол себептен де, өзге елдің жазушылары сияқты, Абайдың тілінде қазақтың жалпы халықтық тілінің сипаттары мен нормаларының толық сақталуы орынды да. Абай қолданған тілде, мәдениет пен оның өрнегі, бейнелілігі мен көркемділігін алсақ, ол заманда оған бұл жағынан теңдесерліктей ешбір ақын-жазушы, әдеби тілдің басқа бір үлкен я тұтас ескерткіші болмағаны анық. Расында да, Абай қазақ тіліне көп жаңалық енгізген, олардың дамуына жаңа жол салған, бағыт берген ұлы классик.

Сонымен қатар, Абай осы арнадан құралатын бай тілдік материалды әрі ұштастыра отырып, әрі оған үңіле қарай отырып, оның ішінен өз шығармаларына керектісін ғана іріктеп алған. Сол сұрыпталып алынған сөздер мен сөз тіркестерін кәдімгі халық тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша қолданумен бірге, ақын олардың кейбіреулеріне, шығармаларының мақсаты мен ерекшелігіне қарап, я қосымша мағына жамап, я сәл де болса өзгеше реңк үстеп, азды-көпті өзгертіп те жұмсаған. Бірақ Абайдың сөз қолданудағы бұл өзгешеліктері балғын бола тұра, ұлттық тілдің табиғатына орай құрылғандықтан, халық тілінің заңдарын да бұзбай, соларға сәйкестеніп тұра қалады. Осының нәтижесінде Абайдың өлеңінде де, тілінде де халық өлеңіндегі, халық тіліндегі үйреншікті өрнектер де, олардан өзгешерек. Бірақ ана тілінің рухына сай, оған ешқандай да жаттығы жоқ, өзара бір-бірімен үндесіп кетеді.

Қорытындылай келе, Абай ана тілін болашақ ұлттық үлкен әдеби тілге айналдыруға бүкіл ойымен, жан-тәнімен кірісіп, орасан көп еңбек етті. Себебі, осы күнгі бай, ұлттық әдеби тіліміздің мызғымас негізін қалаған және оның кейінгі кездердегі дамуына жол салып берген ұлы адамның бірі болғандығы қуантады. Абай алғашқы тұста ұлттық тілдің дамуына жол салған тұлғаның қатардағысы емес, бірегей тұлғасы болды.

Абайдың:

Көп адам бұдан бұрын бой алдырған,

Бой алдырып аяғын көп шалдырған,
Өлді деуге сия ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?- дейтін өлеңі автордың өзіне арнап айтқандай.
Көптеген асыл сөз мұрасын сақтаған Абай тілі бізге аса қымбат.

Ендеше ұлттық тіл мен ұлттық дәстүр өлмесе, ертеңгі ұрпақ үшін, жалпы адамзат үшін үлкен мәнге ие болары сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әуезов М. Абай Құнанбаев. - Алматы: Санат, 1995.
2. Бейсенбаев М. Абай және оның заманы. - А.; Жазушы, 1988.
3. Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. - Алматы: Санат, 1995.
4. Сәрсенбаев О. Абай әлемі аясында // Қазақ әдебиеті, 1996.
5. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы. - А.; 1948.
6. Нұрқатов А. Абайдың ақындық дәстүрі. - А.; Жазушы, 1966.
7. Меңжанова А. Балаларды көркем шығарма туындылары арқылы адамгершілікке және еңбекке тәрбиелеу. Алматы: 1994.
8. Ысмағұлов Ж. Абайдың ақындық тағылымы. - А.; 1994.
9. Рақманқұлов Қ. Абайы бар халықтың мұрасы бай // Зерде, 1992. - №.5
10. Бержанов Қ. Тәрбие мен оқытудың бірлігі. - Алматы, 1973.

Чернышов Данил
судент 1-курса клинической психологий
Научный руководитель: Ногайбаева Ж.А.
к.п.н., ассоциированный профессор
Каспийский университет, ВШГН

ОТРАЖЕНИЕ ВОСПИТАНИЯ В 15-М СЛОВЕ НАЗИДАНИЕ АБАЯ

Аннотация. *Объект исследования данной работы слова Абая, в частности 15-слово и научное понятие рефлексия который заключается в умении осознавать не только направленность внимания, но и отслеживать свое психологическое состояние, ощущения и мысли. На их основе мы проведем сравнительный анализ.*

Ключевые слова: *Абай, слова назидания, рефлексия, анализ, личность.*

Рефлексия (от лат. reflexio - обращение назад) – мыслительный процесс, направленный на самопознание, анализ своих эмоций и чувств, состояний, способностей, поведения. Термин появился первоначально в философии, затем стал популярным в других областях знаний, в том числе в психологии.

Выделяют разные виды рефлексии: языковую (направленную на анализ человеком особенностей своей речи), личностную (ее цель – познание свойств и специфики собственной личности), интеллектуальную (формирование представлений человека о его интеллектуальных способностях), эмоциональную (познание и изучение человеком собственной эмоциональной сферы).

Было сформировано отдельное направление (интроспективная психология) на основании трактовки Джона Локка рефлексии как особого источника знаний. В общем психологическом контексте рефлексия обладает способностью изменять структуры сознания, а также его содержание. Рефлексия начинает формироваться в младшем школьном возрасте, а в подростковом становится основным фактором регуляции поведения и саморазвития (так, главная проблема отрочества, по Э. Эриксону, связана с рефлексией над вопросом «Кто я?»). Абай пишет: «Желаешь быть в числе умных людей, спрашивай себя раз в день, раз в неделю, или хотя бы раз в месяц: как ты живешь? Сделал ли ты что-нибудь полезное для своего образования, для земной или потусторонней жизни,

не придется ли тебе потом испытать горечь сожаления? Или же ты и сам не заметил, не помнишь, как и чем жил?» (15-слово). В ходе чего было обнаружено что в 15-ом слове Абая рассказано практическое применение данного термина. Если же сопоставить термин «Рефлексия» и 15-ое слово Абая, то можно заметить сходство между ними, разница лишь во времени написания и его стилистическом способе.

Из слов Абая понятно что самоанализ и взгляд со стороны на себя позволяет человеку расти как личности намного быстрее и увереннее. Ведь человек даёт отчёт о себе со стороны своему внутреннему «Я», который движет человеком на протяжении всей его жизни и может являться рычагом движения и остановки. Однако, если же использовать рефлексию в своей жизни можно избежать каких-либо необоснованных остановок и если же таковые наступают, то найти выход из них. Ведь из любой ситуации есть выход, а метод сказанный в 15-ом слове Абая помогает взглянуть на себя с другой стороны.

Заключение. Хотя они написаны по разному, на разном языке и в разное время несмотря на это виден основной смысл рефлексии. В словах же Абая наоборот показано практическое применение рефлексия. И при глубоком анализе становится понятно место рефлексии в жизни человека.

Слова Абая дают понять, что поистине умный человек будет работать над собой и делать отчёт себе о своих действиях. Что позволит обнаружить положительные и отрицательные черты его личности, а также духовного состояния. В следствии чего эти действия приведут человека к непосредственному росту его личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. Абай. Қара сөз. Поэмалар. Книга слов. Поэмы. -Алматы: Ел, 1993 ж. -270 б.
2. Қазақстан ғалымдары. Энциклопедиялық анықтамалық. -Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 2012 ж. -614 б.
3. Абай . Наследники на перепутье... -Алматы: Агентство Аль-Халел, 1995. -303 б.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%8F>
5. <http://www.psychologies.ru/glossary/16/refleksiya/>
6. http://bourabai.kz/articles/black_word.htm
7. <https://www.stihi.ru/2015/04/03/1533>

Полун Екатерина

МКП -20- 2р

Научный руководитель: Люткова Н. Г.

Каспийский Университет, ВШГН

Развитие инклюзивного образования в современном Казахстане

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы развития инклюзивного образования, планы нашего государства касательно дальнейшего развития инклюзивного образования. Целью написания статьи было привлечение внимания специалистов к вопросам развития инклюзивного образования в Казахстане.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учебные заведения, особые образовательные потребности, адаптация в обществе .

Казахстан — это страна, которая постоянно развивается. Мы перенимаем опыт других стран, прикладываем усилия для создания чего-то нового, трудимся на благо нашей страны и верим в светлое будущее. За годы своей независимости Казахстан добился впечатляющих результатов во многих областях, в том числе и в сфере образования. Но несмотря на все достижения, есть еще много сфер, над которыми нашей

стране еще предстоит долгая и упорная работа. Одной из них является развитие и внедрение инклюзивного образования.

- Итак, что же такое инклюзивное образование? Инклюзивное образование – это обучение, при котором все люди, независимо от их физических, психических, интеллектуальных и других особенностей, включены в общую систему образования. В рамках инклюзивного образования не человек должен приспосабливаться к процессу обучения, а наоборот – характер и темп обучения подстраиваются под определенные нужды человека.

- Опыт других стран.

Такие страны, как Великобритания, США и Финляндия входят в список самых развитых стран по уровню инклюзивного образования. Особенным детям в этих странах предоставляется качественное обучение на высшем уровне, помощь с раскрытием своего потенциала, а также с адаптацией в обществе. Более 50% школ в вышеперечисленных странах успешно используют инклюзивные образовательные программы на протяжении длительного периода времени. Такие результаты были достигнуты путем внедрения различных законов на территории этих стран. Свой вклад также внесли такие проекты, как «Каждый ребенок важен» (Every Child Matters) в Великобритании.

- Инклюзия в Казахстане.

В Казахстане число школьников и студентов с особыми образовательными потребностями, которым нужно инклюзивное образование, с каждым годом растет. На сегодняшний день в Казахстане проживает более 160 тысяч детей с ограниченными возможностями. В нашей стране уже есть 99 специальных школ, где получают образование около 15 тысяч детей, а также 42 специальных дошкольных организаций. В настоящее время около 70% школ создали условия для инклюзивного образования.

С 2016 года в Алматы действует один из первых в стране Центров социальных инклюзивных программ. В нем обучаются дети с особыми потребностями. Среди них есть учащиеся с задержками физического и ментального развития, в том числе с диагнозами: аутизм и ДЦП.

С 2020 года в Казахстане многие школы перешли на формат инклюзивного обучения, в некоторых начали работать кабинеты психолого-социологической поддержки.

С 2020-2021 учебного года в штатное расписание ряда школ включены педагоги-ассистенты. Более трех тысяч специальных педагогов работают в государственных дошкольных организациях общего типа и общеобразовательных школах для обеспечения постепенного включения детей с особыми образовательными потребностями в учебно-воспитательный процесс.

- Каковы же планы нашего государства касательно дальнейшего развития инклюзивного образования? Казахстан не останавливается на достигнутом, и действительно делает все возможное, чтобы образование было как можно более доступным для всех: согласно государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан, к 2025 году 100% школ, детских садов и 70% колледжей и вузов должны создать условия для инклюзивного образования. Помимо этого, ежегодно более 300 специальных педагогов проходят курсы повышения квалификации по работе с детьми с особыми образовательными потребностями на базе Национального научно-практического центра коррекционной педагогики.

- Так что же мешает развитию инклюзивного образования в РК?

Действительно, несмотря на вышеперечисленные достижения нашей страны в сфере развития инклюзивного образования, в Казахстане есть ряд проблем, связанных с его внедрением. По мнению "Общества родителей детей с инвалидностью "Мир равных возможностей", а также самого МОН РК, к данным проблемам относятся:

- недостаточная материально-техническая оснащённость учебных заведений;
- непонимание проблемы со стороны общества;
- барьер физического доступа.

Однако самой большой проблемой является отсутствие специально подготовленного педагогического состава. В республике до сих пор нет централизованной подготовки необходимых специалистов, и именно это тормозит развитие инклюзивного образования.

• Могут ли студенты оказать влияние на развитие инклюзивного образования в стране? Несомненно, для решения настолько глобальной проблемы необходима поддержка со стороны студентов, школьников и их родителей. Неоднократными являются случаи, когда родители школьников выступают против обучения особенных детей в одном классе со здоровыми. Такие же инциденты происходят в университетах: люди с особенностями развития могут столкнуться с неприятием со стороны других студентов, даже если будут предоставлены все условия для их образования. Именно подобное отношение тормозит развитие инклюзивного образования во многих странах.

Для того, чтобы оказать положительное влияние на решение этой проблемы, не требуется никаких особых усилий со стороны студентов или преподавателей высших учебных заведений. Студентам достаточно с пониманием относиться к учащимся с особыми образовательными потребностями, тем самым помогая им адаптироваться в обществе. Со стороны преподавателей необходимо обеспечение комфортной и безопасной атмосферы для всех учащихся. Только совместными усилиями возможно добиться изменений и развития инклюзивного образования в нашей стране.

Источники:

1. С. Саденова, “Инклюзия в Казахстане: нужно ли изобретать велосипед?” - [Электронный ресурс] URL: <https://www.zakon.kz/5071630-inklyuziya-v-kazahstane-nuzhno-li.html> (Дата обращения: 02.03.22)
2. Е. Турысбеков, “Как развивается инклюзивное образование в Казахстане” - [Электронный ресурс] URL: https://www.inform.kz/ru/kak-razvivaetsya-inklyuzivnoe-obrazovanie-v-kazahstane_a3841650 (Дата обращения: 02.03.22)
3. Е. Гуляева, “Инклюзия в Казахстане: проблемы и перспективы” - [Электронный ресурс] URL: <https://voxpopuli.kz/inklyuziya-v-kazahstane-problemy-i-perspektivy/> (Дата обращения: 02.03.22)

*Мукан Гульниза Аскаркызы
МКП -20- 2р*

*Научный руководитель: Люткова Н. Г.
Каспийский Университет, ВШГН*

**Инклюзивное образование для людей с ментальными
отклонениями**

***Аннотация.** В статье рассматриваются формулировки таких концептов (понятий), как «инклюзивное образование», ментальность и ментальное отклонение. В качестве примера рассматривается личный опыт, так как я сама обучалась в школе с инклюзивным образованием.*

***Ключевые слова:** ментальность, инклюзивное образование, ментальное расстройство.*

Рассмотрим такие вопросы, как «Что же такое инклюзивное образование», «Что такое ментальность и что можно считать за ментальное отклонение» и «Как мы можем внедрить инклюзивное образование в наши вузы и школы».

Сначала нужно понять, что такое инклюзивное образование. Википедия пишет: «Инклюзивное образование (англ. inclusion — включение, включающее образование, совместное обучение) — форма обучения, при которой каждому человеку, независимо от имеющихся физических, интеллектуальных, социальных, эмоциональных, языковых и других особенностей, предоставляется возможность учиться в общеобразовательных учреждениях. При этом для инвалидов и людей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) создаются специальные условия: перепланировка учебных помещений, новые методики обучения, адаптированный учебный план, изменённые методы оценки и другие.»

Зная, что инклюзивное образование для всех, хотелось бы выделить именно людей с ментальными проблемами и отклонениями. В наши дни все знает, что есть физическое и ментальное здоровье. И они оба очень важны для человека. Если почти всегда можно увидеть физические отклонения и особенности, то ментальные особенности очень тяжело заметить.

Философская энциклопедия говорит: «Ментальность (от лат. mens - сознание, ум) - образ мышления, общая духовная настроенность человека, группы. Ментальность является более широким и вместе с тем менее ясным понятием, чем стиль мышления, характеризующий лишь интеллектуальную предрасположенность к определенным умственным действиям. Ментальное расстройство (МР) – это психическое заболевание или нарушение психического (интеллектуального) развития, которое ограничивает способность человека работать или обслуживать себя, а также осложняет процесс интеграции в общество. К примеру: депрессия, биполярное расстройство и т.д.»

Когда я была по обмену в Америке в штате Огайо, я училась в школе под названием Worthington Kilbourne High School. На тот момент в школе училось 2000 детей. Из них около 70 детей имели физические и ментальные расстройства. Школа предоставляла этим детям специального человека, который помогал им посещать уроки, выполнять задания и т.д. Некоторые учащиеся не могли ходить, поэтому специалисты возили их в колясках для инвалидов, а также для удобства в школе был лифт и эти дети чувствовали себя комфортно.

В школе всегда проводились дополнительные уроки, где ученикам напоминали, что это нормально, если у человека есть какие-либо отклонения, что это еще не приговор. На уроке под названием «ментальное здоровье», говорилось про ментальные отклонения, что это такое, как с этим справляться и т.д. Школа разрешала три дня в месяц оставаться дома если у ребенка случалось выгорание или же депрессия. Все это было организовано на высоком уровне и помогало детям понять важность состояния «ментального здоровья». Также в школе очень активно работали двое психологов и ученики школы в любой момент могут к ним обратиться, чтобы просто поговорить о том, что их беспокоит. А

после разговора, психолог выпишет объяснительный лист для учителей, почему ребенок отсутствовал на уроке/уроках.

Еще не менее важным моментом является то, что и родители детей знают о важности ментального здоровья. Они поддерживают своих детей и, по необходимости, ведут к психологу и это все воспринимается абсолютно адекватно. Родители ведут детей сдавать психологические тесты, если замечают какие-либо симптомы. Они понимают, что если закрыть глаза на проблему, то проблема никуда не исчезнет, а даже станет хуже. Также я училась с детьми, которым было тяжело фокусироваться на вещах. Чтобы фокусироваться, им нужно было писать или рисовать, или что-то считать. У некоторых детей были синдром Туретта и ко всему этому и учителя, и остальные дети относились как к чему-то обычному, адекватно, и не заостряли на этом внимание. Это помогало детям с особенностями не чувствовать себя ненормальными.

Я считаю, что в нашей стране нужно в школах ввести обязательный урок, где будет говориться о ментальном здоровье. Чтобы дети понимали, что у них есть не только физическое здоровье. Также ввести дополнительные занятия и для родителей, и для учителей. Нужно донести, что люди, которые имеют ментальные расстройства, такие-же, как и все мы. Это будет самый первый и самый важный шаг в светлое будущее, где во всех школах имеется инклюзивное образование.

Список использованной литературы:

- <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy
- <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders#>
- <https://www.smclinic-spb.ru/doctor/nevrolog/zabolevania/2618-sindrom-turetta#>:

***Бірлік Айша Русланқызы
Олжатаев Нұрбек Мырзаханұлы
Шалқарова Анэля Қайратқызы
МКП-19-1к
Научный руководитель: Люткова Н. Г.
Каспийский университет, ВШГН***

Язык современной молодежи

Аннотация: В статье рассматриваются различные формулировки такого понятия, как «сленг» и определяет его основные отличительные свойства. Далее приводится история происхождения термина «сленг». В качестве примеров рассматривается русский и казахский сленг с объяснениями.

Ключевые слова: сленг, молодежь, современная общество, социологический опрос, термин, лексика, литература.

В современном обществе в абсолютно каждом языке существуют такие слова и выражения, которые обычно не используются в художественной литературе и научных статьях. Но зато их достаточно в разных сериалах и фильмах или можно услышать эти слова от каждого современного человека. Мы говорим сейчас не о ненормативной лексике, а о молодежном сленге, самой «нормативной» стороне неформального языка.

В филологии вряд ли найдется более двусмысленный и неясный термин, чем «сленг». Он стал интенсивно употребляться приблизительно в начале прошлого века, и с тех пор объединяет в себе все слова, которые не включаются в норму литературного употребления.

Узнаем значение слова «сленг». Оно происходит от английского slang – «жаргон». Слово встречается с середины XVIII века в значении «лексика воров и бродяг»; с XIX века – применительно к жаргону любой профессиональной или социальной группы [1]. В наши дни значение слова «сленг» фактически такое же, как и в XIX веке. В лингвистике сленг часто противопоставляется норме литературного языка [2]. Но при этом сленг намного интереснее рассматривать как лингвистический феномен, распространение которого определяется различными социальными, возрастными, пространственными рамками [3]. Как правило, сленг наиболее распространен среди молодежи.

Одной из основных причин очень быстрого появления новых слов в молодежном сленге является, конечно же, стремительное развитие жизни.

Можно назвать несколько причин, по которым молодые люди активно употребляют сленг. Первая из них весьма печальна: им просто не хватает литературного словарного запаса, чтобы выразить свою мысль.

Так же, молодёжь часто заявляют, что просто хотят, чтобы укоротить и сделать слова удобными. И чтобы, их понимал сверстники, принадлежащие к компании по «молодежному течению».

В английской филологии вряд ли найдется более двусмысленный и неясный термин, чем «сленг». Он стал интенсивно употребляться приблизительно в начале прошлого века, и с тех пор объединяет в себе все слова, которые не включаются в норму литературного употребления. «Термин «сленг» настолько расширил свое значение и применяется для обозначения такого большого количества разных понятий, что крайне затруднительно провести разграничительную линию между тем, что является сленгом, а что нет», - говорит лингвист Ч. Фриз [4, с. 9]. В настоящее время термин «сленг» толкуется по-разному и в нем выделяются различные понятия. Наиболее существенными отличительными свойствами английского сленга принято считать следующие:

- Сленг – это лексическое явление, определенная лексика. Такие слова или словосочетания иногда называют сленгизмами;
- Сленг – это нелитературная лексика, находящаяся за пределами литературного английского языка – с точки зрения современной литературной нормы;
- Сленг – это лексика, возникающая и употребляющаяся преимущественно в устной речи;
- Сленг – это эмоционально окрашенная лексика;
- Сленг имеет ограниченное стилистическое употребление, имеет ярко выраженную фамильярную окраску, имеющую большое разнообразие оттенков (шутка, пренебрежение, ирония, насмешка, грубость и т. д.).
- Эмоциональная окраска многих сленгизмов имеет одну общую черту – это негативная ли критическая оценка обозначаемых действий, явлений или предметов, что отличает их от слов литературной речи.

На сегодняшний день сложно найти человека который не использует «сленг» в своей речи в той или иной форме. Но, на каком бы языке человек не говорил, не важно на казахском, английском или же на русском в результате вряд ли человек будет

задумываться об этом феномене языка, об его отличных свойствах и способах образования.

Многие авторы в своих статьях в качестве примера рассмотрели английский сленг, широко используемый современными молодыми людьми для общения.

Проблемой изучения сленга занимались многие ученые, например И. Р. Гальперин, Г. А. Судзиловский, В. А. Хомяков, М. М. Маковский, Т. А. Соловьева, Е. Партридж, С. Б. Флекснер, В. Фриман, А. Баррере, Ч. Леланд, В. Дж. Бурк, И. В. Арнольд, и др.

Самое интересное, что в Республике Казахстан используется сленги не на казахском языке. Большинство из сленгов используемые в речи на английском или на русском, а затем уже на казахском. И использование сленгов на казахском только становится популярным среди молодёжи! Без всякого сомнения, это хорошо повлияет на развитие казахского языка.

Теперь следует узнать и понять популярные сленги молодежи:

- **Ауф** – кайф, круто. Этот возглас используют для выражения самых разных эмоций – восхищения, одобрения, разочарования, грусти. Разница зависит от интонации.
- **Буллинг** – травля, от английского bullying – «издевательство».
- **Краш** – тот, в кого внезапно, слепо и безрассудно влюбились. Слово заимствовано из английского языка, но это не crush – «разрушать» или «раздавить», а «увлечение» - другое, менее распространённое значение. Хотя и основной смысл слова тоже подходит, ведь «крашем» часто называют того, с кем всё совершенно невозможно.
- **Вайб** – от английского слова vibe – «вибрация». Энергетика, атмосфера. Положительная преимущественно.
- **Изи, на изи** – легко, без труда. Тоже англицизм, от easy – легко, без труда.
- **Косьяққа кіру** – столкнуться с проблемами.
- **Кринж** – это состояние неловкости, «испанский стыд». От английского слова stinge – «съёживаться». «Он ведёт себя кринжово», то есть заставляет других испытывать неловкость за своё поведение.
- **Рофл (рофлить)** – громко смеяться. Аббревиатура Rolling On the Floor Laughing – «катаясь по полу от смеха».
- **Стэнить** – восхищаться, быть страстным поклонником кого-либо или чего-либо.
- **Токсик** – токсичный человек. Произошло от английского toxic – ядовитый. Применяется о человеке, который пытается отравить жизнь других своими жалобами и бесконечным нытьем.
- **Хейтить** – открыто ненавидеть кого-то или что-то, травить словами – устно или письменно. От английского hate – ненависть.
- **Чилить** – пассивно отдыхать, расслабляться. Слово пришло из английского языка: chill – прохлада, навеивает мысли о расслабленном отдыхе в чилаутах ночного клуба.
- **Құлаққа лапша ілу (Вешать лапшу на уши)** – врать.
- **Шпор жасау** – подготовка листа ответов.
- **Шеймить** – пристыдить кого-либо. Тоже из английского языка, shame – позор, стыд.

- **Шипперить** – сводить людей в романтическом смысле слова без их ведома. Чаще всего применяется поклонниками и авторами фанфиков в отношении любимых артистов, персонажей. Слово произошло от части английских слов, обозначающих отношения, - friendship (дружба), relationship (отношения).
- **ЛП** – лучшая подруга.
- **ЛС** – личные сообщения.
- **МЧ** – молодой человек.
- **Криповый** – пугающий, ужасный. От английского creep – бросающий в дрожь, жуткий.
- **Банить** – блокировать в интернете и другие.

Проведен социологический опрос, в котором приняло участие 25 человек, из которых 15 человек студенты и 10 человек взрослые.

В процессе социологического опроса предлагалась ответить всего на один вопрос – студентам: «Используете ли Вы в своей речи сленг?», а взрослым: «Используют ли Ваши дети в общение с Вами сленг?».

Результаты оказались прямо противоположными – все из опрошенных подростков ответили утвердительно, и почти все из опрошенных взрослых – отрицательно.

Каждому опрошенному предлагалось в форме эксперимента перевести текст с молодежного сленга. Результатом эксперимента оказалось, что 70% студентов справились с заданием без затруднений, а 30% не поняли смысла слов. К удивлению, большинство сленгов были иностранными, такие как «кринж», «краш» и «лол», и это самые часто используемые сленги среди студентами. У взрослых: 8% справились, 12% справились в целом, предположив более менее приблизительно о чем идет речь, остальные 80% вообще не знали что такое сленг.

В заключении хотелось бы отметить, понятие сленга все больше начинает завоевывать внимание современной филологии. Сленг многообразен в способах его образования и употребления, в человеческих взаимоотношениях он играет большую роль. Некоторые употребляют его, чтобы сделать речь более понятной для сверстников и, таким образом, преодолевают недостаток словарного запаса. Другие считают употребление сленга модным или необходимым для связки слов. Сленг находится в тесной взаимосвязи с литературным языком – это неотъемлемая часть речи современной молодежи, задача которой состоит в правильном их употреблении и осознании его роли для более яркого и сильного отражения ее внутренних устремлений и убеждений. Можно сказать, что сленги облегчают общение. Одно слово, вместо целого предложения. В наше время это удобно и можно все упрощать. Сленги это находка молодежи. Сленг это объединение несколько слов в одно.

Литература:

1. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.etymonline.com>
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 162-163 с.
3. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – №3. – С. 32-39.
4. Судзиловский Г. А. Сленг – что это такое? Воениздат, 1973 г.

Жунусова Аида
Клиникалық психология мамандығының I-курс студенті
Ғыл. жетекші: Ноғайбаева Ж.А.
пед.ғыл. канд., Каспий университетінің қауым.профессоры

Латынәліпбилі қазақ жазуын үйрену мәселесі

Аннотация. Қазақ халқының ауыз әдебиетіндегі эпостық және лиро-эпостық жырларыдан бастау алған латын әріпі ХХІ ғасырдағы жаңарған көрінісі, яғни қазақ рухани мәдениетінің жаңадан жаңғыруы әңгіме болады. Қазіргі уақытта жарнамалар, хабарламалар латын әліпбиімен жазылуда. Сонымен қатар, интернет желісінде де латын әліпбиіне аударатын транскрипция орнатылған. Латын әліпбиіне көшуде осындай бастапқы жұмыстар атқарылып отырғандығы талқыланады. Бүгінгі таңдағы қазақ тілін латын графикасына көшіру мәселесінің іске асу жолдарына тоқталамыз.

Аннотация. Латинский алфавит, начиная с эпических и лирических эпических поэм в устном фольклоре казахского народа, является отражением ХХІ века, нового возрождения казахской духовной культуры. На данный момент реклама пишется латинским алфавитом. В интернете также есть расшифровка латинского алфавита. Это первый шаг в переходе на латинский алфавит. Сегодня мы сосредоточимся на реализации проблемы перевода казахского языка в латинскую графику.

Annotation. The Latin alphabet, starting with the epic and lyrical epic poems in oral folklore of the Kazakh people, is a reflection of the ХХІ century, the new revival of the Kazakh spiritual culture. At the moment, advertising on mobile phones is written in the Latin alphabet. There is also a decoding of the Latin alphabet on the Internet. Today we will focus on the implementation of the problem of translating the Kazakh language into Latin graphics.

Қазақ елінің алғашқы президенті Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында қазақ жазуын латын графикасына көшіру; қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім», «Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық»; «Туған жер»; «Қазақстандағы 100 жаңа есім» атты атқарылуы тиісті жобаларды ұсынған болатын. Қазіргі кезде ұсынған жобалар еліміздің рухани әлеміне жаңа леп әкеліп қана қоймай, көрсетілген бағыт-бағдар бойынша Қазақстанның барлық аймақтарда, ғылыми ортада ауқымды шаралар өтуде. Халқымызға рухани жол көрсететін нақты бағдар екеніне күмән жоқ.

Қоғамдық сананы жаңғыртуға бағыттталып отырған бұл идеяның ұсынылуы уақыт талабы мен ел дамуының тарихи кезеңіне сай, маңызы зор шешім болып отыр. Бұл идеяның үшінші жаңғырудың өзегіне айналуы, елімізге мүлдем жаңаша сипат, тың серпін әкелері анық.

Аталған жобалардың ішінде қызу талқыға түсіп, өзекті мәселелердің бірі – бүгінгі таңда қазақ тілін латын графикасына көшіру. Бұл дегеніміз ХХІ ғасырдың қарыштап дамып бара жатқан ғылымы мен білімі, заманауи технологиясы Қазақстанды жаһандық өркениетке жетелей отыра, заман көшінен қалып қоймауға, ілгері қадам жасауға жетелейді. Осы орайда, латын графикасы қазақ халқы үшін таныс екендігін де білеміз. Өткен ғасырдың 30-40-шы жылдарында біздің ата-бабаларымыз осы латын жазуын пайдаланғандығы мәлім. Қазақ халқының ауыз әдебиетіндегі эпостық және лиро-эпостық жырлары, тағы басқа да шығармалар латын әріптерімен жазылғандығын білеміз, бұлардан басқа да мәліметтер бар екендігін Ұлттық кітапхана қорларынан алып танысуға болады.

Елбасының идеясы тарихқа деген көзқарасты түзету мен ұлттық бірегейлікті сақтап, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту жайлы болып отыр. Елбасының «Бізге тарих туралы өздерінің субъективті пайымдарын тықпалауға ешкімнің қақысы жоқ», - деуі шешімді пікір. Рухани жаңғыруда қойылып отырған маңызды мәселенің бірі «сананың ашықтығы». Жаһандану үрдісіндегі басты талап әлемдік тілдерді игеруге ұмтылу. Бұл

біздің ғаламдық үрдіске толыққанды араласуымызға жол ашады. Әлемдік озық тәжірибе мен жетістіктерге қол жеткізуімізге мүмкіндік туғызатыны анық.

2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын жазуына, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» – деп латын әліпбиіне көшудің қажеттілігін аталып өтті. Ендеше, бізге ХХІ–да меңгерілетін латын графикасы біздер үшін керемет қиындық туғызбайтындығына күмәніміз жоқ. Латын графикасын игеруге жаппай көше бастаған кезде, ұзақ жылдар бойы сақталып келген осындай тарихи жәдігерлер де біздерді латын графикасын тез арада үйренуге мүмкіндік береді. Латын әліпбиіне көшу ұлтымыз үшін жасалған маңызды қадамдардың бірі. Ұлы Дала елінің тарихына көз жүгіртсек, бірінші тұғыры байлық – жер, екіншісі – тіл, үшіншісі – мемлекет және оның тарихы болуы керектігі айқындалады.

Қазіргі уақытта жарнамалар, хабарламалар латын әліпбиімен жазылуда. Сонымен қатар, интернет желісінде де латын әліпбиіне аударатын транскрипция орнатылған. Латын әліпбиіне көшуде осындай бастапқы жұмыстар атқарылып отыр. Бір нәрсе анық, ол бүгінгі қазақ ғалымдар, жастар латын әліпбиіне көшуді толығымен қолдайды. Бұл ұрпақтар сабақтастығының ХХІ ғасырдағы жаңарған көрінісі, яғни қазақ рухани мәдениетінің жаңадан жаңғыруы. Тарихи маңызы зор Жарлық тәуелсіздіктің басты белгілерінің бірі деп түсінеміз. Латын әліпбиіне көшу - ұлтымыздың санасын бұғаудан босатады, түркі және жаһандық әлемімен ықпалдасуға, қазақ халқы ертеден қолданған әліпбиімізге қайта оралып, ұлттық санамыздың қайта жаңғыруына жол ашады демекпіз.

Қорыта келгенде, латын әліпбиіне көшу – бұл еліміздің рухани жаңғырып, мәдени дамуып, әлемдік құндылықтарды игеруге мүмкіндік алатын тарихи бетбұрыс болмақ, түркі және жаһандық әлемімен ықпалдасуға, қазақ халқы ертеден қолданған әліпбиімізге қайта оралып, ұлттық санамыздың қайта жаңғыруына жол ашады деп санаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Астана; 2006 жылғы 1 наурыз.
2. Байтұрсынов А. Шығармалар. - Алматы; Жазушы, 1989. - 320 б.
3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 1993. – 495 б.
4. Қайдаров Ә.Т. Ғылым тілі және әдеби тіл статусы / Терминдер және олардың аудармалары. – Алматы: Ғылым, 1990.
5. Ф.Ш.Оразбаева. Тілдік қатынас. Шығармалар жинағы. 2 том. – Алматы: «Ан-Арыс» баспасы, 2019. – 584.
6. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2007. – 54 б.

*Карабекова Жанель Муратовна
Дтк-21-2 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Акимқожаева Ш.К.
педагогика ғылымының магистрі
Каспий университеті, ГҒЖМ*

Жалынды жастар-жарқын болашақ

Мен осы тақырыпты таңдаған себебім, Қазақстан елінің болашағы туралы ойлаймын және уайымдаймын. Қазақстан мемлекетінде туылғаныма мақтан тұтамын.

Менің ойымша әр мемлекеттің ең басты байлығы- ана тілі. Бай ана тілімізді ұмытпас үшін, достарымен қазақша сөйлеуге тырысамыз.

Алаш қозғалысының қайраткері, ақын, қазақ әдебиетінің жарқын жұлдызы Мағжан Жұмабаевтың "Мен жастарға сенемін" өлеңінің:

«Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты
Қырандай күшті қанатты

Мен жастарға сенемін!», -деген, Қазақстанның жарқын болашағы білімі мен білігі ұштасқан, ұлтының терең тарихы мен бай тілінен сусындаған, ойы озық, өрісі кең, рухы биік, талабы таудай жастардың қолында. Әр мемлекеттің болашағы-білімді жастардың қолында. Олай болса елімізді өркендету үшін білімді жастар қажет. Елімізді көркейту, оны өзіміздің кейінгі ұрпаққа жеткізу - біздің борышымыз деп білемін. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың "Мен, сіздер, бүгінгі жастар ерекше ұрпақ екендеріңізді қайталаудан жалықпаймын" – деген тамаша сөздері бар. Қазіргі кезде белсенді жастар көбейіп келеді. Қазақстанды іргелі мемлекетке айналдыру біздің қолымызда. Сондықтан жастар қауымы уақыттың кез-келген сынына дайын болу керек. Санасы сергек, замандық технологияларды меңгерген Отанымыздың нағыз патриоттары ғана осындай сынықтардан сүрінбей өте алмақ. Ең әуелі жастар бойында рухани адамгершілік, тәрбие басым болған жөн. Н.Назарбаевтың сөзімен айтқанда, қазіргі уақыт адамзат биігін білекпен емес, біліммен бағындырудың заманы. Бүгінгі жас ұрпақ мұны анық сезініп, білім бұлағынан молынан сусындауға зейін қоюда. Әрине, барлығы оңай емес. Қазіргі білімді жастардың барлығы Еуропаға барып тұрмақ, бір сөзбен айтқанда, Қазақстаннан қашқысы келіп тұрады. Сондықтан, өз ойым жастарға тек білімді ғана қоймай, өз отанына деген сүйіспеншілік және патриоттық сезімін оятуы керек. Өкінішке орай, патриоттық сезім тұрмай, дана, ана қазақ тілім ұмытуда. Кішкентай бүлдіршіндерге дейін, балабақшада орысша сөйлеп, жүгіріп жүр.

Расында, қазақ елінің ертеңгі күні қазіргі жастардың қолында. Осындай жері үшін, елі үшін күрес қазақ халқын «Мың өліп, мың тірілген» күй кештірді, бірақ халқымыз ешкімге мойынсұнбай, тәуелсіздігі үшін, азаттығы үшін «Ереуіл атқа ер салды». Қазақ халқының басынан «Ақтабан Шұбырынды» заманы да өтті.

Бүгін елімізде жастар саясатына үлкен көңіл бөлуде. Жастар саясатына қатысты сан түрлі пікірлер мемлекеттік шеңберде, халықаралық дәрежеде талқыланды – оның қоғам өмірінде айтарлықтай маңызды орын алатындығын аңғартады. Статистика агенттігінің жүргізген мониторинг қорытындысы бойынша мемлекетіміздегі адам санының 4,5 миллионнан астамы жастардың үлесінде. Бұл дегеніміз халқымыздың 30 пайызы жастар деген сөз. Ендеше, еліміздің ертеңгі болашағы жастарды бүгіннен бастап тәрбие алуы мен отан сүйгіштік қасиеттерінің дамуына ықпал жасау қажет. Жастар жас шыбық сияқты. Қалай исең солай иілуге әзір. Сол себепті жастардың ойын да, бойын да түзу өсіруге халықтың басты парызы. Жастар – жердің, елдің иесі, қазақ елінің рухани тәуелсіздігінің биік тұғыры. Қазақтың әрбір жас жүрегі өзінің туған Отаны – Қазақстанның жанындай сүйіп, танып, оған табынып өсуі қажет. Сонда ғана жас ұрпақ бойында патриоттық сезім ұялап, келешегіміз кемелдене түспек.

Олай болса, ата -бабаларымыздың мұрат еткен аманатын сақтап, осы өмірге өз септігімді тигізсем деймін. Келешек өсіп келе жатқан ұрпақтарымыздың бойына рухани адамгершілік, тәлім-тәрбие беріп, олардың болашақтарының жарқын болуына үлесімді қосып, бағыт-бағдар беруім керек деп білемін!

Қазақстанның тәуелсіздігі үшін қаншама хандарымыз, батырларымыз, қайраткерлеріміз осы жолда құрбан болды. Нәтижесінде біз осындай тәуелсіз, ешкімге бағынышты емес елде өмір сүріп жатырмыз. Тәуелсіз елімізді көркейту үшін аянбай еңбек етеміз. Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің тамырын тереңге бойлатып, халық мүддесін алдыңғы орынға қоятын, қазақ елін барша әлемге паш ететін, жастар, бар күшімізді салып, Қазақстанның мәртебесін бірге көтерейік! Тәуелсіз елдің ертеңі-айбынды жастар жасасын!

Қазір білім реформасында оң өзгерістер болып жатыр. Жаңартылған білім мазмұны бағдарламасы – ұрпақты креативті ойлауға, өз пікірлерін еркін айтуға, өзін-өзі бағалап, өз бетімен ізденуге бағыттап білім беруде. Яғни, мектеп бітірген түлек өз бетімен оқып, өзі ізденіп, өзі шығармашылықпен айналыса білетін ұрпақ болуы тиіс. Жаңа отырғызған жас ағаш баптап-күтсең ғана жайқалып өседі ғой.

Қазіргі қазақ халқы, үкіметке өзінің көп наразылығын тудырып жатыр. Үйіміз жоқ, ақшамыз жоқ деп. Жастардың өзі Қазақстан елін менсінбейді, осы жерде жалпы тұрғылары келмейді. Ал біз жастарды біздің жарқын болашағымыз дейміз....

Менің ойым бұл жерде тек үкімет емес, халықта кінәлі. Үкіметке шағымдана бергенше, әр адам өзінен бастау керек. Осы жерге Назым Хикмет Ранның сөздерін айта кетсем:

Мен жанбасам лапылдап,
Сен жанбасаң лапылдап,
Біз жанбасақ лапылдап,
Аспан қалай ашылмақ.

Жастық шақта бәрі қайратты, қуатты болады. Сол себепті де осы жігерлі уақытты алдымен білім алуға, жақсылық үйреніп, өнер игеруге жұмсауымыз керек. Сол кезде ғана біз жарқын болашағымызға жол ашамыз. Ата-анамыздың үмітіп ақтап, мына дамыған, алпауыт заманның бір кірпіші болып қалану әр жастың арманы деп ойлаймын. Әр адамның бақыт кілті өз қолында. Сол себепті де қамшының сабындай қысқа да алтын ғұмырымызды, құлпырған бәйшешектей, жарқыраған жұлдыздай аз ғана мезгілін құр босқа өткізбейік!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. <https://balabaksha.kz/79763/>
2. <https://massaget.kz/okushyilarga/shyigarma/49199/>
3. <https://bilimainasy.kz/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B0%D2%9B-%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%82%D1%96-%D0%B6%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80-%D2%9B%D0%BE%D0%BB%D1%8B%D0%BD%D0%B4%D0%B0/>

*Жунусова Анель Еркебулановна,
Рахимжан Лэйла Бауржановна
студенты 2 курса клинической психологии
Научный руководитель : Садырова Айнура Туралиевна
магистр психологических наук, доцент ВШГН
Каспийского Университета.*

Профессия, как фундамент будущего человека

Аннотация. Профорентация- это большая возможность для ребенка узнать себя лучше, ведь ни каждый знает к чему у него есть навык. А испробовать все профессии невозможно. Семья может оказывать сильное давление на абитуриента, тем самым создать преграды для его внутреннего мотивирования. Также особо важный аспект – это психологическое благополучие ребенка, ведь оно встает вровень с физическим здоровьем. Право выбора профессии- это залог счастливой и обеспеченной жизни ребенка.

Ключевые слова: Образование, профессия, психическое здоровье, благополучие.

Аннотация. Кәсіптік бейімделу- баланың өз қабілеттерін жетілдіру мен дамытуға көмектесетін үлкен мүмкіндік. Себебі, барлық мамандықтарды сынап көру мүмкін емес, ал жасап көрмегенше, неге бейімді екеніңді түсінбейсің . Отбасы талапкерге қатты қысым көрсетіп, оның ішкі уәжіне кедергі келтіруі мүмкін . Сондай – ақ, ерекше маңызды аспект - баланың психологиялық әл-ауқаты, өйткені ол физикалық денсаулықпен теңестіріледі болады. Мамандық таңдау құқығы-баланың жарқын болашағы және бақытты өмірінің кепілі.

Түйін сөздер: білім, мамандық, психикалық денсаулық, әл-ауқат.

Annotation. Career counseling is a fantastic way for a youngster to get to know himself better, because not everyone understands what he is good at. It's also impossible to attempt every career. The applicant's family might put a lot of pressure on him, which can stifle his own motivation. Aspects such as the child's psychological well-being, which is on par with physical health, are also very essential. A child's choice to pick a job is essential to a happy and productive life.

Key words: Education, career, psychological health, well-being.

Хотелось бы начать с того, что профорентация- это комплекс мероприятий, цель которых- помочь детям выбрать свою будущую профессию. Она может проводиться по разному: с использованием тестов, с помощью общения с людьми разных профессий, разные секции кружки, и разговоры о том, кем видит себя подросток через десять или же двадцать лет.

Это довольно долгий и сложный процесс который многим дается не легко, и дополнительно еще многочисленное количество экзаменов и давление со стороны близких людей, может сыграть весьма негативно на психологическом состоянии подростка.

Каждый человек стоял когда-то перед выбором сферы деятельности. Но только практически, в ходе самой деятельности выяснится, подходит ли она ему или нет. Ниже перечислены пять функций профорентации, которые определяются её целями:

1. *Диагностическая функция* – это выявление и формирование учебных, познавательных и профессиональных интересов молодёжи, её склонностей, способностей, помощь в подготовке к профессиональному самоопределению, к такой профессии, которая соответствовала бы индивидуальным особенностям личности, определение путей и условий для эффективного обучения и развития личности.

2. *Развивающая функция* направлена на развитие у учащихся основных психологических процессов (восприятия, воображения, мышления и др.), интеллектуальной, эмоциональной, волевой и мотивационной сферы личности, на обеспечение нормального физического развития человека, его способности переносить трудности, творчески подходить к решению любых вопросов.

3. *Обучающая функция* предполагает оптимизацию процесса усвоения системы знаний, ценностей, позволяющих молодёжи осуществлять свою социально-профессиональную деятельность и самосовершенствоваться.

4. *Воспитывающая функция* способствует формированию у молодёжи заинтересованного отношения к выбору профессии и дальнейшему образованию с учётом выбранной специальности и с учётом возможной смены деятельности в будущем, также экономического мышления, навыков современной культуры и др.

5. *Прогностическая функция* предполагает, что без предварительного прогнозирования всех профориентационных воздействий нельзя осуществлять долгосрочные программы подготовки молодёжи к профессиональному самоопределению. С помощью прогнозирования обосновываются цели, задачи, разрабатываются направления деятельности и осуществляется анализ. С помощью прогнозирования можно внести коррективы в профориентационный процесс.

Но, исходя из того, что формирование профессионального самоопределения – сложный процесс, протекающий поэтапно, необходимо рассматривать социальные, экономические, организационные и психофизиологические аспекты, которые должны изучаться взаимосвязано на всех этапах знакомства старших школьников с конкретной профессиональной деятельностью.

Особое внимание также стоит уделить на психологическое состояние ребенка старших классов.

У ребенка на почве стресса может развиваться невроз, так как в семье его призывают к дисциплине и загружают дополнительными занятиями в последний момент, внутренние переживания перед экзаменом и ЕНТ. Тем самым у ребенка может начаться депрессия, расстройство пищевого поведения, бессонница, и даже дойти до селфхарма, что многих родителей также введет в переживания.

В такие моменты грубой ошибкой будет ругать, стыдить и срывать на ребенке, что может усугубить состояние и в крайнем случае дойти и до психоза. Наоборот, ребенку в такие моменты нужно внимание, забота и понимание. Если у ребенка замечается смена настроения, потеря аппетита и т.д., стоит в начале поговорить с ним лично, а далее вести к специалисту, если состояние не поддается контролю.

Выбор профессии – это выбор ребенка лично и родители, либо окружение не могут на него влиять. Ребенок не может продолжать дело семьи, если сам не захочет этого. Родители, выросшие в постсоветской культуре, в некоторых случаях, думают о том, что выбрав профессию за ребенка они обеспечат ему будущее. Но, тем самым, ребенок без права выбора будет иметь, в основном, два пути:

Первый, это когда ребенок все-таки закончит высшее учебное заведение, но будет одним из многих, кто в своей деятельности не компетентен и будет заниматься совершенно иным родом деятельности.

Второй, это когда ребенок без мотивации к учебе потеряет интерес, которого и не было. Не закончит обучение и в тайне от родителей будет заниматься любимым делом.

Опять-таки, если с детства родители не давали ребенку быть самостоятельным. Самому выбирать рутинные дела, такие как: выбор одежды, на какой кружок ему идти (художественный или спортивный), какую игрушку ему выбрать, то тогда ребенок при окончании школы (где также всё было по-порядку выбрано за него, так как у школы своя форма, есть предметы обязательные к обучению и устав) он не будет иметь ни цели к поступлению, а также вариантов кем ему быть, если до этого, он не имел право выбора, а родитель, что делал всё за него, отпустил его в свободное плаванье.

В дополнение к ранее сказанным словам хотело бы добавить краткую статистику по выпускникам Казахстанских вузов которые не работают по своей специальности. На

основании статистических данных на 2021год по данным от informburo, 60% выпускников не работают по своей специальности и трудятся совершенно в иных сферах. Как известно многие утверждают что на тот период выбор больше зависел от финансового положения нежели от собственного выбора. От 60% около 20% людей после того как финансово стабилизируются стараются получить второе высшее образование уже по своему желанию. И оставшиеся 40% которые ныне вовсе работают в совершенно иных сферах.

Но у всех у этих людей была мечта в школьные годы, которую к сожалению не у каждого получилось исполнить. Поэтому каждый родитель, каждая семья, должны сделать все, для того что бы помочь своему ребенку идти к своей мечте.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. «Психологические аспекты профессионального становления» Е.В. Брайцева, В.П.Михайлова
2. Психология старшеклассника для учителя и родителей: учебно-методическое пособие /Авт.-сост. А.Н.Панфилов, Г.М. Лыдокова и др.; науч.ред. Г.М. Лыдокова. – Елабуга: Изд-во Елабужского института КФУ, 2014. – 368 с.
- 3.Статистика трудоустройства <https://informburo.kz/stati/>

Акымбекова А.

Дтк-21-2 тобының студенті

Ғылыми жетекші: Акимкожаева Ш.К.

педагогика ғылымының магистрі

Каспий университеті, ГҒЖМ.

ОҚУ- БІЛІМ АЗЫҒЫ, БІЛІМ-ЫРЫС ҚАЗЫҒЫ

Адамзат қол жеткізген ең үлкен игіліктердің бірі-білім қазынасы. Ал білімнің табиғаты әртүрлі. Ол ұрпақтан-ұрпаққа ауызша, жазбаша немесе көркем әдебиет арқылы берілді. Кітап-адамның сан ғасырлық санасының жемісі, тарих пен мұраның алтын сандығы. "Кітап - бұл алдыңғы ұрпақтың ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тиыпсақ, ой ойлаудан да тиылар едік» - деді Ғабит Мүсірепов. Кітапты таңдау және оқу, оны түсіну және түсіну, алған әсерлерін өмірге салу қабілеті-әр адамның білімі мен білімін, көзқарасы мен ақыл-ойын анықтайтын алғы сөздердің бірі. Қазір бұл қазынаны оқу қызу жүріп жатыр. «Кітап маған тақтан да қымбат», - деп атап өтті Шекспир.

Оқу – білім азығы, ал білім-ырыс азығы деп атап өткенімдей, оқусыз білім болмайды. Себебі, білім-асыл қазына. Білім инемен құдық қазғандай. Адам өмірінің соңына дейін білім алады, кейде бұл да аз болады. Мысалға айтатын болсақ, қазіргі кезде Қазақстанның халыққа қойған басты талабы-әрбір азаматтың орта және жоғары білім болу керек. Сонымен қатар, үш тілді меңгеруі қажет. Мен бұнымен толықтай келісемін және талаптар орынды қойылды деп ойлаймын. Өйткені, адамзаттың ең биік шыңы-білімді толық игеру күні, - деп ата-бабамыз бекер айтпаған болатын. Осыған байланысты адамзат баласы бүкіл өмірін білімге арнайды. Себебі білім-ұрпақтан-ұрпаққа берілетін шежіре, тарих, өнер, тәрбие! Ал, жас ұрпақтың білімге деген қызығушылығы әрдайым жоғары. Адамдар бір орында тұрмайды, жылдан жылға түрлі технологиялар, жаңа білім беру бағдарламалары ойлап табылуда, білім сапасы артуда.

Білімді ұрпақ-салауатты болашақтың кепілі. Білім-бұл әрқашан қалыптасқан байлық. Білімді адам-ең бай адам. Адам ешқашан білімге толықтай ене алмайды. Білім байлыққа, мақсатқа, мансапқа жету үшін үлкен маңызға ие. ХХІ ғасыр-ақпарат пен технология уақыты. Енді адамдардың білім деңгейі жаңа деңгейге көтеріліп, сапасы артты. Іздеушінің білім көздері жеткілікті. Технологияның арқасында адам кез-келген жерден шықпай, бір жерде жатып тіл үйренуді жалғастыруда. Мұның бәрі білімнің шексіз күші.

Қорытындылай келе, айтқым келгені осы: біз неғұрлым көп білсек, соғұрлым бізге өмір сүруге оңай болады. Сондықтан бізге қол жеткізген жетістіктерпен шектелмей, қайтадан оқып, жаңа белестерге жету керек! Әсіресе, біз-жастар! Ата-ананың үмітін ақтау-басты парызымыз!

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кәрішалова К. Кітапхана жаңа ғасыр мәдениетінде (балалар әдебиеті проблемалары).
2. «Егемен Қазақстан» газеті .

Талғатқызы Ғалия
Дтк-21-2 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Акимқожаева Ш.К.
педагогика ғылымының магистрі
Каспий университеті, ГҒЖМ

АТА-АНА – БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ БАСТЫ ТҮЛҒА

Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ, «Адамның бақыты-балада» деген екен. Кез келген адам өзі өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдіретті сөздің өлшемі өмірінің жалғасы ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Бір адамдар бақытын байлықтан тапқысы келсе, біреулері атақ пен даңқтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Ал бір адамдар нағыз бақытты жалғаспақ ұрпағынан табады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз тегін айтылмаса керек. Олай болса ,адам ұрпағын өз өмірінің мәні деп табатындығы да тектен текке емес. Себебі мұнда соншама талпыныс, білім мен таным, тәрбие мен дамудың сабақтастығы жатыр. Әрине, шыр етіп сәби дүниеге келген сәттен бастап ата-ана алдында нәзік те қиын, қыр-сыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады.

Сол міндеттердің бірден-бірі – бала тәрбиесі. Бала үшін үй ішінен, ата-анадан артық тәрбиеші жоқ. Баланың алғашқы өмірі жағдайындағы отбасы ықпалы басқа жағдайлар мен кейінгі жас кезеңдерінде болатын ықпалдардан басымдау келеді. Зерттеу деректеріне сүйенсек, отбасы- бұл мектеп те, ақпарат көзі де, қоғамдық ұйымдар да, еңбек ұжымы да, дос- жарандары да, отбасы - бұл әдеп пен өнер кілті де. Осыдан, педагогтар нақты да дәл тұжырымға келіп отыр: тұлғаның қалыптасу нәтежелілігі ең алдымен отбасыға тәуелді. Неғұрлым отбасы жақсы болып, оның тәрбиелік ықпалы ұнамды келсе, тұлғаның тән дене, рухани адамгершілік, еңбектік тәрбиесінің өнімі де жоғары. Адамгершілік, бауырмалдылық, татулық, қайырымдылық, әдептілік, инабаттылық секілді қасиеттер-жанұяда үлкендердің үлгісімен сіңеді. «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» деген халық даналығы бекер емес-ті. Бала кішкентай кезінен әр нәрсеге әуестеніп,

көмектескісі келеді. Көп жағдайда ата-ананың қателігі осы жерден кетеді: «Жұмысымды бөгейсің, уақытымды құртып, ісімді бүлдіресің» деп айтуы мүмкін. Керісінше, өзің жұмыс істеп жүргенде баланың қолынан келетін ісіне жағдай туғызып, оның үйренуіне көмектескен орынды. Тіпті балаға берген тапсырмаңыздың аяғына дейін орындалуына тәзімділікпен бақылау керектігін ұмытпаған жөн. Осылай баланың бірте-бірте еңбекке деген болашағына жол ашылады. Әрі істеген ісін ұқыпты да тындырымды орындауына бағыт бересіз. Баланың жақсы ісін мадақтап, терісін оң етіп түсіндіріп отырса, ол да ересектерді сыйлап, кез келген тапсырмасын орындауға қарсылық білдірмейді. Орынсыз ұрысу, зеку, сұрақтарына дөрекі, келте жауап беру немесе әділ талап қоя алмау ата-ананың беделін түсіреді.

Расымен де, ата-ана – бала тәрбиесіндегі басты тұлға. Сондықтан әке де, шеше де балаларының жан дүниесіне үңіліп, мінез-құлқындағы ерекшеліктерді жіті білгені жөн. Балалармен әңгімелескенде олардың пікірімен де санасып отырған орынды. Қазіргі кезде адам бойындағы барлық қасиеттерді, адамның өзін-өзі және баланы тәрбиелеуін психологиямен ұштастырып жатамыз. Менің ойымша, бұндай үрдістің сөзсіз жөні бар, және көптеген жылдар өте келе қоғамның тәрбие ісіне солай жауапты келгені бекер емес. Мәселен, бала кезінен анасының назарынан тыс қалмаған ұл бала мен өмірінде әке орны зор болған қыз бала болашағында көптеген заттар жеңіл, әрі толыққанды әрі бақытты отбасы құруға деген мүмкіндіктері неғұрлым үлкен. Бұл затқа тек қана адамдардың материалдық жағдайы ғана емес, адамның мінез-құлқы, жүріс тұрысы әсер етеді. Одан бөлек баланың сана сезімінің қалыптасуы, танымдық қабілеттері, біліктілігі, қоғамдағы өзгерістермен жарыса отырып, өзін-өзі қалыптастыра білуі де отбасы басындағы тұлғалардың иығындағы жүк. Бала тәрбиелеп отырған жас отбасылардан «Біз баланы емес, баламыз бізді тәрбиелейді» деген заттар естігенім бар. Яғни, бала әке-шешесіне қарап үлгі алып, солардың соңынан жүріп, бар қасиеттерін сіңіріп алуының бірден-бір жалғасы сол ата-ана өз бойындағы теріс қасиеттерді байқайды. Себебі баланың керіс әрекеттеріне бұрқ-сарқ етіп ұрысқанша, ата-ана өзіне «Мүмкін менің де кінәм бар шығар?» деген сұрақты қоюы керек. Әр адам баласының бойындағы жақсы-жаман қасиеттер құр пайда болмайтыны рас. Осылай ша, адам өз ісіне есеп беріп, тағы да бір «жеке даму процессін» алға бастырады.

Бала тәрбиесінде ұлы ғұлама В.Гете даналығанан бірер сөзді ереже көп болмас: «Егер біз адамдарды сол күйінде қабылдайтын болсақ, онда, оларды тәрбиеден алыстатқанымыз. Ал, егер біз оларды болашақтағы өзіміз арман еткен тұлға ретінде қабылдасақ, олардың бойындағы табиғаттан дарыған жақсылықтарының жүз беруіне содан азаматтық кемелге жетуіне көмектескеніміз». Отбасы - оқыту мен тәрбие жұмысындағы мектептің одақтасы. Жалпы өз баласын жақсы тәрбиелей алған адам- өз халқын тәрбиелей алған адаммен тең. Себебі сол халықтың бірден-бірі – тал бесіктен талмай тәрбие көріп келе жатқан әрбір азамат.

ПАЙДАЛАНҒАН ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАР

1. Испергенова Ж. «Отбасы тұлға қалыптастырушы бесік» Қостанай, 2021ж.
2. Брадарова К. «Мектеп және ата-ана байланысы» 2016ж.

Болатбекова Жібек

1- курс дизайнер мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: Тунгушбаева Ғ.Ж.

Ақын, ағартушы, түркітанушы әрі Алаш қозғалысының қайраткері - Ахмет Байтұрсынұлы

Ұлт ұстазы - Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылық жұмысын өзінің жанынан өлең шумақтарын шығарудан бастаған. Ол масадай ызылдап, ауруын білмей құрдымға кетіп бара жатқан халықты ұйқысынан оятуға тырысты. Оқу-білім, ғылым, ғибрат сынды құндылықты санасына күймаққа ұмтылды.

Ахмет Байтұрсынұлы (5 қыркүйек 1872 жыл, қазіргі Қостанай облысы, Жангелді ауданы Ақкөл ауылы – 8 желтоқсан 1937, Алматы) — қазақтың ақыны, әдебиет зерттеуші ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері. Қазақ халқының 20 ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы, Алаш-Орда өкіметінің мүшесі.

Байтұрсынұлының саяси қызмет жолына түсуі 1905 жылға тұс келеді. 1905 жылы Қоянды жәрменкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы (арыз-тілегі) авторларының бірі Байтұрсынұлы болды. Сол кезеңнен бастап жандармдық бақылауға алынған Байтұрсынұлы 1909 жылы 1 шілдеде губернатор Тройницкийдің бұйрығымен тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылды.

Ресей ІІМ-нің Ерекше Кеңесі 1910 жылы 19 ақпанда Байтұрсынұлын қазақ облыстарынан тыс жерге жер аудару жөнінде шешім қабылдады. Осы шешімге сәйкес Байтұрсынұлы Орынборға 1910 жылы 9 наурызда келіп, 1917 жылдың соңына дейін сонда тұрды. Байтұрсынұлы өмірінің Орынбор кезеңі оның қоғамдық-саяси қызметінің аса құнарлы шағы болды. Ол осы қалада 1913–1918 жылы өзінің ең жақын сенімді достары Ә.Бөкейхан, М.Дулатұлымен бірігіп, сондай-ақ қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды. Газет қазақ халқын өнер, білімді игеруге шақырды.

Байтұрсынұлы Алаш партиясы бағдарламасын даярлаған шағын топтың құрамында болды. Байтұрсынұлы мен Дулатұлы қазақ арасында бұрыннан келе жатқан ру – жүзаралық алауыздыққа байланысты Алаш Орда үкіметінің құрамына саналы түрде енбей қалды, бірақ олардың қазақ ұлттық мемлекеттік идеясын жасаушы топтың ішінде болғандығын замандастары жақсы біліп, мойындады.

Байтұрсынұлының ықпалымен сәуірде Алашорда басшылары мен мүшелеріне Кеңес үкіметінің кешірімі жарияланды. Байтұрсынұлы бұл тарихи кезеңде «патшалардың төрінде отырғаннан, социалистердің босағасында өлгенім артық» деген пікірде болды (ҚР ҰҚК архиві, 78754-іс, 6-т., 44-п). 1920 жылы В.И.Ленинге үкіметінің Қазақстанды басқару ісіндегі алғашқы қадамын қатал сынға алған хатын жолдады. Қазревком мүшесі ретінде Қазақстанның Ресеймен шекарасының қалыптасу ісіне белсенді түрде араласты. Ахмет Байтұрсынұлы 1922 жылы Өлкелік халық комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың, 1922–1925 жылы Халық ағарту комиссариаты ғылыми-әдеби комиссиясының, Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының төрағасы болып қызмет атқарды. Байтұрсынұлы түрлі мемлекеттік қызметке ат салыса жүріп, сонымен бір мезгілде өзінің жаны сүйген оқытушылық-ұстаздық жұмысынан да қол үзбеген, 1921–1925 жылы

Орынбордағы, 1926–1928 жылы Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогика институтының ашылуына байланысты ректордың шақыруымен осы оқу орнына профессор қызметіне ауысты. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысы қайраткерлерімен бірге ол Алматыда тұтқынға алынып, осы жылдың соңына қарай тергеу үшін Мәскеудегі Бутырка абақтысына жөнелтілді. КСРО Халық комиссарлар кеңесі жанындағы ОГПУ «үштігінің» 1930 ж. 4 сәуірдегі шешіміне сәйкес Байтұрсынұлы ату жазасына кесілді. Бұл шешім бірнеше рет өзгерістерге ұшырады: 1931 жылы қаңтарда 10 жылға концлагерьге ауыстырылса, 1932 ж. қарашада 3 жылға Архангельскіге жер аударылсын деп ұйғарылды, 1926 ж. Бакуде болып өткен "Бірінші Түркологиялық Құрылтайдың" төралқа мүшесі - Ахмет Байтұрсынұлы

1933 жылы мамырда денсаулығы нашарлап кетуіне байланысты қалған мерзімді Батыс Сібірде айдауда жүрген отбасымен (әйелі мен қызы) бірге өткізуге рұқсат беріледі. 1934 жылы М.Горькийдің жұбайы Е.П.Пешкованың көмегімен Байтұрсынұлы отбасымен мерзімінен бұрын босатылып, Алматыға оралады. Бұл жерде тұрақты жұмысқа қабылданбай, түрлі мекемелерде қысқа мерзімдік қызметтер атқарады. 1937 жылы 8 тамызда тағы да қамауға алынып, екі айдан соң, яғни 8 желтоқсанда атылды.

Тұтас буынның төл басы болған Байтұрсынұлының алғашқы кітабы – «Қырық мысал» 1909 жылы жарық көрді. Ол бұл еңбегінде Ресей отаршыларының зорлық-зомбылығын, елдің тұралаған халін жұмбақтап, тұспалдап жеткізді. Байтұрсынұлы мысал жанрының қызықты формасы, ұғымды идеясы, уытты тілі арқылы әлеум. сананың оянуына ықпал етті. Ақынның азаматтық арман-мақсаты, ой-толғамдары кестеленген өлеңдері «Маса» деген атпен жеке кітап болып жарық көрді (1911). Байтұрсынұлының «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақаласы – әдебиеттану ғылымындағы алғашқы зерттеу еңбектерінің бірі.

Көркемдігі айрықша «Ер Сайын» жыры (1923) мен қазақ тарихының төрт жүз жылын қамтитын «23 жоқтау» жинағын (1926) кітап етіп шығарды. Халық мұрасына үлкен жанашырлықпен қараған Ахмет Байтұрсынұлы «әдебиет тіліне негіз етіп ел аузындағы тіл алынбаса, оның адасып кететіндігін» айтты. Байтұрсынұлы – қазақ кәсіби журналистикасын қалыптастырған ірі қайраткер. Ол қазақ халқына, зиялы қауымға газеттің қоғамдық қызметін ұғындырып, баспасөздің өркениетті, тәуелсіз елге аса қажет нәрсе екенін жанкешті іс-әрекетімен көрсетті. Ол – қазақ ғылымы тарихында ұлттық әліпби жасап, жаңа үлгі ұсынған реформатор.

Байтұрсынұлының «Оқу құралы» (1912) – қазақша жазылған тұңғыш әліппелердің бірі. Бұл әліппе оқытудың жаңа әдістері тұрғысынан өңделіп, 1925 жылға дейін бірнеше рет қайта басылды. «Оқу құралы» қазіргі әдістеме тұрғысынан әлі күнге дейін маңызды оқулық ретінде бағаланады. Байтұрсынұлы қазақ тілінің тазалығын сақтау үшін қам қылды. Өзі жазған «Өмірбаянында» (1929): «...Орынборға келгеннен кейін, ең алдымен, қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен грамматикалық құрылысын зерттеуге кірістім; одан кейін қазақ әліпбиі мен емлесін ретке салып, жеңілдету жолында жұмыс істедім, үшіншіден, қазақтың жазба тілін бөтен тілдерден келген қажетсіз сөздерден арылтуға, синтаксистік құрылысын өзге тілдердің жат әсерінен тазартуға әрекеттендім; төртіншіден, қазақ прозасын жасанды кітаби сипаттан арылтып, халықтық сөйлеу тәжірибесіне ыңғайластыру үшін ғылыми терминдерді қалыптастырумен айналыстым» деген.

Оның қазақ әліппесінің авторы екендігі, қазақ тілінің фонетикасы, синтаксисі, этимологиясы, әдебиет теориясы мен мәдениет тарихы оқулықтарын жазғандығы

көрсетілді. 1988 жылдан кейін Қазақстандағы көптеген көше, мектептерге Байтұрсынұлы есімі берілді. Тіл білімі институты, Қостанай мемлекеттік университеті Байтұрсынұлының есімімен аталды. 1998 жылы оның туғанына 125 жыл толған мерейтойы салтанатпен атап өтіліп Алматы қаласынданда республика ғылыми конференция өткізілді, Байтұрсынұлының мұражай-үйі мен ескерткіші ашылды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. <https://qazaquni.kz/2012/12/06/14085.html>
2. <https://ikaz.info/ahmet-bajt-rsyn-ly-mirbayany/>
3. https://kk.wikipedia.org/wiki/Ахмет_Байтұрсынұлы

Изеева Томирис
МКП-21-4р, Каспийский Университет
Научный руководитель: Искакбаева А. А.а
магистр гум.наук, сеньор-лектор ВШГН
Каспийский Университет.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГРАММАТИКИ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: Языки тесно связаны друг с другом, как писал знаменитый немецкий философ, теоретик культуры, эстетик, литературный критик, эссеист и переводчик Вальтер Беньямин: «Languages are not strangers to one another. Языки не чужды друг другу» (Walter Benjamin). В данной статье будет попытка разобраться в схожести грамматики немецкого и английского языков, а также рассмотреть особенности их различия.

Ключевые слова: английский язык, немецкий язык, грамматический строй, группы, аннотация времен, категория рода, числа, грамматического строя

Культурные процессы, происходящие в мире, способствуют изучению всех европейских языков. Знание нескольких иностранных языков приветствуется при совершении культурного обмена учащимися, предоставлении работы, выездах на учебу и в командировки за границу и т.д. Тема исследования считается актуальной, так как развитие современного общества требует от людей знания родного языка и не одного иностранного языка, а двух и более. Только в этом случае человек полноценно участвует в межкультурной коммуникации. Выявляя сходство и различия в строе изучаемых языков, можно более быстрыми темпами осваивать новые языковые явления.

Ни для кого ни секрет, что в современном глобальном мире, знание иностранного языка очень весомый аргумент в успешной карьере человека. Общепринято сложилось, что большинство предпочитают овладевать английским языком, как языком международного общения. В принципе, это правильно. Роль английского языка в современном мире неопределима. Он считается наиболее часто употребляемым языком. Более 450 миллионов людей считают его родным. Еще 600-650 миллионов граждан используют английский в качестве дополнительного языка для общения. Он считается востребованным во многих странах мира. Знание лексики и грамматики данного языка крайне необходимо для того, чтобы пройти обучение за границей. Однако не следует забывать о перспективах. Сейчас на международной арене выступает Германия. Германия

- экономически сильное государство. Она выступает международным экономическим и торговым партнером не только с Европой, но и с рынками Азии и Америки. Со всеми этими странами Германия имеет долгие и прочные торговые отношения как экспортирующая нация во всемирном масштабе. Поэтому знание немецкого языка очень могут пригодиться. Идеально ,конечно ,уметь грамотно говорить сразу на двух передовых языках.

Многие народы , племена внесли свой вклад в становление как английского , так и немецкого языков . В настоящее время языки отражают все изменения, которым они подвергались на протяжении всей истории их становления. Немецкий и английски языки относятся к одной языковой семье – индоевропейской и к одной группе – германской, и к одной подгруппе –западно-германской . Народы Англии и Германии имеют общее происхождение, их предки – племена древних германцев. Таким образом, сходство немецкого и английского языков объясняется общим происхождением этих языков .Немцы и англичане когда –то были единым народом , которые жили на территории Европы.

Предками англичан были племена англвов, саксов и ютов, а предками немцев были племена алеманов, баварцев и лангобардов. В 4-7 веках в эпоху Великого переселения народов, германские племена- англы, саксы и юты (предки англичан) переселились в Британию, где в то время жили кельты. Немецкие племена захватили земли кельтов и немецкий язык обогатился заимствованиями из кельтского и латинского языков (до кельтов в Британии жили римляне). Но ядро немецкого языка не изменилось. Из этого следует, что основа английского языка осталась германской, но сам английский язык включает в себя огромное количество французских, латинских, кельтских и скандинавских заимствований по причине переселения народов и захвата территорий .Основой же немецкого языка являются наречия древнегерманских племён. Не смотря на историю становления языков, развитие языков не перестает подвергаться изменению и в наше время. Благодаря эмигрантам, пребывающим в обеих странах, языки впитывают в себя диалекты прибывающих.

Конечно же важной составляющей любого языка является грамматическая основа. И в этой работе будет сравниваться и сопоставляться грамматические основы английского и немецкого языков. Давайте начнем с одной из самых грамматических явлений английского и немецкого языков.

Артикли. Это всегда не простая тема для англоговорящих , так как в английской грамматике нет такого явления. В английском языке 3 артикля – a, an (неопределённые) и the (определённый). В то время как в немецком их 5: 3 определённых (der/die/das) и 2 неопределённых (ein/eine),разнообразие которых определяется категорией рода и числа ,как и в английском языке.

Таблица 1. Артикли немецкого языка

	Singular			Plural
	Maskulinum	Neutrum	Femininum	
Nominativ	<i>der Abkratzer</i>	<i>das Damtier</i>	<i>die Eiskruste</i>	die Abkratzer, die Damtiere, die Eiskrusten
Genitiv	<i>des Abkratzers</i>	<i>des Damtieres</i>	<i>der Eiskruste</i>	der Abkratzer, der Damtiere, der Eiskrusten
Dativ	<i>dem Abkratzer</i>	<i>dem Damtier</i>	<i>der Eiskruste</i>	den Abkratzer, den Damtieren,

				den Eiskrusten
<i>Akkusativ</i>	den Abkratzer	das Damtier	die Eiskruste	die Abkratzer, die Damtiere, die Eiskrusten

Также важно знать и запомнить, как они спрягаются по падежам. Склонения немецких артиклей может вызвать некую сложность. (Таб. 1)

Также одними из важных грамматических категорий некоторых частей речи, которые помогают согласовывать слова между собой в предложении являются падежи. Как стало понятно из предыдущего пункта в немецком языке имеются четыре падежа: Nominativ (Именительный), Genitiv (Родительный), Dativ (Дательный), Akkusativ (Винительный).

Nominativ (N.) — кто? что?: Der Mann spielt Fußball. (Мужчина играет в футбол).

Akkusativ (Akk.) — кого? что? куда? : Ich kenne den Mann überhaupt nicht. (Я совсем не знаю этого мужчину).

Dativ (Dat.) — кому? чему? откуда? где?: Ich war allein mit dem Mann. (Я была одна с мужчиной).

Genitiv (G.) — чей?: Das Gesicht des Mannes war schön. (Лицо мужчины было красивым).

Английский потерял их во время становления среднеанглийского (конец 11 - конец 15 вв.). Функцию падежей в английском языке берут на себя предлоги.

Таблица 2. Рассмотрение падежей в английском языке

Падеж русского языка	Соответствие в английском языке	Примеры	Перевод
Родительный падеж	передается при помощи предлога of:	The beginning of the autumn was warm	Начало (чего?) осени было тёплым.
Дательный падеж	соответствует предлогу to	I am going to Chris.	Я иду к (кому?) Крису
Творительный падеж	соответствует предлогу with, когда имеется в виду инструмент или предмет, которым выполняется действие:	My sister can write with both her hands.	Моя сестра умеет писать (чем?) обеими руками.
Творительный падеж	если в виду имеется действующее лицо или сила, то используется предлог by:	This machine can be operated only by a professional.	Это устройство может управляться только (кем?) профессионалом.

Следующим важным пунктом сравнения является порядок слов в предложениях. Порядок слов в предложении играет важную роль для любого языка в принципе, для английского и немецкого языка тем более. Как в английском так и в немецком есть прямой и также обратный порядок слов. Прямой порядок слов используется в повествовательных предложениях (утвердительных или отрицательных). В прямом порядке слов главным является то, что подлежащее стоит перед сказуемой частью.

Таблица 3. Сравнение порядка слов

I am sending you a letter	Ich schicke Ihnen einen Brief	Я отправляю тебе письмо
I am looking for a flat	Ich suche eine Wohnung	Я ищу квартиру.

Обратный порядок слов -порядок слов, при котором подлежащее стоит после сказуемого. Некоторые типы предложений требуют использования инверсии. Обратный порядок слов используется в большинстве вопросительных предложений.

Таблица 4. Инверсия в вопросительных предложениях

Was suchst du?	What are you looking for?	Что ты ищешь ?
Have you a pen?	Hast du einen Kugelschreiber?	У тебя есть ручка?

В повелительных предложениях используется опущение подлежащего (Таб.5)

Таблица 5. Повелительные предложения

Don't talk to me now!	Sprich jetzt nicht mit mir!	Не разговаривай со мной сейчас!
Don't be so silly!	Sei nicht so dumm !	Не будь такой глупой!

На самом деле глаголы в английском и в немецком языке имеют много общего. В английском есть правильные и неправильные, в немецком – сильные и слабые. Они также спрягаются по подлежащему и по временам. Что касается глагола to be , то он будет склоняться иначе как в английском, так и в немецком.

Таблица 6. Спряжение глагола «быть»

Спряжение глагола sein в немецком языке				Спряжение глагола to be в языке английском языке			
	Настоящее	Прошлое	Будущее		Настоящее	Прошлое	Будущее
ich	bin	war	werde	I	am	was	will be
du	bist	warst	wirst	you	are	were	will be
er/sie/es	ist	war	wird	he/she/it	is	was	will be
wir	sind	waren	werden	we	are	were	will be
ihr	seid	wart	werdet	you	are	were	will be
sie/sie	sind	waren	werden	they	are	were	will be

Также несомненное сходство имеют глаголы haben и have, которые как в немецком, так и в английском языке могут быть смысловыми, вспомогательными для образования времён, а также могут иметь модальные значения в сочетании с инфинитивом и частицами. Кроме того, после этих глаголов как в немецком, так и в английском языке употребляется неопределённый артикль.

Таблица 7. Глагол «иметь»

We have four dogs	У нас есть четыре собаки	Wir haben vier Hunde
She has a red blouse	У нее есть красная блузка	Sie hat eine rote Bluse
Does he have a house?	У него есть дом?	Hatte er ein Haus?

Таблица 8. Разница и сходство модальных глаголов

Модальные глаголы немецкого языка	Модальные глаголы английского языка
können – мочь, быть в состоянии, уметь;	can — мочь, уметь to be able to - мочь, быть в состоянии could — мог, умел
sollen – долженствовать, быть обязанным;	should — мочь, мог бы, следовало бы ought to — моральный долг
müssen – долженствовать, быть	must — должен, нужно, обязан

вынужденным;	
dürfen – мочь, иметь разрешение, право, сметь;	may — стоит, следует, разрешение
	have to — быть вынужденным, быть должным, приходится, надо
	might — должен, следует, стоит, вероятно
mögen – желать, любить	
Wollen – хотеть, желать	

Как известно, в английском языке 12 времен, а в немецком – 5, которые регулярно употребляются на письме и в речи. Естественно сложно ориентироваться в столь большом количестве времен. Но главная сложность заключается не в том, чтобы выучить, как образуются эти времена, а в том, чтобы различать, когда употреблять то или иное время.

Таблица 9. Грамматические времена – условное сравнение

Русский язык	Настоящее время	Прошедшее время	Будущее время
Английский язык	Present Simple Present Continuous Present Perfect Present Perfect Continuous	Past Simple Past Continuous Past Perfect Past Perfect Continuous	Future Simple Future Continuous Future Perfect Future Perfect Continuous
Немецкий язык	Präsens	Präteritum Perfekt Plusquamperfekt	Futurum I Futurum II

В немецком языке, как и в русском, длительного времени (Present Continuous) нет. Сравним два предложения в Таб. 10.

Таблица 10

Present Continuous	Präsens
I am drinking coffee now	Ich trinke Kaffee jetzt

В данном случае для Present Continuous используется формула am/is/are V+ing, но чтобы показать продолжительность этого времени в немецком языке мы используем слова -указатели. В данном примере **jetzt**

У каждого времени есть свои временные указатели. В английских временах они более важны, чем в немецком и русском. Временные указатели помогают нам выбрать время. На уроках иностранного языка наш учитель постоянно указывает на важность наречий времени. Допустим, если их собрать в одну таблицу и зрительно заучить, то, думаю, это облегчит запоминание данных грамматических времен.

Таблица 11. Наречия времени английского языка

English	Present Simple	Present Continuous	Past Simple	Present Perfect

	always, usually, never, sometimes, seldom, rarely, often, everyday /week/month, generally, normally...	now, currently, at the moment, at present, nowadays, always...	yesterday, last week/time/ month/year, 2 days ago, not long ago, the day before yesterday, in 2014 ...	ever, since, for never, just, already, yet, not yet, before, lately, recently, so far, by now, up to now, this week...
Deutsch	Präsens		Präteritum	Perfekt
	eben, gerade, <i>plötzlich</i> , jetzt, heutzutage, häufig, nun, sofort, <i>oft</i> , augenblicklich, gegenwärtig, jeden Tag, in 5 Minuten, <i>heute</i> ...	-----	gestern, früher, damals, vorgestern, einmal, den ganzen Tag, im Jahre 1995, <i>plötzlich</i> , früher, letzte Woche	vorhin, neulich, vorige Woche, heute Morgen, schon, <i>oft</i> , immer, <i>noch nie</i> , endlich, so lang, gestern, auch, vorgestern, schon dreimal, <i>heute</i> , zuerst, erst jetzt, für eine Woche...

Можно сопоставить 3 основных времени (Таб. 12).

Таблица 12. Сравнение окончаний глагола в основных временах

Präsens	Present Simple	Präteritum	Past Simple	Perfekt Plusquamperfekt	Perfect Past Perfect
ich gehe	I go	ich ging	I went	Ich bin/war gegangen	I have/had gone
du gehst	you go	du gingst	You went	du bist/warst gegangen	You have/had gone
Er/ sie/ es geht	He / she/ it goes	Er/ sie/ es ging	He / she/ it went	Er/ sie/ es ist/war gegangen	He / she/ it has / had gone
Wir gehen Sie gehen	we go you go	Wir gingen Sie gingen	we went	Wir sie sind / waren gegangen	We have /had gone
Ihr geht	you go	Ihr gingt	you went	Ihr seid/ wart gegangen	You have /had gone
sie gehen	they go	sie gingen	they went		They have /had gone

Английский глагол во временной форме Present Simple почти всегда совпадает со своей начальной, то есть указанной в словаре, формой без частицы to. Лишь в 3-ем лице единственного числа к ней нужно прибавить окончание -s. (Таб. 12 и 13)

Таблица 13. Времен Present Simple – Präsens

I drink coffee every morning	Ich trinke jeden Morgen Kaffee	Я пью каждое утро кофе
------------------------------	--------------------------------	------------------------

Разница в использовании Past Simple и Present Perfect в английском языке такая же, как Präteritum и Perfekt в немецком языке. Действие в Past Simple и Präteritum отрезанное от настоящего времени, а Present Perfect и Perfekt имеют связь с настоящими событиями, несмотря на то, что мы используем глаголы в прошедшей форме. Также есть и отличия. Для корректного употребления немецкого перфекта необходимо запомнить, какие глаголы образуют перфект с вспомогательным глаголом haben, а какие – с sein. С Present Perfect используются все глаголы без исключения, а в немецком Perfekt (haben/sein + V3) существует особая группа глаголов-движения-состояния, которые предназначены только для sein + V3. (таблица 12):

Таблица 14. Сравнение Свершенных времен

Present Perfect	Perfekt	Перевод
I have already drunk my tea.	Ich habe schon Tee getrunken	Я уже выпила свой чай.
I have just come.	Ich bin gerade gekommen.	Я только что пришла

Итак, формула для Future Simple: will + V. В немецком языке существует две формы будущего времени: Futur I (Fut.I) и Futur II (Fut.II). Futur(um) образуется вспомогательным глаголом (глагол) werden в Präsens и Infinitiv I (неопределённой формы I) основного глаг. Fut.I (будущее время) обозначающее действие, происходящее в будущем. Futur I и Future можно сопоставить

Таблица 15. Сопоставление будущих времен

I will arrange the meeting next Thursday	Ich werde das Treffen für nächsten Donnerstag arrangieren.
In a week we will go to the Tretyakov Gallery	In einer Woche werden wir in die Tretjakov-Galerie gehen .

Fut.II употребляется при необходимости выразить своё предположение относительно действия, совершённого ранее, в уже прошедшем времени. Fut.II образуется из вспомогательного werden в Präsens и Infinitiv II основного глагола. Infinitiv II от глаг. образуется следующим образом : Partizip II (причастие II) + Infinitiv от глаг. haben/ sein. Например : kaufen- gekauft haben; lesen – gelesen haben ; gehen – gegangen sein; fliegen – geflogen sein .So grosse Pfützen! Es wird in der Nacht stark geregnet haben. Такие большие лужи ! Ночью, вероятно, прошёл сильный дождь .

Время Future Perfect образуется при помощи вспомогательного глагола to have в будущем времени и причастия прошедшего времени значимого глагола, то есть его «третьей формы». To have в будущем времени имеет форму will have.

Время Present Perfect образуется при помощи вспомогательного глагола have / has и Past Participle (третьей формы смыслового глагола: V3).

Таблица 16. Сопоставление Futur 2 с Future Perfect / Present Perfect

Fut.II	Future Perfect	Present Perfect
Partizip II (причастие II) + Infinitiv от глаг. haben/ sein.	will have и Past Participle (третьей формы смыслового глагола: V3)	have / has и Past Participle (третьей формы смыслового глагола: V3)

Итак, в ходе работы выяснилось, что немецкий и английский языки имеют много общего в области грамматики. Сходство немецкого и английского языков объясняется

общим происхождением, отношением обоих языков к германской группе и западно-германской подгруппе языкового древа. И я считаю, что если хорошо разобраться в грамматике одного из этих языков, то в сравнении будет легче освоить второй иностранный язык. Находя сходства и различия намного легче разбираться в грамматике. Рассматриваемая тема статьи была актуальна, т.к. все больше молодых людей изучают второй иностранный язык, и приведенные и собранные примеры могут быть полезны в практическом использовании.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. www.Deutsch-Perfekt.com
2. https://www.de-online.ru/grammatika_nemeckogo_yasyka
4. <https://ienglish.ru/blog/interesno-ob-angliiskom/inetersnie-fakti-ob-angliiskom/chem-pohozhi-i-chem-otlichaiutsa-angliiskiy-i-nemetskiy>
5. <https://englex.ru/english-grammar-for-beginners-part-1/>
6. <https://engblog.ru/grammar>

*Baltakara Arai Nurgalievna
Abai Kaznpu*

THE ROLE OF TRANSLATION ERROR IN TRANSLATION TRAINING

***Abstract.** The question of the positive role of translation errors in the teaching of translation is highlighted.*

The emphasis is placed on the fact that translation errors are a rich, but little-studied didactic material that requires a special approach from the translation teacher to himself.

***Keywords:** translation error, translation norm, educational translation, professional translation.*

In our everyday and professional consciousness, an error is usually considered as the result of some kind of blunder, unsuccessful activity in some area, that is, as a negative experience. Nevertheless, human activity is ontologically inseparable from mistakes: "It is human nature to make mistakes," we say every time in our justification when we make mistakes. No activity is possible without errors. In

Russian, this is confirmed by the statement "only the one who does nothing is not mistaken."

The expression "they learn from mistakes" allows us to assume that any mistake includes a positive component - it gives an impulse to reconsider and/or correct your behavior/your activity.

The purpose of this article is to try to show what the role of translation errors in teaching translation is in general, and to focus on the positive aspects of the error made by a future translator in the course of educational translation.

The reason that makes us turn to the study of this issue is due to a number of both objective and subjective factors.

Firstly, being a teacher of translation, the author knows firsthand that in the domestic university teaching of translation, students' mistakes are not so often given due consideration

attention. As a rule, the translation teacher is busy teaching the student to translate (that is, he concentrates on practicing translation techniques, explaining optimal translation techniques, finding solutions). All his corrections are reduced to giving a superficial analysis of the mistakes that the student made by performing the translation in writing or orally. It is superficial because in addition to analyzing all the mistakes, attempts to find out to which category they belong, why they were made by the student, the teacher there are other methodological goals for which he comes to the classroom. Affected mostly the blunders, which distort the meaning, do not account for the pragmatic potential of the text, translation the task set before periodic amnesia, and so on. Mistakes student in the course of interpretation, almost no analyses that reveal student competitions interpretation, where, for example, an incorrect translation the behavior of the student spoils overall good completed translation. Similar errors, as a rule, they are the result of their untimely correction during the training of this type of translation. And the student eventually gets used to the idea that such minor mistakes do not have such a detrimental effect on the result of his work. And later we get a translator who believes that, for example, it is quite acceptable to write the name of a people (nationality) with a capital letter when translating from French to Russian (*les Russes* – Russians), as required by the rules of French, but not Russian.

It is obvious that a detailed analysis of translation errors requires a lot of time from the teacher to process and methodically competently present students with material for analyzing erroneous translation options. Both in the teaching and translation environment, it is known that correcting someone else's mistakes is rarely a pleasure (many practicing translators often refuse to edit someone else's text, preferring to translate it again), as it requires time, thoughtful and critical analysis, and the ability to understand the intentions of another translator.

Therefore, as a rule, the translation teacher only indicates the presence of an error, corrects it. Before fixing the rule that does not allow such a mistake, there is no time left in the classroom.

The second reason is connected with the urgent need to teach students literary and/or proofreading, since some of them work as proofreaders afterwards. There really is such a need today.

In his translation practice, the author often has to face such a situation when the customer – the manager of the translation bureau - offers the translator himself "to polish the translation, since the proofreader will not be in time" or "there is no proofreader, and that is

Your edit will be final." Another, no less "funny" situation is when the completed translation is sent to a proofreader who knows only the translation language.

Obviously, he is able to check this text for the presence of speech, grammatical, stylistic errors of the translation language. However, he ignores such errors that can only be detected by knowing the language of the source text and comparing it text with translation, or those that require knowledge of the subject (about such proofreaders, for example, N. L. Melnikova writes in the magazine for translators "Bridges". 2012. No. 2 (34)).

Another reason is the translation consumer and his native language. In the age of the development of mass communications, translation is becoming one of those sources of information used by a consumer who does not speak the original language.

This does not always happen at the request of the consumer himself. For example, the import of various household goods, toys for children, cosmetics to the Russian market, food products, etc. somehow forces the consumer to purchase and translate instructions for their use / consumption.

A considerable number of translation errors ("The device adapts easily to a suspended

ceiling"; "Before moving, the refrigerator must be emptied" [7]) in such instructions, it remains in the consumer's memory and spreads further through his speech practice, loosening the norms of the translation language.

Another reason is the status of the translator's profession. Unwillingness, and sometimes inability of the translation teacher to show, explains the student's mistake and the reason for its appearance ultimately leads to a careless, if not irresponsible, approach of future translators to their profession, negatively affecting its status, the attitude of society as a whole towards it. It is the teacher who becomes the first critic of his work in the life of the future translator, and the responsible attitude of the translator to his future work depends on how correctly and intelligibly he can explain what mistake and why the student made when translating, how to avoid or correct it.

So, the listed number of reasons that they make the topic stated in the study relevant, leads to the fact that texts containing errors represent a rich didactic potential, which is not yet fully used in teaching translation.

In this regard, it would be logical to understand the very concept of "translation error".

An error in the broadest sense is interpreted as a discrepancy between an object or phenomenon taken as a standard (a material object, a solution to a problem, an action that would lead to the desired result) and an object/phenomenon compared to the first [11].

The analysis of many works shows that there is still no single generally accepted definition of "translation error" in modern both domestic and foreign translation studies. Most authors understand an error in translation as an unjustified deviation from the normative requirement of equivalence. A.D. Schweitzer considers the error as a deviation from the meaningful correspondence of the translation to the original, R. K. Minyar-Beloruhev – as a measure of inconsistency of the translation to the original, V. N. Komissarov - as a measure of misinforming effect on the reader [13; 8; 4].

We are of the opinion that any translation (even educational), assuming complete and accurate transmission of the meaning of the original message and carried out taking into account the intention of the sender and the receptive ability of the recipient, occurs through the implementation of a translation strategy (individual in each particular translation). Therefore, paraphrasing the words of E. V. Alikina [1. P. 62], it can be assumed that a translation errors the result of a failure in the implementation of a translation strategy. At the same time, under the translation strategy, following N. K. Garbovsky, we understand certain general line of behavior of the translator to transform the text of the Exodus-O. R. Abdrakhmanov language in accordance with the communicative purpose in a situation of a certain type of translation [2. pp. 506-508].

So, an error is a relative and variable concept, and it is possible to distinguish an error only when there is a certain system of rules, norms.

The explanatory translation dictionary gives the following definition of the norm regarding language – "this is the accepted speech use of language means, a set of rules that regulate the use of language means in the speech of an individual" [9. p. 121].

In translation studies, the norm of translation is a set of requirements for the quality of translation [12. p. 219]. In other words, the quality of the translation is determined by the degree of its compliance with the norm and the nature of the deviation from this norm.

Deviation from the norms inevitably manifests itself in errors. O.V. Maksyutina identifies three main reasons for errors in educational translation:

1) Gaps in knowledge: insufficient command of native and foreign languages and lack of extra linguistic knowledge, which causes problems in understanding, unrelated with a university translation course. Methods of correction – additions, explanations, which may be accompanied by tips on acquiring missing knowledge;

2) Insufficient knowledge of translation techniques is the result of an incomplete understanding of the methodological principles of translation, which are basic in teaching, require corrective methods such as repetition and explanation;

3) Weak motivation. It requires special measures: attracting attention and influencing with the help of assessments. Ways of correction: to arouse interest, that is, to bring to the student's consciousness the significance of some mistakes in communication, in certain situations, to force students to play the role of readers, proofreaders and other users of a poorly executed translation. The impact of assessments is more effective when not a general assessment is made for one translation exercise, but various components of the translation process are evaluated; a general assessment is a balancing tool, its coefficient changes according to the components that the teacher wants to highlight at this stage of the training program [5. p. 50].

Due to the difference in the goals that educational translation sets for the translator (to teach/-to translate) and professional translation (to perform a translation that meets the needs of a particular customer), the mistakes made by translators in these two situations may differ in appearance, the reasons that gave rise to them, and weight. At the same time, a translation teacher needs to appeal to real professional translation practice when commenting on specific errors, for example, to explain what this or that "illogicality", "error", "reservation" is fraught with, "slip" real translations to all of the participants in the translation process (the original author, translator, customer, recipient).

M. Debrene, exploring the inter language of deviate in foreign language learning and Recalling the French scientist A. Lamy, indicates that "errors need to be treated differently at different stages of training: first student gives the correct form, because it just repeats after the teacher, then, is irregular in shape when you attempt to apply the new knowledge, then tries fix these errors and, finally, to produce correct statements" [3. p. 16]. In teaching translation, the appeal to erroneous products of translation work becomes mandatory, "despite the universal strict pedagogical principle requiring the teacher to demonstrate only correct statements" [3. p. 16].

Our long-term observations of translation errors committed in educational translation by future translators allowed us to draw the following conclusions about the role of such errors in teaching translation.

First of all, an error in the educational translation it plays the role of an impulse for the cognitive activity of the student, because, being conscious by him, it forces him to expand his knowledge (and we are talking about knowledge of various kinds – background, language, subject, highly professional, etc.).

Such work, in turn, contributes to the development of the search activity of future translators: the search for the right or optimal solution (with the help of dictionaries, reference books, encyclopedias, surveys of native speakers and specialists in a particular field), regulated at the initial stages of training by a teacher, eventually becomes a habit.

Another role that mistakes play in learning to translate is the ability to push the student's attitude to critical reflexive activity, the absence of which colleagues write a lot about (see, for example, the article by O. V. Petrova and

V. V. Sdobnikov in the journal for translators «Bridges». 2012. №1 (33).

Such work is especially productive during a collective discussion of mistakes in the classroom (such a discussion is possible on the basis of texts of written translations made at home, checked by the teacher or by the students themselves. If we are talking about interpretation, then a possible work option is a video recording of the translator student's work and its subsequent collective discussion), as it gives students the opportunity to see not only other people's mistakes, but also to learn their own. This form of work allows students to realize that, on the one hand, a mistake is unprofessional, but, on the other hand, it provides a reasonable absence of fear of making a mistake ("Because others are also wrong"), because of which some students are blocked and they refuse to translate.

Another, no less important role that mistakes in translation training play a role - controlling. By analyzing errors in the classroom, the teacher exercises control over the development of various competencies necessary for a professional translator. In addition, at further stages of training, error analysis and various forms of work aimed at anticipating and eliminating them contribute to the formation of self-control among students.

And, finally, one can note another role of translation errors in teaching translation – the opportunity through the formation of a student understanding the consequences of mistakes should lay the foundation for understanding the social significance and the need to strengthen the prestige of your future profession in each of your translations.

So, the identification and understanding of the role of translation error allows us to conclude, firstly, that in teaching translation, the teacher should not ignore the rich potential that errors can contain methodological material. Secondly, as part of the training of future translators, a special course is needed, where error will be its main didactic unit. Such a course should cover not only errors in the translation language (in domestic universities, such errors are usually studied within the framework of the discipline "Russian language"), but also those that are associated with a misunderstanding of the source text or ignorance of the original language, and require comparison and involvement of both a professional translation teacher and a native speaker as an independent potential consumer of translation.

Literature:

1. Аликина, Е. В. Устный последовательный перевод: ключевые аспекты теории и практики. Пермь, 2008. 183 с.
2. Гарбовский, Н. К. Теория перевода. М., 2004. 544 с.
3. Дебрэнн, М. Межъязыковая девиатология: ошибки порождения и понимания // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. 2007. Т. 5, вып. 1. Лингвистика и межкультурная коммуникация. С. 12–19.
4. Комиссаров, В. Н. Современное переводоведение. М., 2002. 424 с.
5. Максютин, О. В. Переводческая ошибка в методике обучения переводу // Вестн. Томск. гос. пед. ун-та. 2010. Вып. 1 (91). С. 49–52.
6. Мельникова, Н. Л. Избушка Бабы-Яги, или Страшная сказка об издательском мире // Мосты. 2012. № 2 (34). С. 35–42.
7. Методическое и справочное руководство по переводу на русский язык, тематическому редактированию, литературной правке и редакционно-издательскому оформлению инженерно-технической документации [Электронный ресурс] / сост. И. С. Шалыт. URL: http://www.intent93.ru/useruploads/files/Method_01.pdf.
8. Миньяр-Белоручев, Р. К. Теория и методы перевода. М., 1996. 208 с.
9. Нелюбин, Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. М., 2003. 320 с.

10. Петрова, О. В. О зеленом соке и соленом электричестве / О. В. Петрова, В. В. Сдобникова // Мосты. 2013. № 1 (33). С. 69–76.
11. Свободная энциклопедия Википедия[Электронный ресурс]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Ошибка>.
12. Сдобников, В. В. Теория перевода :учебник / В. В. Сдобникова, О. В. Петрова. Н. Новгород, 2001. 306 с.
13. Швейцер, А. Д. Перевод и лингвистика – М., 1988. 415 с.

*Сиряк Екатерина.
студент ВШГН
Научный руководитель: Каракулова-Федяева З.Ш.
к.псих.н., ассоциированный профессор
Каспийский Университет*

ПСИХОКОРРЕКЦИЯ ТРЕВОЖНОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПИИ

Подростковый возраст является уникальным и важным периодом в становлении личности человека, он охватывает период примерно 10-19 лет. В этот период происходит не только физическое, но и психическое и социальное развитие. В связи с приведёнными изменениями у подростков нередко присутствует такое состояние, как тревожность.

По данным ВОЗ на 2021 год тревожное расстройство развивается у 3,6% подростков 10–14 лет и у 4,6% подростков 15–19 лет. Депрессия встречается у 1,1% подростков в возрасте 10–14 лет и у 2,8% подростков в возрасте 15–19 лет. [1]

Этот возраст традиционно считается самым трудным в воспитательном отношении. Все стороны развития личности подвергаются качественной перестройке, возникают и формируются новые психологические качества, закладываются основы сознательного поведения, формируются социальные установки. Этот процесс преобразования и определяет все основные особенности личности детей подросткового возраста. [2]

В воспитательном процессе необходимо уделять внимание подростковой тревожности. Так как, в последствии, это может привести появлению у подростка соматических заболеваний, депрессии. В этом случае придётся обращаться к помощи специалистов, а в качестве лечения могут выступать долгосрочная терапия и применение медикаментозных препаратов.

Можно выделить следующие общие причины наличия тревожного состояния в подростковом возрасте:

1. Внутренние личностные конфликты;
2. Нарушение какого-либо вида взаимодействия: семейного, школьного или взаимодействия со сверстниками. [3]

Одним из методов работы с тревожностью является психологическая коррекция. Психологическая коррекция (психокоррекция)— один из видов психологической деятельности, направленного на исправление особенностей психологического развития, не соответствующих оптимальной модели, с помощью специальных средств психологического воздействия; а также — деятельность, направленная на формирование у человека нужных психологических качеств для повышения его социализации и адаптации к изменяющимся жизненным условиям. Психокоррекционные воздействия могут быть

следующих видов: убеждение, внушение, подражание, подкрепление. Различают индивидуальную и групповую психокоррекцию. В индивидуальной психолог работает с клиентом один на один при отсутствии посторонних лиц. В групповой — работа происходит сразу с группой клиентов со схожими проблемами, эффект достигается за счёт взаимодействия и взаимовлияния людей друг на друга. Одним из элементов психокоррекция может являться арт-терапия.

Арт-терапия является одной из форм психотерапии, которая основывается на творчестве. Этот термин появился в 1938 году, благодаря работам английского врача и художника Адриана Хилла. Теоретический фундамент арт-терапии основывался на аналитической психологии Юнга. [4]

Приёмы арт-терапии можно использовать для диагностики и коррекции в самых разнообразных запросах: от низкой самооценки до травм, жестокого обращения, депрессии, беспокойства и расстройств пищевого поведения. В этом заключается универсальность арт-терапевтической практики. [5] Ещё одними преимуществами арт-терапии являются отсутствие возрастных ограничений, широкие возможности самовыражения, активизация механизмов саморегуляции. [6]

Арт-терапия является одним из перспективных направлений психокоррекционной практики. Можно выделить несколько основных направлений использования искусства в психокоррекции:

1. Психофизиологическое (коррекция психосоматических расстройств);
2. Психотерапевтическое (воздействие на познавательную и эмоциональную сферы);
3. Психологическое (выполняет катарсическую, регулятивную, коммуникативную функции);
4. Социально-педагогическое (связанно с развитием эстетических потребностей, расширением общего и художественно-эстетического кругозора, с активизацией потенциала клиента в практической художественной деятельности и творчестве). [7]

В рамках данной темы мною был проведён эксперимент на базе КГУ «Гимназия №27».

Целевая группа: учащиеся старшего подросткового возраста 15-17 лет (11-е классы).
Общее количество: 61 человек.

Особенности целевой группы: Д.Б.Элькоин считал, что в этот период у подростка происходит кризис, отделяющий подростковый возраст от юношеского. Данный возраст характеризуется глубокой перестройкой всего организма. В этом возрасте важное значение приобретает чувственная сфера. Свои чувства подростки могут проявлять очень бурно, иногда аффективно. Этот период жизни ребенка иногда называют периодом тяжелого кризиса. Признаками его могут быть упрямство, эгоизм, замкнутость, уход в себя, вспышки гнева.

Гипотеза: Психокоррекция, посредством арт-терапии, способна оказать положительное влияние на тревожное состояние личности подростков.

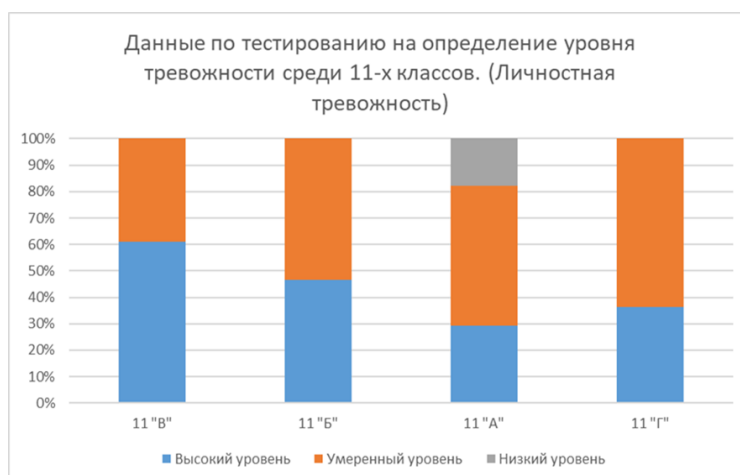
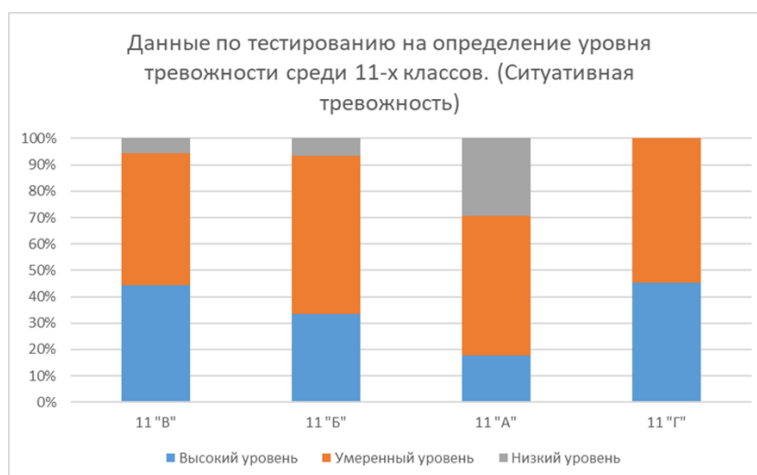
В начале эксперимента учащимся было предложено тестирование на определение уровня ситуативной и личностной тревожности (Тест «Шкала ситуативной и личностной тревожности», автор Спилберг-Ханнин). По данным результатов диагностики:

- Ситуативная тревожность: Данные тестирования показали, что 34% всех опрошиваемых обладают высоким уровнем ситуативной тревожности; 54%

опрашиваемых обладают умеренным уровнем ситуативной тревожности; 11% опрошиваемых обладают низким уровнем ситуативной тревожности.

- Личностная тревожность: Данные тестирования показали, что 44% всех опрошиваемых обладают высоким уровнем личностной тревожности; 50% опрошиваемых обладают умеренным уровнем личностной тревожности; 4,9% опрошиваемых обладают низким уровнем личностной тревожности.

Результаты представлены в виде диаграмм:

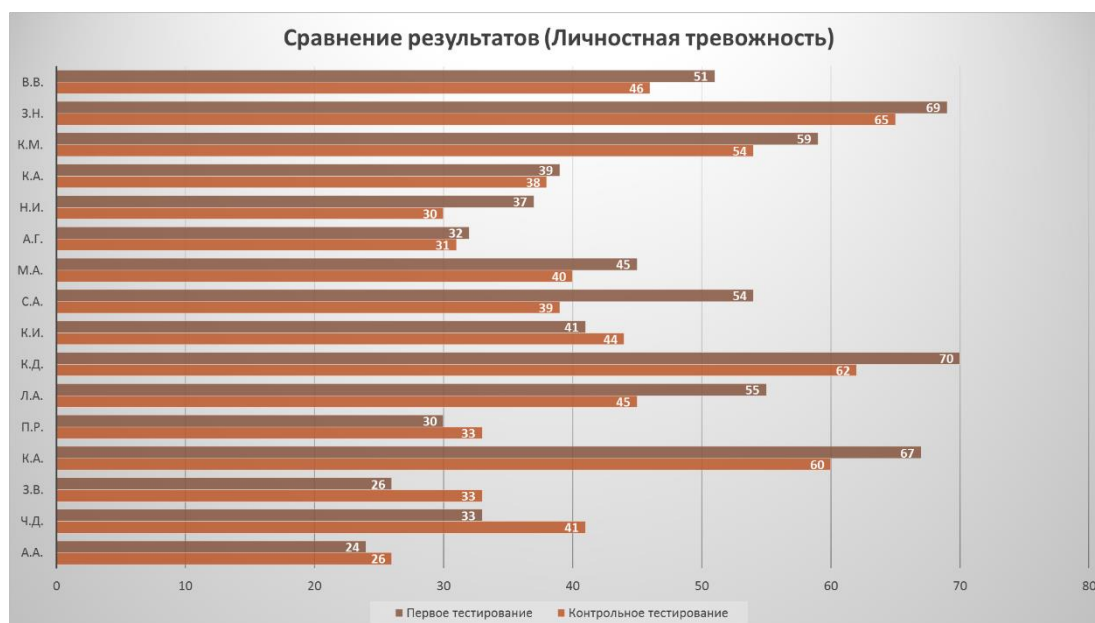
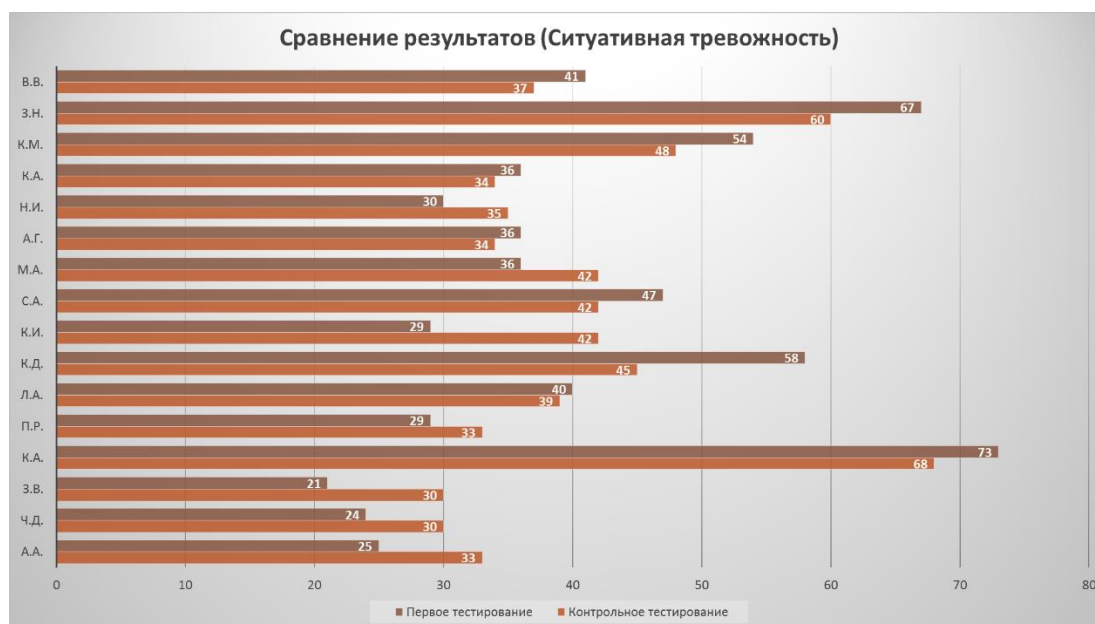
В ходе эксперимента нами были проведены следующие работы: проведение тренингов на сплочение, снятие напряжения, коррекцию страхов и тревожности; проведение диагностических методик и упражнений с элементами арт-терапии; проведение открытого урока на тему «Мандала и мандалатерапия», работа по методу «Мандалы»; проведение индивидуальных консультаций с учащимися с высоким уровнем тревожности; ознакомление учащихся с понятиями «тревожность» и «стресс», предоставление рекомендации по профилактике данных состояний; контрольная диагностика.

Контрольная диагностика: После проведения основной работы учащимся было предложено повторное тестирование. По данному тестированию сделаны следующие выводы:

Разница баллов между первым и контрольным тестированием составила, примерно, от 5 до 20 баллов. Те учащиеся, у кого был низкий уровень тревожности, после стал

средним уровнем тревожности. У учащихся с высоким уровнем тревожности баллы стали более приближены к умеренному уровню.

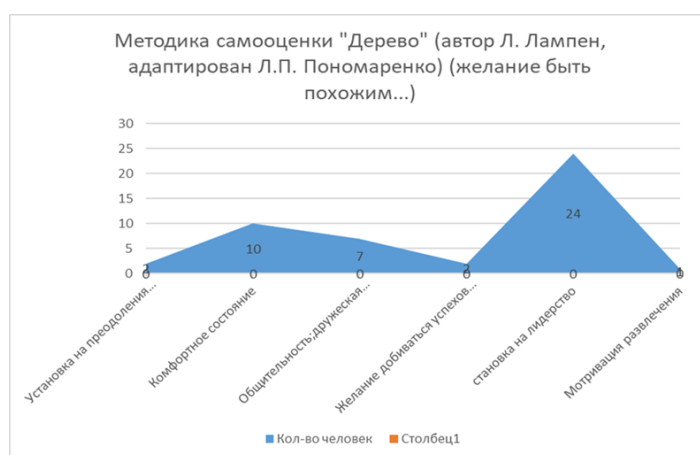
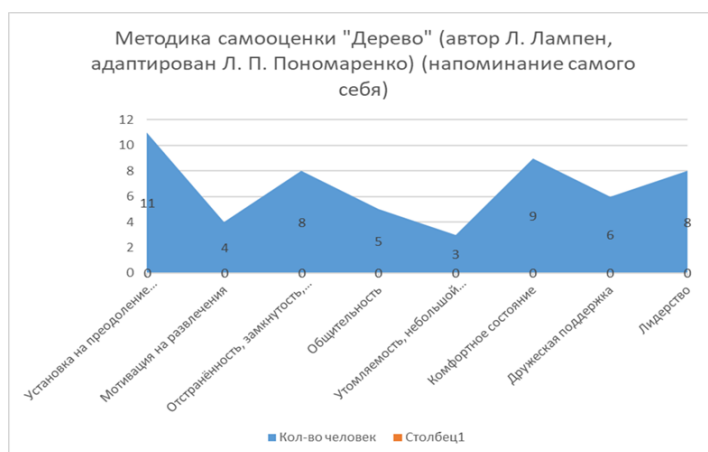
Результаты сравнения на примере одного класса представлены в виде графиков:

В дополнение к тестированию учащимся была предложена методика «Дерево» (автор Д. Лампен, адаптировал Л.П. Пономаренко), направленная на диагностику успешности адаптации ребёнка в школе и выявления возможных проблем ребёнка.

Согласно результатам, на этапе задания, где учащиеся должны были отметить «напоминание самого себя» 23% учащихся обладают установкой на преодоления препятствий и трудностей. 20% учащихся находятся в комфортном состоянии, 17% - обладают установкой на лидерство. 23,4% опрошиваемых учащихся отметили своё текущее состояние как замкнутость, уход в себя, отстранённость от учёбы, тревожность. На втором этапе задания («желание быть похожим...») 51% опрошиваемых отметили, что хотят обладать лидерскими установками, 20% хотят преобладать комфортным состоянием.

Учащиеся, которые на первом этапе относили себя к замкнутому «человечку» или в кризисном состоянии, на втором этапе отметили желание стать лидером, стать более общительным, получить дружескую поддержку. Это связано с тем, что учащиеся не заиклены на своём текущем состоянии, а имеют мотивацию его преодолеть. На это влияет, в том числе, и психокоррекционная работа с учащимися старшего подросткового возраста. Благодаря тренингам, занятиям, консультациям с психологом учащиеся получают необходимую психологическую помощь, которая может помочь им преодолеть тревожное состояние.

Исходя из проделанной работы и полученных результатов, можно сделать вывод, что психокоррекция с элементами арт-терапии действительно положительно влияет на тревожное состояние подростков. Арт-терапевтические упражнения, тренинги, индивидуальные консультации, открытые уроки действительно благоприятно повлияли на внутреннее состояние подростков. Учащиеся в ходе работы получили необходимые им рекомендации и советы по профилактике тревожного и стрессового состояния.

Таким образом, психокоррекция посредством арт-терапии – это действенная практическая деятельность, которую рекомендовано использовать в работе с подростками и детьми. Универсальность арт-терапии и грамотная работа психолога в совокупности дают положительный качественный и количественный результат в работе с тревожным состоянием, а, если к психокоррекционной работе с учащимися добавить психологическое просвещение родителей учащихся и педагогов, то можно добиться более высоких результатов.

Литература:

1. Institute of Health Metrics and Evaluation. Global Health Data Exchange (GHDx) <https://www.who.int/ru/news-room/facts-heets/detail/adolescent-mental-health>
2. Кудайбергенова Г.К., Кудайбергенова С.К. Исследование агрессивности и тревожности в старшем подростковом возрасте (на примере школьников г. Алматы) // Мат-лы междунаучно-практ. конф. «История формирования и перспективы развития практической психологии в Казахстане». – 2014 – Алматы – с. 350-357 URL: <https://pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow2/21323/106/3/1452/0/>
3. Турищева А. Ю. Арт - терапия как средство профилактики и коррекции подростковой тревожности // учебно-методический материал по психологии (11 класс) – 2016 / URL: <https://nsportal.ru/shkola/psikhologiya/library/2016/02/05/art-terapiya-kak-sredstvo-profilaktiki-i-korreksii>
4. Шошина О.Г. История развития арт-терапии // статья на тему – 2016. URL: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2016/02/10/istoriya-razvitiya-art-terapii>
5. Ральстон, Кейтлин, «Традиционные методы арт-терапии по сравнению с методами цифровой арт-терапии: сравнение с использованием игры с песком» (2018). Диссертации с отличием. 518. https://encompass.eku.edu/honors_theses/518
6. Торицына Ольга Сергеевна АРТ-ТЕРАПИЯ КАК МЕТОД КОРРЕКЦИИ // Проблемы педагогики. 2021. №3 (54). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/art-terapiya-kak-metod-korreksii>
7. Nainis, N., Paice, J. A., Ratner, J., Wirth, J. H., Lai, J., & Shott, S. (2006). Relieving symptoms in cancer: Innovative use of art therapy. Journal of Pain and Symptom Management, 31(2), 162–169.

*Ахметова Карина
студентка 2 курса МКП 20-3р
Тулегенов Серик
студент 1 курса .МКП 21-5р
Научный руководитель: Аксёнова-Гяурова О.В.
магистр переводческого дела,
педагог-эксперт, сеньор-лектор
Каспийский Университет, ВШГН.*

Повышение качества образования в Казахстане на основе использования иностранных программ

Аннотация: в данной статье рассматривается современная система образования в Казахстане с точки зрения ее слабых сторон и общей непродуктивности, и, тем самым, попытка выявить основные принципы и направления улучшения образовательного процесса с применением эффективного опыта иностранных программ.

Ключевые слова: Образование, уровень, развитие, знания, качество, система образования, иностранный опыт.

Summary: This article examines the current education system in Kazakhstan in terms of its weaknesses and general unproductivity, and thus imply the attempts to identify the main principles and directions for improving the educational process using effective foreign programme experience.

Key words: *Education, level, development, knowledge, quality, education system, foreign experience.*

Образование является целенаправленным этапом воспитания и обучения сопоставимым с интересами как на уровне одного человека, так и на государственном уровне. Рассматривая это понятие в узком смысле, то под образованием подразумевается определенная деятельность людей с целью познания и приобретения должного уровня знаний. Образование - это важная часть жизни каждого человека.

В Казахстане уровень образования на текущем этапе достаточно снижен. В мировом рейтинге крупных стран по качеству системы образования Казахстан занял 62-е место из 93. Проблем в сфере образования в Республике Казахстан предостаточно. Например, некачественная подготовка педагогических кадров, недоступные цены на желаемое образование, а в отдаленных местностях, сельских школах – слишком много проблем с малокомплектными классами, где перманентная нехватка педагогов, и полное отсутствие материально-технической базы. Все эти факторы негативно сказываются на качестве обучения в стране. Что же мы в итоге должны предпринять, в каком направлении двигаться, чтобы образование в нашей стране стало более качественным и доступным? Надо снова вернуться в «Гринвич».

Одним из важнейших критериев качественного образования является стабильная инфраструктура, которая включает в себя общую образовательную среду, классы и материально-техническую базу. Остро стоит проблема в отдалённых регионах и сельских школах. Цены на высшее образование становятся недоступными из года в год. А ведь учёба в университете - это важный этап развития общества и экономического роста страны в целом. На бюджетное отделение поступить крайне сложно, а после обучения отработать долг государству, но правильно ли это? Большинство высокообразованных стран понимают, что чем больше дипломированных специалистов, тем выше уровень роста экономики. Возможности к обучению в нашей стране должны быть доступны каждому желающему, а возможностей у молодежи должно быть больше и вариативное.

Все самое современное – это хорошо забытое старое. В данном случае проверенное. Почему бы не обратиться к педагогическому опыту других государств, проверенному годами и имеющему результат качества. Попытаемся рассмотреть эффективные на наш взгляд зарубежные образовательные программы и внедрить их принципы в наш практикум образования. Обратимся к образованию Соединенных Штатов Америки, которое характеризуется гибкостью и демократичностью. Всем известно, что американская система образования - одна из лучших в мире. В ней есть именно те вещи, которые нужно интегрировать в нашу образовательную систему. К примеру, у школьников и студентов есть, весьма актуальная для нас, возможность самостоятельного выбора изучаемых дисциплин. В университетах есть гибкая система перехода с одного факультета на другой (при этом, конечно, сдав разницу в дисциплинах), возможность обучаться параллельно на двух факультетах (если нет накладки по часам) составлять свой индивидуальный график обучения. Такую возможность как право выбора дисциплин к изучению можно спокойно применять у нас, что возымело бы колоссальный эффект на развитие направленности обучающихся по способностям и повысило заинтересованность к образованию. А также США развивает свои спортивные секции. Спорт является одной из самых популярных сфер в мире, и американцы занимают ведущую роль в этом. Государство выделяет львиную долю гос.бюджета на физическое развитие школьников и студентов. В школе развиты на должном уровне всевозможные секции: американский

футбол, волейбол, бейсбол, плавание, спортивная гимнастика и конечно же баскетбол. Физкультура – это не просто урок, а целый отдельный мир со всеми возможными перспективами на будущее. Если обучающийся хороший спортсмен в школе/колледже, у него есть все шансы поступить в любой престижный университет на грант с хорошей стипендией, а после университета стать профессиональным спортсменом. Этому моменту американское руководство уделяет значительное внимание, чего, к сожалению, у нас - нет. У учеников есть мотивация заниматься спортом и улучшать себя, поскольку это может обеспечить им путевку в жизнь. А ходить в спортивные секции без хороших отметок - недопустимо. Такая практика заинтересованности обучающихся в кружках и секциях практикуется во многих высокоразвитых странах и конечно хочется, чтобы это было и в нашей стране. Ведь если человек не захочет связать свою жизнь с наукой или творчеством, но он хорош в спорте, то это даст ему шанс в жизни.

Еще одна система образования, которую мы хотим привести в пример - английская система образования, считающаяся одной из самых лучших в мире. В Англии дети в возрасте от 2-х до 5 лет учатся в основном читать и писать. В Англии консервативные взгляды на это. Дошкольная академическая нагрузка небольшая. Акцент идет на общую дисциплину и общее воспитание. А вот система высшего образования считается одной из самых совершенных в мире - это показывают и мировые рейтинги высших учебных заведений. Они постоянно работают над улучшением качества образования. Я думаю изучение и заимствование системы образовательных программ Англии не помешало бы нашей образовательной среде. Их система сочетает отличную академическую подготовку, развитие личностных качеств и исследовательских навыков. Начальная школа скорее напоминает детский сад. Дети много гуляют, занимаются творчеством и спортом. Основной упор идет на социализацию, развитие навыков общения, формирование уверенности в себе, независимой личности. То есть ребенок приходит в школу готовым к социуму. Он не теряется, он точно знает куда и зачем пришел. С 14 до 16 лет школьники целенаправленно готовятся к выпускным экзаменам, сдают экзамен GCSE. После этого можно пойти работать или продолжить обучение — подготовиться к поступлению в вузы. Если школьник выбирает продолжать образование, то с 16 до 18 лет он готовится к поступлению в университет. На этом этапе обязательных предметов уже нет: обучающийся выбирает определенные дисциплины, которые помогут ему при поступлении в университет. То есть он выбирает те предметы, которые ему помогут стать профессионалом своего дела. Именно эту характерную черту необходимо развивать и у нас. Также мы знаем, что у британских школ сильная общеобразовательная программа, так как многие предметы изучаются углубленно.

Если брать к рассмотрению шведскую систему образования, то можно сделать вывод, какая там сильная подготовка детей дошкольного образования, а также школьников и студентов. В школах Швеции не выставляются оценочные баллы детям до 6 класса. Такое решение принято, чтобы не породить конкуренцию и стресс у детей. В школах в приоритете психологическое самочувствие — детей. И это здорово! К сожалению, можно заметить, что у нас в стране школьные психологи проводят поверхностную работу с учениками, поскольку наше население не привыкло к присутствию в их жизни психолога. Школьники в подростковом возрасте могут пойти на все, что угодно и в основном в нашей стране ни один школьный психолог не подойдет серьезно к работе с проблемными учениками. Тем временем в Швеции есть куратор в каждой школе, которого ребенок может посетить в любое время. В стенах школы к детям

индивидуальный подход. Личность и достоинство ребенка – неприкосновенны, и дети имеют такое же право на уважение и равноправие, как и взрослые. Каждый ребенок имеет право на бесплатное образование в этой стране. Со стороны психологического подхода Швецию можно брать в пример. Если в наши школы добавить грамотных специалистов психологов, психотерапевтов, обеспечить им оборудованные кабинеты, проводить соответствующие приветственные мероприятия среди обучающихся и их родителей/опекунов - то в школах бы царила спокойная, лёгкая обстановка.

Подводя итог всему вышеизложенному, взяв в пример зарубежные системы образования, можно с уверенностью сказать, что, в нашей стране необходимо выстраивать образование по новой модели из старой проверенной.

Взяв на себя смелость хотим попытаться представить способы и принципы внедрить в нашу систему образования опыт зарубежных стран, но начнем с того, что мы предлагаем 15 лет обучения вкупе с дошкольным образованием. С 4 до 6 лет идет подготовка к школе, начиная с 1 по 4 класс начинается расширенная образовательная программа. После 4 класса переходной экзамен на распределение учеников в классы с углубленным обучением. Так же с 1 по 4 класс - необходима безоценочная система. В 5, 6 и 7 классах идет изучение общеобразовательной программы. С 7 по 9 класс ученик имеет право убрать предметы в изучении, которых он не заинтересован в данный момент, но с возможностью изучать предмет снова. Последующие три года ученик изучает дисциплины, которые понадобятся ему при поступлении в высшее учебное заведение. В обязательном порядке будут проводится проф.ориентационные часы, которые поспособствуют школьникам в выборе будущей профессии. После окончания учебы в школе, ученикам предоставляется возможность сдать IETLS и TOEFL. Опираясь на вышеуказанные иностранные программы, если у ученика множество спортивных достижений, но при этом у него средняя успеваемость, он имеет право на основе своих достижений в спорте, поступить в любой университет на бюджетную основу.

Вывод: Мы хотим, чтобы данная статья имела отклик в процессе улучшения образовательной системы Казахстана. Мы, как представители молодого поколения нашей страны желаем и стремимся к развитию ментальному и физическому. Хотим быть поколением высокообразованным с широким кругозором знаний, дисциплинированным, страждущим получения все новых и новых знаний. Мы не хотим покидать нашу родину только потому что у нас здесь нет перспектив развития. Полагаем, что внедрение опыта зарубежных систем образования поможет нашему поколению и всем последующим становиться лучше во всех сферах профессионального развития.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Internet sources

Асел Бердалы

ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті

Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жұмабайқызы

псих.ғыл.канд., қауымдастырылған профессор

ТҮЛҒАНЫҢ ӨЗІН - ӨЗІ БАҒАЛАУЫ МЕН ӨЗІНЕ ДЕГЕН ҚАТЫНАСЫ

Аннотация. *Адамның жеке басындағы өзгерістер қоршаған әлемде болып жатқан өзгерістермен тығыз байланысты. Тұлғаның негізгі психологиялық құрылымдарының бірі ретінде өзін-өзі бағалау да уақыт өте әртүрлі өзгерістерге ұшырайды. Қоршаған орта әсерлерінен басқа, тұлғаның өзін-өзі бағалауы мен өзіне-өзінің қатынасының қалыптасуы процесінің маңызын талдау өте өзекті мәселе болып отыр.*

Түйін сөздер: *өзін-өзі бағалау, өзіне – өзінің қатынасы, тұлғаның қалыптасуы, тұлғаның психологиялық құрылымы, адекваттылық.*

Аннотация. *Изменения в личности человека тесно связаны с изменениями в окружающем его мире. Самооценка, как одна из основных психологических структур личности, с течением времени также претерпевает множество изменений. Помимо воздействия среды, очень важен анализ важности процесса самооценки и самоотношения личности.*

Ключевые слова: *самооценка, самоотношение, формирование личности, психологическая структура личности, адекватность.*

Summary. *Changes in a person's personality are closely related to changes in the world around him. Self-esteem, as one of the main psychological structures of personality, also undergoes many changes over time. In addition to the influence of the environment, it is very important to analyze the importance of the process of self-esteem and self-attitude of the individual.*

Keywords: *self-esteem, self-attitude, personality formation, psychological structure of personality, adequacy.*

Кез келген психологиялық зерттеуге жүйелі түрде талдау жасап қарастыратын болсақ, тұлға өмірінде өзіндік бағалаудың маңыздылығы айқын көрінеді. Себебі, өмірлік мақсаттар қою, оған жету жолдарын қарастыру әрбір тұлғаның өзіне деген қатынасы арқылы айқындалады.

Сонымен қатар, өзіндік бағалау тұлғада өзін құрметтеу, өзін қабылдау, яғни «Мен» аумағы енетін өзіне деген қандай да бір позитивті қатынастың туындауы болып табылады[1].

Өзіндік бағалау тұлға дамуы барысында құрылады. Біртіндеп әлеуметтік тәжірибені меңгеру процесінде қайта құрылып, тұлғаның өзіндік санасын қалыптастыра отырып, оның құрамына кіреді. Өзін-өзі бағалау өзіндік санада көрінеді. Тұлғаның өзіндік санасы негізінде қоғамдық сана қалыптасады.

Тұлғаның өзіндік бағалауы өзіндік сана бөлігі ретінде функционалданады. Өзіндік бағалау - өзіне қатынасты, индивидтің сыни тұрғыда қаралатын өзіндік сананың арнайы функциясы. Өзіндік бағалау тұлғаның жайлылық немесе жайсыздық жағдайын детерминанттайтын өзіндік сананың тірек бөлшегі болып табылады. Яғни, өзіндік бағалау тұлғаның өзі туралы білімдерінің қайнар көзі.

Белгілі ғалымдар В. В. Столин, С.Р.Пантилеев өзін-өзі бағалауды өзіндік қатынас құрылымында қарастырды[2], [3].

Р.С.Пантилеевтің пікірінше, өзіндік бағалау тұлға дамуында әлеуметтенудің алғашқы тәжірибесінің әсерінен дамиды. Осыған орай, өзіндік бағалау – даму барысында биологиялықтың, психологиялықтың және психоәлеуметтіктің өзара әрекеттестігінің нәтижесі болып табылады. Өзін-өзі бағалау тұлға мінез-құлқының дамуында қоғамдағы өз орнын қабылдау үшін ерекше маңызға ие. Тұлға есейген сайын өзіндік бағалау шынайы сипатта көріне бастайды.

Сондай-ақ, өзіндік бағалау әлеуметтік ортада өзара әрекеттесу негізінде қалыптастындығын тұжырымдайтын зерттеулер де белгілі. Яғни, тұлға өзін қоршаған адамдармен өзара әрекеттесе отырып, өз орнын анықтайды да, соның негізінде өзіндік бағалау қалыптасады[3].

Өзіндік бағалау тұлға психикасының жеткілікті деңгейдегі күрделі құрылымы. Ол күрделі кезеңдерде және тұлға қалыптасуының әртүрлі деңгейінде болатын өзіндік сана

процесінің жалпыланған жұмысы негізінде туындайды. Сондықтан да өзіндік бағалау әрдайым өзгереді және өзіндік кемелденеді. Өзіндік бағалауды анықтау процесі шексіз, себебі, тұлға әрдайым дамиды, мұнан оның өзі туралы пікірлері өзгереді.

Ғалым И.И.Чеснокова пікірінше, тұлғаның өзіндік бағалауының негізгі функциясы - мінез-құлық және іс-әрекетті реттеудің қажетті ішкі жағдайы болып табылады. Яғни, өзіндік бағалау өзіндік сана құрылымына енеді[4].

А. В. Захарова пікірінше, өзіндік бағалау өз дамуында динамикалық әлеуметтік негізделген психикалық құрылымдар болып табылады. Өзіндік бағалау дамуының негізгі жағдайы қоршаған ортамен қарым-қатынас және тұлғаның жеке іс-әрекеті. Өзіндік бағалаудың қалыптасуы тұлға дамуының әлеуметтік жағдаятының өзгеруімен байланысты, яғни қоршаған ортадағылардан жаңа талаптардың көрінуі, өзбеттіліктің кеңеюі және өзін жаңа қырынан көру. Автор тұлғаның өзін-өзі бағалауы қалыптасуына мақсатқа бағытты ықпал ете отырып, ең алдымен тұлғаның қандай қасиеттерді таныту керектігіне мән беру қажет деген тұжырымды ұсынады. Сондай-ақ, ол жоғары немесе төмен, тұрақты немесе динамикалық, адекватты немесе сыни өзіндік бағалауды біржақты көрсетуге болмайтындығын атап өтті[5].

Өзіндік бағалау табиғаты бойынша күрделі құрылым және ол жүйелі болып келеді. Ол тұтас, сонымен қатар, көп аспектілі, көпдеңгейлі және иерархиялық құрылымға ие. Өзіндік бағалау басқа да психологиялық құрылымдармен, іс-әрекеттің әр түрімен, қарым-қатынас формалары және деңгейлерімен, тұлғаның когнитивті, рухани және эмоциялық дамуымен көптеген жүйе астары байланыстарға қосылған.

Өзіндік бағалау жүйелік құрылым бола отырып, құрылымдық-динамикалық модельге ие. Өзіндік бағалау танымның ерекше объектісі ретінде тұлғаның өзін-өзі бейнелеу формасын, құндылықтарды қабылдауын, жекелік мазмұндарды, мінез-құлықтың қоғамдық талаптарға бағдарлануын, сондай-ақ, сыртқы дүниені жанама тану, субъектінің онымен белсенді өзара әрекеттестігін білдіреді.

Өзіндік бағалау компоненті екі құрылымды білдіреді: 1) когнитивті және 2) эмоциялық. Когнитивті құрылым тұлғаның өзін танып білуі болса, эмоциялық құрылым – бұл өзіне деген қатынасы.

Тұлғада адекватты өзіндік бағалау қалыптасуы үйлесімді даму үшін өте маңызды деген көзқарасты ұстанатын да зерттеулер бар. Яғни, өз қабілеттерін, түрлі аумақта өз мақсатына жету деңгейін шынайы көру және бағалай алу ептілігі болып табылады.

Өзіндік бағалау – бұл тұлғаның өзін-өзі, өз мүмкіндіктерін, қасиеттерін және баса адамдар арасында орнын бағалауы. Тұлғаның мінез-құлығы өзіндік бағалау арқылы реттеледі, ал өзіндік бағалау айналадағы адамдармен қарым-қатынас барысында қалыптасады. Жаңа бағалауларға ие болу, алғашқылардың мағынасын өзгертуі мүмкін. Көптеген ғалымдар өзіндік бағалауды түсіну үшін үш сипатты ерекше бөліп көрсеткен. Біріншіден, өзіндік бағалау қалыптасуы үшін шынайы Мен-бейнесінің идеалды Мен - бейнесімен салыстырылуы ерекше рөлге ие. Екінші фактор, сол адамға әлеуметтік реакцияның интериоризациясымен байланысты. Үшінші фактор, тұлға өз іс-әрекетінің жетістігін және ұқсастыру көлеңкесі арқылы оның көріністерін бағалайды.

Өзіндік бағалауды анықтау процесі шексіз болып келеді. Себебі, тұлға үнемі даму үстінде. Соның негізінде тұлғаның өзі туралы пікірлері өзгереді.

Сонымен қатар, реттеуші функцияны атқара отырып, өзіндік бағалау субъектінің өз жүріс-тұрысын, іс-әрекетін, өзіне қатынасын қалыптастырады. Бағыттылығы және нәтижесі бойынша өзіндік бағалаудың реттеуші функциялары бағалау, бақылау, стимул беруші, қорғаныс деп бөлінеді. Оның функциялары субъектінің қоршаған орта шарттарына бейімделу мәселесімен шектелмейді, ол жасырын мүмкіндіктерді жүзеге асырудың шығармашылық тұрғыдан дамудың негізгі факторы болып табылады. Өзіндік реттеу механизмі секілді өзіндік бағалау - адам өмірінің барлық сферасымен, іс-әрекет, таным, жүріс-тұрыс, қарым-қатынас және т.б байланысты. Өзіндік бағалау және қоршаған ортаны қабылдау, өзіндік даму перспективаларын анықтауды және қоршаған ортамен қарым-

қатынасты шарттандырады. Көптеген зерттеулер негізінде алынған нәтижелер бойынша адам іс-әрекетінің жетістігі, адам бойындағы қабілеттерден гөрі, сол қабілеттер жөніндегі пікіріне тәуелді болып келеді.

Тұлғаның психикалық өмірінде өзіндік бағалаудың негізгі функциясы мінез-құлық және іс-әрекетті реттеудің қажетті ішкі жағдайы болып табылады. Тұлға өзіндік бағалау арқылы мүмкіндіктерін саралап, өз іс-әрекетін соған қарай икемдейді.

Бірқатар еңбектерде тұлғаның өзін-өзі бағалауы оның әлеуметтік ортаға қосылуы, баланың ересектермен қарым-қатынасына тәуелділігі көрсетілген[6].

Тұлға өзгелермен қарым-қатынас жасау барысында өз мүмкіндіктерін білдіреді де, соның негізінде айналасындағылардың бағалаулары көрініс береді. Кеңес психологтарының еңбектерін теориялық талдауда көрсетілгендей, өзіндік бағалау дамуына индивидтің қоршаған ортамен өзара әрекеттестігі және кері байланысы ықпал етеді.

Бұл мәселе тұлғаның өзіндік бағалауы айналасындағыларға тәуелді өзгеріп отырады деген тұжырымды жасауға алып келеді. Себебі, тұлға ең алдымен, өзгелердегі кемшіліктерді көре отырып, өзі туралы бағалаулар туындатып жататын жағдайлар жиі кездеседі.

Өзіндік бағалаудың адекватты қалыптасуына отбасы тәрбиесі, индивидтің әлеуметтік статусы, жыныстық ерекшеліктері де әсер етеді.

Өзіндік бағалау – бұл бағалаушы сипат ілесетін индивидтің өзі туралы барлық пікірлерінің жиынтығы. Осы арқылы индивид мінез-құлығын өзіндік реттейді. Айта кететін жайт, өзіндік бағалау дамуының сензитивті кезеңі жасөспірімдік шақ болып табылады.

Жоғарыда атап өткендей, бала өзін өзгелердің, яғни ересектердің қатысуы арқылы бағалайды. Біртіндеп, психикалық дамудың жоғары деңгейіне жеткен сайын адекватты, тұрақты өзін-өзі бағалау қалыптаса бастайды. Тұлға үнемі даму үстінде болғандықтан, өзі туралы пікірлер, өзіндік бағалау мазмұны мен тәсілдері, сондай-ақ мінез-құлықты реттеуде оның қатыстылығы өзгереді. Сондықтан өзіндік бағалау әрдайым жетіліп, өзгеріп отырады деген тұжырым жасауға болады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ж.Ж. Бейсенова. Жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзіндік анықталуындағы мамандық таңдаулары мен өзіндік бағалау ерекшеліктерін зерттеу. Автореферат. Алматы, 2004 ж.
2. Столин В. В. Самосознание личности. – М.: МГУ, 1983. – С. 284.
3. Панталеон С. Р. Самоотношение как эмоционально-ценностная система. – М.: МГУ, 1991. С. 108.
4. Чеснокова И.И. О психологических основах самовоспитания / В кн.: Психол. формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 223-234
5. Захарова А. В. Когнитивные аспекты оценочной деятельности школьника // Психологические проблемы учебной деятельности школьника / Под ред. В. В. Давыдова. М., 1977. С. 270 - 273.
6. Семенов, И. Тенденции психологии развития мышления, рефлексии [Текст] / И. Семенов. - М. : Воронеж: МОДЭК, 2000. - 64 с.

Тұранова Ақниет

ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті

Ғылыми жетекші: Бейсенова Жұпарқұл Жұмабайқызы

псих.ғыл.канд., қауымдастырылған профессор

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ДАМУЫ ЖАҢА ҒАСЫР ТАЛАБЫ

Аннотация. Қазіргі мектеп өзінің дамуының жаңа кезеңіне өтуде. Психологтардың, педагогтардың алдында қоғам жоғары мәдениетті, терең өнегелі және әлеуметтік белсенді азаматтарды қабылдайтындай етіп оқу-тәрбие процесін қайта құру міндеттеп отыр, олар үшін оқуға қабілеті мен ұмтылысы шығармашылық тұлғаның тұрақты қасиеттеріне айналуы тиіс. Шығармашылық тұлғаны қалыптастыру Жаңа Қазақстан білім беруді жаңғырту жолдауында жарияланған негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: шығармашылық, шығармашылық әлеует, шығармашыл тұлға, шығармашылық қабілет, креативтілік, Жаңа Қазақстан.

Аннотация. Современная школа вступает в новый этап развития. Психологи и педагоги обязаны перестроить образовательный процесс таким образом, чтобы общество принимало высококультурных, глубоко нравственных и социально активных граждан, для которых способность и стремление к обучению должны стать постоянным признаком творческой личности. Формирование творческой личности – одна из главных задач, заявленных в Новом Казахстанском Послании по модернизации образования.

Ключевые слова: творчество, творческий потенциал, творческая личность, творчество, творчество, Новый Казахстан.

Summary. The modern school is entering a new stage of development. Psychologists and teachers are obliged to restructure the educational process in such a way that society accepts highly cultured, deeply moral and socially active citizens, for whom the ability and desire for learning should become a permanent sign of a creative person. The formation of a creative personality is one of the main tasks stated in the New Kazakhstan Message on the modernization of education.

Keywords: creativity, creativity, creative personality, creativity, creativity, New Kazakhstan.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында болашақ маманның шығармашылық әлеуетін дамыту мәселесін жетілдірудегі игі бастамалардың бірі деп толық айта аламыз[1].

Шығармашылық қабілеттерді дамыту бұрын да білім берудің мақсатты қондырғысы ретінде қарастырылған. Бірақ, бұның өз мақсатына жетпеу себебі білім беру жүйесінің тұлғаның шығармашылық әлеуетіне мән берілмеуінде болды.

Бүгінгі таңда баланың қабілеттілігін танып, анықтап, біліп қана қою аз. Ең маңыздысы, қай бағыт бойынша қозғалудың дұрыс, тиімді болатыны. Осындай бағыттардың бірі инновациялық креативті білім беру. Ол ХХІ ғасыр білімі болып есептелетін педагогикалық-психологиялық білімге негізделген. Инновациялық креативті білім берудің негізгі қағидалары шығармашылыққа дайындалу; техносфера бірліктерін жобалаудан әрекетті жобалауға көшу; шешімдердің көп қырлылығына, өз әрекетіне адамгершілік жауапкерлікпен қарауға бағытталған дүниетанымын қалыптастыру; тиянақталған білім жүйесін қалыптастыру мақсатында пәнаралық байланысты жүзеге асыру; зияттылық әрекет пен ойлауды дамыту.

Инновациялық білім беру қалыптасқан жүйеге қосымша болып қана қоймайды, ол білім беру жүйесі мен әлеуметтік құрылымдарда өз орнын тапты.

Психологиялық сөздікте шығармашылық – жаңа құндылықтарды, әсіресе материалдық және рухани құндылықтарды құру процесі ретінде анықталады. Мәдени – тарихи құбылыс бола отырып, тұлғалық және процессуалды психологиялық аспектіге де ие[2].

Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін - өзі тануға ұмтылуы, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуға көмектеседі.

Шығармашылық психологиялық тұрғыдан алғанда, нәтижесінде жаңа материалдық рухани құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, шығармашылық дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзіндік ерекшелігімен бағаланады.

Американдық психолог Фромм анықтамасы бойынша шығармашылық дегеніміз – бұл, тани білу, жаңа бір нәрсені анықтауға ұмтылу және өз тәжірибесін терең түйсіне білу қабілет[3].

Тұлғаның өзіне деген сенімін арттырып және іс - әрекетін демеп, қабілетін дамытып, шығармашылық жұмысының бастамасын дамытуға және тежеуге жағдай туғызатын шығармашылықпен жұмыс жасайтын тәрбиешілер мен мұғалімдер.

Жалпы педагогикалық-психологиялық процесте шығармашылық мәселесі маңызды орын алады. Озат ұстаз балалардың шығармашылық қабілетін дамыту барысында оқыту мен тәрбиелеу әдістерінің жаңа түрлерін іздей отырып, өзі шығармашылықты тұлға болып дамиды.

Бұл мәселе белгілі психологтар мен ғалымдар Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Слас-тенин, А.В. Крутецкий, Ю.Л. Львова, республикамыздағы танымал ғалымдар М.М. Мұқанов, Н.Д. Хмель, С.В. Илларионов еңбектерінің өзегі болып табылады[4].

Педагогикалық еңбекті шығармашылық процесс ретінде қарастырған В.И. Загвязинский, В.А. Кан – Калик, Н.Д. Никандаровтың зерттеулерінде ұстаз шығармашылығының психологиялық негіздері, мұғалімнің жеке шығар-машылығын қалыптастыру жолдарына талдау жасалады[5].

Тұлғаның шығармашылығы қоршаған әлемді өзгертіп, жаңа небір құндылықтарды құра алатын өзбетті, әрі белсенді тұлға формасы ретінде анықталады.

Қоғамдық маңызы бар шығармашылық қоғам мен елдің процесін анықтайды. Д.Б. Богоявленская тұжырымдамасына сай шығармашылық адамның бастамасы бойынша кез – келген іс - әрекет түрінің дамуы мен анықталады[6].

Н.С. Лейтес шығармашылық қабілетті зият деңгейінің көрінісі ретінде тұлғаның тұтастай ойлау қабілетінің дамуы ретінде сипатталады. Зерттеуде әр жастық шақтағы шығармашылық қабілеттің өзінше көрінуі қарастырылған[7].

Е.М. Мазалевская шығармашылық феноменін тұлғаның өзіндік жүзеге асырылуы мен дамуы ретінде түсіндіреді.

А.М. Матюшкин зерттеушілердің (Н.С. Лейтес, Б.М. Теплов, В.А. Крутецкий, Е.И. Игнатъев, Э.А. Голубаева, В.М. Русалов, И.В. Равич – Щербо, А.В. Запорожец, Н.Н. Поддъяков, А.В. Брушлинский, Т.В. Кудрявцев, Дж. Берлайн, Я.А. Понамарев т.б.) жұмыс-тарына сүйеніп, шығармашыл дарындылық тұжырымдамасын шығарған. Автордың пікірінше, дарындылықтың психологиялық құрылымы адамның

шығармашылығы мен шығармашылық дамуының негізгі құрылымымен сәйкес келеді [4]. Шығармашылық әлеует – дарындылық негізінің дамуы.

А.М. Матюшкин шығармашылық дарындылықтың жасанды құрылымын бөлген, мұнда негізгі құрылымдық бөлік-терге енеді.

А.М. Матюшкин дарындылық, таланттылықты шығармашылық іс - әрекеттің ерекшелігімен, шығармашылық туындауымен сипаттайды.

Теориялық тұжырымға сәйкес дарындылық бастысы және оның дамуын тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктері құрайды.

Е.П. Торренс өзінің жұмысын көп жағдайда Дж. Гильфордтың дивергентті ойлау теориясына негіздеген. Дж. Гильфорд дивергентті ойлауды проб-леманың шешімін табудағы сонылы және ерекше идеяларды құру процесімен байланыстырады.

Шығармашылық ойлауға қабілет міндетті болып табылады, бірақ адамның шығармашылық жетістігі үшін аса жеткіліксіз жағдай болып саналады. Көптеген авторлар шығармашыл дарындылық мәселесін зерттеуде шығармашылық адамды функциялағанда тұлғалық фактор жоғары ролді ойнайды деген.

Креативтілік нормативті процесс ретінде танылады, яғни барлық адамдарға тән. Креативті жаттықтыруға болады. Психологиялық диагностикалау лабораториясымен қатысушылардың шығармашылық ойлауы зерттелінген.

Шығармашылық – пайда болған міндеттерді әлдеқашан белгілі, болған тәсілдермен шешу үшін талап етілетіндердің тысына шығатын жоғары түрдегі ойлау. Ойлау процесінде үстемдік еткенде, шығармашылық елес ретінде көрінеді. Мақсат пен іс - әрекет тәсілінің құрамды бөлігі бола тұра, ол шеберлік пен бастаманың міндетті шарты ретінде шығармашылық іс - әрекет деңгейіне дейін көтереді.

Педагогикалық шығармашылық – оқу – тәрбие міндеттерін тәрбиешілер мен мұғалімнің сонылы, жоғары тиімділікпен шешуі, тәрбие мен оқыту теориясы мен тәжірибесін байытуы.

Тәрбиеші мен мұғалім еңбегі – ғылым, педагогикалық өнер, таланттылық сияқты бірліктерден тұратын әр қырлы әрекет. Әр жастағы, дайындығы мен табиғаты әр түрлі балаға білім мен тәрбие беруде белгіліні өзгертіп, ал жаңадан жаңаны тудырушы суреткерлік шығармашылықтың белгісі. Ескілікті елемей жаңа жолмен жүруге бағыт алу, біртүрлілікті қабылдамау, ойлап табу, тудыру, жасап көру – жаңашыл мұғалімнің күнделікті кәсіби жағдайы.

Шығармашылық – барлық әрекеттің сапа белгісі, ал шығармашыл маман – барлық реформаның негізгі кейіпкері.

Шығармашылық – мәселені белгілі тәсілдермен шешуге болмайтын жағдайда туындайды. Дегенмен, бұл қисынсыз әрекет емес. Жаңа тапқыр шешім қабылдауға әкелетін әрекет - әр түрлі деңгейде, бірнеше кезеңдерден тұратын күрделі психологиялық үрдіс. Осы мәселе-лені зерттеген ғалымдар педагогикалық шығармашылық төмендегідей кезеңдерден тұратынын анықтаған. В.А. Кан – Калик, Н.Д. Никандров бойынша:

- 1) педагогикалық ойдың пайда болуы;
- 2) түпкі ойды талдау;
- 3) педагогикалық ойды әрекетке айналдыру;
- 4) шығармашылықтың нәтижесін талдап бағалау;

В.И. Загвязинский бойынша:

- 1) жаңалықты көру;
- 2) педагогикалық өнертапқыштық құрастыру, үлгілеу;

3) жетілдіру – деп бөлінеді.

Бұл кезеңдерде қызығушылық, зият, қажетті білімді тез арада меңгере білу, байқампаздық, ойлау операцияларын іске қоса алу, тапқырлық, энтузиазм, табандылық, еркіндік пен өзіне деген сенушілік сияқты тірек сапалардың болуы шығармашылық әрекетті нәтижелі етеді.

Шығармашылық әрекетте тәрбиешінің және мұғалімнің өз еңбегіне сыни тұрғыдан қайта қарауы, қанағаттануы, оны орындаудағы дербестігі, жағымды түрткінің қалыптасуы, тағы басқа орын алады. Сонымен қатар шығармашылықта мұғалімнің төмендегідей психологиялық сапалары дамиды: жалпы білімнің тереңдігі, сараланған арнайы білімдер, дамыған ақыл – ой қабілеттері мен оның икемділігі, өнертапқыштыққа және еңбектегі жаңалыққа қуана білу, мәселені терең түсіне білу және оны шешудің ең тиімді жолын таңдап алу, көңіл-күйінің бір қалыптылығы, шыдамдылық, бастаған істі аяғына дейін жеткізе алу, тәуекелге бел байлай білу, саналылық, белсенді өмірлік ұстаным болып табылады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 16 наурыз 2022 жыл.

2. Қ. Жарықпаев., Ә. Әбдірахман. Психология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. «Мектеп», Алматы, 1976.

3. Фромм Э. Человек для себя. – М., 1992.

4. 6.Нагымжанова К.М. Шығармашылық әлеует – дарындылық негізінің дамуы. Вестник КАСУ.№1-2007ж.

5. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М., 1981.

6. Лейтес Н. Способности и одоренность в детские годы. –М.: Знание, 1998 г.

7. Бапаева М.Қ., Әбеуова И.Ә., Бапаева С.Т. Тұлға психологиясы. Оқулық. Алматы, 2010.- 192 б.

Алтынбекова Гулбану

ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті

*Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы
псих.ғыл.кандидаты*

Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ КОНФЛИКТОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бүгінгі таңда әлеуметтік ғылымдар саласында конфликттерді зерттеудің теориялық және әдіснамалық мәселелерін зерттеу терең қарастырылуда. Конфликттік сипаттағы мәселелерді ғылыми талдау соңғы уақытта ерекше өзекті бола бастады. Ғылыми-зерттеу жұмысының бұл жаңа бағытында әртүрлі ғылыми көзқарастарды біріктіру, эмпирикалық материалды жалпылау, қақтығыстардың шиеленісуіне жол бермеуге және оларды конструктивті нәтижелерге сүйене отырып шешуге болатын болжамдарды, практикалық іс-шаралар бағдарламаларын әзірлеу туралы сұрақтар туындайды.

Түйін сөздер: конфликтология, конструктивті қарым-қатынас, коммуникация, ғылыми-әдістемелік талдау, жанжалдарды шешу.

Аннотация. Сегодня углубленно рассматривается изучение теоретико-методологических вопросов конфликтологии в области социальных и психологических наук. В последнее время особую актуальность приобрел научный анализ конфликтных вопросов. В этой области исследований возникают вопросы интеграции различных научных подходов, обобщения эмпирического материала, разработки прогнозов, программ практических мероприятий, способных предотвращать конфликты и разрешать их на основе конструктивных результатов.

Ключевые слова: конфликтология, конструктивное общение, коммуникация, научно-методологический анализ, разрешение конфликтов.

Summary. Today, the study of theoretical and methodological issues of conflictology in the field of social and psychological sciences is being considered in depth. Recently, the scientific analysis of conflict issues has acquired particular relevance. In this area of research, questions arise about the integration of various scientific approaches, the generalization of empirical material, the development of forecasts, programs of practical measures that can prevent conflicts and resolve them based on constructive results.

Keywords: conflictology, constructive communication, communication, scientific and methodological analysis, conflict resolution.

Конфликтология мәселесі әлеуметтік және психологиялық әдебиеттерде жан - жақты талданған. Оларды жүйелеуге байланысты алғашқы әрекеттер Р.Л.Кричевский мен Е.М.Дубовскийдің «Психология малой группы» атты еңбегінде мазмұндалған[1].

А.Я. Анцупов пен А.А. Малышев конфликтіні басқару екі негізгі проблемаларды шешу жолымен жүзеге асырылады деп санайды: егер жанжал алды ахуалды жанжалсыз әдіспен шешудің сәті болмаған жағдайда, жанжалдар туындауының алдын алу және олардың сындарлы шешілуі[2].

«Жанжалдың жалпы теориясына кіріспе» атты ұжымдық жұмыстың авторлары жанжалдың шешілуі деп жанжалға қатысушылардың өздерінің, не болмаса, бейбіт жолмен немесе күш қолданумен тайталасты тоқтатушы, үшінші жақтың сол немесе басқа жағымды іс-әрекетін (шешім) түсінеді. Сонымен қатар авторлар жанжалды тайталасты тоқтату жанжал шешілуі үшін жеткілікті жағдай деп санайды да, объективті жанжалды ахуалдың шығуына әкеліп соққан, қарама-қайшылықты шешу сияқты, маңызды мезетті естен шығарады.

В.С. Мерлиннің пікірінше, «психологиялық жанжал, адамда объективті жанжалды жағдаятқа жаңа қатынас пен жаңа іс-әрекет уәждері пайда болған кезде шешіледі. Жанжалдың шешілуі сырт қарағанда, адамның әрекеттері мен қылықтарының өзгеріп және жүйке жүйелерінің уақытша қажуының жойылуынан көрінеді» [3].

Жанжалдардың объективті-субъективті түп негізін табу олардың шешілуінің объективті-субъективті өзгешелігін тұспалдайды.

Л.А. Петровскаяның пікірінше былай, «біріншіден, қарама-қарсы жақтарда бар ахуал бейнесін өзгерту есебінен, және де, екіншіден, объективті жанжалды ахуалдың өзін түбегейлі өзгерту есебінен жанжалды шешу мүмкін». Оның үстіне, автордың есептеуінше, жанжалды объективті де, субъективті де деңгейде, қалай толығымен, солай жартылай шешу мүмкін. Жанжалдың жартылай шешілуі болып, алғашқы мақсатқа жетуге іштей ұмтылыс бар бола тұра, тек жанжалды мінез-құлықты тоқтата тұру; ал жанжалдың толық шешілуі – жанжалды мінез-құлық деңгейінде де, ішкі деңгейде де жою болып түсініледі[4].

Бүтіндей, әлеуметтік психологияда осы уақытқа дейін жанжалдың объективті және субъективті жақтарына кешенді ықпал жасау нәтижесінде ғана жанжалды сындарлы шешу мүмкін деп түсіну тұжырымдалған.

Жанжалдың тақырыптық мазмұнына, оны шешудің объективтік мүмкіндіктері бар болуына, жанжалдың өту жағдайларына, сонымен бірге жанжалды шешу жолдарын қарастыруға міндетті тұлғалардың іскерлік және адамдық қасиеттеріне байланысты жанжалдың әр алуан нәтижелері қарастырылады:

А.В. Дмитриев, В.Н. Кудрявцев және С.В. Кудрявцев[5] жанжалдың ең ықтимал нәтижелерінің ішінде мыналар болуы мүмкін деп есептейді:

- екі жақтың өзара татуласуы нәтижесінде жанжалдың тоқтауы;
- жанжалдың симметриялы шешілу жолымен тоқтатылуы (екі жақта жеңеді не жеңіледі);
- сол сияқты - ассиметриялы шешілу жолымен (бір жақ жеңеді);
- жанжалдың басқа тайталасқа айналуы;
- жанжалдың бірте-бірте басылуы.

Жанжалдар нәтижесін топтастыру мүмкіндігінің белгілері мыналар болуы мүмкін: тайталастың шешілуі; оппоненттер мен ұжым үшін жанжал салдары және басқа негіздер.

Жанжалдың шешілу белгілерінің проблемасы өте маңызды болып табылады.

Отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау негізінде В.М. Афонькова жанжал шешілді деп қорытынды жасауға болатын белгілер тобын бөліп шығарды:

- 1) Жанжал тоқтаған болса, онда ол шешілді (яғни, нақты тайталас тоқтады).
- 2) Зақымдаушы факторлар жойылды.
- 3) Жанжалдас жақтардың біреуінің мақсатына қол жеткізуі.
- 4) Жеке адам ұстанымының өзгеруі (бұл жерде, жеке адам мінез-құлығының өзгергені сырттай байқалынатын, эмоционалдық қобалжудың босаңсуы немесе басылуы).
- 5) Келешектегі ұқсас жағдайларда жеке адамда белсенді мінез-құлық дағдысының бар болуы[6].

Жанжалдың ойдағыдай шешілгендігін анықтауға мүмкіндік беретін, қандай да бір әмбебап критерийдің бары туралы айту қиын. Әр нақты жағдайда критерийлердің мазмұны мен сипаты бірсыпыра параметрлер қатарына: жанжал түріне, оппоненттер мен ұжым қызметінің ерекшелігіне, жанжалдас жақтар құрамы және басқаларға байланысты болады. Тұлғааралық жанжал тікелей оған қатысушыларға ғана емес, ұжымдағы өзара қарым-қатынасқа және оның қызметтерінің тиімділігіне дұрыс та, кері де әсер ететіні анықталғандықтан, жанжалдың оппоненттердің өздеріне, және де олардың әлеуметтік ортасына ықпалын жан-жақты есепке алуға мүмкіндік беретін, бірнеше критерийлерді кешенді қолдану нәтижесінде ғана жанжал шешілуінің жетістігін бағалауға болады. Тұлғааралық жанжалды алуан түрлі әлеуметтік-психологиялық зерттеулерде В.М. Афонькова ұсынған критерийлерді табысты қолдануға болады.

Тұлғааралық жанжалдардың әділетті шешілуінің объективті және субъективті жағдайларын зерделеу және анықтауға мамандар үлкен көңіл бөлуде. Әдетте оларға: тайталас диагностикасын (жанжал себептерін, екі жақтың мінез-құлықтарының түрткісін айқындау және т.б.); мұқият жағдаятты және тірескендік талдаудың жүзеге асырылуын (яғни, болып қалған жағдайды, екі жақтың ұстанымдары мен мүдделерін айқындау); жанжалға қатысушылардың әрқайсысы үшін жанжал салдарын болжау және т.б. жатқызады.

Зерттеушілер тұлғааралық жанжалдарды шешуге көрнекті ықпал ететін жағдайлар мен факторлар арасынан мыналарды бөліп көрсетеді:

- проблеманы объективті талқылау (А.П. Ковалев) [7];
- оппоненттер және үшінші жақтың мәдениет деңгейі (Д.П. Кайдалов және Е.И. Суименко) [8];
- проблеманы шешуде жанжалдасушы жақтар мен үшінші жақтың күш салысуын қарқындату (Д.П. Кайдалов және Е.И. Суименко);
- оппоненттер лауазымдық ұстанымын есепке алу қажеттілігі (Н.В. Гришина);
- жанжал түрткісін бейтараптандыру (В.В. Мироненко және В.Г. Носатов).

Тұлғааралық жанжалдарды шешу әдістерін зерделеуде ең жиі қолданылатын әдіс – бір-біріне жол беру деп анықталған алғашқы зерттеулердің бірін И.В. Чернов пен А.И. Щербаков орындады. Авторлар басқа әдістер арасынан: қоғамның араласуын, екі жақтың біреуінің ұжымнан кетуін, әкімшіліктің араласуын атап көрсетеді.

А.Н. Алексеева жанжалды шешудің екі жалпыланған – конструктивті және деконструктивті әдістерін айырып көрсетеді[2].

Конструктивті (әділетті) дегенде қоғамда қабылданған моральдық және құқықтық ережелер шеңберінде жеке тұлғаның өзіне, қоршаған ортаға және қарсылас жаққа ең аз нұқсан келтірілетін іс-әрекеттің қолайлы алгоритмін таңдап алуы ұғынылады. Деструктивті (бұзылушылық) дегенде жанжалдың жалған шешілуі немесе ығыстырылуы, сонымен қатар қоғамның моральдық және құқықтық ережелері тұрғысынан қарағанда өзіне де, басқаларға да қатысты қолайсыз іс-әрекеттер көмегімен шешілуі түсініледі.

Алғашқы жағдайда дау – дамайға қатысушы жақтар ортақ мүдделердің жоқтығына икемделеді. Әрбір қатысушы басқаларды күшпен бағындыруға тырысады. Мінез–кұлықтың бұл типін өз уақытында Карл фон Клаузевиц егер қарсылас біздің ырқымызға көнбесе, онда біз оны одан да жаман ситуацияға қалдыруға тиіспіз деп жақсы айтып кетті. Жеңіске талпыну өз соңынан күштеуді туғызады, ал нәтижесінде, көбінесе мәселе шешімін таппай қалады. Екінші жол конфликтілі потенциалдың болуын мүлде елемеуді жөн көреді, бұл оның жинақталуына, ал кейін «тосыннан», стихиялы түрде шешілуіне әкеледі және көп жағдайда агрессияға ұласады. Үшінші тәсіл: келіссөздер арқылы өзара тиімді шешім табуға бағытталады. Көбінесе тәжірибелер көрсеткендей, үш тәсілдің бәрі бір мезетте іске асады. Тек шешімді бірлесіп іздеуге бағытталған соңғы жолды таңдау кезінде ғана конфликтінің жағымды функцияларын іске асыруға болады. Сонымен, дау – дамайдыреттеу мақсаты дау –дамайды жою немесе елемеуде емес, қайшылықтарды шешудің деструктивті, күштеу тәсілдерімен байланысты дау–дамайлы мінез–кұлықты болдырмауда, қатысушыларды өзара тиімді шешім табуға бағыттауда.

М. Фоллет жанжалды жөнге салу әдістерінің ішінде бір жақтың жеңіп шығуын, келісім және бірігуді бөліп көрсетеді. Бірігу дегенде ешқайсысы ешқандай құрбандық етпей-ақ, екі жақтың да шарттары орындалатын, жаңа шешім түсініледі.

Н.В. Гришина жанжалды шешу әдістерін дербес және диалогтық деп екіге бөледі.

Психологтар жанжал шешілуінің басқа да әдістерін атап көрсетуде:

- «қастасушы» жақтарды айыру (В.Н. Лозовцева);
- қарсыласты тұқырту (О. Лунева, Е. Хорошилова);
- жанжалды санкция салу жолымен түбірімен жою (Н.В. Гатанова);
- өзімен-өзі сөйлесу (С.Е. Аксененко);
- үшінші жаққа жүгіну, үшінші жақтың араласуы (С.Е. Аксененко, Ф.М. Бородкин, Н.М. Коряк, А.И. Шипилов) [9];

- шешімді кейінге қалдыру (О. Лунева, Е. Хорошилова);
- көңілді әсерлі-шиеленістік қатынастан іскерлік саласына аудару (М.М. Рыбакова) [9];

- жанжалда әсерлену тепе-теңдігін тудыру (Я. Подоляк);
- жанжалдас жақтардың біреуінің өз қателігін мойындауы (Н.В. Гришина).

Зерттеулерді саралау нәтижелері, теориялық мәліметтер мен практикалық тәжірибелерді талдап қорыту А.Я. Анцупов пен А.А. Малышевқа жанжалды сындарлы шешудің әдеттегі әдістері мен амалдарын көрсетіп беруге мүмкіндік берді.

Жоғарыда қарастырылған жанжалдың шешілу проблемасын түсінуге жасалған тұжырымдар осы проблемаға біртұтас көзқарастың жоқтығын көрсетеді. Жанжалдың аяқталу сатысын, оның негізінде жатқан қарама-қайшылықтың шешілу дәрежесін, сонымен қатар, жанжалға қатысуға мәжбүр немесе міндетті үшінші жақ пен оппоненттер іс-әрекетінің бағыты мен сипатын білдіретін түсініктер айыру белгілері ретінде қолданылуы мүмкін.

Сондықтан қазіргі уақыттағы әлеуметтік психологияда тұлғааралық жанжалды шешу дегенде жанжалдың шешілуіне және негізінде объективті жанжалды жағдаяттың туындауы жатқан қарама-қайшылықтың жартылай немесе бүтіндей шешілуіне әкелетін оппоненттердің немесе үшінші жақтың іс-әрекеттерін (конструктивті немесе деконструктивті) түсінуге болады.

Сонымен, жоғарыда айтылғанның бәрін қорыта келе, мыналарды айта кету қажет. Қазіргі уақыттағы әлеуметтік психологияда жанжалды әлеуметтік-психологиялық зерттеудің басым бағыты болып, тұлғааралық жанжалды зерделеу табылады.

Психологтар оны бейнелеудің айтарлықтай көлемді түсініктік аппаратын зерттеп дайындады, ол өзіне: жанжал себептерін, типологиясын, құрылымын, серпінін, қызметін, алдын алу және шешілуін қамтиды. Кез-келген нақты тұлғааралық жанжалдың толық зерттелуіне тек осы құбылыстың барлық элементтерін тұтас қарастырған жағдайда ғана жетуге болады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ұ.И. Ауталипова, С. Қоңырбаева. Дау дамайлар психологиясы. Оқу құралы. Алматы: «Нұрлы әлем», 2006. – 208 бет.

2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Жанжал проблемасы: аналитикалық шолу, тәртіпаралық библиографиялық көрсеткіш. – М: ГАВС, 1992. – 230 б.

3. Алексеева А.Н. Өзін-өзі бағалаудың жанжалды жағдаятты шешу әдістеріне ықпалы. – Л., 1983. – 167 б.

4. Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Көңіл бөліңіздер: жанжал! – Новосибирск: Наука, - 1989. 190 б.

5. Гришина Н.В. Жанжал туындаған жағдайда. Басқару психологиясы. – Л.: Лениздат, 1983. – 37 – 55 б.

6. Подляк Я.В. Практические вопросы военной психологии.- Москва, 1987.

7. Мягков Ю.И. Офицерлер қарым-қатынасындағы тұлғааралық инновациялық жанжал және оны әділетті шешудің психологиялық жағдайлары. – М., 1994. – 272 б.

8. Феденко Н.Ф., Галицкий В.П. Әскери ұжымдардағы жанжалды жағдаяттарды еңсерудің психологиялық аспектілері. – М.: ВПА, 1981. – 116 б.

9. Шипилов А.И. Бөлімшедегі бастықтар мен бағыныштылар арасындағы жанжалдардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері (ПВО әскерлері материалдарынан: дивизион, батальон) – М., 1993. – 244 б.

10. Анцупов А.Я. Офицерлер қарым-қатынасындағы тұлғааралық жанжалдарды шешу және алдын алудың әлеуметтік-психологиялық негіздері. – М.: ГАВС, 1992. – 261 б.

Дәрібек Айгерім
ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті
Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы
псих.ғыл.кандидаты,
Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

ӨЗІНДІК РЕФЛЕКСИЯДАН - КӘСІБИ РЕФЛЕКСИЯҒА ДЕЙІН

Аннотация. Рефлексия түсінігі жан – жақты мазмұнға ие. Рефлексия мазмұнының әртүрлілігіне, әрбір нақты жағдайда шешілетін мақсаттар мен міндеттердің ерекшелігіне байланысты. Осыған байланысты әртүрлі авторлар рефлексия түрлерінің классификациясының өзіндік нұсқасын береді. Осы жұмыстың аясында қарастыратын тақырыпты жасамай-ақ, рефлексияның әртүрлі түрлері (интеллектуалдық, ынтымақтастық, тұлғааралық, коммуникативті, тұлғалық, әлеуметтік, кәсіби, педагогикалық, рухани, экзистенциалды және т.б.), деңгейлері (репродуктивті, өнімді, шығармашылық және т.б.), біз кәсіби рефлексияны дамыту процесінің ерекшеліктерін ескере отырып, біз анықтаған әдістемелік тәсілдер аясында ерекше мәнге ие болатындарға назар аударамыз.

Түйін сөздер: рефлексия, кәсіби рефлексия, кәсіби іс-әрекеттегі рефлексия, өзіндік таным, рефлексивті даму.

Аннотация. Многозначие понятия рефлексии обусловлено многообразием содержания, являющихся предметом рефлексии, специфичностью целей и задач, решаемых в каждом конкретном случае. В зависимости от этого разные авторы дают свой вариант классификации типов рефлексии. Не делая предметом нашего рассмотрения в рамках данной работы разные виды рефлексии (интеллектуальная, кооперативная, межличностная, коммуникативная, личностная, социальная, профессиональная, педагогическая, духовная, экзистенциальная и др.), уровней (репродуктивный, продуктивный, творческий и др.), акцентируем внимание на тех, которые приобретают особую значимость в свете обозначенных нами методологических подходов, с учетом специфики процесса развития профессиональной рефлексии.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, рефлексия профессиональной деятельности, самопознание, рефлексивное развитие.

Summary. The ambiguity of the concept of reflection is due to the variety of contents that are the subject of reflection, the specificity of the goals and objectives that are solved in each specific case. Depending on this, different authors give their own version of the classification of types of reflection. Without making the subject of our consideration within the framework of this work, different types of reflection (intellectual, cooperative, interpersonal, communicative, personal, social, professional, pedagogical, spiritual, existential, etc.), levels (reproductive, productive, creative, etc.), we emphasize attention to those that acquire special significance in

the light of the methodological approaches we have identified, taking into account the specifics of the process of developing professional reflection.

Keywords: *reflection, professional reflection, reflection of professional activity, self-knowledge, reflective development.*

Рефлексия ұғымы қаншалықты маңызды болғанымен ХХ ғасырдың екінші жартысына дейін психологияда оған қатысты зерттеу жұмыстары болмады. Осы ұғымды анықтаған көптеген анықтамалар рефлексияны, өз ақыл ой әрекетінің немесе психикалық күй туралы ойлану деп қарастырады.

Мұнда рефлексияға тән ойлау процесінің ерекшелігі көрсетілмейді, бағыттылығын ғана сипаттайды. Психологияда бұдан басқа рефлексияны «басқа адамдардың ой пікірлерін имитациялау» деп түсінген бағыттар да болды. Рефлексия психологиядан бұрын, философияда ұзақ зерттелініп, дамыды. Философиялық көзқарастарда рефлексия, теориялық танымның негізі, өзіндік санаға деген бейімділік, адамның өзіндік даму құралы деп түсінілді.

Психологияда рефлексивті жолдың орнының өсуі гуманитарлы және жаратылыстану ғылымдарында – синергетика ретінде, яғни ғылымдарда перспективті бағыттың жақындасуын В.Е.Лепский байқаған [1].

Рефлексия мәселесін өңдеу бағытында «ойлау іс-әрекетінің жүйесі» жолын айқындауға болады. Осымен келісе отырып рефлексия ойлау әрекетінің формасы деуге болады. Бұл бағыттың өкілдеріне В.А.Лефевраның жұмыстарын жатқызуға болады.

Рефлексия мәселесін практикалық жоспарда толығымен зерттеген В.А.Лефевр болды. Әскери сферада қажеттіліктердің даму мүмкінділіктері жайлы ерекше идеяларды алды[2, 6 б.]. В.А.Лефевраның негізгі сіңірген еңбегі рефлексияны философиядан бөліп алып пән аралық деңгейге шығарды. Сонымен қатар, ол «рефлексивті жүйе» түсінігін енгізді, оның көмегімен рефлексивті жолдың дамуы жүрді. «Даму бойынша» зерттеу жүйесін салыстыру (1969), «Рефлексивті ойын және рефлексивті басқару логикасы» (1967), «Конфликтілеу структурасы» (2000), жұмыстарында автор рефлексия процесін феномен ретінде көрінуін қарастырды [2, 10 б.].

Келесі рефлексия мәселесінің дамуы мен қалыптасуын зерттеген Г.П.Щедровицкий (1929-1994) болды. Оны рефлексия философиялық көзқараста қызықтырды яғни «құрастыруды басқаратын нақты ережелер немесе табиғи іс-әрекеттердің даму заңдылықтарының механизмдерінің көрінуі» болды[3, 36, 37 б.]. Г.П.Щедровицкий рефлексияны түсіндіру үшін «рефлексивті шығу» түсінігін енгізді, ол «индивид үшін қажет» іс-әрекеттің өткен көзқарасынан шығып жаңа жаңа көзқарасқа өту, сырттай қарағанда жасалған әрекеттерге қатынасымен және болашақ жоспарланған әрекетке қатынасы [3, 50 б.].

С.Ю.Степанов пен И.Н.Семенов еңбектерінде рефлексия жеке даму қасиеттерінің даму механизмдері ретінде қарастырылады[4]. Сонымен бірге рефлексияны өзіндік ұйымдастырушы мен өзіндік даму механизміне жатқызады.

Рефлексия іс-әрекеттің бағытында, оның мәні оны іс-әрекет құрылымының компоненті ретінде қарастырудан тұрады. Осы бағыттағы өкілдерге Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев жатады.

Практикалық қатынаста Л.С.Выготский психикалық дамуда рефлексияның теориялық рөлін ескерген. Ол «байланыстың жаңа типтері мен функцияның бірлестігі санадағы өзіндік процестің бейнесі ретіндегі болжамы» деп есептейді [5, 241 б.]. Мұның

негізінде сыртқы әлемдегі жағдайларды өзінен кез-келген қайғыруды өткеру деп түсініледі.

Сонымен қатар Л.С.Выготский онтогенез процесінде адамның рефлексивті мүмкіндіктерінің игеруімен жеке психикалық актіде тұлғаның қатысуы байқалады деген ойы да маңызды. Бұл тұжырым ішкі тұлғалық белсенділіктің психикалық актісі арқылы байқалу мүмкіндігін меңгереді. Выготский рефлексивтіліктің эмпирикалық зерттелу мүмкіндігін ескереді. Сонымен қатар жас ерекшеліктер, соның ішінде адамдағы рефлексияның пайда болуы мен сананың құрылу кезеңі ретіндегі жас өспірімдік кезең айтылады.

А.Н.Леонтьев рефлексияны психикалық бейненің формасы ретінде, сыртқы іс-әрекеттің ішкіге механикалық түрде өтуі деп қарастырады. Рефлексия адамда өзінің сыртқы іс-әрекет шындығында, өзінде сананың пайда болуы ретінде қарастырылады [7, 31 б.]. Мұнда рефлексия енді сананың критериясы ретінде көрінеді.

Б.Г.Ананьев тәрбие мен өзін ақылды етіп тәрбиелеу жайлы сұрақ қойып, оқушылардың өзіндік жұмыс процесінде оны бақылап, рефлексияның даму мәселесін ажыратты[8].

Рефлексия мәселесі, оның рөлі нақты және гуманитарлық ғылымдардың әртүрлі теориялық бағыттарында, соның ішінде жалпы, әлеуметтік, педагогикалық психологияның т.б. әртүрлі бағыттарында зерттелген [8]. Психологияда рефлексия мәселесі сананың мәселесімен үздіксіз байланысты, осындай сапада рефлексия шет елдердегі сияқты отандық психотерапияда да кең тараған.

Рефлексия ішкі және сыртқы тіршіліктің күрделі және қайшылықты сипатын түсінудің, мәселелерді конструктивті шешудің және үйлесімді жан-жақты дамушы тұлға болып қалыптасудың қажетті шарты. Ойлауды деңгейлі ұйымдастыру динамикасында, кәсіби міндеттерді шешудің әртүрлі сатыларында, рефлексивті тұлғалық реттеу механизмдері ең маңызды сипатқа ие. Рефлексия ойлаумен тығыз байланысты. Кәсіби міндеттерді сәтті шешуде заттық – операциялық жоспарды жанамалап түсіндіретін рефлексивті жоспардың рөлі өте зор.

Рефлексия тұлғаның өзіндік танымына апаратын жол мен форма, тұлғаның кәсіби өсуі мен өзіндік жетілуін қамтамасыз етеді. Рефлексия өзінді, басқаларды түсіну арқылы өз іс-әрекетінің нәтижесін түсінетін жанамаланған танымдық процесс. Рефлексия өзіндік даму мен өзін-өзі жетілдіру негізі, өмір әрекетінің нағыз субъектісі, тұлғаның даму шарты.

Рефлексия – тұлғаның өзіндік танымының негізгі формасы.

Рефлексия арқылы субъект біртіндеп өзіндік даму мен өзіндік жетілдіру негізінде болатын, өз әрекетінің нағыз субъектісі жетілген тұлғаға айналады. Рефлексия – ойлаудың жүйе қалыптастырушы факторы және оның реттелуін жүзеге асырады.

Рефлексияны эксперименталды зерттеген ғалымдар, мына тұжырымдаманы береді: рефлексия теориялық іс-әрекеттің формасы деген жағдай ол ғылыми рефлексияға қатысты айтылып, оның басқа деңгейлерін қамтымайды. Кең мағынада ғылыми рефлексиядан басқа күнделікті өмірдегі рефлексияда болады, әрине оларды бір - біріне қарсы қоюға болмайды. Дәстүрлі мәдениетте теориялық пен эмпирикалық дифференциалданбаған түрде бірге кездеседі. Ендеше дәстүрлі мәдениетте рефлексия жоқ емес бар, тек формалары мен дәрежелері жаңа адамдардан айырмашылығы болады.

Г.П.Щедровицкий айтқандай, эмпирия дәрежесінде ойлайтын адамда және балада мектепке түскенге дейін рефлексия жоқ деген тезис дұрыс емес. Рефлексия автоматты

түрде сен не істедің, қалай істедің деген сұрақпен автоматты түрде бірден пайда болады [3].

А.В.Карпов рефлексияға арналған еңбектерінде оның психологиялық зерттеуге арналған бағыттарын көрсетеді [15, 45-57 б.]. Бірлескен іс-әрекет структурасындағы рефлексивті феномендер анализі (В.А.Недоспасова, А.Н.Перре-Клемон, В.В.Рубцов).

Рефлексия «білім туралы білім» және «әрекеттен әрекет ету» болады, ол тек мінезді қалыптастырып қоймайды, жағдайды дамытуға және өзгертуге көмектеседі.

Кәсіби іс-әрекеттегі рефлексияға арналған зерттеулерді талдай отырып рефлексияны келесі кезеңдерге бөлуге болады.

- Біріншіден, рефлексия сананың бір жағы болып табылады;
- Екіншіден, оны құрушы білімдер, танып білу мүмкіндігі, субъектінің өзі барлық жағынан қарағанда тұлғаның өзі.
- Үшіншіден, рефлексия процесінде және нәтижесінде белгілерде ғана өзгерістер болып қоймай, тұлғаның өзінде және оның іс-әрекетінде де өзгерістер болады.
- Төртіншіден, рефлексия өзін білімдердің негізделуінде, білім іздеуде немесе жаңа тапсырмаларды шеше алмауда көрінетіндігін қарастырады.

Рефлексия ішкі және сыртқы тіршіліктің күрделі және қайшылықты сипатын түсінудің, мәселелерді конструктивті шешудің және үйлесімді жан-жақты дамушы тұлға болып қалыптасудың қажетті шарты. Ойлауды деңгейлі ұйымдастыру динамикасында, кәсіби міндеттерді шешудің әртүрлі сатыларында, рефлексивті тұлғалық реттеу механизмдері ең маңызды сипатқа ие. Рефлексия ойлаумен тығыз байланысты. Кәсіби міндеттерді сәтті шешуде заттық – операциялық жоспарды жанамалап түсіндіретін рефлексивті жоспардың рөлі өте зор деуге болады.

Рефлексия өзіндік таным мүмкіндік ерекшелігі, өзінің танымдық мүмкіндіктерінің амалы ретінде қарастырылады.

Шет ел психологиясындағы рефлексия мәселесінің зерттеулерімен таныса келіп келесі жағдайларды байқаймыз:

1. Шет ел психологиясының өкілдері көп жағдайда рефлексияны зерттеу объектісі ретінде қарастырмайды; өзін-өзі тану және өзін-өзі бақылауды меңгеруде рефлексияның көрінуін негізінде «мен» шеңберінде ғана қарастырады.

2. Рефлексия тұлғааралық танымның маңызды механизмі болып және тұлғааралық өзара қарым-қатынас жағдайларында мінез-құлықты реттеуші ретінде қарастырылады.

3. Тұлғааралық қарым-қатынас жағдайларында рефлексия келесі негізгі формаларда көрінеді:

- Серіктестер субъектінің қалай қабылдағаны жайлы өзінің ойлары;
- «Мен» серіктес мінезінің әртүрлі сипаттамалары жайлы субъектінің өзінің ойлары;
- 4. Кәсіби іс-әрекетте рефлексия келесі функцияны орындайды:
 - Кәсіби іс-әрекетте өзара әрекеттер жағдайын когнитивті меңгеру функциясы;
 - Өзара әрекет және реттеу өзара әрекетті координациялау функциясы;
 - Өзара әрекет жағдайының өзгеру функциясы;

5. Кәсіби іс-әрекеттегі рефлексияның маңыздылығын ескере отырып, көптеген зерттеушілер рефлексияның даму деңгейін қалыптасу жағдайлары жеткіліксіз деген ойға келеді.

Кәсіби өзін-өзі тану процесі төрт бағытта зерттелінеді. Мына аспектілер қарастырылады: тұлғалық өзіндік анықталу, кәсіби өзіндік тануға психологиялық дайындық, элеуметтік бағдарлану, кәсіби іс-әрекет субъектісі болу, мамандық таңдау.

Кәсіби өзін-өзі танудың анықталуы тарихи, динамикалы, жүйелі сипатқа ие және тұлға басқа адамдармен, әлеммен қатынасын құрады. Кәсіби өзіндік тану мәселесінің нақты шешілуі жасөспірімдегі өзіндік анықталу процесінде жүреді.

Біздің көзқарасымыз бойынша біршама перспективалы өзіндік танудың микроанализі және оның құрылымы. Бұл бағыттың өкілдері өзіндік тануды зерттеуде негізгі оның міндетіне оның құрылымдық динамикалық элементтеріне жататын нәрселерді есептейді. Мұндай ықпал онтогенездің әрбір кезеңінде өзіндік тану негізгі іс-әрекеттің типіне байланысты көрсетеді.

Зерттеу жұмысының әдебиеттерін талдай келе «өзін-өзі тану» термині өзін тұтас тұрғыда өзіне деген қатынасын, тұлғаның нақты сапаларын және оның мүмкіншіліктерін бағалауға қатынасын білдіреді

Кәсіби рефлексияның дамуы көптеген тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты болады: тұлғаның сапалары, сана сезімдері оның ішінде кәсіби іс-әрекетіне деген қатынасы жатады.

Қорытындылай келе, біз мынандай қорытындыға келеміз кәсіби іс-әрекеттегі рефлексияның туындауына көп жағдайлар әсер етеді.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Лепский В.Е. Рефлексивная регуляция мыслительных действий. // кн. Психологические исследования. М: изд. МГУ 1979 г.
- 2.Лефевр В.А. Конфликтующие структуры. М. 1973 г. 159 с.
- 3.Щедровицкий Г.П. О методе семиотического исследования знаковых систем. //кн. Семиотика и восточные языки. М: Наука, 1967 г. 36-50 с.
- 4.Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Проблемы формирования типов рефлексий в решении творческих задач: //Вопросы психологии, № 1. 1982г. С 52-54
- 5.Огурцов А.П. Рефлексия в книге философская энциклопедия. // Советская энциклопедия. М. 1967 г. 351 с.
- 6.Г.М. Кәрібаева. Кәсіби іс-әрекеттің мотивациялық құрылымының ерекшеліктері. Алматы, - 2001 жыл.
7. Карпов А.В. Рефлексивность, как психическое свойство. Психологический журнал. Том 24, № 5 2003 г. С. 45-57.
- 8.Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексия в организации творческого мышления саморазвития личности. //Вопросы психологии № 2. 1983 г. С 54-57.

Дугашева Малика

Трофимова Яна

Студенты 1 курса ОП-21-2р

Научный руководитель: Каракулова-Федяева З.Ш.

к.псих.н.,ассоциированный профессор

Каспийский университет

Психологические особенности эмоционального выгорания личности медицинского работника

Актуальность: В данной работе оценивалось эмоциональное выгорание личности медицинского работника. Приводятся термины, которые ввели психиатр, психологи и др.

Рассказывается актуальность данной проблемы в наше время. И как лучше всего избежать СЭВ у личности медицинских работников.

Введение

В современном мире профессия врача требует от специалиста, как физического здоровья, так и психоэмоциональной устойчивости, поскольку ежедневный труд медицинских работников сопряжен с воздействием комплексных стрессорных факторов, что приводит к перегрузке и быстрому физиологическому и психическому истощению [4].

Применительно к работе врача различают три основные группы стрессоров: средовые (физические, химические, биологические воздействия), психоэмоциональные (ответственность за жизни пациентов и возросшее количество жалоб, судебных исков), социальные (низкий социально-экономический статус, несоответствие ожиданий от профессии и современных реалий, отсутствие доступа к современным методам диагностики и лечения) [3, 4, 7]. Указанные выше факторы со временем могут приводить к разочарованию в выбранной профессии, что сопровождается инициацией профессиональной деформации, которая проявляется развитием специфического жаргона, раздражением при общении с пациентами, демонстрацией собственной значимости. В качестве примера подобной деформации можно привести рассмотрение пациента как набора симптомов, обезличивание больных [5].

О синдроме эмоционального выгорания (англ. burnout) (СЭВ) заговорили в 70-е годы XX века, когда этот термин впервые использовал американский психиатр Герберт Фрейденберг [13]. Полное определение синдрома дала Кристина Маслач (1981): Эмоциональное выгорание – это синдром эмоционального истощения, деперсонализации и снижения личностных достижений, который может возникать среди специалистов, занимающихся разными видами “помогающих” профессий [14, 6].

Сразу после открытия самого феномена выгорания встал вопрос о разработке стандартизированных методов его оценки. Наиболее распространенной методикой по измерению выгорания является опросник МВІ (Maslach Burnout Inventory - Опросник для выявления выгорания Маслач). Опросник имеет три шкалы: «эмоциональное истощение» (9 утверждений), «деперсонализация» (5 утверждений) и «редукция личных достижений» (8 утверждений). Ответы респондента оцениваются по шкале от 0 до 6 баллов, где 0 – утверждение встречается «никогда», 6 баллов – «каждый день». Чем больше сумма баллов по каждой шкале в отдельности, тем больше у респондента выражены различные аспекты «выгорания», о тяжести «выгорания» можно судить по сумме баллов всех шкал [15].

Опросник МВІ используют в большинстве исследований СЭВ как за рубежом, так и в России (адаптирован Н. Водопьяновой, Е. Старченковой). Тем не менее, существует и отечественный вариант шкалы для измерения СЭВ, разработанный В.В. Бойко. В отличие от западных исследователей, В.В. Бойко предлагает классифицировать синдром эмоционального выгорания по стадиям (с позиций общего адаптационного синдрома Г. Селье), для каждой из которых выделяют основные проявления: 1. фаза напряжения – пусковой механизм формирования выгорания. Симптомы данной стадии: переживание психотравмирующих обстоятельств, неудовлетворённость собой, чувство безысходности, тревога и депрессия; 2. фаза резистентности – на данном этапе человек искусственно ограничивает себя от чрезмерного эмоционального реагирования, избегает психологических перегрузок. Сужение профессиональных обязанностей и экономия эмоций – основные симптомы данной стадии; 3. фаза истощения – собственно эту фазу принято назвать СЭВ, которая характеризуется падением общего энергетического тонуса, ослаблением нервной системы, симптоматикой эмоционального дефицита и отстраненности, психосоматическими и вегетативными проявлениями [3].

СЭВ у врачей

Принято считать, что к группе повышенного риска по развитию эмоционального выгорания относятся медицинские работники, осуществляющие уход за онкологическими больными, пациентами с вторичными иммунодефицитами (ВИЧ и СПИД), работники

реанимационных бригад - это связано с существенными эмоциональными нагрузками, хроническим стрессом [9].

В 2009 г. М.А. Багрий и соавторы систематизировали основные трудовые параметры деятельности врачей разных специальностей и выявили различия в ежедневно решаемых задачах, продолжительности рабочего дня, удовлетворенности профессией и оплате труда (Таблица 1) [2].

Таблица 1

Основные результаты профессиографического анализа деятельности врачей разных специальностей по данным М.А. Багрий. (2009г.)

Параметры трудовой деятельности врачей	реаниматологи	хирурги	терапевты
Субъективно наиболее значимые задачи	-сбор анамнеза -осмотр пациента	-формулировка вывода о состоянии здоровья пациента -определение факторов, детерминирующих болезненное состояние -организация работы коллег	-выявление жалоб -сбор анамнеза -осмотр пациента -анализ результатов диагностических исследований и тестов
Средняя продолжительность рабочего дня	15 часов	10 часов	8 часов
Процесс работы жестко регламентирован (% опрошенных)	80%	85%	94%
Условия работы (% опрошенных)	-регулярная работа в ночные часы (79%) -частые дежурства в выходные (72%)	-регулярная работа в ночные часы (50%) -частые дежурства в выходные (66%)	-Минимум или отсутствие переработок
	Неудовлетворительные условия в помещениях (60%)	-имеется только самое необходимое материально-техническое оснащение (83%)	-юридическая (45%) -моральная (41%) Ответственность за результат работы
Профессионально важные качества	-внимательность (75%) -интуиция (75%) -сосредоточенность (70%) -выносливость (70%) -аналитичность (70%)	-внимательность (73%) -сосредоточенность (73%) -аккуратность (73%) -хорошая память (66%) -аналитичность (66%)	-аналитичность (64%) -внимательность (60%) -сосредоточенность (60%) -аккуратность (56%) -интуиция (52%) -хорошая память (52%)
Неудовлетворенность низкой оплатой труда	73%	73%	65%
Удовлетворенность профессией	46%	58%	53%

Согласно теории Гринберга, выделяют **5 стадий** эмоционального выгорания.

Первая стадия- «медовый месяц». Работник расслабляется, и становится менее энергичным.

Вторая стадия- «недостаток топлива». Появляются усталость, апатия, могут возникнуть проблемы со сном.

Третья стадия- «хронические симптомы». Хроническая раздражительность, появляется чувство загнанности в угол.

Четвертая стадия- «кризис». Развиваются хронические заболевания.

Пятая стадия заключительная стадия- «пробивание стены». Острая форма заболеваний. Угроза жизни. Карьера под угрозой. Профессиональная непригодность. [5]

Чтобы избежать синдрома эмоционального выгорания:

- старайтесь рассчитывать, обдуманно распределять все свои нагрузки;
- учитесь переключаться с одного вида деятельности на другой;
- проще относитесь к конфликтам на работе;
- как ни странно это звучит — не пытайтесь всегда и во всем быть лучшими.

Необходимо помнить, что работа — всего лишь часть жизни. [5]

Выводы

Таким образом, в работе оценивался синдром эмоционального выгорания у личности медицинского работника. Было установлено, какие врачебные специалисты наиболее подвержены синдрому эмоционального выгорания. А так же в ходе работы были изучены симптомы, признаки, и полезные советы, чтобы избежать СЭВ. Следует адекватно отнестись к появлению симптомов и своевременно попытаться внести коррективы в свою жизнь.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Психическое и эмоциональное состояние медицинских работников в период пандемии COVID-19 [Электронный ресурс]/ [MedMir.com](https://medmir.com). - Режим доступа:

<https://www.medmir.com/tekst-stati/understanding-and-addressing-sources-of-anxiety-among-healthcare-professionals-during-the-covid-19-pandemic> .

2. Официальная информация о коронавирусе в мире [Электронный ресурс]/ [Стопкоронавирус.pdf](#), 2020. - Режим доступа: <https://xn--80aesfpebagmfb1c0a.xn--p1ai/> .

3. Рекомендации для медицинских работников, находящихся в условиях повышенных психоэмоциональных нагрузок в период пандемии COVID-19 [Электронный ресурс]/ научно-образовательный центр современных медицинских технологий. - Режим доступа: <http://rosmededucation.ru/news/3414/> .

4. Мосолов С.Н. Актуальные задачи психиатрической службы в связи с пандемией COVID-19 // Современная терапия психических расстройств. – 2020. – № 2. – DOI: 10.21265/PSYRH.2020.53.59536.

5. Жевелик О.Д. Эмоциональное «выгорание» среди медицинских работников сферы психического здоровья / О.Д. Жевелик, Е.М. Дзюман, Г.Ф. Михеева // Здравоохранение Югры: опыт и инновации. – 2017. – № 1. – С. 34 – 37.

6. Несын В.В. Эмоциональное выгорание врачей / В.В. Несын, С.В. Несына // Образовательный вестник «Сознание». – 2019. - № 6. – С. 19 – 23.

7. Петрова Н.Г. Синдром эмоционального выгорания у среднего медицинского персонала / Н.Г. Петрова, В.Б. Брацлавский, С.Г. Погосян // Медико-фармацевтический журнал «Пульс». – 2016. – № 2. – С. 452-454.

8. Семенова Н.В. Эмоциональное выгорание у медицинских работников / Н.В.Семенова, А.С. Вяльцин, Д.Б. Авдеев, А.В. Кузюкова, Т.С. Мартынова // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 2. – С. 37-47.

9. Лильберг Р.Э. Профессиональное выгорание медицинских работников и копинг: психологические аспекты проблемы поиска решения и оценки его индивидуальной эффективности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2019. Т. 8. № 2 (27). С. 347-351.

10. Денисова Н.Г., Курилова О.О. Формирование профессиональной компетентности и профессионализма преподавателя медицинского вуза // Балтийский гуманитарный журнал. 2019. Т. 8. № 2 (27). С. 32-36.

11. О направлении рекомендаций по вопросам организации психологической и психотерапевтической помощи в связи с распространением новой коронавирусной инфекции COVID-19 [Электронный ресурс]/ АО «Кодекс», 2020. - Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/564946216/>.

12. Минздрав озвучил, сколько медиков получили доплаты за коронавирус [Электронный ресурс]/ ООО «НСН»ЗАО «Мультимедиа Холдинг», 2020. - Режим доступа: <https://nsn.fm/society/minzdravozvuchil-skolko-medikov-poluchili-doplaty-za-koronavirus/> .

13. Профессиональное выгорание на работе – как распознать и что делать? [Электронный ресурс]/ ЦИФРОВАЯ ПОДСТАНЦИЯ,

Қаирбек Анель

ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті

Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы

псих.ғыл.кандидаты

Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУ: ДИЗАЙН ОЙЛАУ ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ ӨНЕРІ

Аннотация. Қазіргі нарықтық қоғамдағы өмірдің бар саласындағы қарқынды галамдық бетбұрыстар сипаты жоғары оқу орындарында білім алушылардың іс-әрекетіне, қарым-қатынасына, мамандық таңдауына жаңаша талаптар қоя бастады.

Оларға осы заман ағымына лайық тұлға болу үшін бейімделу емес, алдымен өзін-өзі жетілдіру, өзгерту және дамыту, сол арқылы жасампаздық, түрлендірушілік әрекеттерді жүзеге асыру өзекті мәселе болып отыр.

Түйін сөздер: жеке тұлғаны дамыту, дизайн ойлау, сөйлеу, бейімделу, өзін-өзі жетілдіру, шығармашылық тұлға, интеллект деңгейі, қабілеттері.

Аннотация. Глобальные изменения во всех сферах жизни современного рыночного общества стал предъявлять новые требования к действиям, установкам и выбору карьеры студентов высших учебных заведений. Дело не в приспособлении к ним, чтобы быть достойным современной тенденции, а в первую очередь в самосовершенствовании, изменении и развитии, а значит, в осуществлении творческих, преобразующих действий.

Ключевые слова: личностное развитие, проектное мышление, речь, адаптация, самосовершенствование, творческая личность, уровень интеллекта, способности.

Summary. Global changes in all spheres of life of the modern market society began to impose new requirements on the actions, attitudes and career choices of university students. It is not a matter of adapting to them in order to be worthy of the modern trend, but, first of all, in self-improvement, change and development, and, therefore, in the implementation of creative, transformative actions.

Keywords: personal development, project thinking, speech, adaptation, self-improvement, creative personality, level of intelligence, abilities.

Тұлғаның кәсіби жетістігі, соңғы зерттеу деректері бойынша, жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерінің көрінісі ретінде жалпы интеллект деңгейімен ғана емес, сонымен қатар вербальды және вербалды емес шығармашылықпен де өзара байланысты.

Қазіргі қоғамда бүкіл қоғамның жедел даму тенденцияларын сапалы түрде арттыруға қабілетті адамның интеллектуалдық ресурстары өмірлік маңызға ие. Интеллектуалдық қабілеттерді зерттеуде кең ауқымды ұғымдар қолданылады: «танымдық ресурс», «интеллектуалдық әлеует», «интеллектуалдық және тұлғалық әлеует», «интеллектуалдық ресурс», «интеллектуалдық құзыреттілік», «интеллектуалдық дарындылық». Дегенмен, бұл ұғымдардың өзара байланысы және оларды қазіргі психология ғылымында қолдану шекаралары әлі анықталған жоқ.

Жалпы білімнің басты үш міндеті бар, олар: баланың өзіндік жалпы дамуы, жан – жақты дүниетанымын қамтамасыз ету және оны болашақ белгілі бір кәсіпке даярлау. Осы тұрғыдан алып қарайтын болсақ, университетімізде «Тұлға дамуы: дизайн ойлау, сөйлеу өнері» білім беру бағдарламасының болашақ мамандардың тұлғалық және кәсіби жағынан қалыптасуына үлкен көмегін тигізуде деп толық айтуымызға болады.

Тұлғаның таңдап алған мамандығы бойынша өзінің кәсіби қабілеттілігін, тұлғалық дамуын, шығармашылығын, кретивтілігін дамыту үшін, болашақта өзінің іс-әрекетін жетілдіру мәселесін шешуге арналған осы курс бойынша арнайы теориялық зерттеулер, жүргізілген теориялар бойынша психологиялық ғылыми қор жинақталған.

Л.И. Божович (кәсіпті таңдаудағы өмірлік жолды таңдау мәселелелері) [2], А.М. Кухарчук (кәсіби өзіндік анықталу - өзбетінше мамандық таңдау)[3], В.И. Журавлев (студенттердің болашақ кәсіпке деген кәсіби өзіндік анықталу ерекшеліктері)[4], О.П. Мешковская (мамандық таңдаудағы өзіндік танымның рөлі), В.В. Ярошенко (мамандық таңдау мотивтерінің бірі - өзіндік бағалау)[5] және басқа да ғалымдардың жұмыстарын айтуға болады.

Әрбір адам қоғамда болып жатқан процестерге ғана емес, сонымен бірге, өзінің жеке өміріне, өзі өмір сүріп жатқан ортаға өзінің қатынасын анықтауға мәжбүр. Ол өзінің

жеке басының құндылықтарын дәлелдей отырып, өзінің жеке өмірлік іс-әрекетінде осыларды дамыту үшін жауапты, яғни өзінің ұстанымын құруы керек. Дербес өмір сүруге аяқ басқан жоғары оқу орнының білімгерлері бұл міндеттерді шешуге дайын емес.

Олардың мамандық таңдауы көбінесе күтпеген, ойламаған жерден, қандай да бір аз уақытта әсер ететін факторлар мен жағдайларға байланысты, басқалардың әсерінен шешіліп жатады. Бұл тұлғаның өздерінің мақсаты мен құндылықтарын, жеткілікті, саналы түрде түсінбеуінен, өмірдің сипаты мен өзіндік эмоциялық күйінің кәсіби іс-әрекетпен байланысын алдын ала дұрыс болжауға қабілетсіздігіне байланысты.

Ал, шын мәнінде өзінің дұрыс таңдап алған кәсібі әрбір адамға шынайы қуаныш, қанағаттану сезімін және жан тыныштығын сыйлайды.

Ал кейде керісінше болып жатады. Жұмысын есіне алса болғаны, адамды ренжу, ашушаңдыққа, апатияға алып келеді. Бұл түсінікті де, «кәсіп» сөзінің латын тілінен аудармасы «өз ісімді таңдаймын» деп аударылады[6]. Демек, кейбір адамдар өзінің ісін оңтайлы табады, олар ең бастысы гуманистік сипаттағы (адами қасиеттер, рухани құндылықтар, өзін-өзі шығармашылықпен дамыту және т.с.с.) мотивтерге бағдарлана отырып, жер бетінде өзінің миссиясын іске асырады. Ал енді біреулер, туындаған жағдайлардың күшінен, тұлғаның дербестігінсіз, нақты экономикалық тәртіптегі (кіріс, пайда, өзінің жеке басының амандығын және т.б.) мотивке бағытталған – өмір бойы өзінің жаны қалайтын ісімен айналыса алмайды, неге оны қоршаған адамдар және өздері де өмірдің қуанышын сезіне алмайды, олар бақытсыз және ауру екенін түсінбейді.

Бұл қажеттілік мидың әсерлерінен жай – жай білім құмарлыққа ауысады, яғни, оны білу қажеттілігінің екі деңгейі сияқты қарастыруға болады.

Білімге құмарлық немесе ми белсенділігі, жалпы түрде ми қабілеттілігінің конгломераты және мотивациялық факторлар сияқты ұсынылады. Білімге құмарлықтың тұруы тағы да бір маңызды ерекшелікке байланысты зерттеулер қатарына белгіленген. Мұнда мәселе сөз эмоциясы туралы айтылған.

Тұлғаның кәсіби жетістігі, соңғы зерттеу деректері бойынша, жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерінің көрінісі ретінде жалпы интеллект деңгейімен ғана емес, сонымен қатар вербальды және вербалды емес шығармашылықпен де өзара байланысты.

Қазіргі қоғамда бүкіл қоғамның жедел даму тенденцияларын сапалы түрде арттыруға қабілетті адамның интеллектуалдық ресурстары өмірлік маңызға ие. Интеллектуалдық қабілеттерді зерттеуде кең ауқымды ұғымдар қолданылады: «танымдық ресурс», «интеллектуалдық әлеует», «интеллектуалдық және тұлғалық әлеует», «интеллектуалдық ресурс», «интеллектуалдық құзыреттілік», «интеллектуалдық дарындылық». Дегенмен, бұл ұғымдардың өзара байланысы және оларды қазіргі психология ғылымында қолдану шекаралары әлі анықталған жоқ.

Дизайн ойлаудың басты мақсаты қоғамдағы шешілмеген мәселелерді инновациялық және креативті тәсілдерді қолдана отырып анықтау, әрі осы ашылған жаңалықты күнделікті өмірде қолдану. Дизайн ойлау әрекеті бір немесе бірнеше адамның емес, көбінесе үлкен топтың, ұжымның бірлескен әрекеті болып табылады. Топ алдында сөйлеуге қабілеті жоқ адамдардың болмайтындығын психологиялық зерттеулер көрсетіп отыр. Барлық адамдар үшін қазіргі уақытта ақпараттармен алмасу өте маңызды, көпшілік алдында сөйлей білу де қажеттілік болып отыр.

Қиын мәселерді шығармашылық тұрғысында және жаңа инновациялық технологияларды қолдана отырып шешудің тиімді жақтарын қарастыру дизайн оқытудың басты қағидасы. Түрлі шығармашылық креативті идеяларды тудыру, мен жүзеге

асырудың жолдары арқылы оқушылар өз білімдерін өмірмен байланыстыруға үлкен мүмкіндіктері бар[7].

ЖОО «Дизайн ойлау» әдісін қолдану арқылы білімгерлерді үздік жобалар мен жаңа инновациялық шешімдерге жетелеу, шығармашылық дағдыны арттыру арқылы ғылыми жаңалық ашуға деген құштарлық пен ғылымға деген қызығушылығын арттыру алға қойылады.

«Жеке даму модулі (Сөйлеу өнері, дизайнерлік ойлау)» пәнінің негізгі зерттеу объектісі жеке адам болғандықтан осы пәннің қарастыратын тақырыптары да қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасы, іс-әрекеті, мінез-құлқы, сезімі, еркі т.б. мәселелерді меңгерту мен шектелмей, пән бойынша студенттердің теориялық білімдерін тереңдетіп, практикалық іскерлігін шыңдай беруді мақсат етеді[8].

Объект: Жоғары оқу деңгейі Қазақстан Республикасы білім стандартына сәйкес келуі керек.

Қазіргі қоғамда білім алушылардың кәсіби іс-әрекеті пен мамандық таңдауға саналы дайындығының ішкі субъективті факторын зерттеу қажеттігі психология ғылымы үшін ерқашанда маңызды болып табылады.

Алайда, кәсіби бағдарлану жүйесінің білімдер сферасындағы жетіспей жатқан жақтарының бірі білімгерлердің ішкі әлемін, олардың қызығуын, білімділігін, қабілеттерін зерттеу және өзіндік бағалауларын, мамандық таңдауға байланысты зерттеу мәселелері әлі де жеткіліксіз. Сондықтан да біздің зерттеудің негізгі мәселесі, өзіндік бағалау мен мамандықты дұрыс таңдай білудің арақатыстылығы жеке адамның кәсіби өзіндік анықталуының позитивтік жақтарын дұрыс ашып көрсете алады. Осыған байланысты көптеген зерттеулер көрсеткендей, кәсіби таңдауға дұрыс жетекшілік жасау мәселелері, кәсіби бағдарлану жұмыстарының әдістері мен формаларын қарастырған зерттеулер, мамандық таңдаудың сыртқы ситуацияларын талдау пәні ретінде қарастырды[9]. Ал, кәсіби өзіндік анықталуға байланысты іс-әрекетті іштей реттеу (кәсіби жоспар, өзіндік бағалау, кәсіби қызығу) мәселелері өте аз зерттелінген. Сондықтан да, мамандық таңдау мен еңбек нарығындағы тұлғаның мінез құлық стратегиясы арасында белгілі бір байланыс бар екенін болжай отырып тұлғаның кәсіби өзіндік анықталуына университетте оқылатын «Тұлға модулі: дизайн ойлау, сөйлеу өнері пәнінің, олардың әсерін анықтау арқылы нақты білім алушылардың жеткен жетістігімен бағалауға болады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бабицкая, Е.А. Жастардағы интеллект пен шығармашылықтың арақатынасы / Е.А. Бабицкая, А.В. Корниенко, Ю.М. Маренкова. - Мәтін: тікелей // Жас ғалым. - 2016. - No 11 (115). - С. 1735-1739
2. Айзенк Г. Как измерить личность / Г. Айзенк, Г. Вильсон. / Пер. с англ. - М.: «Когито-центр», 2000. - 256 с.
3. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта / Г. Гарднер. - Москва: Изд-во «Вильямс», 2007. - 512 с.
4. Николаева Е. И. Психология детского творчества / Е. И. Николаева. - СПб: Питер, 2010.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже. // Избранные психологические труды. - М., 1969. - 231 с.
6. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд. - СПб.: Питер, 2002. - 272 с.

7. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: В 2 т. / А. Ребер. - М.: Вече, 2000. - Т.1. - 592 с.
8. Ушаков Д. В. Мышление и интеллект / Д. В. Ушаков // Психология XXI века / Под ред. В. Н. Дружинина. - М.: Пер Сэ, 2003. - С. 291–353.
9. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. Томск: Изд-во Том. ун-та.; Москва: изд-во «Барс», 1997. - 392 с.

Аблахатова Арайлым
ГҒЖМ-нің студенті, Каспий Университеті
Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы
псих.ғыл.кандидаты,
Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН - ӨЗІ ТАҢУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

***Аннотация.** Психология ғылымының аса маңызды теориялық және практикалық міндеттерінің бірі - жеке тұлғаны дамыту. Қоғамның даму сатысында, қоғамның негізгі міндеттерін шешуде, өзін-өзі тану мәселесін терең түсініп, психологиялық аспектілерін талдау, оның мәнін ашу өте маңызды мәселелердің бірі.*

***Түйін сөздер:** Өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту, шығармашылық үрдіс, руханилық, құндылықтар, адамгершілік.*

***Аннотация.** Одной из важнейших теоретических и практических задач психологической науки является развитие личности. На этапе развития общества, в решении основных проблем общества одним из важнейших вопросов является глубокое осмысление проблемы самопознания, анализ психологических аспектов, раскрытие ее сущности.*

***Ключевые слова:** самопознание, саморазвитие, творческий процесс, духовность, ценности, нравственность.*

***Summary.** One of the most important theoretical and practical tasks of psychological science is the development of personality. At the stage of development of society, in solving the main problems of society, one of the most important issues is a deep understanding of the problem of self-knowledge, analysis of psychological aspects, disclosure of its essence.*

***Keywords:** Self-knowledge, self-development, creative process, spirituality, values, morality.*

Өзін-өзі тану, дамыту дегеніміз - ғылым әрі өнер. Бұл өте күрделі және шығармашылық үрдіс. Өзін-өзі дамыту - әрбір адамның өзіндік талғам- тілегін, ықылас-ынтасын жалпы адамға деген адамгершілік көзқарасын жете түсінуді талап етеді.

Өзін-өзі дамыту нәтижесінде адамның қоршаған ортаға, болып жатқан құбылыстарға, адамдарға деген көзқарасы қалыптасады. Тіршілік ортасы мен өмір сүрудің сан алуан сырларын біліп, жеке басының қадір-қасиетін адекватты бағалай бастайды. Өзін-өзі дамыту - адамға ғана тән табиғи қасиет және ол адамның тіршілік бейнесі мен өмірінде, тұрмыс салтында күнделікті қажеттіліктерінен туындайды, тұлғаның рухани жағынан қанағаттандыратын тұрақты шарт.

Қоғамдық өмір құбылыстарының негізін құрайтын бұл-адамдар, адамдар қарым-қатынасы. Адам өмірінің іс-әрекет жағдайларының даму сатысында, қоғамның негізгі міндеттерін шешуде, психология ғылымының негізгі бөлімі «Өзін-өзі дамыту» мәселесін терең түсініп, оның мәнін ашу өте маңызды мәселелердің бірі.

Адамның өнегелі - психологиялық қасиеттері, тәрбиеге және өзін-өзі тануға, өзін-өзі тәрбиелеуге байланысты. Өнегелі қасиеттер біртіндеп қалыптасып жетіледі, яғни өнегелік

өзін-өзі жетілдіру бойынша жұмыс, өнегелік талаптарды түсіну тереңдігіне байланысты өмір бойы жалғасуы мүмкін.

Адамгершілік, руханилық адам бойындағы гуманистік құндылық, әдеп ұғымы. «Кісілік, ізгілік, имандылық» тәрізді ұғымдармен мәндес халықтық дүниетанымда мінез-құлықтың әртүрлі жағымды жақтары осы ұғымнан таратылады. Мінез-құлық пен іс-әрекеттерді көзге түсетін төмендегідей адамгершілік белгілерін атап өтуге болады: адамды қастерлеу, сыйлау, сену, ар ұятты сақтау, имандылық пен рахымдылық, ізеттілік пен кішіпейімділік, әділдік, қанағатшылдық т.б. адамгершілік принциптері әлеуметтік-мәдени дамудың жемісі. Адам еңбек етуде жақсылыққа да, зұлымдыққа да үйір емес. Адамгершілік белгілерінің қалыптасуына ерекше әсер ететін мынадай факторлар бар: жыныстық қатынастарды реттеу, қандастарды өлтіруге тыйым салу, әлсіздерге қамқорлық ету, еңбектің қоғамдық жолмен бөлінуі және адамдар арасындағы ынтымақтастықтың қалыптасуы. Адамгершілік құндылықтардың қалыптасуы үшін жүйелілік және тұлғалық мүшелерінің ара салмағын дұрыс айқындаудың маңызы зор. Жеке тұлғаны әлеуметтік қатынастардың жемісі деп қарастыру адамды бағаламауға әкеп соғады.

Қазірде қоғамның осыған ұқсас жағдайын біздің өмірімізден байқай аламыз, кезіндегі теориялық концепциядағы құндылықтың өмірімізде нақты шындыққа негіз болатындай. Жеке тұлға экономикалық тұрғыда емес, өмірлік мағынада қалыптасып келеді, егер құндылықтар нақты өмір және тәрбиеге айналса, онда құндылықтың сақтау бастамасы тікелей өмірдің мәніне теңдестерілген болар еді.

«Өзін-өзі дамыту» мазмұнының негізі: рухани-адамгершілік тәрбие процесі туралы философиялық көзқарастар, тұлға қалыптасуының психологиялық негіздері, дәстүрлі этнопедагогика және қазіргі заманғы педагогика. Руханилықтың артықшылығы оқыту мазмұнының, әдіс-тәсілдерінің таңдауын анықтайды [1].

Адам субъективтілігінің, даралығының қалыптасуы, яғни жоғарғы деңгейдегі ақиқаттың таным жолына бет алып, соған сәйкес өзінің өмірлік жолын анықтайтын тұлға «Өзін-өзі тану» пәнінің өзекті мәселесі болып табылады. Аталмыш ұстанымдар мәдени-тарихи дамудың тұжырымдамалы теорияларында, тұлғалық-іс-әрекеттік тұрғыда, психиканың жүйелі түсінігінде, сана сезімнің және тұтастай тұлғаның біртұтас дамуында сипатталады.

«Тұлғаның қызығушылығының себептері неге байланысты болуы немесе басқа адамның қызығушылығымен өзара байланысты болуы оның басқа қызығушылық, мінез бітістері, ұмтылушылық және әсерленушілік сияқты дара қасиеттерін қалыптастырады» [2].

Осыған байланысты, ғалымдар адамгершілік сана, өзінді ұғыну, өзінің жеке адамдық қасиеттерінің сайып келгенде негізгі психикалық процесі, әлеуметтік нормаларды сақтаушы және реттеуші, эталондарға жеке полярлы көңіл бөлуі, жақсылық пен жауыздықтың нақты іске асырылған түрі деп қарады [3].

Жеке тұлғаны қалыптастырушы адамгершілік сана-сезім өз дамуында тұрақты меншікті мазмұнын субъект аралық эталондық қатынастар мазмұнымен салыстырады. Сондай салыстыруда адамгершілік туралы білімдердің ұғымталдығы олардың тек қана тәжірибеде қолдану арқылы емес, сонымен қатар тұлғалық құндылықтың қайта жаңғырту тәжірибесі негізінде жетеді.

Дәл осылай адамгершілік құндылықтардың қалыптастыру баланың болған оқиғаға эмоциялық қатынасы мен адамгершілік әрекетінің негізгі мотива-циясы болатын жалпы адамзаттық және дара қызығушылықтың ішкі қақтығыс сезімдерін дамытуды болжайды.

Біз ғалымдардың мына көзқарасымен де бөлісеміз: адамның «басқа адамдардың қуанышты немесе қайғылы оқиғаларына қатысты болғанда оған әсерін тигізіп, қуанышын бөлісіп не қуанып немесе ренжігенде» адамгершілік құндылығы көрінеді.

Адамгершілік сезімдер өзімен бірге ерекше сезімдердің тобын ұсынады. Олар балаға ұсынылған жаман және жақсы, тиісті және тиісті емес, қоғамдық және әлеуметтік нормалар туралы ұғымдардың күрделі даму нәтижесінде қалыптасады. Осы мәселені

зерттей келе А.В. Запорожец, «жоғары адамгершілік, эстетикалық және интеллектуалдық сезімдердің, ересек адамның дамуын сипаттайтын, істелген ісіне шаттығы мен қабілетін көрсетінін, балаға туғаннан берілмейтін көрсетті. Олар бала бойында балалық шақтан бастап көрінетін, өмірдегі әлеуметтік жағдайға, тәрбие ықпалына қарай дамиды»[4].

Адамгершілік сезімдердің дамуы баланың өзін-өзі тану мен ұғынуының өзіндік ерекшеліктеріне, өмірде өз орын табуға, армандарының орындалуына, үлкен мағына береді. Адамның сезімдері арқылы өзін-өзі тануы өзі туралы ұғымдарды анықтайды, кеңейеді және адамгершілік сана позициясында өзіне қатынасын қалыптастырады.

Біздің көзқарасымызда адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда этика нормалар туралы білім беру, әрі моралдық ережелердің орындалуын талап етіп, орындалуын қадағалау жеткілікті емес, міндетті түрде эмоциялық сфералар дамуымен біріктіру керек. Жақсы адамгершілік нормаларды тілеп, жаман қылықтан аластату сияқты моралдық нормалар көрсеткішін жасап шығару қиынға соғады. Баланың этикалық нормалар туралы білімдер алуы жеткіліксіз, ересектердің «салмақ салуынсыз» бала дербес өз еркімен, өзін-өзі тануы арқылы жақсылық жасауға әрекет етуі қажет.

Бала адамгершілік әрекетінен тек қана мақтаныш сезімі мен қанағаттанып қана қоймай, сонымен қатар жағымсыз қылығынан ұят сезімімен ар-намысты сезіне алуы қажет. Сонда ғана тұлғаның адамгершілік құндылықтары толық қалыптасады[5].

Тұлғаның адамгершілік құндылықтарын көпшілік зерттеушілер адамгершілік сезімдері мен принциптерінің, қоғамда өзінің тұрақты адамгершілік дәрежесін ұғынуда моралдық білімдердің бірлігі деп анықтайды.

Адамгершілік құндылықтардың ең жоғары формасына әрекеттің әдістерін, құралдарын таңдауында негізгі ролді адамгершілік әдет мен сенім орындайды. Адамгершілік сенім түсінушілік және уайымдау, лайықты практикалық әрекеттер тұлғаның психологиялық даярлығының жиынтығын қамтамасыз ететін этикалық білімдер мен сезімдердің бірлігі деп қарастырылып, адамгершілік мінез-құлық нәтижесінде тұлғаға сырттан бақылаусыз-ақ дағдыға айналады.

Бұдан келіп шығатыны адамгершілік құндылықтары өзара байланысқан мына екі процестерде қалыптасады: адамгершіліктің мәнінің ақиқаттығын ұғыну және оған эмоционалды-шығармашылық қарым-қанынас. Осы негізінде олардың өзара әрекеттестігі жүзеге асады. Сайып келгенде, адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың өзіндік спецификасы, мақсатқа лайықты адамгершіліктің маңызды мінез-құлық пен әрекетінің синтезінде, адамгершілік қажеттіліктің негізінде әлеуметтік талаптардың адамгершілік туралы және практикалық әрекетке ақиқатқа жетуге түрткі болуының әсері.

Білім берудің шынайы мақсаты – адамға белгілі бір білімді жеткізу ғана емес, сондай-ақ оның рухани, адамгершілік тұрғыдағы мәнін дамыту. Қазіргі психология ғылымы саласындағы басымдық міндеттердің бірі ретінде жас ұрпақты ғасырлар бойы жинақталған халық даналығының жалпыадамзаттық құндылықтарын меңгерту негізінде дамыту қажеттігін дәлелдеп отыр.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Слободчиков В.И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека. // Вопросы психологии. - 1986 № 6.
- 2.Смирнова Е.О. Психология ребенка. - М., 1997.
- 3.Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. – М., 1995 г.
- 4.А.Т.Ақажанова, Б.П. Мырзатаева. 6-7 жастағы балалардың ұлттық психологиясын қалыптастыру. Оқу-әдістемелік құрал. - Алматы, 2008. – 166 бб.
- 5.Б.П.Мырзатаева. Кіші мектеп оқушыларының психологиясы. Оқу құралы.- Алматы, 2008. – 111 бет.

Мұратқызы Ақерке
ГГЖМ-нің студенті, Каспий Университеті
Ғылыми жетекші: Бейсенова Жупаркул Жумабайқызы
псих.ғыл.кандидаты,
Каспий Университетінің қауымдастырылған профессоры

ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР - ТҰЛҒА ДАМУЫНЫҢ ЕҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ

Аннотация. Құндылықтардың әрқайсысы адам баласының өмірлік ұстанымына тікелей әсер-ықпал етіп, жеке тұлғаның бағыттылығын, оның сенімдерін, дүниеге көзқарасын, идеалдарын, ұмтылыстарын, өмір сүру түрін еркін таңдай алуын өз бетінше іске асырып, жеке тұлғаның әлеуетін барынша ашуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: құндылық, құндылық бағдар, ұстаным, өмірлік ұстаным, тұлға дамуы

Аннотация. Каждая из ценностей оказывает непосредственное влияние на жизнь человека, позволяет в полной мере реализовать потенциал личности, самостоятельно осозная направленность личности, ее убеждения, мировоззрение, идеалы, стремления, образ жизни.

Ключевые слова: ценности, ценностная ориентация, принципы, жизненные принципы, личностное развитие

Summary . Each of the values has a direct impact on a person's life, allows you to fully realize the potential of the individual, independently realizing the orientation of the individual, his beliefs, worldview, ideals, aspirations, lifestyle.

Keywords: values, value orientation, principles, life principles, personal development.

Бүгінгі таңда ғылым мен техника қарқынды даму шағында мектеп бағдарламалары мен оқулықтарына ғылымның барлық жетістіктерін енгізу мүмкін емес. Осы себепті де мектеп ертеңгі білім алу негізін қалап, оқушылардың өз бетімен, білім алуларына дайындауы тиіс. Сапалы оқыту және өз бетінше оқып білім алуға баулу негізінде ғана оқушылардан бәсекеге қабілетті субъектіні қалыптастырады. Осыған орай, мектеп бітіруші әрбір оқушы ғылым негіздерінің жаңалықтарынан хабардар болып, кейін сол алған білімі мен іскерлігін одан әрі дамытуға тиіс. Бұл – нарықтық экономиканың талабы.

Жалпы тұлғалық құндылықтардың мазмұнына тарихи ерекшеліктер мен халықтардың мәдениеттері, олардың даму деңгейі, сонымен қатар топталған және таптық бұйымдары әсер етеді. Осыған қарамастан көпшілік елдердің жүйелі құндылықтарының объективті негізі көрсететін жалпы адамзаттық құндылықтың айқын түйіні болады. Оларға әділеттілік, тартымдылық, адамди адамгершілік, адалдық, сүйіспеншілік, рақымшыл, игілік, өтініштерге ықыластықты көмектесу сияқты және т.б құндылықтар жатады.

Ғылымда құндылықтардың белгілі жүйелері мен тұжырымдамаларының көптеген түрлерін көрсетуге болады. Мысалы, М. Рокич өмір мақсаттарының 18 терминді құндылықтарын және 18 құралды құндылықтарын белгілейді, яғни тіршілік мақсаттарының негізгі құралдарының бағдарлы нәтижесі[1].

Психологтар құндылықтарды жеке тұлғаның құрылымды бөлшектері ретінде түсіндіреді, атап айтқанда, адамның қызығушылығы, армандары және сенімі. Дәл осылай, психологияда құндылық ұғымына «маңыздылық» (С.Л. Рубинштейн), «тіршілік позициясы»(Л.И. Божович), «жекелік мән және мағына» (А.Н. Леонтьев), «құрау» (Д.Н. Узнадзе) ұғымдары сай. Олар құндылықтарды тарихи тәжірибе мен мәдениеттердің мәнін іске асырушы адамдардың өз мінез-құлық нормалары мен мақсаттары туралы талдап қорытылған ұсыныстар деп есептейді[2].

Осыған ұқсас құндылықтарды анықтай келе А.Г. Здравомыслов, В.Н. Гончаров және В.Н. Филиппов құндылық жүйесін, рухани маңызды қажеттіліктердің, жеке адамдардың назарларының және әлеуметтік жалпылықтардың мәдениетінің ішкі стержені есептеді. Барлық зерттеушілер құндылықты әлеуметтік әрекеттер себебін анықтаушы ретінде қарастырады. Соған сәйкес, адамгершілік құндылықтар-адамгершілік мінез-құлықтың себепшісі, мотиваторы[2].

П.И. Пидкасистийдің пікірі бойынша өзі үшін «менін» қабыл алуға мәнділейді, адамгершілікке тәрбиелеу мақсаты баланың құндылықтарына көңіл бөлуді қалыптастырудың моралдық өлшемі құнды көңіл бөлуді бағалау, адамгершілік норманың аралық байланысын түсінуді орнату[2].

«Нақты сезімдердің заңына» сәйкес Л.С. Выготскийдің қалыптастырған мектепке дейінгі бес жасар баланың бейнесі мақсатқа лайықты тартымды, достыққа берік, сонымен бірге критерийлерін жетілдіру, өз тәртібіне өзіндік талдау жасау үшін адамгершілікке жат қылықтармен көз алдымызға елестетуге болады. Осыған байланысты бес жасар балалардың саналы қатынастарын қалып-тастыру адамдар арасындағы құнды бағдар мен қарым-қатынас туралы ұғымымен бірге басталады. Бағалы бағдарлар өзіне меншікті стратегия өндіруінде және ол мінез-құлықты онан арғыда байытуға немесе түзетуде қызмет етеді[2].

Философиялық әдебиеттерде «адамгершілік» термині «мораль» терминіне көбінесе синоним сияқты қолданылады. «Мораль» және «адамгер-шілік» ұғымдарына бірыңғай анықтама болмайды[3].

1986 жылы И.Т. Фроловтың редакциясымен басқарылып шығарылған философиялық сөздікте бұл ұғымдар бөлінбейді: «адамгершілікке» ешқандай түсінік берілмеген, ал оқырманға «мораль» ұғымына анықтама берілген.

Сонымен қатар адамгершілік ұғымдарының басым болатын теңдестіруімен бірге мораль және адамгершілік туралы басқа көзқарасты көруге болады. Әдептануда мораль астарында өмірдің әртүрлі сфераларында тұлға сақтауға қажетті ережелердің және талаптардың істелген қоғамындағы нормалардың жүйесін түсінеді. Мораль адамдық көңіл бөлулерінің реттеуші рөлін орындайды және қоғамда мінез-құлықтың тиісті эталонының орнын көрсетеді. Тап осы проблемамен шұғылданған И. Кант, артынша Ж.Ж Руссо адамгершілік, мейірбандық нақты біліммен анықталмайды және адамда жақсылық жасау сияқты негізді табиғаттан алады деп дәлелдеді[2].

Бізге В.П. Тугаринов өзінің, «тәрбиелеу – бұл жеке тұлғаға нені істеу керек, нені істемеу керектігін көрсету емес. Жеке тұлға осы әрекетінің қоғамдық және жеке мағынасын сезініп, жағымды мінез-құлықтың қоғамдық және жеке құндылықтарын іштей сезінуі», деген әділ пікірін ұсынды[4].

Біздің көзқарасымызда адам құрушы басты заңдылық ретінде адамгершілікті бөліп қарау дұрыс сияқты, өйткені социумда адам әрқашан адамгершілік құндылықтарды моральдік нормалар мен эталондар тұрғысынан қабылдайды.

Дәл осылай И.С. Якиманская, мектепке дейінгі баланы бағдарлап тәрбиелеудің өте маңызды мақсаты алдымен, «құндылықтарға, содан кейін мақсатқа бағытталуы қажет деп қарайды, (ең бастысы «қандай болу» емес, «кім болу тәрбие процесінің табыстылығы көп жағдайда психологиялық-педагогикалық факторларға тәуелді болады, бірақ ең алдымен тәрбиеленушілердің мотивациясына байланысты[5].

Өткен ғасырдың 60-шы жылдарында өз еңбегінде психолог Л.И. Божович баланың адамгершілік дамуында белсенділіктері мен мотивациясының маңыздылығын ерекше атап көрсетті. Жеке тұлғаның тұтас құрылымы, ең алдымен оның бағыттылық негізін анықтайды. Иерархияда орналасқан себептердің тұрақты басым жүйесі тәрбие барысындағы негізі бағыт болып есептеледі[6].

«Жеке тұлғаның қызығушылығының себептері неге байланысты болуы немесе басқа адамның қызығушылығымен өзара байланысты болуы оның басқа қызығушылық, мінез бітістері, ұмтылушылық және әсерленушілік сияқты дара қасиеттерін қалыптастырады».

Осыған байланысты, С.Г. Якобсон адамгершілік сана, өзінді ұғыну, өзінің жеке тұлғалық қасиеттерінің сайып келгенде негізгі психикалық процесі, әлеуметтік нормаларды сақтаушы және реттеуші, эталондарға жеке полярлы көңіл бөлуі, жақсылық пен жауыздықтың нақты іске асырылған түрі деп қарады. Жеке тұлғаны қалыптастырушы адамгершілік сана-сезім өз дамуында тұрақты меншікті мазмұнын субъект аралық эталондық қатынастар мазмұнымен салыстырады. Сондай салыстыруда адамгершілік туралы білімдердің ұғымталдығы олардың тек қана тәжірибеде қолдану арқылы емес, сонымен қатар тұлғалық құндылықтың қайта жаңғырту тәжірибесі негізінде жететіні айтылған[7].

Дәл осылай адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру баланың болған оқиғаға эмоциялық қатынасы мен адамгершілік әрекетінің негізгі мотивациясы болатын жалпы адамзаттық және дара қызығушылықтың ішкі қақтығыс сезімдерін дамытуды болжайды.

Н.Е. Щуркованың мына көзқарасы да: «Адамның басқа адамдардың қуанышты немесе қайғылы оқиғаларына қатысты болғанда оған әсерін тигізіп, қуанышын бөлісіп не қуанып немесе ренжігенде адамгершілік құндылығы көрінеді» деген пікірі де мектепке дейінгі балаларға адамгершілік-рухани білім берудің маңыздылығын дәлелдейді[8].

Осы мәселені зерттей келе А.В. Запорожец, «жоғары адамгершілік, эстетикалық және интеллектуалдық сезімдердің, ересек адамның дамуын сипаттайтын, істелген ісіне шаттығы мен қабілетін көрсетінін, балаға туғаннан берілмейтін көрсетті. Олар бала бойында балалық шақтан бастап көрінетін, өмірдегі әлеуметтік жағдайға, тәрбие ықпалына қарай дамиды» [9].

Адамгершілік сезімдердің дамуы баланың өзін-өзі тану мен ұғынуының өзіндік ерекшеліктеріне, өмірде өз орын табуға, армандарының орындалуына ықпалы күшті. Адамның сезімдері арқылы өзін-өзі тануы өзі туралы ұғымдарды анықтайды, кеңейеді және адамгершілік сана ұстанымында өзіне қатынасын қалыптастырады.

Өзін-өзі тану өзіндік құндылықтарды қалыптастыруда этикалық нормалар туралы білім беру, әрі моралдық ережелердің орындалуын талап етіп, орындалуын қадағалау жеткілікті емес, міндетті түрде эмоциялық сфералар дамуымен біріктіру керек. Жақсы адамгершілік нормаларды тілеп, жаман қылықтан аластату сияқты моралдық нормалар көрсеткішін жасап шығару қиынға соғады. Баланың этикалық нормалар туралы білімдер алуы жеткіліксіз, ересектердің «салмақ салуынсыз» бала дербес өз еркімен, өзін-өзі тануы арқылы жақсылық жасауға әрекет етуі қажет.

Сонымен бірге, Н.А. Корниенконың тек жағымды эмоция мен сезімдер арқылы ғана емес, сонымен бірге жағымсыз ашу, үрей, қанағаттанбау сияқты сезімдер арқылы жеке тұлғаның адамгершілігін дамытуға болады деген позициясымен де келісуге болады[10]. Егер педагог өзінің білім – біліктері арқылы оқушысының санасында өзін тануға әрекет етуге деген құлшынысын оята алса, бұл – ең дұрыс жол. Оқушының бойындағы қабілеттерін танытуына мүмкіндік туғызу қажет жерінде дұрыс бағытын беру, білімге деген ынтасын оятып, оқуға саналы көзқарасын қалыптастыру – педагогтың тікелей міндеті. Дайын деректеді ақпарат түрінде шәкірттерге ұсыну, оларды тек соны қайталауды талап ету, жемісті нәтиже бере алмайды.

Тәжірибе көрсеткендей, бала адамгершілік әрекетінен тек қана мақтаныш сезімі мен қанағаттанып қана қоймай, сонымен қатар жағымсыз қылығынан ұят сезімімен арнамысты сезіне алуы қажет. Сонда ғана тұлғаның адамгершілік құндылықтары толық қалыптасады. Себебі, құндылық бағдар тұлға дамуының ең негізгі факторы болып табылады.

ДЕРЕККӨЗДЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.«Философский словарь» / под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
2. Қазақстан ұлттық энциклопедиясынан: 1 том 1998 95 бет.
3. Выготский Л.С. Шығармалар жинағынан, 1982, 2т А.В.

4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995.
5. Запорожец А.В. Мектеп жасына дейінгі баланың эмоциялық дамуы, 1985.
6. Ж.Ж. Бейсенова. «Өзін - өзі тану» рухани адамгершілік білім берудің негізі. Оқу әдістемелік құрал. Алматы, 2012 ж.
7. Н.С. Жұбаназарова, Б.Т. Абдрахманова. Жеке тұлға. Құндылықтар. Журнал: ҚазҰУ Хабаршысы. Алматы. 2011 жыл
8. Мухина В.С. Возрастная психология. - М., 1998.
9. Обухова Л.Ф. Детская психология: Теория, факты, проблемы. – М., 1995.
10. Слободчиков В.И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека. // Вопросы психологии. - 1986 № 6.

Джолдыбаев Искандер
студент 1-го курса КП
Научный руководитель: Каракулова-Федяева З.Ш.
к.псих.н., ассоциированный профессор
Каспийский университет

Кризис 3-х летнего возраста

***Аннотация.** Данная статья описывает кризис происходящий у детей в возрасте трех лет. Дает понятие термина «кризис». Знакомит с периодизациями Л.С.Выготского и Э.Эриксона. Также хочет показать характеристику кризиса, его тенденции. Делается вывод, что кризис трёх лет не является чем-либо страшным, и что его надо переждать.*

Введение

Возрастные кризисы — это неизбежная фаза жизни, в которой человек проявляется, развивается и взрослеет. Это некоего рода поворотный момент в жизни личности, где происходит переоценка своих ценностей и возможностей, по-новому оценивается своё внутреннее «Я» и отношения с окружающими. Одним из таких переломных моментов является кризис 3-х лет. Один из наиболее известных и изученных кризисов развития ребенка. Но что он из себя представляет? Он — граница между ранним и дошкольным возрастом и является одним из наиболее трудных моментов в жизни ребенка. Это разрушение старой системы социальных отношений. Ребенок, отделяясь от взрослых, пытается установить более глубокие отношения с ними.

Задачи

Целью и задачами данной работы являются ознакомление и небольшое углубление в тему, и разъяснить, что кризис трёх лет не патологическое заболевание, а простой период, фаза, которую не стоит бояться.

Обзор литературы

Изучив книгу О.О.Косяковой «Возрастные Кризисы», можно узнать, что данные кризисы происходят в течении всей жизни. Но трёхлетний кризис, или кризис «Я» все-таки является одним из самых трудных.

А в книге И.В.Шаповаленко «Возрастная Психология», говорится об исследованиях Выготского и о его вкладе в возрастную психологию, о том, как он заложил её основы, разработав принципиально новый подход к явлениям психического развития.

Периодизация

Разработалось много периодизаций психического развития у человека. Одним из наиболее известных, конечно же, является периодизация Л.С.Выготского. Он считал, что исследование переходов от одного периода развития к другому дает возможность раскрыть внутренние противоречия развития. Главным содержанием критических

возрастов для него, является распад старой и возникновение основной социальной ситуации развития.

Возрастной период	Ведущая деятельность	На что направлена. Какая сфера психики преимущественно развивается
Младенческий (0 — 1 г.)	Непосредственное эмоциональное общение	На познание отношений. Личностная (потребностно - мотивационная)
Раннее детство (1 — 3 г.)	Предметно манипулятивная деятельность	На познание предмета. Познавательные процессы — речь и мышление
Дошкольный возраст (3 - 7 лет)	Ролевая игра	На познание отношений. Личностная (потребностно — мотивационная). Потребность в общественно — значимой деятельности
Младший школьный возраст (7-11 лет)	Учение	На познание начал. Интеллектуально — познавательная. Произвольность, ранний план действий. Самоконтроль
Подростковый период (11 — 15 лет)	Деятельность общения в процессе обучения, организованной трудовой деятельности	На познание системы. Личностная (потребностно — мотивационная). Стремление к взаимоотношению в разных ситуациях. Самооценка, подчинение нормам коллективной жизни
Старший школьный возраст (15 — 17 лет)	Учебно профессиональная	На познание. Профессиональные интересы. Познавательное мировоззрение

Не менее важным является периодизация Эрика Эриксона. Он утверждал, что кризисы присущи всем возрастным стадиям, и что они «поворотные пункты», моменты выбора между прогрессом и регрессом. Стоит заметить, что периодизации Эриксона и Выготского являются в числе немногих, которые помогают лучше понять детское психологическое развитие.

Стадия развития	Область социальных отношений	Полярные качества личности	Результат прогрессивного развития
Младенчество (0 — 1 г.)	Мать или замещающее её лицо	Доверие к миру — Недоверие к миру	Энергия и жизненная радость
Раннее детство (1 — 3 г.)	Родители	Самостоятельность — Стыд, сомнения	Независимость
Детство (3-6 лет)	Родители, братья и сестры	Инициативность — пассивность, вина	Целеустремленность
Школьный возраст	Школа, соседи	Компетентность	- Овладение знаниями и

(6-12)		неполноценность	умениями
Отрочество и юность (12-20)	Группы сверстников	Идентичность личности - непризнание	Самоопределение, преданность и верность
Ранняя зрелость (20-25)	Друзья, любимые	Близость - изоляция	Сотрудничество, любовь
Средний возраст (25-65)	Профессия, родной дом	Продуктивность - застой	Творчество и заботы
Поздняя зрелость (после 65)	Человечество, ближние	Целостность личности - отчаяние	Мудрость

Тенденции и характеристики

Во время периода кризиса 3-х лет, можно заметить развитие двух тенденций: эмансипации и волевой формы поведения. Интериоризация отношения других к себе закладывает основы «системы Я», включающей начальную самооценку и «стремление быть хорошим». У кризиса трёх лет есть собственная характеристика: у ребенка становится самосознание, он отделяет себя от других и сравнивается с другими, появляется гордость за достижения, где для него важно само достижение, результат, но так же и признание этого со стороны взрослого, и перестройка социальной позиции ребенка по отношению к окружающим людям и авторитету родителей. Выготский выделил 7 симптомов кризиса, которые выдвигаются на первый план, - первый пояс симптомов, или семизвездие, кризиса трех лет.

Семизвездие

1. **Негативизм** — это первый симптом, который характеризует наступление кризиса. Он отличен от непослушания, так как ребенок тут действует вопреки своему желанию. Негативизм — это проявления в поведении ребенка, когда он не хочет что-то делать только потому, что это предложил взрослый. Именно в 3 года, ребенок может поступать вопреки своему желанию
2. **Упрямство** — его не надо путать с настойчивостью. Если ребенок, что-то хочет и настойчиво добивается этого, это не упрямство. Это может встречаться и до кризиса 3-х лет. Упрямство — это такая реакция ребенка, когда он настаивает на чем-либо не потому, что он этого хочет, а потому что он это потребовал. Это и есть мотив — его первоначальное решение.
3. **Строптивость** — от негативизма отличается тем, что она безлична. Негативизм идет против взрослого, а строптивость против норм поведения, установленных для ребенка. А от упрямства тем, что она направлена вовне и вызвана стремлением настоять на собственном желании.
4. **Своеволие** — ребенок хочет быть самостоятельным. Хочет делать все сам. Этого раньше не было. Появляется фраза «Я сам», и не смотря на свои возможности, пытается делать все самостоятельно.
5. **Протест-бунт** — все в поведении ребенка несет протестующий характер, как будто он находится в состоянии войны с окружающими. Очень часто бывают ссоры, и это приводит нас к следующему пункту.

6. Обесценивание. своей игрушки к примеру, он отказывается от нее и в его лексиконе появляются плохие слова, слова с отрицательным значением. И все это относится к вещам, которые сами по себе не приносят никакой неприятности.
7. И наконец, появляется двойственный симптом, который различается в зависимости от семьи. В семьях с единственным ребенком, встречается деспотизм. Он хочет проявлять власть по отношению к окружающим. Все что ребенок требует, должно выполняться. Он изыскивает тысячи способов властвования над другими, так как он хочет вернуться в состояние раннего детства, когда все его желания выполнялись. А в семьях с несколькими детьми, проявляется ревность к младшим или старшим детям. Ведь, как было описано выше, он хочет вернуться в ранне детство, где все внимание было только на нем.

Второй пояс симптомов

Л.С.Выготский также описал второй пояс симптомов, они являются последствиями основных симптомов. Они вытекают как следствие из установки ребенка на самостоятельность, и благодаря изменениям социальных отношений ребенка, его аффективной сферы, всего, что затрагивает его самые сильные, глубокие переживания, ребенок вступает в целый ряд внешних и внутренних конфликтов. Это часто служит причиной невротических реакций: энурезы, ночные страхи, беспокойные сны, заикание и т.д.

Заключение

Для кризиса 3-х лет, согласно исследованиям ученых и психологов, важнейшим новообразованием является возникновение нового чувства «Я» и «Я сам». При этом ребенку важно, чтобы окружающие всерьез воспринимали его самостоятельность. И если этого не происходит, то он начинает протестовать. Он бунтует против прежних рамок, прежних отношений. По Эриксону, в этом возрасте у ребенка появляется воля, и ее качества — независимость и самостоятельность. Это такой период, где не надо чего-либо опасаться, кроме как собственной невежественности. Незнание может навредить ребенку, закрыть его и сделать недоверчивым. Его надо переждать. Кризис 3-х лет, это не проявление вредности или негативной наследственности, а природная необходимость испытать себя, закрепить ощущения силы воли и собственной значимости. Это жизненный этап, без которого невозможно становление личности ребенка.

Список использованной литературы

1. Выготский Л.С. - Собрание сочинений: в 6 томах, Москва 1982 год
2. Гамезо М.В. - Словарь-справочник по возрастной и педагогической психологии, Москва 2001 год
3. Зеньковский В.В. - «Психология детства», Екатеринбург 1995 год
4. Косякова О.О. - «Возрастные кризисы», Ростов-на-Дону, издательство «Феникс» 2007 год
5. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии — Москва 1981 год
6. ШАПОВАЛЕНКО И.В. - «Возрастная психология», Москва, «Гардарики» 2007 год.

СОДЕРЖАНИЕ

Киричок О.В. О государственной системе образования в РК.....	3- 7
Bastaubayeva A. THE EDUCATION SYSTEM OF THE KOREAN EMIGRANT OF SECONDARY AND HIGHER EDUCATION.....	7-13
Morgane J. THE EFFECTIVENESS OF USING VIDEO LECTURES IN THE DISTANCE EDUCATION SYSTEM.....	13- 14
Бейсенова Ж.Ж. , Исаева М.Т. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ КӘСІБИ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫНЫҢ МАЗМҰНЫ.....	14- 18
Каракулова-Федяева З.Ш. ИНОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ.....	18-24
Сыздықова С.М., Омарова А.Т. СЕМЕЙНАЯ МЕДИАЦИЯ - КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ОПЫТ И РЕСУРСЫ	25-27
Вахитов Д. Профессиональное выгорание педагога.....	27-31
Усенова М.Э. Оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары.....	31-34
Марунова И.П., Хавронская М.А. Пандемия и «неологический бум» в английском языке.....	35- 40
Iskakbayeva A., Lyutkova N. TRAITS OF GOOD WRITING	40- 45
Аксёнова-Гяурова О.В. УСЛОВИЯ СОВРЕМЕННОГО УРОКА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ЕСТЬ ЛИ ЕДИНАЯ НОРМА?	45- 53
Искакбаева А. А., Люткова Н.Г. КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПТАХ	53-55
Таутай Г.Т. МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....	55- 60
Қайырбекова Ә. LINGUAPRAGMATIC FEATURES OF TOURISM DISCOURSE.....	60- 64
Мусатаева Р.К. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ОБУЧАЮЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЕМБРИДЖСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ.....	65-68
Ниятова Ш.С., Ноғайбаева Ж.А., Тунгушбаева Ғ.Ж. Концепт – тілдік тұлғаның танымдық және көркемдік әлемін танытушы құрылым.....	68-73
Таңсықбаева Б.А., Тлеуова С. ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕНГЕРТУДЕГІ ТЕРМИНДЕРДІҢ РОЛІ.....	73-77
Шыныбекова А.С. Сөйлеу әрекетінің формалары.....	77- 83
Ноғайбаева Ж.А., Ниятова Ш.С, Тунгушбаева Ғ.Ж., Акимкожаева Ш.К. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	83-86
Акимкожаева Ш.К., Ноғайбаева Ж.А. Аудио-видео материалдар арқылы қазақ тілін оқыту.....	86- 90
Жайлаубаева Қ. С. СТУДЕНТТЕРДІҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	90-94
Айтбенбетова З.Е., Сатаева Э. Д. ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ	94-98
Қыяқбаева Ұ.Қ., Айжарық А.И ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	98-101
Есжанова Г.К., Әділбай А. ПРЯМОЕ ДОПОЛНЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ	102- 105
Құрманбаева А.А. Журналистика формасының визуализациялануы.....	105- 108
Ауелгазина Т.К., Дүйсенова Р. Ж., Сабырқызы Ж. АЙМАҚТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУ ТЕТІКТЕРІ	108- 112
Сағнайқызы С. 1920-1930 жылдардағы құқыққорғау ұйымдарының қызметі («Еңбекші Қазақ» газеті мақалаларына шолу).....	113- 116
Иралина М.М., Сержанұлы Б. Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің кәсіби іскерлігі мен дағдысын қалыптастырудың ерекшеліктері	116- 120
Тюлешова К.К. РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАР.....	121- 123

Сержанұлы Б.ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЛИДЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	123-126
Сабырқызы Ж. Ш.	
Құдайбердіұлы шығармаларындағы діни дүниетаным мәселелері.....	126-128
Абдықалықов Ұ.Қ., Доскалиева Ж.А. Ұлттың ұлы ұстазына арналған тұлға (2022 жылы А.Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл)	128- 130
Сағнайқызы С.	
АХМЕТ ЙАССАУИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕСІ.....	130- 136
Сапарова Н.Б., Садырова А. Т.,Алимбекова Г.Т.	
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА САПАЛЫ БІЛІМ АЛУДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ.....	136- 138
Кундакбаева А.Б. Сестринский процесс при ожогах.....	138- 148
Кундакбаева А.Б.	
Первая медицинская помощь при травматическом отрыве конечности.....	148- 152
Ли И.Н. Сестринский процесс при метаболическом синдроме	152-155
Санаев Д. ПОДХОД К ОСМЫСЛЕНИЮ ГЕНДЕРНОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ	155-159
Қыдырова А. А., Калкабаева Г.У.	
ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ.....	159-163
Сагат Н.С., Мұқажан Е.Ә., Мамутов Е.К. Дене шынықтыру сабағында жаңа инновациялық технологиялардың пайдалануы.....	162-167
Әмір Ж. БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР.....	167-170
Болатова А. АБАЙ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТІЛ.....	170-173
Чернышов Д. ОТРАЖЕНИЕ ВОСПИТАНИЯ В 7-М СЛОВЕ НАЗИДАНИЕ АБАЯ.....	173-174
Полун Е. Развитие инклюзивного образования в современном Казахстане.....	174-176
Мукан Г.А. Инклюзивное образование для людей с ментальными отклонениями...176-178	
Бірлік А.Р., Олжатаев Н.М., Шалқарова А.Қ. Язык современной молодежи.....	178-181
Жунусова А. Рахимжан Л. Б. Латынәліпбилі қазақ жазуын үйрену мәселесі.....	182-185
Карабекова Ж. М. Жалынды жастар-жарқын болашақ.....	185-188
Акымбекова А. ОҚУ- БІЛІМ АЗЫҒЫ, БІЛІМ-ЫРЫС ҚАЗЫҒЫ.....	188-189
Талғатқызы Ғ. АТА-АНА – БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ БАСТЫ ТҰЛҒА.....	189-190
Болатбекова Ж. Ақын, ағартушы,түркітанушы әрі Алаш қозғалысының қайраткері - Ахмет Байтұрсынұлы.....	190- 193
Изеева Т.	
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГРАММАТИКИ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.....	193-200
Baltakara A.N. THE ROLE OF TRANSLATION ERROR IN TRANSLATION TRAINING.....	200- 205
Сиряк Е. ПСИХОКОРРЕКЦИЯ ТРЕВОЖНОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА МЕТОДОМ АРТ-ТЕРАПИИ.....	205-210
Ахметова К., Түлегенов С. Повышение качества образования в Казахстане на основе использования иностранных программ.....	210-213
Бердалы А. ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН - ӨЗІ БАҒАЛАУЫ МЕН ӨЗІНЕ ДЕГЕН ҚАТЫНАСЫ.....	213-216
Тұранова А. ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ДАМУЫ ЖАҢА ҒАСЫР ТАЛАБЫ.....	216-220
Алтынбекова Г. ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ КОНФЛИКТОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ	220- 224
Дәрібек А. ӨЗІНДІК РЕФЛЕКСИЯДАН - КӘСІБИ РЕФЛЕКСИЯҒА ДЕЙІН.....	224-229
Дугашева М., Трофимова Я. Психологические особенности эмоционального выгорания личности медицинского работника.....	225-232
Қаирбек А. ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУ: ДИЗАЙН ОЙЛАУ ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ ӨНЕРІ.....	232-236
Аблахатова А. ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН - ӨЗІ ТАЛУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ...236-238	
Мұратқызы А. ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР - ТҰЛҒА ДАМУЫНЫҢ ЕҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЫ.....	239-242
Джолдыбаев И. Кризис 3-х летнего возраста.....	242-245

**XXI ғасырдағы тұлға психологиясының өзекті мәселелері
Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның
МАҚАЛАЛАР ЖИНАҒЫ
27 сәуір 2022, Алматы, Қазақстан**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
Актуальные проблемы психологии личности в XXI веке
27 апрель 2022, Алматы, Казахстан**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF the international scientific and practical conference
Actual problems of personality psychology in XXI century
27 April 2022, Almaty, Kazakhstan**

Подписано в печать 28.04.2022. Формат 60x84 ¹/₈.
Объем 30, 6 п.л. Тираж 100 экз. Заказ №49.

Издательство Каспийский университет,
Алматы, проспект Достық 85 А.